ଛାତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା

୪୨ ଖଣ୍ଡ

ଚତୁର ବିନୋଦ

ବ୍ରଜନାଥ

ବ୍ରଜନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ — ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ

ଚତୁର ବିନୋଦ

କବିବର ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା

ପାଠାନ୍ତର, ଟୀକା ଓ ବିସ୍ତୃତ ମୁଖବନ୍ଧ ସହ

ଶ୍ରୀ ସୁଧାକର ପଟ୍ଟନାୟକ, ବି.ଏ. ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂକଳିତ ଓ ସମ୍ପାଦିତ

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣ

ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ପକ୍ଷରୁ

ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର୍

ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୯୪୬

ମୂଲ୍ୟ ଏକଟଙ୍କା ଦୁଇଅଣା ।

ମୁଖବନ୍ଧ

ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବି ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ-

ସମ୍ପାଦକର କୈଫିୟତ୍ ।

ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ଖଣ୍ଡିଏ ଉପାଦେୟ ଗଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ପାଦକଙ୍କର ଚତୁର ବିନୋଦର ଦୁଇଗୋଟି ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ସଙ୍ଗୀତସାଗର ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରକାଶକ ଢେଙ୍କାନାଳ-ବାସୀ ୰ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଖ୍ରୀ ୧୯୦୪ ରେ କବି ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକମାତ୍ର ସମରଗୀତିକା ସମର ତରଙ୍ଗ ପ୍ରକାଶ କରି କବିଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଚିତ କରାଇ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ । ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ୧୯୨୨ ସାଲରେ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ରାଳୟରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ମାତ୍ର କେତେକ କାରଣରୁ ଏହି ବହୁମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡି ସମ୍ୟକ୍‌ଭାବରେ ପାଠକ ସାଧାରଣଙ୍କର ଗୋଚରୀ-ଭୂତ ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ସଂସ୍କରଣଟି ଅତି ତରତରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ପରି ମନେ ହୁଏ, ତେଣୁ ତହିଁରେ କିଛିମାତ୍ର ମୁଦ୍ରଣ ପରିପାଟୀ ନ ଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଚାର ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକାଶକ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିବା ପରି ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ତଦୁପରି ପ୍ରାୟ ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂକୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିବାରୁ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ଘରେ ଓ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଛାପାଖାନା ଆଦିରେ ପଡ଼ି ରହିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସଂସ୍କରଣ ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ ।

ଚଉର ବନୋଦ

ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣର ବାଇଶି ବର୍ଷ ପରେ ରାୟ ବାହାଦୂର ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଚଉର ବନୋଦର ଗୋଟିଏ ନୂତନ ସଂସ୍କରଣ ଗତ ବର୍ଷ (୧୯୪୪) ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ, ତାହା ପରେ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଏହାର ପୁଣି ଆଉ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ସଂସ୍କରଣର କି ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଇ-ପାରେ ? ତେଣୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ପାଦକର ଗୋଟାଏ କୈଫିୟତ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡି ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଲେଖା । ସୁତରାଂ, ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମବିକାଶର ପ୍ରଧାନ ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଚଉର ବନୋଦର ସ୍ଥାନ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତି ଉଚ୍ଚ । ଏଣୁ ସେ କାଳର କବିଙ୍କର ଭାଷା ଉପରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଦୌ ଅଧିକାର ନାହିଁ ଏବଂ ତାହା କରିବା ଉଚିତ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯଦି କରାଯାଏ ତାହା ଅକ୍ଷମଣୀୟ । ଏହିଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଚଉର ବନୋଦକୁ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉତ୍କଳର ପାଠକ ସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆଣିଥିବା ଯେଉଁ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କ ଲେଖା ଉପରେ ତଥାକଥିତ ଅଶ୍ଳୀଳତା ବର୍ଜ୍ଜନ ନାମରେ ଅଯଥାଭାବରେ ଯଥେଚ୍ଛା କଲମ ଚଳାଇ ଅନ୍ୟାୟ କରି-ଅଛନ୍ତି ।

ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ରାୟ ବାହାଦୂର ତାଙ୍କ ସଂସ୍କରଣରେ ଶ୍ରୀମାନ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣଙ୍କ ସଂସ୍କରଣର ଅକ୍ଷରିକ ନକଲ ଗ୍ରହଣ କରି-ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ସାହିତ୍ୟିକ ପୋଥି ଖଣ୍ଡିଏ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାହା ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରି ନୂତନ ସଂସ୍କରଣଟି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ବିଶେଷ ଉପକାର ହୋଇଥାନ୍ତା । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ଉତ୍କଳଭାଷାର ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଉପରୋକ୍ତ କାରଣରୁ

ଏ ଉଭୟ ସଂସ୍କରଣର ମୂଲ୍ୟ ନ୍ୟୁନ ବୋଲି ଧରିବାକୁ ହେବ । ଏଣୁ ମୋତେ ପୁଣି କବିଙ୍କ ଭାଷାକୁ ବଜାୟ ରଖି ଯଥାସମ୍ଭବ ଶୁଦ୍ଧଭାବରେ ଏ ସଂସ୍କରଣଟି ସମ୍ପାଦନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

କବି ପରିଚୟ ।

ଚତୁର ବିନୋଦର କବି ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା ଢେଙ୍କାନାଳବାସୀ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ଢେଙ୍କାନାଳ ଗଡ଼ରେ ଏବଂ ମଫସଲରେ ମାଧପୁର ଓ ମହୁଲପାଳ ଗ୍ରାମରେ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରଜନାଥ ତାଙ୍କର ଅପ୍ରକାଶିତ କେଳିକଳାନିଧି ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୬ ଶ ଛାନ୍ଦରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି,

'ବର୍ଣ୍ଣିରେ ଅଟୁଁ ଅମ୍ଭେ ଶିଷ୍ଟ କରଣ,
ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କ ବଂଶେ ନପୁତ୍ର ଯେ ।'

ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି,

'ଶିଷ୍ଟ କରଣ କୁଳରେ ଜନମ ଢେଙ୍କାନାଳରେ
ବାସ କରୁ କାଲୁଁ ହେଲା ବିଷୟାବଶେ
ଶ୍ରୀନୀଳାଦ୍ରି ଥିଲା ବାସ ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ ବଂଶ
ମୁହିଁ ରତ୍ନାକରୁ ବିଷ ଜନ୍ମିଲା ଅଂଶେ

× × × × ।'

ଏସବୁରୁ ଜଣାଯାଏ ଶିଷ୍ଟକରଣ କୁଳରେ ଉତ୍କଳର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭକ୍ତପ୍ରବର ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କ ବଂଶରେ ସେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଶିଷ୍ଟକରଣ କୁଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ସୁଦ୍ଧା ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ମୁଷ୍ଟିମେୟ କେତୋଟି ପରିବାର ଛଡ଼ା ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଶିଷ୍ଟକରଣମାନଙ୍କ ପରି ଏ ବଂଶଟିରେ ମଧ୍ୟ ନିଜର କୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉପନୟନ ପ୍ରଥା

ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ସାରିଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ କବିଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏ ବଂଶର ଜାତିଗତ ଅଭିମାନ ଶିଥିଳ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଁ କବି ଗୋପୀବିଳାପ ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟ କେତେକ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିଜକୁ ଶିଷ୍ଟକରଣ ନ ଲେଖି କେବଳ କରଣ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ଅନୁସାରେ ଯେଉଁ 'ଗୋସାଇଁମାନେ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଭଗବଦ୍ ଦୀକ୍ଷାରେ ଭୋଳ କରିଥିଲେ' ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏକତମ । ସେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ (ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି-ପ୍ରାଚୀ, ପୃ ୫୪ ଷ୍ଠା) । ଖ୍ରୀ ୧୫୩୩ ଅବ୍ଦରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ତିରୋଧାନ ହେଲା ଏବଂ ତାହାର ଛଅ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାୟ ୧୫୪୦ ଅବ୍ଦରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ।

କବି ସମରତରଙ୍ଗର ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ପୋଷକ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୂରଙ୍କ ପ୍ରଶସ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି

'ଏହି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଠ ପୁରୁଷ ଲୋକ
ମୁହିଁ ଅଟଇ ଏହା ଜାଣନ୍ତି ଲୋକ ହେ ।'

ପୁଣି କେଳିକଳାନିଧିର ୧୬ଶ ଛାନ୍ଦରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି,

ତାଙ୍କର :—'ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରବରେ ପୂର୍ବ ନିବାସ ଥିଲା
ବିଧିବଶରେ ସେହୁ ଅନ୍ତର ହେଲା ଯେ
ତହୁଁ କେତେ କାଳ ଗଲା ଓଡ଼ିଶାରେ
ଷଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ହେଲା ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଯେ ।'

ଏଣୁ ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ପଦ୍ୟାଂଶରେ କିଛି ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିଲା ପରି ବୋଧହୁଏ, ମାତ୍ର ଟିକିଏ ବିଶେଷଭାବରେ ବିଚାର କରି ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ ଏ ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି କହିଅଛନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ବଂଶର ଛଅ ପୁରୁଷ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ଏବଂ କବିଙ୍କ ଛଅ ପୁରୁଷ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜବଂଶର ଆଠ ପୁରୁଷ ଭୋଗ କରିଥିଲେ ।

ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୂର ଓ ଖୋରଧାର ଭୋଇ ବଂଶୀୟ ରାଜା ୧ମ ବୀରକିଶୋର ଦେବ ଓ ୨ୟ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କର ବ୍ରଜନାଥ ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ତତ୍କାଳୀନ ମରହଟ୍ଟା ସୁବାଦାର ରାଜାରାମ ପଣ୍ଡିତ ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରଭୁ ନାଗପୁରରାଜ ମୁଢ଼ୋଜୀ ଭୋଁସଲେଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚିମନାଜୀ ବାପୁଙ୍କ ସହିତ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୂରଙ୍କର ଘଟିଥିବା ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ତାକୁ ସମର ତରଙ୍ଗ ନାମରେ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କ ନିକଟରେ ଭେଟି ସେ ଢେଙ୍କାନାଳରୁ କୁଆଁଗାଁ ନାମକ ଗ୍ରାମ ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ * । ଖୋରଧାର ରାଜା ୨ୟ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଗୁଣ୍ଡିଚା ମହୋତ୍ସବର ବର୍ଣ୍ଣନା 'ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ' ନାମରେ ସେ ହିନ୍ଦିଭାଷାରେ ଲେଖିଥିଲେ † ।

ଖୋରଧା ରାଜା ୨ୟ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ଖ୍ରୀ. ୧୭୮୦-୮୧ରୁ ୧୭୯୮-୯୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ପ୍ରାୟ ସର୍ବବାଦିସମ୍ମତ ଏବଂ ଏହା ଇଂରାଜମାନଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାରର ଏତେ ନିକଟରେ ଯେ ତାଙ୍କର ଏହି ରାଜତ୍ୱକାଳ ନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଢେଙ୍କାନାଳର ଇତିହାସ ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନନ୍ଦ ଭକ୍ତିବିନୋଦଙ୍କ

---

* ସମର ତରଙ୍ଗ, ୭ମ ଛାନ୍ଦ ।

† ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ମତରେ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ଖ୍ରୀ: ୧୭୪୩ ରୁ ୧୭୮୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟପଣ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୪ ସାଲରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକ ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ସମର ତରଙ୍ଗର ନିବେଦନରେ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କର ସମୟ ୧୭୬୪-୯୮ ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ୟାମ-ସୁନ୍ଦର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ରାଜକିଶୋର ପଟ୍ଟନାୟକ କବିଭୂଷଣଙ୍କ ମତରେ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କର ସମୟ ୧୭୭୨-୯୫ । ସମରତରଙ୍ଗର ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ସଂସ୍କରଣର ମୁଖବନ୍ଧ ଲେଖିକା ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳାଦେବୀ ଏବଂ ରାୟ ବାହାଦୁର ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ସମୟକୁ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଅନୁମାନ ହୁଏ ଖ୍ରୀ: ୧୭୭୨ ସାଲରେହିଁ ତ୍ରିଲୋଚନ ଢେଙ୍କାନାଳ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତ୍ରିଲୋଚନ ଯେ ଢେଙ୍କାନାଳ ସିଂହାସନର ନ୍ୟାଯ୍ୟ ଅଧିକାରୀ ନ ଥିଲେ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ । କଥିତ ଅଛି ଯେ ଢେଙ୍କାନାଳର ଭିମନଗରୀ ଦଣ୍ଡପାଟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ମୋଟଙ୍ଗା ଗ୍ରାମ (ବର୍ତ୍ତମାନ ମେରାମଣ୍ଡଳୀ ରେଲଷ୍ଟେଶନ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ) ର ଜଣେ ଅଧିବାସୀ ଥିଲେ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ସେଠାରେ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ଢେଙ୍କାନାଳ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ତ୍ରିଲୋଚନ ସିଂହ । ଢେଙ୍କାନାଳର ଇତିହାସ ଅନୁସାରେ ବୀର ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ଦାମୋଦର ଭ୍ରମରବର ରାୟ କେବଳମାତ୍ର ବରଷେ ଆଠମାସ ରାଜତ୍ୱ କରି ତାଙ୍କର ଜଣେ ପୂର୍ବ ଶତ୍ରୁ ମୁସଲମାନ ସର୍ଦ୍ଦାର ମିଆଁ ମର୍ଜାନ୍ ହସ୍ତରେ ନିହତ ହେଲେ । ସେ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିଲେ । କିଛିକାଳ ରାଜ୍ୟ ଅରାଜକ ରହିବାରୁ ପାତ୍ରମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ତ୍ରିଲୋଚନ ସିଂହଙ୍କୁ ରାଜପଦରେ ନିର୍ବାଚନ କଲେ । ମାତ୍ର ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପାତ୍ର-

ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଆପଣା ଭିତରୁ ବା ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜବଂଶ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜବଂଶରୁ କାହାକୁ ନିର୍ବାଚନ ନ କରି ମଫସଲରୁ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକକୁ ଆଣି ନିଜର ପ୍ରଭୁ ପଦରେ ବରଣ କରି ସେହି ରାଜ୍ୟର ରାଜସିଂହାସନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବେ ଏହା ସମ୍ଭବପର ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ମୁସଲମାନ ଇତିହାସ ସୂତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ଓଡ଼ିଶା ଯେତେବେଳେ ବଙ୍ଗ ନବାବମାନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଏବଂ ଓ୍ୟାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ ଯେତେ-ବେଳେ କଲିକତାରେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀର ଗଭର୍ଣ୍ଣର, ସେହି ସମୟରେ ଖ୍ରୀ: ୧୭୬୯ ମସିହା ଜୁନ ମାସ ତା ୧୪ ରିଖରେ ମୁରଶିଦା-ବାଦର ନାଏବ ନାଜିମ ମହମ୍ମଦ ରେଜା ଖାଁ ଢେଙ୍କାନାଳର ଭୂତପୂର୍ବ ରାଜା ଦାମୋଦର ସିଂହଙ୍କର ପୁତ୍ର ରାଜା ଜୟନାରାୟଣଙ୍କ ଠାରୁ ଏକ ପତ୍ର ପାଇଥିଲେ । ଉକ୍ତ ପତ୍ରକୁ ରେଜା ଖାଁ ଓ୍ୟାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ନିକଟ ଅଦେଶ ନିମନ୍ତେ କଲିକତା ପଠାଇ ଦେଲେ । ସେଥିରେ ରାଜା ଜୟନାରାୟଣ ଲେଖିଥିଲେ, "ତୁଇମାସ ପୂର୍ବରୁ ମୋର ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଅଛି, ମରହଟ୍ଟାମାନେ ମୋର ରାଜ୍ୟ ଲୁଣ୍ଠନ କରିଅଛନ୍ତି । (ଓଡ଼ିଶାର ମରହଟ୍ଟା ସୁବାଦାର) ଶମ୍ଭାଜୀ ଗଣେଶ ଯେ ଯାଜପୁରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି ସେ ରାଜା ଜାନୋଜୀ (ନାଗପୁରର ଭୋଁସଲା)ଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଜାନୋଜୀଙ୍କ ଆଦେଶରେ ତାଙ୍କ ଲୋକେ ଶମ୍ଭାଜୀଙ୍କୁ ନାଗପୁରକୁ ଡାକି ନେବାକୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଆସିଅଛନ୍ତି । ବାଲେଶ୍ୱରରୁ କଟକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଦେଶ ଅରକ୍ଷିତଭାବରେ ରହିଅଛି ଏବଂ ଶମ୍ଭାଜୀଙ୍କର ତାହା ଲୁଣ୍ଠନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଛି । ଯଦି ଲେଖକ ଖଣ୍ଡେ ଉତ୍ସାହଜନକ ଉତ୍ତର ପାଆନ୍ତି ତେବେ ସେ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ ରହିବେ । ଲେଖକ ତାଙ୍କର ଭାଇଙ୍କୁ

ମୁରଶିଦାବାଦ ପଠାଉଅଛନ୍ତି । ସେ ଯାଇ ଖାଁଙ୍କ ନିକଟରେ ସମସ୍ତ ଘଟନା ନିଜେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବେ * ।”

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମାନ ହୁଏ ରାଜା ଦାମୋଦର ନିଃସନ୍ତାନ ନ ଥିଲେ ବରଂ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇଗୋଟି ପୁତ୍ର ଥିବାର ନିଶ୍ଚିତ ଏବଂ ସେମାନେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ନ ଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ବିଲୋଚନ ସେମାନଙ୍କୁ ନିହତ କରି ଢେଙ୍କାନାଳ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ମନେ ହୁଏ ସେ ଜଣେ ରାଜ୍ୟାପହାରୀ (usurper) ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟକିଛି ନ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହା ହୋଇଥିଲେ ହିଁ ବିଲୋଚନ ଯେ ଜଣେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜା ଥିଲେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ରାଜା ଜୟ-ନାରାୟଣଙ୍କର ୧୭୬୯ ଜୁନ ମାସର ପତ୍ରରୁ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ହେବ ବିଲୋଚନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳ ତତ୍ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଜୟ-ନାରାୟଣଙ୍କର ସ୍ୱଳ୍ପକାଳ ରାଜତ୍ୱ, ଶମ୍ଭାଜୀ ଗଣେଶଙ୍କର ଆନୁମାନିକ ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ତାହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅରାଜକତା ଆଦି ବିଚାର କଲେ ବିଲୋଚନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ ୧୭୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ମନେ ହେଉ ନାହିଁ ।

ପୂର୍ବେ କୁହା ଯାଇଅଛି ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ପୋଷକ ବିଲୋଚନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଢେଙ୍କାନାଳରେ କବି-ଙ୍କର ଷଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜବଂଶର ଅଷ୍ଟମ ପୁରୁଷ ଭୋଗ କରି-ଥିଲେ । ସୁତରାଂ, ବିଲୋଚନଙ୍କର ପୂର୍ବତନ ସପ୍ତମ ପୁରୁଷ ରାଜାଙ୍କ ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଲୋଚନଙ୍କର ପ୍ରାୟ ୨୫ × ୭ = ୧୭୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବା ୧୭୭୨—୧୭୫ = ଆନୁମାନିକ ୧୬୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଆଖ-

* Calendar of Persian Correspondence, Vol. II, pp. 382-83, Nos. 1477, 1481-83.

ପାଖରେ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର କେହି ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଢେଙ୍କାନାଳକୁ ଆସିଥିବା ସମ୍ଭବ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦରେ ମହାରାଜ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ଭକ୍ତପ୍ରବର ରଘୁଅରକ୍ଷିତ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ବୋଲି କହନ୍ତି। ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଅତ୍ୟଳ୍ପକାଳ ପରେ ଉତ୍କଳର ବିଖ୍ୟାତ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଅବସାନ ହେଲା ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସଘାତକ ମନ୍ତ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାଧର ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ବଂଶ ନିପାତ କରି ନିଜେ ଉତ୍କଳ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କଲେ। ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାୟ ୧୫୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଆଖପାଖର ଅରାଜକତା ସମୟରେ ବା ତାହାର କିଛିକାଳ ପରେ କଳାପାହାଡ଼ର ଅତ୍ୟାଚାର ସମୟରେ ରଘୁଅରକ୍ଷିତ ନିଜେ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ବଂଶଧର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଛାଡ଼ି ଖୋରଧା (ଓଡ଼ିଶା)କୁ ଉଠି ଯାଇଥିବେ। ମୁସଲମାନ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଯୋଗୁଁ ଉତ୍କଳ ସିଂହାସନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା। ସମ୍ଭବତଃ ଖୋରଧାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ପୁରୁଷ ବା ଅନ୍ଦାଜ ୫୦ ବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ୧୬୦୦ ସାଲର ଆଖପାଖରେ ଏହି ବଂଶ ଖୋରଧାରେ ରହିବା ମଧ୍ୟ ଆଉ ନିରାପଦ ମନେ ନ କରି ମହାନଦୀର ଅପରପାରରେ ଦୁର୍ଗମ ଗିରି-କନ୍ଦର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଢେଙ୍କାନାଳକୁ ଉଠିଯାଇ ସେଠାରେ ସ୍ଥିରଭାବରେ ବସବାସ କରିଥିବେ।

ଢେଙ୍କାନାଳର ଇତିହାସ ଏବଂ ରାୟବାହାଦୂରଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରଜନାଥ ରଘୁଅରକ୍ଷିତଙ୍କର ଚତୁର୍ଥ ବଂଶଧର ଥିଲେ, ମାତ୍ର ଉପରି-ଲିଖିତ ପ୍ରମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଠିକ୍ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନ ପାରେ। ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ବ୍ରଜନାଥ ରଘୁଅରକ୍ଷିତଙ୍କର ଅଧସ୍ତନ ନବମ ବା ଦଶମ ବଂଶଧର ଥିଲେ।

ଶ୍ୟାମରସୋତ୍ସବର ସମ୍ପାଦକ ତାହାର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କର ଅଧସ୍ତନ ତୃତୀୟ ବଂଶଧର ବୋଲି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ସଂସ୍କରଣ ସମର ତରଙ୍ଗରେ ତାହାହିଁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି, ମାତ୍ର ଏହା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦାର୍ଢ୍ୟ-ରସାମୃତ (୧ମ ଭାଗ ୮ମ ଅଧ୍ୟାୟ—ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ ପ୍ରସଙ୍ଗ) । ଏହା ଖୋରଧା ରାଜା ପ୍ରଥମ ବୀରକିଶୋରଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଅନୁମାନିକ ୧୭୬୦-୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲିଖିତ, ଏଣୁ ଏହା ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ସମସାମୟିକ । କୃଷ୍ଣ ମହାପାତ୍ର ଭକ୍ତପ୍ରବର ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କର ପିତା ଥିଲେ, ନପ୍ତା ନ ଥିଲେ ଏହା ଦାର୍ଢ୍ୟରସାମୃତରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ* ।

ଏ ବଂଶର କୌଳିକ ଉପାଧି କଅଣ ଥିଲା ଠିକ୍ କୁହା ଯାଇ ନ ପାରେ । ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କର ପିତାଙ୍କର ମହାପାତ୍ର ପଦବୀ କୌଳିକ ପଦବୀ ନ ହୋଇ ରାଜଦତ୍ତ ପଦବୀ ହୋଇ ଥିବାର ଅଧିକ ସମ୍ଭବ । କୃଷ୍ଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ପୁତ୍ର ଭକ୍ତପ୍ରବର ରଘୁ ପିତାଙ୍କର ମହାପାତ୍ର ପଦ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଦୈନ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ପୂର୍ବକ ନିଜକୁ ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅଧିକ ପସନ୍ଦ କଲେ ଏବଂ ସେହି ନାମରେ ସେ ଉତ୍କଳରେ ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ମଧ୍ୟ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅରକ୍ଷିତ ଉପାଧିରେ ପରିଚିତ ହେଉଥିଲେ ଓ ସେ ବଂଶରେ ଶିବ ଅରକ୍ଷିତ, ବଣ୍ଠ ଅରକ୍ଷିତ ଓ ତ୍ରିବିକ୍ରମ ଅରକ୍ଷିତ ନାମରେ ତିନିଜଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ

---

* 'ନାମ ତା କୃଷ୍ଣ ମହାପାତ୍ର, ତାହାର ଏକ ଗୋଟି ପୁତ୍ର,
ପତ୍ନୀର ନାମ ତା କମଳା, ସଦା ଅନନ୍ଦ ମତି'ଭୋଳା,
ପୁତ୍ରର ନାମ ରଘୁନାଥ ଭକ୍ତର ଅଂଶେ ସେହୁ ଜାତ ।'

ଅଦ୍ୟାପି ଶୁଣାଯାଏ । ବହୁକାଳ ପରେ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ପିତା ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଉପାଧି ପାଇଲେ 'ପଟ୍ଟନାୟକ' ଏବଂ ତାହା ଦ୍ୱାରା ସେ ବଂଶର ସମ୍ଭବତଃ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଚଳିତ 'ଅରକ୍ଷିତ' ପଦବୀ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଗଲା । ଗୋପୀବଲାପର ୬ଷ୍ଠ ବୋଲରେ କବି କହିଅଛନ୍ତି

'ପିତାଙ୍କ ନାମ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର
ପଟ୍ଟନାୟକ କଲେ ନରେଶ୍ୱର ।'

ଏହିପରି ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ କବିଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ନିମ୍ନଲିଖିତ ବଂଶାବଳୀ ସଂଗଠନ କରାଯାଇପାରେ ।
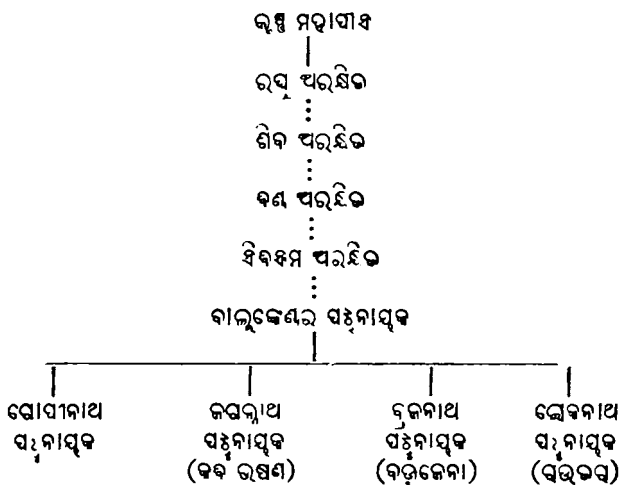
କୃଷ୍ଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ ଓ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱରଙ୍କ ପୁତ୍ର ବ୍ରଜନାଥ ଆଦି ଚାରିଜଣଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରମାଣ ଅଛି । ରଘୁଅରକ୍ଷିତଙ୍କ ଠାରୁ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୬-୬ ଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ

୭ ଜଣଙ୍କ ନାମ ଜଣା ଯାଇଅଛୁ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଏ କାହାର ପୁତ୍ର ଓ ଅଉ ୭-୪ଜଣ କଏ ସନ୍ଧାନ ମିଳନାହିଁ ।

ଖ୍ରୀ: ୧୭୬୦ ସାଲରେ ଖୋରଧା ରାଜା ପ୍ରଥମ ବୀରକିଶୋର-ଦେବ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଖେମଣ୍ଡୀ ରାଜା ନାରାୟଣଦେବଙ୍କୁ ଖୋରଧାରୁ ବିତାଡ଼ିତ କଲେ, ମାତ୍ର ସେଥିପାଇଁ ଅଙ୍ଗୀକୃତ ଅର୍ଥ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଦେଇ ନ ପାରିବାରୁ ସେ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଲେମ୍ବାଇ, ରାହାଙ୍ଗ, ସିରାଇ ଓ ଚବିଶକୁଦ ପ୍ରଗନାମାନ ଏବଂ ୧୪ ଗଡ଼ଜାତର ସ୍ୱତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ । ଏହି ସୂତ୍ରରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଗଡ଼ଜାତ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ।

ରାଜାରାମ ପଣ୍ଡିତ ଖ୍ରୀ: ୧୭୭୮ ସାଲରେ ଓଡ଼ିଶାର ମରହଟ୍ଟା ସୁବାଦାର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଏହାର ପର ବର୍ଷ ୧୭୭୯ ସାଲ ଅକ୍ଟୋବର ତା ୧୧ ରଖ ଦଶହରା ଦିନ ନାଗପୁର ରାଜା ମୁଢ଼ୋଜୀ ଭୋଁସଲା ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ସପ୍ତଦଶ ବର୍ଷୀୟ ବାଳକ ଖାଣ୍ଡୋଜୀ ଓରଫ ଚିମନାଜୀ ବାପୁଙ୍କୁ ଅନ୍ଦାଜ ତିରିଶ ଚାଳିଶ ହଜାର ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ସୈନ୍ୟସହ ବଙ୍ଗଦେଶ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ପଠାଇଲେ, ସେମାନେ ଅନିଚ୍ଛୁକଭାବରେ ଧୀରେ ସୁସ୍ଥେ ଆସି ୧୭୮୦ ସାଲ ମେ ମାସରେ କଟକରେ ପହୁଞ୍ଚି ସେଠାରେ କିଛିକାଳ ବିଶ୍ରାମ ନେଲେ । ୧୭୮୧ ସାଲ ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କେମ୍ପାନୀଙ୍କ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଓୟାରେନ୍ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ଦେଇ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପଠାଇବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ଗଲାବେଳେ ମରହଟ୍ଟା ସୈନ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେପରି କୌଣସି ସଙ୍ଘର୍ଷ ନ ଘଟେ ତହିଁର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଆଣ୍ଡରସନ୍ ନାମକ ଜଣେ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ କଟକ ପଠାଇଲେ । ଆଣ୍ଡରସନ୍ ଜାନୁଆରୀ ମାସ ତା ୨୨ ରଖରେ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ପହଞ୍ଚି

ଶୁଣିଲେ ଯେ ଚମନାଜୀ ତେତେବେଳେ ଢେଙ୍କାନାଳର ଦୁରନ୍ତ ରାଜାଙ୍କୁ ଶାସନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଗଡ଼ଜାତ ଭିତରକୁ ଯାଇଥିଲେ * । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯିବ ଯେ ସମରତରଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯୁଦ୍ଧ ୧୭୮୦ ଡିସେମ୍ବର ବା ୧୭୮୧ ଜାନୁଆରୀର ଘଟଣା ।

ଚମନାଜୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକବର୍ଷ ରହି ନାଗପୁର ଫେରିଗଲେ † । ସୁତରାଂ, ସେ ସମ୍ଭବତଃ ୧୭୮୧ ମେ ଜୁନ ମାସ ଆଡ଼କୁ ନାଗପୁର ଯିବାକୁ ବାହାରିଥିବେ । ଢେଙ୍କାନାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଜନଶ୍ରୁତି ଅନୁସାରେ ନିର୍ଭୀକ କବି ବ୍ରଜନାଥ ଯୁଦ୍ଧର କିଛି ସମୟ ପରେ ସମରତରଙ୍ଗ ଘେନି କଟକ ଯାଇ ଚମନାଜୀଙ୍କୁ ତାହା ଶୁଣାଇଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ଏହା ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହେଲେ, ମାତ୍ର ୬ଯୁ ଛାନ୍ଦ ୬୦ଶ ପଦରେ ଯେଉଁଠାରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଚମନାଜୀଙ୍କୁ 'ଲଡ଼କା' ବୋଲି କହି ବୀର ତ୍ରିଲୋଚନ ନିଜ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଦେଉଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି, ତାହା ଶୁଣି ଚମନାଜୀ ରାଗାନ୍ୱିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ ‡ । ଏହା ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ସମରତରଙ୍ଗ ୧୭୮୧ ଜାନୁଆରୀଠାରୁ ମେ ଜୁନ ମଧ୍ୟରେ କେବେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବ ।

କଥାରେ ଅଛି 'ରାଜା ଗୋଜା', ରାଜାମାନେ କ୍ଷଣେ ତୁଷ୍ଟ କ୍ଷଣେ ରୁଷ୍ଟ । ସମରତରଙ୍ଗ ଲେଖି ବ୍ରଜନାଥ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ବୀର ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କଠାରୁ କୁଆଁଗା ଗ୍ରାମ ଓ ଅନ୍ୟ ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା କବିଙ୍କ ଉପରେ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଅନୁଗ୍ରହ ଦୀର୍ଘକାଳ ରହି-ଥିଲା ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ସମରତରଙ୍ଗ ଲେଖାର କିଛିକାଳ

---

* R. D. Banerjee's Orissa Vol II, pp. 201—02.

† Ibid, p. 203

‡ ୰ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସମରତରଙ୍ଗ 'ନିବେଦନ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ' ।

ପରେ ସେ କୌଣସି କାରଣରୁ ବିଲୋଚନଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ସମରତରଙ୍ଗର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖା 'ରାଜନଙ୍କୁ ଛଲୋକ୍ତି' ନାମକ ପୁସ୍ତିକାରୁ ଜଣାଯାଏ । ତହିଁରେ କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି,

ସାତ ବରଷ ହୋ—ଇଲା ସାତ ପଣ ଶ୍ରୀ ଛାମୁରୁ ନ ପାଇଲି,
ନିମକ ହରାମ ହୋଇ କେଉଁ କାମ କୋଠରେ ବା ହାନି କଲି । ୨୫ ।

× × × ×

ଷାଠିଏ ବରଷ କାଳରେ ମୋହର ଉଠିବାକୁ ନାହିଁ ବଳ,
ପିଠିଅଣ୍ଟା ବେଙ୍କ ଲାଗି ଗଲାଣି ମୋ ପୋଥି ଲେଖାରୁ କେବଳ । ୩୫ ।

ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ମନେହୁଏ ସମରତରଙ୍ଗ ପାଇଁ ପୁରସ୍କୃତ ହେବାର କିଛି-କାଳ ପରେ କବି ବିଲୋଚନଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହେଲେ ଏବଂ ଏହି ଅବସ୍ଥା ସାତବର୍ଷ କାଳ ରହିଲା । ଏଥିରୁ ମୋଟାମୋଟି ଧରି ଯାଇପାରେ ଯେ ସମରତରଙ୍ଗଜନିତ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତିର ଅନ୍ଦାଜ ଆଠ ନଅ ବର୍ଷ ପରେ 'ରାଜନଙ୍କୁ ଛଲୋକ୍ତି' ଲେଖା ହୋଇଥିଲା ଏବଂ କବିଙ୍କର ନିଜ କଥା ଅନୁସାରେ ତେତେବେଳେ ଅଥାତ୍ ଖ୍ରୀ: ୧୭୮୧ + ୯ = ୧୭୯୦ ସାଲରେ ତାଙ୍କର ବୟସ ଷାଠିଏ ବର୍ଷ । ଏଥିରୁ ସେ ୧୭୯୦ – ୬୦ = ଅନୁମାନିକ ଖ୍ରୀ: ୧୭୩୦ ସାଲର ଆଖପାଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସହଜରେ ଧରି ଯାଇପାରେ ।

ବାଲୁକେଶ୍ୱର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ଚାରି ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେଥି-ମଧ୍ୟରୁ କବି ତୃତୀୟ । ଚାରି ଭାଇଯାକ ସମସ୍ତେ ଗୁଣୀ ଥିଲେ । କବି ଗୋପୀବିଳାପ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲିରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି

ଅଟୁଁ କରଣ ଯେ ଅମ୍ଭେ ଜାତିରେ
ଚାରିଭାଇ କବି ନାନା ଜାତିରେ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଗୋପୀନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ
ଇଷ୍ଟ ତାଙ୍କର ନୀଳାଦ୍ରି ନାୟକ ।

ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ
କବି ଭୂଷଣ ପଦ ତ ନାୟକ ।

ସର୍ବ କନିଷ୍ଠ ନାମ ଲୋକନାଥ
ରାଉତରାୟ ହିଁ କଲେ ନରନାଥ ।

ବ୍ରଜନାଥ ବୋଲଣ ମୋର ଯେ ନାଁ
ରାଜପଦ ଅଟଇ ବଡ଼ଜେନା ।

ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରଜନାଥ ଖୋରଧା ରାଜାଙ୍କଠାରୁ 'ବଡ଼ଜେନା' ପଦ ପାଇଥିବେ, ମାତ୍ର ସେ ନିଜେ କୌଣସି-ଠାରେ କହି ନାହାନ୍ତି କେଉଁ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ସେ ବଡ଼ଜେନା ପଦ ପାଇଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଯେଉଁଠାରେ କିଛି କହିଅଛନ୍ତି କେବଳ କହିଅଛନ୍ତି 'ବଡ଼ଜେନା ପଦ ମୋ ରାଜଦତ୍ତ' (କେ. କ. ୧୬ଶ ଛାନ୍ଦ), 'ରାଜପଦ ଅଟଇ ବଡ଼ଜେନା' (ଗୋ. ବ. ୬ଷ୍ଠ ବୋଲି) ଇତ୍ୟାଦି । ସମରତରଙ୍ଗ ୭ମ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି

ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କୁ କାଟିବ ପଡ଼ି
ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଯେ । ୪୦ ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ସମରତରଙ୍ଗ ଲେଖା ହେବା ବେଳକୁ ସେ ବଡ଼ଜେନା ହୋଇ ସାରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭଣିତାରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବ ରାଜଦତ୍ତ ପଦ ଥିବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ମନେକରୁଁ ବଡ଼ଜେନା ପଦ ମଧ୍ୟ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ, ବିଶେଷତଃ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ରବାହାଦୁରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ

ଯଦି କବି ଖୋରଧା ରାଜାଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିବେ ଏବଂ ଗୁଣ୍ଡ୍ରବିକେ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ଭେଟିଥିବେ, ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ନୁହେ, ତେଣୁ ବଡ଼ଜେନା ପଦ ଖୋରଧା ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କବିଙ୍କ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ।

ବ୍ରଜନାଥ ଯେ ଜଣେ ବହୁଭାଷାରେ ସୁପଣ୍ଡିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ କବି ଓ ଶିଳ୍ପୀ ଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ନିଜର କୃତିତ୍ୱ ଓ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରେ କହିଅଛନ୍ତି

ସମରତରଙ୍ଗ—୭ମ ଛାନ୍ଦ ।

ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତ ଖୋରଠା ବୋଲି,
ନାନା ଭାଷାରେ ଗୀତ କବିତା କଲି ହେ,
ବିବିଧ ଚଉପଦୀ ଚଉତିଶାହିଁ,
ବୋଲି ଛାନ୍ଦ ପ୍ରବନ୍ଧ ବୋଲିଛି ମୁହିଁ ହେ । ୧୮ ।

ଶକାର ଛାନ୍ଦ ମାଧ୍ୱୀ ବୃତ୍ତି ଚୂର୍ଣ୍ଣିକ,
କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା ନାନାଦି କଉତୁକ ହେ,
ଢଗ ଢମାଳୀମାନ ଶ୍ଳୋକ ଗୀତ,
ବ୍ରଜମୋହନ କେଳିଯୁକ୍ତ କବିତ୍ୱ ହେ । ୧୯ ।

ଚିତ୍ର କଲମେ ପୁଣି କରିଛି ଶ୍ରମ,
ତାଳପତ୍ରେ କାଗଜେ ଅକ୍ଷର କ୍ରମ ହେ,
ରୂପ ଚିତ୍ରରେ ନାନା ପଠ ପୁସ୍ତକ,
ଲେଖା ଦେଖି ଆନନ୍ଦ ହୁଅନ୍ତି ଲୋକ ହେ । ୨୦ ।

କେଳି କଳାନିଧି—୧୬ଶ ଛାନ୍ଦ ।

ଅମ୍ଭେ ଶ୍ଚିରହେଁ * କବି ନାନା ଜାତିରେ,
ସଂସ୍କୃତ ପରାକୃତ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀରେ ଯେ,
ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗଳା ତେଲଙ୍ଗୀ ଭାଷାରେ,
ହାସରସ କୌତୁକ ଉକ୍ତି ଯୁକ୍ତରେ ଯେ । ୬୨ ।

ରାଜସଭା :—

ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେତେ ଗୁଣ   କହୁଛୁ ଗୋସାଇଁ ଶୁଣ
ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ବଙ୍ଗଳା
ତେଲଙ୍ଗୀ ଭାଷାରୁ କିଛୁ   ଏରୂପେ ଗୀତ କରୁଛୁ
ଚଉପଦୀ ଚଉତିଶା ବିବିଧ ଲୀଳା,
ଛାନ୍ଦ ବୋଲି ପୋଇ ପ୍ରବନ୍ଧ
ଦଣ୍ଡକ ଚୂର୍ଣ୍ଣିକ ଆଜ ଶକାର ବନ୍ଧ । ୬୧ ।
ଅ ଅକ୍ଷର ନିୟମ   ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ ନାମ
କୁମାର ଚରିତ ଶିବ ଉମା ବିବାହ
ଛଳ ଶ୍ଳେଷ ଅନୁପ୍ରାସ   ଅକ୍ଷର ଅବନା ନ୍ୟାସ
ଶୃଙ୍ଗାର କୁତୁକ ରସସନ୍ଦର୍ଭ ଉହ †
ଅଲଙ୍କାର କାବ୍ୟଲକ୍ଷଣ
ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଭଙ୍ଗୀ ଅର୍ଥ ବହୁଭାଷଣ । ୬୨ ।
ଅଦଭୁତ ଆଭାଷଣ   ବିରୋଧ ନିନ୍ଦାରୁ ପୁଣ
ମହିମା ପ୍ରତାପ ଯଶ ପୁଣ୍ୟ ବୈରାଗ୍ୟ

---

* ଅମ୍ଭେ ଶ୍ଚିରହେ—କବି ଓ ଭାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଛନ୍ଦୁଭି ।
† ଉହ—ତର୍କଣା ।

ଋତୁ କାଳ ଚନ୍ଦ୍ରୋପମା   ଉଦାହରଣ ସୁଷମା
ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସ୍ୱର ମିଶ୍ରାକ୍ଷର ସଂଯୋଗ,
ବାଲ୍ୟଯୁବା ବୟସ ସନ୍ଧି
ରତି ରତାନ୍ତ ସୁଷମା ବେଶ ଯେ ବିଧି । ୭୩ ।

ଗରବ କରି ମୁଁ ଏହା   କହୁ ନାହିଁ ମାତ୍ର ମହା—
ରାଜ ମୋ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ* ଅନୁସାରେ କରିଛୁ
ନାମ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ   ବାର ଛନ୍ଦ ଏ ତାଲବ୍ୟ
ଶକାରେ ବୋଲିଛୁ ରାସଲୀଳାକୁ ରଚି
ବିଚକ୍ଷଣା ପଦର ଛନ୍ଦ
ବ ବା ବି ବୁ ବେ ବୈ ବୋ ବୌ କ୍ରମେ ପ୍ରବନ୍ଧ । ୭୪ ।

ଏ ଉତ୍ତମ ପଠ ଲେଖା   ଗୁଣ ତ ଛମୁରେ ଦେଖା
କରି ଦେଇଅଛୁ ଥିବ ଦିବ୍ୟାବଧାନେ
କାକ ଚଞ୍ଚା ତ ଶଲ୍କ   ବାଂଶ କଚକଣ୍ଡା ଆଉ
ବଉଲ ବାଙ୍ଗରେ ଲେଖିଅଛୁ ଯତନେ
ଲୁହା ବାଂଶ ଚନ୍ଦ୍ର କଲମ
ଛନ୍ଦଠାରେ ଶକ୍ତି ଜାଣି କରିଛୁ ଶ୍ରମ । ୭୫ ।

ଏ ସବୁରୁ ଜଣାଯାଏ କବିଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗଳା ହିନ୍ଦୀ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତ ଓ ତେଲଗୁ ଅନ୍ତତଃ ଏହି ଛଅଗୋଟି ଭାଷାରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବା ଭଳି ଶକ୍ତି ଥିଲା । ତାହା ଉପରେ ତାଙ୍କର ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଖଣ୍ଡ କେତେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ

* କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ଶକ୍ତି ।

ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ରହି । ସମର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସମରତରଙ୍ଗ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏକମାତ୍ର ସମରଗୀତିକା । କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ତତ୍କାଳୀନ ଜଣେ ଉତ୍କଳବାସୀ ଲିଖିତ ବୋଧହୁଏ ଏକମାତ୍ର ହିନ୍ଦୀ ଲେଖା ଏବଂ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମ ନିୟମିତ (regular) ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟ । ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ତଳର ତମସାଚ୍ଛନ୍ନ ସୁଯୋଗ ସୁବିଧା ହୀନ ଗଡ଼ଜାତର ଜଣେ ଅଧିବାସୀ ପକ୍ଷରେ ଏସବୁ କମ୍ ଗୌରବର କଥା ନୁହେଁ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ ପ୍ରାୟ ୧୭୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କବିଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସେତେବେଳେ ଢେଙ୍କାନାଳବାସୀ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ କବି ରସକଲ୍ଲୋଳକାର ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ସମ୍ଭବତଃ ଜୀବିତ ଥିବେ ବା ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବରୁ ମୃତ ହୋଇଥିବେ ଏବଂ ଉତ୍କଳର କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ମଧ୍ୟ କୋଡ଼ିଏ ପଚିଶ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ମୃତ ହୋଇଥିବେ । ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜ, ବିଶେଷତଃ ରାଜୋଡ଼ାର ସ୍ଥିତି ମାତ୍ରରୁ ମନେହୁଏ କବି ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟବୟସରେ ଏହି ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପାଠ ଓ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପାଇଥିବେ । ତଦ୍ରୂପ ନାରାୟଣାନନ୍ଦ ଅବଧୂତ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟମୟ ରୁଦ୍ରସୁଧାନିଧି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ସେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିବେ । ସମ୍ଭବତଃ କେଳି-କଳାନିଧି, ବିଚକ୍ଷଣା ଓ ବିଦେଶାକୁଚନ୍ଦ୍ରାର ଚଉତିବର୍ଣ୍ଣନା, ବିଚକ୍ଷଣା ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ଏବଂ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ଆଦିର ଅକ୍ଷରନିୟମରୀତି ଓ ଚତୁର ବିନୋଦର ତରଳ ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟମୟ ଭାଷା ନିମିତ୍ତ ସେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଋଣୀ ।

ଶିବଦାସଙ୍କର ବତିଂଶ ସିଂହାସନ କଥା ମଧ୍ୟ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଚତୁର ବିନୋଦ ପରି ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗଦ୍ୟ କଥା ସାହିତ୍ୟ । ଏହାର

ଭାଷା ଓ ଚତୁର ବିନୋଦର ଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ରାୟ ବାହାଦୂର ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ଶିବଦାସଙ୍କ ବତ୍ରିଂଶ ସିଂହାସନ କଥା ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ବା ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ଭବତଃ ବ୍ରଜନାଥ ଓ ଶିବଦାସ ସମସାମୟିକ ବା ସ୍ୱଳ୍ପକାଳ ଅଗ୍ର ପଶ୍ଚାତ୍‌ବର୍ତ୍ତୀ ଥିଲେ ।

କବିଙ୍କର ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥସମୂହକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧ । କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା —ଚତୁର ବିନୋଦ

୨ । କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ —କେଳିକଳାନିଧି
ବିଚକ୍ଷଣା
ବିଦେଶୀକୁ ଚନ୍ଦ୍ରା

୩ । ପୌରାଣିକ କାବ୍ୟ—ଅମ୍ବିକାବିଳାସ
ଚଣ୍ଡୀମାଳଶ୍ରୀ (ଦେବୀସ୍ତୁତି)
ଗୋପୀବିଳାପ (ବୋଲି)
ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ

୪ । ରାଜନୈତିକ —ସମରତରଙ୍ଗ

୫ । ହିନ୍ଦୀ —ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ

୬ । ବିବିଧ କବିତା —ଦଶପୋଇ
ରାଜନଙ୍କୁ ଛକୋକ୍ତି
ରାଜସଭା

ସମରତରଙ୍ଗ ଓ କେଳିକଳାନିଧିର ଉପର ଉଦ୍ଧୃତ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଉକ୍ତ ଦୁଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ କବି ନାନାଦି ଢଙ୍ଗ-ଢମାଳୀ, କୌତୁକ ଓ ହାସରସ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ ।

ଏହାଦ୍ୱାରା ନିଶ୍ଚୟ ଚତୁର ବିନୋଦକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଅଛି । ଚତୁର-ବିନୋଦ ସୁତରାଂ ସମରତରଙ୍ଗ ଓ କେଳିକଳାନିଧିର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ମାତ୍ର କେତେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ? ଲେଖାଲେଖି ଆରମ୍ଭ କରିବା ସମୟରେ କବି ପ୍ରଥମେ ସହଜ ସରଳ ବିଷୟ ଧରି ହାତ ବଳାଇ ଥିବେ ଏହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ । ମାତ୍ର ଚତୁର ବିନୋଦ ପରି ହାସପରିହାସାଦିପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ଲେଖକଙ୍କର କିଛି ପରିପକ୍ୱତା ଆସିଥିବ । ସେତେବେଳେ ସେ କଦାପି ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ଅନୁଭୂତିବିହୀନ ତରୁଣ ନ ଥିବେ । ସମ୍ଭ-ବତଃ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ବୟସ ଗ୍ରନ୍ଥଳଣ ଯଦି ଅତିକ୍ରମ କରି ନ ଥାଏ ତେବେ ତିରିଶର ଉପରେ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଥିବ । ତାକୁ ସହଜରେ ଅନ୍ତତଃ ପଞ୍ଚତିରିଶ ଧରାଯାଇ ପାରେ । ବୋଧହୁଏ ବି ବା ବି ବୁ ଆଦି କସରତପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚକ୍ଷଣା ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଲେଖା । କବିଙ୍କ କହିବା ମତେ ଏହାର ପନର ଛାନ୍ଦରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ଦଶ ଛାନ୍ଦ ମିଳୁଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ଏ ଅନୁମାନକୁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ସମର୍ଥନ କରେ । ଅବଶ୍ୟ ରାଜସଭାରେ ସେ ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ଓ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ପରେ ବିଚକ୍ଷଣାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ପ୍ରଭୃତି ପରି ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଲେଖା ହୋଇଥିବ ଏହା ସନ୍ଦେହଜନକ । ଚତୁର ବିନୋଦ ବୋଧହୁଏ ବିଚକ୍ଷଣା ପରେ ଲେଖା । ସେ କାଳର ରୀତି ଅନୁସାରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ଲେଖିସାରି କବି ପୁଣି କାବ୍ୟରଚନା କରିବାର ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରିପାରି ନ ଥିବେ । କେଳିକଳାନିଧି ଓ ବିଦେଶୀକୁଚନ୍ଦ୍ରା ନାମକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟଖଣ୍ଡମାନ ସେତେବେଳେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବ । ଭଞ୍ଜୀୟ ପ୍ରଭାବାନ୍ୱିତ ଯୁବକ କବି କେଳିକଳାନିଧିରେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି ଅନୁକରଣରେ ପୁଣି ବିବିଧ କାବ୍ୟ କସରତ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ

ଦେଖନ୍ତୁ ତାହାର ୧ମ ଛାନ୍ଦ ଅବ୍ୟ ଯମକଦ୍ୱାରା, ୨ୟ—ଅବନା, ୩ୟ—ପ୍ରାନ୍ତ ଯମକ, ୪ର୍ଥ—ଅଦ୍ଭୁତ, ୫ମ—ବିରୋଧ ରୂପକ, ୬ଷ୍ଠ—ଏକା ଯମକ, ୭ମ—ସିଂହାବଲୋକନ, ୮ମ—ନବୋଷ୍ଠକ, ସବୋଷ୍ଠକ ଅବ, ୯ମ—ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ଯମକ, ୧୦ମ—ଆଶୟ, ୧୧ଶ—ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର, ୧୨ଶ—ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀ, ୧୪ଶ—ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ଲୋମ ବିଲୋମ, ୧୫ଶ—ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ୧୬ଶ ଛାନ୍ଦ—ପ୍ରାନ୍ତ ଯମକଦ୍ୱାରା ଅଲଙ୍କୃତ ।

ବିଚକ୍ଷଣା ଓ ଚତୁର ବିନୋଦ ଲେଖ ସରବା ବେଳକୁ କବିଙ୍କର ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପରିପକ୍ୱତା ମଧ୍ୟ ଆସିଯାଇଥିବ । ଏଣୁ ଦେଖାଯାଏ ଏହାପରେ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ନୈତିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କ୍ରମଶଃ ଉନ୍ନତତର ସ୍ତରର ଅଟେ ଏବଂ ସେସବୁରେ ଧର୍ମଭାବ ମଧ୍ୟ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । କେଳିକଳାନିଧି ଓ ବିଦେଗ୍ଧାକୁଚନ୍ଦ୍ରା ପରେ ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ଅମ୍ବିକାବିଳାସ, ଗୋପୀବିଳାପ ଓ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବ । ଦେବୀସ୍ତୁତି ଚଣ୍ଡୀମାଳଶ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ଅମ୍ବିକାବିଳାସର ସମକାଳୀନ ହୋଇଥିବ ।

ସମ୍ଭବତଃ ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୂରଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଢେଙ୍କାନାଳର ଦୁର୍ବଳ ରାଜା ଦାମୋଦର ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ସମୟରେ ବା ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅରାଜକତା ସମୟରେ ବ୍ରଜନାଥ ଢେଙ୍କାନାଳ ଛାଡ଼ି କେନ୍ଦୁଝର କାଳିଆହତାରେ ଯାଇ ବାସ କରୁଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ସେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜା ପ୍ରତାପ ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ସଭାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ଅମ୍ବିକାବିଳାସକୁ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣି ତାଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲେ, ମାତ୍ର ତତ୍ପରେ କୌଣସି କାରଣରୁ କେନ୍ଦୁଝର ପତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଘଟିବାରୁ ସେ ପୁଣି ଢେଙ୍କାନାଳ ଫେରି ଆସିଲେ ଏବଂ କିଛିକାଳପରେ ପୁଣି ଅମ୍ବିକାବିଳାସକୁ ନିଜ ନାମରେ

ଭଣି ପ୍ରକାଶ କଲେ । କାହାର କାହାର ମତରେ ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ପ୍ରକୃତରେ କେନ୍ଦୁଝରଅଧିପତି ପ୍ରତାପ ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଲିଖିତ, ମାତ୍ର ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେ । ଏହା ପ୍ରକୃତରେ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଲିଖିତ ଏବଂ ପ୍ରଥମରେ କେନ୍ଦୁଝର ପତିଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର (ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ଲିଖିତ 'ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ଓ କବି ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା' ପ୍ରବନ୍ଧ-ସହକାର, ୨୧ଶ ଭାଗ, ୭ମ—୧୨ଶ ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ଓ ଚଣ୍ଡୀ ମାଳଶ୍ରୀ ପରେ ଗୋପୀବିଳାପ ଓ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭବ । ସେତେବେଳକୁ ବ୍ରଜନାଥ ବେଶ ପରିଣତବୟସ୍କ ପ୍ରୌଢ଼ । ସ୍ୱଭାବତଃ ଧର୍ମପ୍ରବଣ କବିଙ୍କର ସେତେବେଳକୁ ପରକାଳଚିନ୍ତା ମନ ମଧ୍ୟରେ ଉଦିତ ହୋଇଥିବା ପରି ବୋଧହୁଏ ।

ଗୋପୀବିଳାପର ୭ଷ୍ଟ ବୋଲିରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଁ କବି ଗାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଅତି ଅଧମ ମୋ ଛାର କୃତ୍ୟରେ,
ବୋଲି ପାରନ୍ତି କି କଦାଚିତରେ ।
କୃପାସିନ୍ଧୁ କୃପା କଲେ ଚିତ୍ତରେ,
ଏହି ପଦ ସ୍ଫୁରିଲା ମୋ ଚିତ୍ତରେ । ୧୮୪ ।

ଆନ ଗୀତ ଯେ ଏପରି ନୁହଇ,
ଏହା ଗାଇଲେ ପାତକ ଦହଇ । ୧୮୫ ।

ଭକ୍ତଜନମାନଙ୍କ ଅଙ୍ଗୀକାରେ,
ଗୀତ କରୁଛି ମୁଁ ନାନାପ୍ରକାରେ । ୧୮୬ ।

ନାନାଜାତି ନୟମ ନାନା ଛନ୍ଦେ,
କେତେ ଛନ୍ଦମାନ କଲି ହରଷେ । ୧୮୭ ।

ସେ ତ ସଂସାର ନୋହିଲା ବୋଧକ,
ପରମାର୍ଥରେ ନୋହିଲା ବୋଧକ । ୧୮ ।

ଏହା ଯେବେ କୃତାର୍ଥ ହେବ ବୋଲି,
ଦେଶ ଭାଷାରେ ବୋଇଲି ଏ ବୋଲି । ୧୯ ।

ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବର ୪ର୍ଥ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଆହୁରି ସୁସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି'

ଶେଷ ହେଲା ବୟସ ବିଷୟୀ ବଳେ,
ଶମନ ଭୁବନକୁ ଗମନ କାଳେ ଯେ ।
ଶରଣ ନାହିଁ କେହି ବ୍ରଜନାଥର,
ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦୟା କର ଏଥର ହେ । ୧୭ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ ସମରତରଙ୍ଗର ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦରେ ନିଜର କବିତ୍ୱ, କୃତିତ୍ୱ ଓ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି କହି-ଅଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ

'ତଗ ତ୍ରିମାଳୀମାନ ଗ୍ରଳକ ଗୀତ
ବ୍ରଜମୋହନ କେଳିଯୁକ୍ତ କବିତ୍ୱ'

ମାନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । 'ବ୍ରଜମୋହନ କେଳିଯୁକ୍ତ କବିତ୍ୱ'ରେ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ଓ ଗୋପୀବିଳାପ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଏଣୁ ସମରତରଙ୍ଗ, ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ, ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ଓ ଗୋପୀବିଳାପର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ବୋଲି ଧରା ଯାଇପାରେ । ଅବଶ୍ୟ ଗୋପୀବିଳାପ ଓ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବର ଧର୍ମପିପାସା ଓ ପରକାଳ-ଚନ୍ତାଧାରାରୁ ଏ ଦୁଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମରତରଙ୍ଗ ପରି ବୀରରସାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ସନ୍ଦେହ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅନ୍ୟ ବିଶେଷ ପ୍ରମାଣ ନ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମରତରଙ୍ଗର

ଉପର ଉଦ୍ଧୃତ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ଅନ୍ୟକିଛି ଅନୁମାନ କରା ଯାଇ ନ ପାରେ ; ହୋଇପାରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମପ୍ରବଣ କବି ଗୋପୀବିଳାପ ଓ ଶ୍ୟାମରାସୋ-ତ୍ସବ ଲେଖି ସାରିବା ପରେ ଆଖି ଆଗରେ ସମରତରଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟନାବଳୀ ଦେଖି ଏବଂ ତାଙ୍କର ପୋଷକ ବିଲୋଚନଙ୍କର ଅଗ୍ନି-ବର୍ଷୀ ଉତ୍ସାହବାଣୀ ଶ୍ରବଣ କରି କବି ପ୍ରୌଢ଼ ବୟସରେ ମଧ୍ୟ ବୀରରସର ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଅନୁଭବ କରିଥିବେ ଏବଂ ତାହାଦ୍ୱାରା କେନ୍ଦୁଝରର ପତିଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବ ଅସଦ୍ଭାବ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଦୀପିତ ହୋଇ ସମରତରଙ୍ଗ ଲେଖି-ବାର ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିବେ ।

ସମରତରଙ୍ଗ ୧୭୮୧ ମସିହାର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧରେ ଲିଖିତ । ତେଣୁ ଅମ୍ବିକାବିଳାସ, ଗୋପୀବିଳାପ ଓ ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ ୧୭୮୧ ପୂର୍ବର ଲେଖା । ଏହିପରି 'ରାଜନଙ୍କୁ ଛଟଲୋକ୍ତି' ସମରତରଙ୍ଗର ପ୍ରାୟ ଆଠ ନଅ ବର୍ଷ ପରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । 'ରାଜସଭା' ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ତାହାର କିଛିକାଳ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଏବଂ 'ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ' ତାଙ୍କର ସର୍ବଶେଷ ଲେଖା ।

ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବର ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ମତରେ ୧୭୯୫ ମସିହାରେ ବିଲୋଚନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେମାନେ ମନେ କରୁଁ ତାହାର ଦୁଇ ତିନବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ବିଲୋଚନ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପତିତ ହୋଇଥିବେ । ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଂରାଜମାନେ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କଲେ ଏବଂ ୧୮୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶାର କମିଶନର ଓ ଟ୍ରିବ୍ୟୁଟର ମାହାଲର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ ଓଡ଼ିଶାର ଗଡ଼ଜାତ ରାଜା ଓ ଜମିଦାରୀ ମାହାଲର ଜମିଦାରମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ରୀତି ନୀତି, ବୈବାହିକ ଓ ଉତ୍ତରାଧିକାର ପ୍ରଥା ଆଦି ବିଷୟରେ ୨୫ଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିଲେ । ଏହିସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତରାବଳୀ ପୁସ୍ତକାକାରରେ 'ପଚଶ ସଓଆଲ' (twenty-five questions) ନାମରେ ପରିଚିତ । ପଚଶ ସଓଆଲ

ପଢିବା ହେଉଥିବେଳେ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ରାଜା ଥିଲେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ଓ ଖୋରଧାର ରାଜା ମହାରାଜ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ। ଢେଙ୍କାନାଳର ପ୍ରଥିତଯଶା ରାଜା ଭଗୀରଥ ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରକାଶିତ "ଭଗୀରଥ କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ" ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକରୁ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଉପରୋକ୍ତ ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା,

'ଦଶ ବରଷ ଚୈତ୍ରମାସରେ   ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାତ ଅଙ୍କରେ
ମୀନ ଛବିଶ ଦୋଲ ଦିନରେ   ରବି ଅର୍ଦ୍ଧରେ ଯେ।'

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ୧୮୧୭ ସାଲରେ ଉପରୋକ୍ତ ମହାରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ପରେ ଖୋରଧାର ରାଜା ହେଲେ। ତାଙ୍କର ସାତ ଅଙ୍କ ମୀନ ଛବିଶ ଦିନ ପଡୁଛି ଇଂରାଜି ୭-୪-୧୮୨୨। ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ସେଦିନ ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରକାଶ। ୭-୪-୧୮୨୨ ଯେ ଗୋଟିଏ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପଡ଼ିଥିଲା, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ *। ଚଳିତ ବର୍ଷ ପର ସେ ବର୍ଷ ଯଦି ଫାଲ୍ଗୁନ ମାସରେ ଅଧିବର୍ଷର ହୋଇଥିବ, ତେବେ ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା ହେଲେ ହୋଇ ଥାଇ ପାରେ ଏବଂ ସେହି ଦିନ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରା ଯାଇପାରେ। ଢେଙ୍କାନାଳ ଇତିହାସ ଓ ଭଗୀରଥ କୀର୍ତ୍ତିକଳାପର ସମର୍ଥନ ଅନୁସାରେ ବିଲୋଚନଙ୍କ ପରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ରାଜାମାନେ କ୍ରମଶଃ ଢେଙ୍କାନାଳ ସିଂହାସନ ଅରୋହଣ କରିଥିଲେ,

ଦଯ୍ୟାନିଧି ମହୀନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର		ବ ୧୦ । ୪ ମାସ
ରାମଚନ୍ଦ୍ର	,,	ବ ୧୦ । ୭ ମାସ
କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର	,,	ବ ୧୦ । ୪ ମାସ
		ବ ୩୧ । ୨ ମାସ

* Indian Ephimeris—Swami Kannu Pillai. Vol. 7—p 46.

ଓଡ଼ିଶାର ଇଂରାଜ ଶାସନାରମ୍ଭର ଏହି ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟର ଘଟନାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଏ ସମସ୍ତ ସତ୍ୟମୂଳକ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ଧରା ଯାଇ-ପାରେ । ଏଣୁ ୬-୪-୧୮୨୨ ର ବ ୩୧ । ୨ ମାସ ପୂର୍ବେ ଅର୍ଥାତ୍ ୭-୨-୧୭୯୧ ରେ ବା ୧୭୯୧ ସାଲର ଆରମ୍ଭରେ କୌଣସି ସମୟରେ ବିଲୋଚନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିବ ଏହା ଅସମ୍ଭବ ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ ।

କବିତା ପଢ଼ି ତାହାର କବି ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ରୟବିହୀନ ହୋଇ ରହି-ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୭୯୧ ସାଲରେ ତାଙ୍କର ପୋଷକ ବିଲୋଚନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କୌଣସି ସମୟରେ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ବ୍ରଜନାଥ ଖୋରଧାର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ଦିବ୍ୟସିଂହଦେବଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିବେ । କବିଙ୍କର ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ଏ ଅନୁମାନର ସମର୍ଥନ କରୁଅଛି । ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେରେ କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।

'ଲେଖରାଜନ୍‌କେ ମୁକୁଟମଣି ଏକଛତ୍ରଧର ଯହିଁ
ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ମହୀପାଳ ଭୂପବର ବୈରବୀରପରସିଂହ ।'
ଭୂପଗଣମାଥମଣି ଦିବ୍ୟସିଂହଦେବମଣି
ସଚଳ ଜଗନ୍ନାଥ ତହିଁଲେକେ ବୋଲି
ପୂରୁବତପ ମୋର ହୋଏ ଶ୍ରୀମୁଖଶଶି ଦର୍ଶନ କଏ
ଦୁଖତମଚ୍ଛେଦୀ ହୃଦକୁମୁଦ ଫୁଲ୍ଲ ।
ଗୁଣ୍ଡିଚା କବିତା ଗୀତ ଛନ୍ଦ ପରବନ୍ଧ କୃତ
ବହୁବିଧ ଯାତ କି ଜାତ ଖ୍ୟାଲି
ହୁକୁମ ପରମାଣ କୁର୍ନିଶ କର ହୁଜୁର
ପଢ଼୍ ବର୍ଣ୍ଣିମାସ୍ତୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣିକଣି ଫେର୍ ବୋଲି ।'

ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଦିବ୍ୟସିଂହଦେବ ୧୭୯୮ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ, ସୁତରାଂ ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ୧୭୯୧—୧୭୯୮ ସାଲ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ସମୟରେ ଲିଖିତ ବୋଲି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଧରାଯାଇ ପାରେ ।

ଉପରଲିଖିତ ଆଲୋଚନା ଦୃଷ୍ଟିରେ କବିଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁର ନିମ୍ନଲିଖିତ ରୂପେ ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରେ ।

କବିଙ୍କର ଜନ୍ମ	—ଖ୍ରୀ: ୧୭୩୦ ସାଲ ।
ବିଚକ୍ଷଣା, ଚତୁର ବିନୋଦ	୧୭୫୫—୧୭୬୫ ।
କେଳିକଳାନିଧି, ବିଦେଶୀକୁଚନ୍ତ	୧୭୬୫—୧୭୭୦ ।
ଅମ୍ବିକାବିଳାସ, ଦଣପୋଇ, ଚଣ୍ଡୀମାଳଶ୍ରୀ, ଗୋପୀବିଳାପ, ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ	୧୭୭୦—୧୭୮୦ ।
ସମରତରଙ୍ଗ —	୧୭୮୧ ।
ରାଜନଙ୍କୁ ଛଳୋକ୍ତି—	୧୭୯୦ ।
ରାଜସଭା —	୧୭୯୦—୯୧ ।
ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ —	୧୭୯୧—୯୮ ।

ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଆଦିର ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ ।

କବିଙ୍କର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ।

କବି ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଚକ୍ଷଣ'ର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ସେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ବିମଳାକ୍ଷୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଚତୁର ବିନୋଦର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ କବି ଅତି ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବିଘ୍ନବିନାଶ ନିମିତ୍ତ ଆରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି 'ଶ୍ରୀ ଗଣେଶାୟ ନମଃ' । ତତ୍ପରେ ମନକାମନା ସିଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ପୂଜା କରିଅଛନ୍ତି । ଆଶୁତୋଷ ଶିବଙ୍କୁ ଏବଂ ଶେଷରେ ବ୍ରଜପୁର ନାଗର ନାଗରୀ-ଧୃତିହର କଲୁଷତପହର ରମେଶ୍ୱର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି ଏହିପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ କାହିଁରେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ରାଧାପତି-ଙ୍କର, କାହିଁରେ ଶିବଙ୍କର, କାହିଁରେ ଢେଙ୍କାନାଳସ୍ଥ ବଳଦେବଙ୍କର, କାହିଁରେ ବା ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ସ୍ତୁତି କରି ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ କବି କୌଣସି ବିଶେଷ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଶେଷଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବୀତଶ୍ରଦ୍ଧ ବା ଉଦାସୀନ ଥିଲେ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅମ୍ବିକାବିଳାସର ୩୯ଣ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

ଅଛନ୍ତି ଯେତେ ଶାସ୍ତ୍ରମାନେ   ଅରିପରି ଏ ବିଦ୍ୟମାନେ । ୭୪
ଅଙ୍ଗକୁ ବୋଲଇ କେ ନିତ୍ୟ   ଅବା ବୋଲି କେ ଜୀବ ସତ୍ୟ । ୭୫
ଅପରେ ଜନ୍ମାନ୍ତର ନାହିଁ   ଅଛି ବୋଲି କେ ଅବା କହି । ୭୬
ଅଧର୍ମ ଧର୍ମ ଏକଯୋଗ   ଅଧିନ ମୁକ୍ତି ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱର୍ଗ । ୭୭
ଅପାର ରୂପେ ଯେ କହନ୍ତି   ଅଚ୍ୟୁତ ଭାବ ନାହିଁ ଏଥି । ୭୮
ଅନନ୍ତ ବିଦ୍ୟା ଫଳ ଏହି   ଅନନ୍ତ ଭକ୍ତି ଯେବେ ହୋଇ । ୭୯
ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନର ଜୀବ   ଅପେକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି ଦେବ । ୮୦
ଅମୃତ କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତି ଫଳ   ଅଭାବେ ମାତ୍ର ସେ ନିଷ୍ଫଳ । ୮୧

ଅଚ୍ୟୁତ ଶିବ ଏ ଅଭିନ୍ନ		ଅମ୍ବିକା ରାଧିକା ତେସନ । ୮୨
ଅନ୍ତର ଏଥି କିଛି ନାହିଁ		ଅଜ୍ଞାନୀ ଭେଦ କରୁଥାଇ । ୮୩

ସେହିପରି ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଦେଖିଅଛୁଁ ଗୋପୀବିଳାପ ୬ଷ୍ଠ ବୋଲିରେ ସେ କହିଅଛନ୍ତି—

ନାନା ଜାତି ନୟମ ନାନା ରସେ,	କେତେ ଛାନ୍ଦମାନ କଲି ହରଷେ ।
ସେ ତ ସବୁର ନୋହିଲା ବୋଧକ,	ପରମାର୍ଥରେ ନୋହିଲା ବୋଧକ ।

ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବର ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଁ,

ଶରଧି ତରଙ୍ଗ		ଯଥା ଏକ ଅଙ୍ଗ		ନାମ ମାତ୍ର ଭିନ୍ନ
ସତ୍ତ୍ୱ ରଜ ଗୁଣ		ଯେଉଁରୂପେ ପୁଣ		ଜନରୁ ଅଭିନ୍ନ । ୩୧
ଶରୀର ଜୀବନ		ପୁଷ୍ପବାସ ଭିନ୍ନ		ହୋଇବ କେମନ୍ତେ
ଶିଞ୍ଜ ଏ ଭାରତୀ		ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତି		ଅଭେଦ ତେମନ୍ତେ । ୩୨
ଶିବ କେ ଭଜନ୍ତି		ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ନ ଚିନ୍ତି		ବିଗ୍ରହନ୍ତି ଭେଦ,
ଶାକ୍ତ ହୋଇ କେହି		ସେହୁ ପୁଣି ନୋହି		ତାମସେ ଆନନ୍ଦ । ୩୩
ଶ୍ରୁତିକି ନ ଜାଣେ		ଯେ ପଣ୍ଡିତ ପଣେ		ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ନ ମାନେ,
ଶିବଙ୍କୁ ତ୍ୟକତ		କରି କେହୁ ମତ		ଯେନେ ଭିନ୍ନେ ଭିନ୍ନେ । ୩୪

ଏସବୁରୁ ମନେହୁଏ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଉଦାର ଓ ପଞ୍ଚଦେବତାଙ୍କ ଉପାସକ ଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ

କବିଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ ସୁଖ ଓ ଶାନ୍ତିମୟ ନ ଥିଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଭାଷାରେ

'ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହପତ୍ନୀ ହେବାରୁ ବରଦା
ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀ ହେଲା ସଦା ।'

'ରାଜନଙ୍କୁ ଛନ୍ଦୋଲିପି'ରେ କବିଙ୍କର ସାଂସାରିକ ଜୀବନର ଏହି ବିଷାଦମୟ ଚିତ୍ର ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଅଛି । ପୂର୍ବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି ସମରତରଙ୍ଗ ଲେଖାର

ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ କୌଣସି କାରଣରୁ କବି ସାତବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଢେଙ୍କାନାଳ ପତିଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ଏବଂ ଶେଷରେ ସେ ନିଜର ଦୁଃଖ ଦୈନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ, ଏହାହିଁ 'ରାଜନଙ୍କୁ ଉକ୍ତଲୋକ୍ତି' ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏଥିରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କଥା ପରେ କବି କହିଅଛନ୍ତି,

ଶମ୍ଭୁ ଏ ନିର୍ଗୁଣ　ହେବାରୁ ଲେଶରେ　ପର ଦେଶ ଠାଏଁ ଯାଇଁ
ଗୁଣଥିବା ଘେନି　ଶହେ କି ପରିଣ　ତହିଁରୁ ଅର୍ଜି ଆଣଇଁ । ୩୧
ତତଲ ଖପରି-　ରେ ନୀର ଟୋପାଏ　ପଡ଼ିଲା ପ୍ରାଏ ସେ ଯାଏ
ପୁଣି ଦରିଦ୍ର ମା—　ସ, ତା ଖାଇ ଆଉ　ଗମନ କରଇ ଠାଏ । ୩୨
ପନ୍ଦର ପରାଣି　କବିଲା ଏଥିରେ　ପୋଷା କଉଁରୂପେ ଯିବେ
କେବଳ ବେଳେବେ-　ଳେ, ଖାଇ ସମସ୍ତେ　ନ ମରି ରହନ୍ତୁଁ ଜୀବେ । ୩୩

ଏଥି ଉପରେ ଆହୁରି ଦୁଃଖର କଥା ସମ୍ଭବତଃ କବିଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାଇମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିବାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ପରିବାର ପାଳନ ଭାର କବିଙ୍କ ଉପରେ ପଡିଥିଲା । ଏକେ ସେ ଦରିଦ୍ର ଥିଲେ, ତେତେବେଳେ ସମ୍ଭବତଃ କବି ରାଜାଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ନିୟମିତ ବୃତ୍ତି ପାଉ ନ ଥିଲେ; ତାହା ଉପରେ ଏ ଦୈବବିପର ପରିଣାମ ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀ 'ରାଜସଭା' ପୁସ୍ତିକାରେ କବିଙ୍କୁ ବିଷାଦଭରା ସ୍ୱରରେ ଗାଇବାକୁ ଦେଖୁଁ—

ବଡିପିତା ପିତା କ୍ରମେ　ସେବା କରି ମହା ଶ୍ରମେ
ଭୁଞ୍ଜୁଥିଲେ ଅନୁରୂପ କରି ସମ୍ପତ୍ତି
ଶମ୍ଭୁ ଅନୁଗ୍ରହ ପାଇ　ମୁଁ ନିରକ୍ଷ ଜୀବ ତହିଁ
କରିଥିଲେ ସମର୍ଯ୍ୟାଦ ହୋଇଣ ଅତି
ବଡ଼ ଭାଇ ସରିକ ଏହି—
ରୂପେ ଲୋକ ହେଲେ ଶମ୍ଭୁ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ । ୬୧ ।

ଚତୁର ବିନୋଦ

ଆର ଭାଇ ମୁହିଁ ଅବା   ବିଷେ ପଢ଼ି ଅଛି ସେବା
କରିବାରେ ଚରିତାର୍ଥ ଚଳାଉ ଥାଉଁ
ଏବେ ସେ ଗଲା ସବୁହିଁ   ଆଉ କିଛି ଲକ୍ଷ୍ୟ ନାହିଁ
ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ପ୍ରଭୁ କି ବା ନ ଜାଣ ଆଉ ।
କୁଟୁମ୍ବ ପଞ୍ଚଶ ପରାଣୀ
କି ପୋଷିବ ଏଥିପର ରାଜ୍ୟରୁ ଆଣି । ୭୦ ।

ଏତେ ଦୁଃଖ ଦୈନ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା କିନ୍ତୁ କବି ତାଙ୍କର ତେଜସ୍ୱିତା ନିର୍ଭୀକତା ଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କର ନିଜ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ ପ୍ରତାପ ଥିଲା ତାହା ସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜଣା । ଏହିପରି ଜଣେ ରାଜାଙ୍କୁ କବି 'ରାଜନଙ୍କୁ ଛଳୋକ୍ତି' ଭେଟି ନିଜର ଅବସ୍ଥା ଶ୍ଳେଷରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରରେ ଜଣାଇଥିଲେ—

ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଖାନ— ଦାଜ ଅଟଇ ମୁଁ   ସାତପୁରୁଷ ସେବକ
ଏହି ମହାଶ୍ରମ   ଆଶ୍ରେ ଭୁଞ୍ଜୁଥାଉଁ   ଦୁଖ କେତେବେଳେ ସୁଖ । ୩
ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋତେ   ଗୋସାଇଁ ଦେଇଛ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନୃପତ୍ୱ ସୁଖ
ନ ଜାଣିବା ଲୋକେ   ବୋଲନ୍ତି ପାଇଲେ ବଡ଼ଜେନାଏ କି ଦୁଖ । ୪
ବଡ଼ ପ୍ରଭୁମାନେ   ଆପଣା ପଦହିଁ   ଦିଅନ୍ତି ଭୃତ୍ୟ ଜନରେ
ବିଷ୍ଣୁ ଚତୁର୍ଭୁଜଙ୍କ   କର ଶଙ୍ଖଚକ୍ର   ତେଜ ଦେଲେ ଦାସଠାରେ । ୫
ଯେଉଁରୂପେ ମୁହିଁ   ନୃପତ୍ୱ ସମ୍ପତ୍ତି   ପାଇଛି ଶୁଣ ମହିମା
ଖଡ଼ି ଧଇଲେ ତ   କେତେ ଧାନ ଠଙ୍କା ସୁବର୍ଣ୍ଣ କରୁଛି ଜମା । ୬
ଗୋସାଇଁ ଛୁ ହାତୀ   ବାସରେ ରଖିଛ   ଦେଇ ତହିଁ କେତେ ଗଣ୍ଡି
ମୋର ଛୁ ହାତ ବା—ସରେ ରଖିଅଛି   ଦେଇ ତହିଁ କେତେ ଗଣ୍ଡି । ୭

ପ୍ରଭୁ ସଉଦ୍ଧବ   ଖୋଜୁଛ ଶ୍ରୀମୁଖ   ମିଳୁ ନାହିଁ ଅଶ୍ରୁରୂପେ
ମୁହିଁ ନଉହିଁ ସ—   ଉଦ୍ଧବ ଖୋଜଇଁ   ନ ମିଳଇ ଅନୁରୂପେ । ୮

×   ×   ×   ×

ବଡ଼େ ହେଲାବେଳେ   ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଶ୍ୱାସ   ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଗଳ୍ପରେ ଶୋଭେ
ଘରେ ବସିଥିଲେ   ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଶ୍ୱାସ   ମୋ ଶିରରେ ଶୋଭା ପାଏ ।

×   ×   ×   ×

ଗୋସାଇଁ ଡଣ୍ଡି ବା—   ଜ ଦେଇ ଆପଣା   ମୁଲକ ସମ୍ଭାଳି ଅଛ
ମୁଁ ଡଣ୍ଡି ବାଜ ଦେ—   ଇ ଘର ରଖିଛୁ   ବୁଝାଯାଉ କୋହେ ମିଛ । ୧୫

×   ×   ×   ×

ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଥି—   ବ ବା ଦଶ ପାଞ୍ଚ   ମୋହର ଗୃଙ୍ଗଡ଼ା—ଘରେ,
ବଞ୍ଚୁରୁଛ ମୁହିଁ   ଅଛ ଦଶ ପାଞ୍ଚ   ମୋହର ଗୃଙ୍ଗଡ଼ା ଘରେ । ୧୬

×   ×   ×   ×

ଏହରୂପେ ରାଜ—   ସମ୍ପତ୍ତି ପାଇ ମୁଁ   ହୋଇଅଛ ପୂର୍ଣ୍ଣକାମ
କେବଳ ବୁଝିଲେ   ଏହ ଦୋଷରୁ ମୁଁ   ହେଲି ନମକହାରାମ । ୨୧
ଈଶ୍ୱର ଗୋସାଇଁ   ଭକ୍ତ୍ୟ ବୋଲି ସିନା ଦେଲି ନଜ ଅଧିକାର
ଏହ ରାଜ୍ୟେ ଥିଲେ   କେ ପୁଣି ଦେଖିବ   ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟ ମୋର ।
ଘାଟ ଚଟି ଖଣ୍ଡେ   ମିଳିଲେ ସଙ୍ଗେ ମୋ ଯେକ ସବ ଦଉଲତ
ରାଜ୍ୟେ ରାଜ୍ୟେ ଫେରି ଗଲେ ସିନା ଏଡ଼େ ସମ୍ପଦ ହୁଅନ୍ତା ସାର୍ଥ । ୨୩

×   ×   ×   ×

ସାତ ବରଷ ହୋ—   ଇଲା ସାତପଣ   ଶ୍ରୀଛାମୁରୁ ନ ପାଇଲି
ନମକହାରାମ   ହୋଇ କେଉଁ କାମ କୋଠର ବା ହାନ କଲି । ୨୫

×   ×   ×   ×

ଚତୁର ବିନୋଦ

ବିପ୍ରର ଉପାସେ ଆକ୍ରାନ୍ତେ ନିଗ୍ରଣେ ନବରଠାକୁ ଆସଇ
ଜଣାଇବି କିଛି ହଜୁରେ ମଣୋହି ସମୟ ଜଗି ବସଇ । ୧୭

ଦୂରୁ ଦରଶନ କରି କୁରନିଶ କରି ଶ୍ରୀମୁଖ ଯେ ଚାହିଁ
ଶ୍ରୀ ପାଲିଙ୍କୀ କରେ ଜଣାଇବି ମନେ ବିପ୍ରର ଆସନ୍ତେ ଧାଇଁ । ୧୮

ଦେଖେ ପ୍ରସନ୍ନ ବ— ଦନ ଯେ ଶରଦ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନିନ୍ଦୁଥାଏ
ମୋ ଭେଟ କଟାକ୍ଷ ପଡ଼ିଲା ମାଏକେ ଅରୁଣ ଛବିକି ପାଏ । ୧୯

× × × | ×

ନୂଆ ଗାଆଁ ମୋତେ ଦଅ ହୋଇଛି ଯେ ଯୁଗ ଯୁଗାନ୍ତ ପଡ଼ିଅ
ବାପ ପୁଅ ତହିଁ ସାକ୍ଷାତ ଜଳ୍ପାଏ ପ୍ରଭୁ ଜାଣୁଅଛ ଏହା । ୩୬

× × × ×

ଚୂର ଭରଣ ଗ— ଣ କାହ୍ନୁଁ ଶୁଝିବି ମୁଁ ପାଉ ହେବ ମହାବାହୁ
ଚଟି ଖଣ୍ଡେ ପେନ ଖମୁରେ ଦେଉଛି ସରକାରେ ଗାଆଁ ରହୁ । ୪୧

× × × ×

ରଖିଲେ ଅନ୍ନ ବ— ସ୍ତ୍ର ଦେଇ ଗୋସାଇଁ ରଖ ଏ ବୃଦ୍ଧ ସମୟେ
ନୋହିଲେ ସନ୍ତୋଷେ ବଦାପଟି ହୋଉ ଜୀବ ଥାଉଁ ଯିବ ଠାଏ । ୪୮

ଆପଣାର ଗୁଣ ଅଛି କିବା ନାହିଁ ଜାଇ ପାଇଲେ ଜାଇବି
ନୋହିଲେ ମହା ଗ— ଣଙ୍କ ଶ୍ଳୋକ ବୋଲି ଯହିଁ ତହିଁ ତ ରହିବି । ୪୯

× × × ×

ଏଥିରୁ କବିଙ୍କ ନିର୍ଭୀକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବେଶ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ । ବାସ୍ତବିକ କବି ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ଜୀବନ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟ । ସେ ଦୁଃଖ ଓ ଜଞ୍ଜାଳକୁ ଅବହେଳିତ କରି ଭଗବତ୍ ଚରଣାରବିନ୍ଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ସୁଖରୂପ ବରମାଲ୍ୟ ସର୍ବଦା ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଲେଖାବଳୀରୁ ଏହା

ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଉପର ଉଦ୍ଧୃତ ଉଦାହରଣମାନଙ୍କରୁ ଜଣାଯିବ ସେ ଜଣେ ବୃଥା ସ୍ତାବକ ନ ଥିଲେ । ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ-ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ ନିଜର ଉଚ୍ଚ ମାନବିକତାକୁ ସେ କଦାପି ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଧୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଦୃଶ ସେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ଭଗବତ୍ ଆରାଧନା ସହ ନୈତିକ ଜୀବନଯାପନକୁ ସାର ବୋଲି ମଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ଓ ବିରାଗ ତୁଲ୍ୟ କୋଟିରେ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । କେନ୍ଦୁଝରପତିଙ୍କ ସହିତ ସାମାନ୍ୟ ମତାନ୍ତର ଯୋଗୁଁ କେନ୍ଦୁଝର ପରିତ୍ୟାଗ ଓ ଢେଙ୍କାନାଳ ଅଧୀଶ୍ୱର ପ୍ରତାପୀ ତ୍ରିଲୋଚନ ମହୀନ୍ଦ୍ରବାହାଦୂରଙ୍କଠାରୁ ଲିଖିତ 'ରାଜନଙ୍କୁ ଛନ୍ଦୋକ୍ତି' କବିତାରୁ ଏହା ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ ।

ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି 'ରାଜନଙ୍କୁ ଛନ୍ଦୋକ୍ତି' ଲେଖିଲା ବେଳକୁ କବି ଷାଠିଏ ବର୍ଷର ବୃଦ୍ଧ । ତହୁଁର କେତେକ ବର୍ଷ ପରେ ସେ 'ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ' ଲେଖି ଖୋରଧା ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲେ ।

ଏହିପରିଭାବରେ ଦୁଃଖ ଦୈନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବାଣୀ ଆରାଧନା କରି କବି ସମ୍ଭବତଃ ୬୫ ବା ୭୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆନୁମାନିକ ଖ୍ରୀ ୧୭୯୫ ପରେ କେବେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିବେ । ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ରମାନ-ଙ୍କର ଅଧିକାଂଶଙ୍କର ଯେଉଁ ଦଶା ଘଟିଥାଏ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ଘଟିଥିଲା—ବନର ମାଳତୀ ପରି ବାସ୍ତବିକ ସେ ବନକ୍ରୋଡ଼ରେ ଫୁଟି ବନରେ ମଉଳି ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସୌଭାଗ୍ୟ ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କର ପରି ଆଉ ଜଣେ ଢେଙ୍କାନାଳବାସୀ ସ୍ୱର୍ଗତ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ଉତ୍କଳବାସୀ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ କବି ପ୍ରତିଭା।

କବି ବ୍ରଜନାଥ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ । ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାକ୍କାଳରେ ଉନ୍ନତିର ଚରମସୀମା ଲାଭ କରିଥିଲା । ପ୍ରତିଭା, ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ଓ ଉପଯୁକ୍ତ ଅଭ୍ୟାସ କବିତ୍ୱର କାରଣ । ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ବିଷୟରେ ବିଚାର କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଁ ଯେ ସେ ବାସ୍ତବିକ ଜଣେ ପ୍ରଭୂତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ କବି ଥିଲେ । ସ୍ୱୀୟ ଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରେ ସେ ଉତ୍କଳଭାଷାରେ ବିବିଧ କାବ୍ୟ କବିତା, କଥା, ଛାନ୍ଦ, ଚୌପଦୀ, ଦଣ୍ଡକ (ଦାଣ୍ଡୀ ବୃତ୍ତରେ କବିତା) ଚୂର୍ଣ୍ଣିକ ଓ ସମରଗୀତିକା ଆଦି ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାଷା ନୈପୁଣ୍ୟର ନିଦର୍ଶନସ୍ୱରୂପ ସଂସ୍କୃତ, ପ୍ରାକୃତ, ହିନ୍ଦି, ବଙ୍ଗଳା ଓ ତେଲିଙ୍ଗ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ କବିତା ଲେଖି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ଓ ବିସ୍ମୟଭାଜନ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରତିଭାରେ କଳ୍ପନାଶକ୍ତି, ସୃଜନ କୌଶଳ, ବିଷୟ ସଂଯୋଜନ ପ୍ରଭୃତି ସୁନ୍ଦରରୂପରେ ପ୍ରକାଶମାନ ହୁଏ । ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ନ ଥିଲେ କବି ମାନବଜୀବନର ନାନା ବିଭାବଗତ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ, କାରଣ ମାନବଜୀବନର ନାନାବିଧ ଉପଯୋଗୀ ବିଷୟମାନଙ୍କର ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ନାନାଦି ଶାସ୍ତ୍ରମାନ ପ୍ରଣୟନ ହୋଇ-ଅଛି ଏବଂ ବିଷୟ ବିଶେଷର ଯଥାଯଥ ବର୍ଣ୍ଣନା-ଶୈଳୀ ଯାହା ପୂର୍ବତନ କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅବଲମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି ତାହା ଅନୁ-ଶୀଳନପୂର୍ବକ ନିଜସ୍ୱ କରିପାରିବା ବ୍ୟକ୍ତିହିଁ ନିଜର କାବ୍ୟ କବିତାର ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟକୁ ସୁନ୍ଦର ତଥା ମନୋରମଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି । ନାନା ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ବିବିଧ ଲେଖକଙ୍କର ଲିଖନ-ଶୈଳୀର ଉପଯୁକ୍ତ ଆଲୋଚନା ଫଳରେ ବ୍ରଜନାଥ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-ମାନଙ୍କୁ ଏପରି ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର କରିପାରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଲେଖା-

ବଳୀରୁ ଜଣାଯାଏ ସେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଆୟୁର୍ବେଦ ଓ ତତ୍ତ୍ୱାଦି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ ।

ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଁ ଯେ ସେ ଗତାନୁଗତିକ ପନ୍ଥାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଚନ୍ତାଧାରାର ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତହିଁର ନିଦର୍ଶନ ତାଙ୍କର ଚତୁର ବିନୋଦ, ସମରତରଙ୍ଗ ଓ ଗୁଣ୍ଡିଚାବିଜେ ପ୍ରଭୃତି ।

କାବ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିପତ୍ତି । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିପତ୍ତିର ଅର୍ଥ ନୁହେ ନୈତିକତା-ହୀନତା । ପ୍ରକୃତରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଯେ ସୁନ୍ଦର ସେ ସତ୍ୟ ଶିବ; ସତ୍ୟ ଉପରେହିଁ ଶିବତ୍ୱ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଯାହା ସତ୍ୟ ତାହା ଚିରସ୍ଥାୟୀ, ତାହା ସମାଜର ତଥା ଜାତିର ମଙ୍ଗଳପ୍ରଦ, ତେଣୁ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନ୍ଦର । କବି ବ୍ରଜନାଥ ସେହି ସତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ଯଥାଯଥ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ଧର୍ମ ଓ ପୁଣ୍ୟର ଅବବୋଧ ଅଧର୍ମ ଓ ପାପର ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ହୁଏ । ଯେ ସ୍ଥଳରେ ସେ ଧର୍ମ ଏବଂ ପୁଣ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଯାଇଅଛନ୍ତି ସେ ସ୍ଥଳରେ ପାପ ଓ ଅଧର୍ମର ବିଷମ ପରିଣତି ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଫଳତଃ ପୁଣ୍ୟ ଓ ଧର୍ମର ମୁଖ୍ୟ ଓ ଗୌଣଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ବିଷୟ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସମାଜର ସଂସ୍କାର ଆବର୍ଜନାର ବହିଷ୍କରଣରେ, ଗୋପନରେ ନୁହେ; ଏହି ଭାବ ହୃଦୟରେ ପୋଷଣ କରି ବୋଧହୁଏ ଚତୁର ବିନୋଦର କବି ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସାମାଜିକ ଅଯଥାର୍ଥର ଦର୍ଶାଇ ତାହାର ବିଷମ ଫଳ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସତ୍ପଥରେ ପରିଚାଳିତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ଚତୁର

ବିନୋଦର ନୀତିବିନୋଦ ଓ ପ୍ରୀତିବିନୋଦରେ କବି ତାଙ୍କର ଆଦ-
ର୍ଶର ଉପପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି ।

କେତେକେ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ଲେଖାକୁ ଏହିଭାବରେ ଗ୍ରହଣ
କରିବାକୁ ନାରାଜ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଲେଖା ବିଶେଷତଃ
ପରକୀୟା-ପ୍ରୀତି-ବର୍ଣ୍ଣନାବହୁଳ ଚତୁରବିନୋଦ କୁରୁଚି ଓ ହୀନ
ନୈତିକତାପୂର୍ଣ୍ଣ । ମାତ୍ର ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଲୀଳାବତୀର କବି ବାଣପୁରରାଜ
ରଘୁନାଥ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ କଥାରେ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ବୋଧ-
ହୁଏ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ କବି ବ୍ରଜନାଥ ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରା ଅନୁରୋଧରେ
ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳରେ ଅଶ୍ଳୀଳତାକୁ ସ୍ଥାନ
ଦେଇଅଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ମାତ୍ରକେ ଦେଶର ପାରମ୍ପରିକ
ପ୍ରଚଳିତ ରୀତିର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସାକ୍ଷାତ୍‌ଭାବରେ ଖଡ୍ଗ ଧାରଣ କରିବା
ସହଜ ନୁହେ । ସଂସ୍କୃତ ଓ ଭଞ୍ଜାଦି ପୂର୍ବତନ ଉତ୍କଳୀୟ କବିମାନଙ୍କ
ଲେଖାରେ ଅଶ୍ଳୀଳତାର ବହୁଳ ପ୍ରଚଳନ ଦେଖାଯାଏ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ
ଚତୁର ବିନୋଦର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ହାସବିନୋଦ ଓ ରସବିନୋଦ ପରି
ଉପଭୋଗ୍ୟ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅପେକ୍ଷିକ ନିମ୍ନସ୍ତରର ନୈତିକତାର ଉଦା-
ହରଣର ଶେଷ ପରିଣତି କବି ନୀତିବିନୋଦ ଓ ପ୍ରୀତିବିନୋଦରେ
ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି । ଅଶ୍ଳୀଳତାକୁ ଓ ହୀନ ନୈତିକତାକୁ କବି ନିଜେ
ଯେ ଘୃଣାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା ଚତୁର ବିନୋଦ ଆରମ୍ଭରେ
ରାଜପୁତ୍ର ମୋହନାଙ୍ଗ ମୁଖରେ ସେ ନିମ୍ନଲିଖିତଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରି-
ଅଛନ୍ତି । ସାଧବକୁମାରୀ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀର ସଂଭୋଗକାମୀ ହୋଇ ତାହା-
ପୁରକୁ ଆସିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା କଥାରମ୍ଭରେ ରାଜପୁତ୍ର କଥା ଶୁଣିବାର ରୀତି-
ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଅଛନ୍ତି, 'ରେ ବାଳା, ଏତିକି ହେଲେ ସିନା କଥା
ଶୁଣିବୁ,—ଅନ୍ୟ ଇଚ୍ଛା ଛାଡ଼ିବ, ନିଦ୍ରା ନ ମାଡ଼ିବ, ପଲକ ନ ପଡ଼ିବ,

ତଉଷ ନ ହୃଡିବ ।' ତଦ୍ରୂପ ସାଧବକୁମାରୀ ମଧ୍ୟ ନଜ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ରାଜପୁତ୍ରକୁ ପାଇ ନଜ ପଲଙ୍କରେ ବସାଇ ମଧ୍ୟ ତତ୍ପ୍ରତ ସଙ୍ଗେ ଅସକ୍ତି ବହ୍ୱଳ ହୋଇ ନଜର ହରାଇ ବସି ନାହିଁ, ତାହାର ଆତ୍ମାଧିକାର ପରସ୍ଫୁଟ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସଂଯମରେ ସେ କହଲ ଯେ 'ସେ ଦନ ତାହାର ଗୌରିବ୍ରତ ଉଦ୍ଯାପନ ହେବାର ଥିଲା, ତେଣୁ ସେଦନ ଉଭୟଙ୍କର ଅନ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ; ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ଅସ୍ଥିର ବା ସତ୍ୱର ହେବା ଅନୁଚତ ।' ପରସ୍ପର ପ୍ରଣୟାକାଂକ୍ଷୀ ଯୁବକଯୁବତୀ ଦ୍ୱୟଙ୍କର ସମସ୍ତ ସୁଯୋଗ ସୁବଧା ମଧ୍ୟରେ ଏକାନ୍ତରେ ସ୍ୱାଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ମିଳନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଉଭୟଙ୍କର ଏପର ସଂଯତ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଶଂସନୀୟ ।

ପ୍ରୀତବନୋଦରେ କବଙ୍କର ଉଚ୍ଚ-ନୈତକାଦର୍ଶ ଆହୁର ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ତାହାଁର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗଳ୍ପର ଉପସଂହାରରେ କବ ନଜ ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ନୈତକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ (moral) ଉପପାଦନ କର-ଅଛନ୍ତ । ନମ୍ନରେ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦଆଗଲା—

(ଶଠପ୍ରୀତ) 'କଛୁ ଜଣା ନ ପଡ଼ଇ, ଦଗା ଦଅଇ । ଏ ସକାଶୁଁ ଏ ପ୍ରୀତରେ ବଡ଼ ଦୋଷ । ଏହା ନ କରବ ।'

'ଏହାକୁ ଦୁଷ୍ଟପ୍ରୀତ କହ । କଲେ ଅକାର୍ଯ୍ୟ ହୁଅଇ, ନ କଲେ ଚଳ ନ ପାରଇ । ଏ ଯେଉଁ ଦୁଷ୍ଟଲୋକ ଥିବାଠାରେ ବାସ ନ କରବ, ଯେବେ ଅନ୍ତର ହୋଇ ନ ପାରବ ତେବେ ଉପର ମନରେ ପ୍ରୀତ ରଖିଥିବ ।'

'ଏରୂପେ ନୀଚ ଲୋକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତ କଲେ ଉତ୍ତମ ଲୋକ ବପଦରେ ପଡ଼ଇ । ଏ ସକାଶୁଁ ନୀଚ ଲୋକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତ ନ କରବ ।' ଇତ୍ୟାଦ ।

ଚତୁର ବିନୋଦ ପରି ଗଦ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ ତାହାର କବିଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ଆଲୋଚନା କରିବେଲେ କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ଅନାବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନରେ ତାହା ଉପେକ୍ଷିତ ହେଲା ।*

ଚତୁର ବିନୋଦ

ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମକରଣ ।

ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି ଚତୁର ବିନୋଦ କବିଙ୍କର ତଥା ଉତ୍କଳ-ଭାଷାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ନିୟମିତ ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟ । ସଂସ୍କୃତ ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶତ୍ ପୁତ୍ତଳିକା, କାଦମ୍ବରୀ, ହିତୋପଦେଶ, ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ର, କଥାସରିତ୍ସାଗର ପ୍ରଭୃତି ଓ ଶିବଦାସଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ବତ୍ରିଶ-ସିଂହାସନ କଥାପରି ଚତୁର ବିନୋଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଖଣ୍ଡିଏ କଥା ସାହିତ୍ୟ ।

କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ 'ଚତୁର ବିନୋଦ କଥା' ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ ସେ 'କଥା'ର ଏହିପରି ସଂଜ୍ଞା ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

'ମିଥ୍ୟା ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧେନ ମନୋହରତି ଯା ଭୃଶଂ
ନାନା କୌତୁକହାସାଦ୍ୟୈଃ ସା କଥେତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।'

ସର୍ବଦା ବିଷୟ ଜଞ୍ଜାଳଜଡ଼ିତ କଠୋର କର୍ମନିରତ ମାନବହୃଦୟରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ରସ ସଞ୍ଚାର ଦ୍ୱାରା ସାଂସାରିକ କର୍ମନୀରସତା (monotony) ଦୂର କରି ତାହାର ମାନସିକ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେହିଁ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟୋପନ୍ୟାସମାନଙ୍କ ପରି କଥା ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । କଥା

---

* ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର କବି ପ୍ରତିଭା ବିଷୟରେ ସମ୍ପାଦକଙ୍କର 'ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ ଓ କବି ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା' ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ—ସହକାର ୨୯ଶ ଭାଗ, ୭ମ-୧୨ଶ ସଂଖ୍ୟା ।

ସାହିତ୍ୟର ସରଳ କୋମଳ ଭାଷା ବରଂ ଏଥିପାଇଁ ଅଧିକତର ଉପଯୋଗୀ ।

ଚତୁର ବିନୋଦରେ ଗୋଟିଏ ମୂଳ ଗଳ୍ପ ଦେହରୁ ଚାରିଗୋଟି ଶାଖା ଗଳ୍ପ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶାଖା ଗଳ୍ପରୁ ଛଅ ଚାରିଗୋଟି ଲେଖାଏଁ ପ୍ରଶାଖା ପଲ୍ଲବିତ ହୋଇ ପରିଶେଷରେ ମୂଳ ଗଳ୍ପଟିର ପରିସମାପ୍ତି ହୋଇଅଛି । ମୂଳ ଗଳ୍ପଟି ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରଧାନ ଗଳ୍ପରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ-ଥିବାରୁ ଏହାର ନାମ **ଚତୁର ବିନୋଦ** । ବ୍ରଜନାଥ ଗଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ଗଳ୍ପର କଥକ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ମୁଖରେ କହିଅଛନ୍ତି, "ପୂର୍ବେ ସଂକର୍ଷଣ ପଣ୍ଡା ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାଜାଙ୍କ ସନ୍ନିଧିରେ 'ଚତୁର ବିନୋଦ' ନାମେ ଏକ କଥାଏ କହିଥିଲେ, ତାହା ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ହାସବିନୋଦ, ରସ-ବିନୋଦ, ନୀତିବିନୋଦ, ପ୍ରୀତିବିନୋଦ ଏରୂପେ ଚାରି ବିନୋଦ ହେବାରୁ ଏ କଥାର ନାମ ଚତୁର ବିନୋଦ । ଅଥବା ଚତୁର ଲୋକଙ୍କ ବିନୋଦ ହେବାରୁ ଏ ଯେଣୁ ଚତୁର ବିନୋଦ ।" ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ହଳନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରଚଳନ ପ୍ରାୟ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଚତୁର୍ + ଅକ୍ଷ = ଓଡ଼ିଆରେ ଚତୁରକ୍ଷ ନ ହୋଇ ଚତୁରାକ୍ଷ ହୁଏ । ଏହିଭାବରେ ଚାରି 'ବିନୋଦର ସମାହାର ଅର୍ଥରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ନାମକରଣ ଓଡ଼ି-ଆରେ ଭୁଲ ବୋଲି ଧରାଯାଇ ନ ପାରେ ।

ଭାଷା

ଚତୁର ବିନୋଦର ଭାଷା ନାରାୟଣାନନ୍ଦ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର 'ରୁଦ୍ର ସୁଧା-ନିଧି', ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର 'ବ୍ରହ୍ମଗୀତା' ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର, 'ତୁଳାଭିଣାର' ଯଥେଷ୍ଟ ପରବର୍ତ୍ତୀ । ଏହା ଏ ସମସ୍ତ ଲେଖା ତୁଳନା କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା-ଯାଏ । ତେବେ ବ୍ରଜନାଥ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧିର ଅନୁସରଣ

କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏ । କବିଙ୍କର ପ୍ରାୟ ସମସାମୟିକ ଶିବ ଦାସଙ୍କର ଓଡିଆ ବତିଶ ସିଂହାସନ କଥା ସହିତ ଚତୁର ବିନୋଦର ଭାଷାଗତ ସାମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ ଚତୁର ବିନୋଦ ପାଖାପାଖି ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଲେଖା, ଭାଷା ଚିରକାଳ ସଜୀବ ଏବଂ ତାହାର କ୍ରମବିକାଶ ବରାବର ଲାଗିଅଛି । ପୃଥିବୀର ଯାବତୀୟ ଭାଷା ପକ୍ଷରେ ଏହା ସାଧାରଣ ସତ୍ୟ, ସୁତରାଂ ସେକାଳର ରଚନାଶୈଳୀ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡିଆ ରଚନା-ଶୈଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହେବ ଏହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଚତୁର ବିନୋଦର ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣ ଦ୍ୱୟରେ ଏହାପ୍ରତି ଆଦୌ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖା ନ ଯାଇ କବିଙ୍କର ବ୍ୟବହୃତ ଭାଷାକୁ ଏକାବେଳକେ ଚଷ୍ଟାଚଷ୍ଟି କରି ଦିଆଯାଇଥିବାରୁ ଏବଂ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ନାନା ନୂତନ ବାକ୍ୟାବଳୀର ଯୋଜନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ତହିଁରେ ବ୍ୟବହୃତ ଭାଷାକୁ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ଭାଷା ବୋଲି ଚିହ୍ନିବାର ବା ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଓଡିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ କଅଣ ଥିଲା ଜାଣିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣ ଦ୍ୱୟର ପାଠ ସହିତ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଂସ୍କରଣର ପାଠକୁ ସାମାନ୍ୟତଃ ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଏକଥା ପରିସ୍ଫୁଟ ହେବ, ଏଣୁ ଏଥିର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ଅନାବଶ୍ୟକ ମନେ ହେଲା । ତଥାପି କବିଙ୍କ ନିଜ ବ୍ୟବହୃତ ଭାଷାରେ ସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ବସ୍ତୁ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନାମକରଣରେ ସାର୍ଥକତାର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନା (ପ୍ରାରମ୍ଭ ଭାଷଣ)—କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଦିବସ ଶେଷ ହୁଅନ୍ତେ ପଶ୍ଚିମଦିଗଯାକ ଅରୁଣବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶିଲା । ମନେ ହେଲା ସନ୍ଧ୍ୟାବଧୂ ରଙ୍ଗଣୀ ପାଟ ପିନ୍ଧି କିଅବା ପୁଆଣୀ ହୋଇ ଆସୁଛି ।

ମୁଦ୍ରିତ ହେଲେ ଅରବିନ୍ଦ, ଫୁଟିଲେ କୁମୁଦ,
ଶୁଭେ ଶଙ୍ଖନାଦ, ହର ହର ଶବଦ,
ଦ୍ୱିଜେ ପଢ଼ନ୍ତି ବେଦ, ଜାର ପୁରୁଷେ ଆନନ୍ଦ,
ଭ୍ରମର ଗଲେ ନିଦ,
ରସିକ ରସିକାମାନେ କେଳିପୁର ମଣ୍ଡନ କଲେ
କରିବାକୁ କାମକେଳି ବିନୋଦ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନା (ରସ ବିନୋଦ)—ଏମନ୍ତେ ନିଶି ପ୍ରବେଶରେ ଅନ୍ଧାର ଘୋଟନ୍ତେ କୃଷ୍ଣାଭିସାରିମାନେ ଅଭିସାର କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ, ଚୋରମାନେ ଖନିତ୍ର ଘେନି ଚଳିଲେ, ଖଦ୍ୟୋତମାନେ ଉଡ଼ିଲେ, ନିଶାଚରମାନେ ବିହରିଲେ, ମନେ ହେଲା ଏ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ କୁହରି ନିଶାନାୟିକା ଅବା କଳାମେଘୀ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧି ନୀଳ ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡି ହୋଇ ଅଭିସାର କରିବାକୁ ବାହାରିଲା ।

ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ—ସେ ରାଜାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟପ୍ରତାପ ବଳ ସକାଶରୁଁ ; ଧର୍ମବାରଣ ମନ୍ତ୍ରୀବର ; କର୍ମଅନ୍ଧ ପୁରୋହିତଙ୍କ କହିବା ପୁରାଣ ବଚନ ପ୍ରମାଣେ ; ଠିହ ଠିହ ହସ ; ଏମାନ ସବୁ ଦେଖନ୍ତେ କୁମାର ଅନଙ୍ଗ ରଙ୍ଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତରଙ୍ଗ ହୋଇଲା ।

ବାକ୍ୟବୈଚିତ୍ର୍ୟ (Peculiar prose expressions)—
'ଚତୁର ବିନୋଦ ନାମେ ଏକ କଥାଏ କହିବା ।'
'ନେତ୍ରାମୋଦ ନାମେ ଏକ ବଣ୍ୟ ଜଣେ ଥିଲା ।'
'କଥା କାହାକୁ ବୋଲି କି ।'
'ସେ ଯେ ରସାଳକାଞ୍ଚନ ନାମେ ଏକ ନଗର ଥିଲା ।'

'ସେ ଯେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ନାମେ ଏକ ଭୂମିକ ଥିଲା ।'

'ରଜାପୁଅ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ନାଗି ମଲା ।'

'ହାଥ'; 'ଗୁ ଦଏ'; 'ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କ୍'............।

'ମୋହନାଙ୍ଗ ଯେ ସେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପୁରକୁ.........ଗମନ କଲା ।'

'ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅଶା ବରଷା ନଦୀ ପର । ରସ ପାଇଲେ ବେଲକୁବେଲ ବଢ଼ୁଥାଇ, କୁଳସରକ ବୁଡ଼ାଇ ।' ଇତ୍ୟାଦି ।

ସାର୍ଥକ ନାମକରଣ—ଦେବତା—ନାଗାଭରଣ (ଶିବ), ରମେଶ୍ୱର ଦେବ (ବିଷ୍ଣୁ) ।

ବ୍ୟକ୍ତି—ନେତ୍ରାମୋଦ (ବୈଶ୍ୟ), ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ (ବୈଶ୍ୟ କନ୍ୟା), ସୁହାଗୀ (ସଖୀ), ମୋହନାଙ୍ଗ (ରାଜକୁମାର), ଅଙ୍ଗଧର (ରାଜା), ଚଣ୍ଡଚକ୍ର (କୁମ୍ଭକାର—ରାଜଜାମାତା), ବଳାପମୁଖୀ (ରାଜଦୌହିତ୍ରୀ), ମାର୍ଜାରମୁଖା (ବଳାପମୁଖୀର ଯୋଗ୍ୟସ୍ୱାମୀ), ପୂର୍ଣ୍ଣକାମ (ରାଜା), ହେମାଙ୍ଗୀ (ସୂପକାର-କନ୍ୟା), ତରୁଣକାନ୍ତ (ମନ୍ତ୍ରୀପୁତ୍ର, ହେମାଙ୍ଗୀର ପ୍ରେମ୍ପ), ରସପୁର (ରସ-ଚିକିତ୍ସକ, ବୈଦ୍ୟ), ଇତ୍ୟାଦି ।

ନଗର—ରସାଲକାଞ୍ଚନ, କେଳିନଟ, କାଞ୍ଚନବତୀ ।

ନଦୀ—ସୁରେଖା, ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ, ପାଞ୍ଚାଳୀ ।

ଚତୁର ବିନୋଦର କଳ୍ପନା କବିଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ନା ସେଥିପାଇଁ

ଚତୁର ବିନୋଦ ଉପାଦାନ ।

କବି ଅନ୍ୟକୌଣସି ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଋଣୀ ଠିକ୍ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତେବେ କଥାର ଉପାଦାନ ଓ ରଚନାଶୈଳୀ ଆଦିରେ ସଂସ୍କୃତ ହିତୋପଦେଶ, ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ର, ଦଶକୁମାର-ଚରିତ, କଥା ସରିତ୍‌ସାଗର ଆଦିର ଛାୟା ନିଶ୍ଚୟ ପଡ଼ିଅଛି । ତାହା

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ସୁପଣ୍ଡିତ କବିଙ୍କର ଜ୍ଞାତ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ହୋଇ-ଥାଇ ପାରେ । କେବଳ ସେତିକ ନୁହେ, ଚତୁର ବିନୋଦର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶରୁ ମନେହୁଏ କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେ କବିଙ୍କର ଦଖଲ ଥିଲା ତାହା ନୁହେ, ତାଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିଷ, ଆୟୁର୍ବେଦ, ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ।

କଥାବସ୍ତୁ ।

ରସାଳକାଞ୍ଚନ ନାମକ ନଗରରେ ନେତ୍ରାମୋଦ ନାମରେ ଜଣେ ସାଧବ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ପରମ ରୂପବତୀ ଯୁବତୀ କନ୍ୟା ଥିଲା । ଦିନେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ସୁହାଗୀ ନାମକ ତାହାର ସଖୀ ସଙ୍ଗରେ ସୁରେଖା ନଦୀରେ ସ୍ନାନ ସାରି ଫେରିବାବେଳେ ସେ ନଗରର ରାଜକୁମାର ମୋହନାଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ଚକ୍ଷୁରକ୍ଷ ହେଲା ଏବଂ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରାଜକୁମାରର ପ୍ରାର୍ଥନାମତେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ତାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ତାହା ପୁରକୁ ଯିବାକୁ ସଖୀ-ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କେତ ଦେଇ ଚାଲିଗଲା । ରାଜକୁମାର ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ରାତିରେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପୁରକୁ ଗଲା, ମାତ୍ର ସେଦିନ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଗୌରୀବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନ କରୁଥିବାରୁ ସେ ରାତି ଉଜାଗର ରହିବାର ଥିଲା, ଏଣୁ କୁମାର ସଙ୍ଗେ ସେଦିନ ପ୍ରେମାଳାପ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କୁମାର କହିଲା ତାହାହେଲେ ସେ ମଧ୍ୟ କୁମାରୀ ସଙ୍ଗେ ରାତି ଉଜାଗର ରହିବ । ଏହିପରିଭାବରେ ଉଜାଗରରେ ରାତିଯାପନ କରିବାପାଇଁ କୁମାର ହାସବିନୋଦ, ରସବିନୋଦ, ନୀତିବିନୋଦ ଓ ପ୍ରୀତିବିନୋଦଯୁକ୍ତ ଚତୁର ବିନୋଦ ନାମକ କଥା କହିଲା । ଚାରି ବିନୋଦର ଏହି କ୍ରମାନୁ-ବର୍ତ୍ତିତା ମଧ୍ୟ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଅନୁମୋଦନୀୟ । ନାୟିକାକୁ ନିଜର ଅନୁବର୍ତ୍ତିନୀ କରିବା ନିମିତ୍ତ ନାୟକ ପ୍ରଥମେ ହାସ୍ୟ ଓ ଅଦ୍ଭୁତ ରସାଦିର ଅବତାରଣା କରି ନାୟିକାର ମନକୁ ତରଳ ଚଞ୍ଚଳ କରିଦେଇ

ଉପୂରେ ରସାଳ କଥାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ନିଜର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଶବର୍ତ୍ତିନୀ କରି ପକାନ୍ତି ଏବଂ ପରେ ନୀତି ଓ ପ୍ରୀତିମୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦ୍ୱାରା ବଶ୍ୟତାର ସ୍ଥିରତା ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି । ଏହା ଚିରାଚରିତ ପ୍ରଥା । ଚତୁର ବିନୋଦରେ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ଅବଲମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରଥମ ଗଳ୍ପ, ହାସବିନୋଦ—ଏଥିରେ ବାସ୍ତବିକ କଥାବସ୍ତୁର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ଗୁଡ଼ିଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକ କଥାଦ୍ୱାରା ଲେଖକ ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ହାସ୍ୟରସର ଉଦ୍ରେକ କରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅପ୍ରାକୃତିକତା ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଶ୍ଳୀଳତାର ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରିଅଛି । ତଥାପି ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦର ଅନ୍ୟ କେତେ ଜାଗାରେ ଯେଉଁସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି, ତାହା ଉପଭୋଗ୍ୟ—ଯଥା,

ନୀଳାଧରୀ ନାମେ ସେ ରଜାଙ୍କର ଥିଲେ ଏକ ରାଣୀ,
ସୁନ୍ଦର ପଣରେ ଯଥା ରମ୍ଭା ବୃକ୍ଷ ଠାଣି,
ମନ୍ଦାରଫୁଲ ନେତ୍ର, ହୀରା ସମାନ ଗାତ୍ର,

... ...

ମୃଦଙ୍ଗ ମୋଠ କଟି,
ଦଶମାସ ଗର୍ଭ ହେଲାପରି ବନ୍ଧ୍ୟାରାଣୀର ସର୍ବଦାକାଳେ ବାହାରିଥାଏ
ଅନ୍ତ୍ରାଲ ପେଟ ଗୋଟି ।

× × × ×

ଦଉଡ଼ିରେ ଗୁନ୍ଥିଦେବ କଉଡ଼ିର ମାଳା,
ଗେଣ୍ଡାର ସୁନ୍ଦର ନୋଥ ନାକେ ଦେବ ବାଳା,
ଖପରା ପଦକ ଚକ୍ଷେ ମୃତ୍ତିକାର ବଳା,
ବଡ଼ ବଡ଼ ଗରଗଡ଼ ହାର ଦେବ ଗଳା,

× × ×

ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ମୁଖରେ ମାର୍ଜ୍ଜାରମୁଖା ଭେଟି ଦୁଇପାଦ ଟେକି ନମସ୍କାର କରନ୍ତେ ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର କଲ୍ୟାଣ କଲେ 'ଗତାପୂର୍ବୈ' ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଗଳ୍ପ, ରସବିନୋଦ—ଏହି ବିନୋଦ ମଧ୍ୟରେ ରସବିନୋଦହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ସୁଖପାଠ୍ୟ । ହାସବିନୋଦ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ତିନି ବିନୋଦର ଆରମ୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକରେ କବି ସେହି ସେହି ବିନୋଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହିରୂପେ ରସବିନୋଦ ଆରମ୍ଭରେ ରସର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଦିଆଯାଇ-ଅଛି ।

ହାସବିନୋଦ ପରି ରସବିନୋଦରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକତା ବା ଅଶ୍ଳୀଳତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ଏବଂ ଏହାର କଥାବସ୍ତୁ ପରି ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରର । କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇ ପାରେ ।

ରାଜାଙ୍କର ମନୋହି ସୂପକାର ଚନ୍ଦ୍ରକର ବ୍ରାହ୍ମଣର କନ୍ୟା ହେମାଙ୍ଗୀର ବିରହ ବ୍ୟାଧି ହୋଇଛି, ମାତ୍ର କେହି ରୋଗ ଚିହ୍ନି ପାରୁ-ନାହାନ୍ତି । 'ସୂପକାର ଦୁହିତାର ଏ ଦୁଃଖ ଦେଖି ବଡ଼ ଚିନ୍ତାର୍ଥୀ ହେଲା । କୁମାରୀଙ୍କ ଅନ୍ନ ନ ରୁଚିବାରୁ ଅନେକ ରୋଚକ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ତିଆରି କଲା । ସହଜେ ତ ସେ ସୂପକାର, ପିଠା ରନ୍ଧନ ଯାର ପିତା ବୋଲନ୍ତି ନରି । କଉଁ କଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ସଜାଡ଼ିଲା କି ? ନା, ଅରୁଚି ଛଡ଼ା ରାଇ, ଜିଭ୍ୟାସରସା କାଞ୍ଜି, ପଥ୍ୟପଦ୍ୱିଧା ପିଠା, ପିତରଚଟା ଡାଲି, ପଲକହିରା ପଖାଳ, ତକୁତରଳା ତୋରାଣି, ବାସ୍ତମସଲା ପାଣି... ...' ଇତ୍ୟାଦି ।

× × × ×

'ଏକଦିନକରେ ମଞ୍ଜରୀ ଗବାକ୍ଷ ମାର୍ଗରେ ଚାହୁଁ ଥିଲା । ଗିରିଧାରୀ-ଦତ୍ତର ତାହାର ଚକ୍ଷୁଲକ୍ଷ ହେଲେ । ମଞ୍ଜରୀଙ୍କ ଚାହିଁ ଦତ୍ତ ବିଚାରିଲା, କି ଶୋଭା ଏ ? ହେମଲତା ମାଡ଼ିଛି, କି ବିଜୁଳି ଛୁଟିଛି, କି ରତ୍ନଶିଖା

ବେଢ଼ିଛୁ, କି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବଢ଼ିଛୁ, କି ଶରତକି କେ ଲୋଡ଼ିଛୁ, ଏଥିର ତ କିଛି ଅନୁମାନ ଘଟୁ ନାହିଁ । ଏ ନିଶ୍ଚୟ ଯୁବାଜନ ମାରିବା ବିଷ୍ଟୁଉ କନ୍ଦର୍ପ ଅମୋଘ ବାଣ କିବାଡ଼ିଛି ।' ଇତ୍ୟାଦି ।

× × × ×

ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ କବି ସମରତରଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କ ରଚିତ କାବ୍ୟ କବିତାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ—

'ଢଗ ଢମାଲୀମାନ ଶୃଲକ ଗୀତ
ବ୍ରଜ ମୋହନ କେଳିଯୁକ୍ତ କବିତ୍ୱ'

—ମାନ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପୃଥକ ଢ଼ଗ ଢ଼ମାଲୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ, ତେବେ ରସବିନୋଦରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନୋହର ଢ଼ଗ ଢ଼ମାଲୀ ଅଛି । ନିମ୍ନରେ କେତେକ ଗୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା,

ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା—

'ଅତି ମଧୁର ଶୀତଳ ନୀର ବହୁଛି ନିର୍ମଳ ନଈରେ
ତୃଷା କଲା ଲୋକ ଆସି ପିଇବ କି ସେଠାକୁ ଏ ଯିବ ବହିରେ ?'

କାମମତ୍ତା ଉତ୍ତର ଦେଲା—

'ସରଗ ଶଶି କି ଶୋଭା ଦିଶି   ତାକୁ ଅନାଇଲେ କେବା ନ ରସି,
ରସିଲେ ପାଇବ କାହିଁରେ,
ହାଥ ପାଇବ କି ଗୋଡ଼ ପାଇବ   ବସିଥିବ ସିନା ଶୃହିଁରେ ?'

ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା—

'ପଥର ଦେଉଳେ କବାଟ ପଡ଼ିଛି ହାଥୀ ପଶି ନ ପାରଇରେ
କୋଲପ କଞ୍ଚିରେ କଲ ଫିଟାଇଲେ ଅଲପକେ ଫିଟି ଯାଇରେ ।'

ଇତ୍ୟାଦି

ତୃତୀୟ ଗଳ୍ପ, ନୀତିବିନୋଦ— ଏଥିରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନୀତିଶିକ୍ଷାମୂଳକ ଗଳ୍ପ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ବତିଶ ସିଂହାସନ କଥା ପରି ସେଥିମଧ୍ୟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ମିଂମାସା ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଅଛି । କଥା ଆରମ୍ଭରେ ନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଲୋକ ଦିଆ-ଯାଇଅଛି । ବର୍ଣ୍ଣନାର ଚାତୁରୀ ଓ କଥାବସ୍ତୁର ଜଟିଳତାରେ ମଧ୍ୟ ଗଳ୍ପ-ଗୁଡ଼ିକ ସୁଖପାଠ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଦୁଇ ବିନୋଦଠାରୁ କବି ନୀତି ଓ ପ୍ରୀତିବିନୋଦରେ ଟିକିଏ ପୃଥକ୍ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରି ମନୁଷ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଶୁକଶାରିକା ଆଦି ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ସୁଦ୍ଧା କଥା କୁହାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁସରଣ କରି କରାଯାଇଅଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ବା ଶେଷ ଗଳ୍ପ, ପ୍ରୀତିବିନୋଦ—ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇ ବିନୋଦ ପରି ପ୍ରୀତିବିନୋଦ ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଲୋକ ଦିଆ ଯାଇଅଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିନୋଦଠାରୁ ପ୍ରୀତି-ବିନୋଦର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଣାଳୀରେ ଆଉ ଟିକିଏ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିନୋଦମାନଙ୍କରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗଳ୍ପ ଏକତ୍ର ଗ୍ରଥିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି, ମାତ୍ର ପ୍ରୀତିବିନୋଦରେ ଯେଉଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗଳ୍ପ ଦିଆଯାଇଅଛି ସେସବୁ ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଗଳ୍ପ । ପ୍ରୀତିବିନୋଦର ଆରମ୍ଭରୁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କଲେ ପରିଷ୍କାର ଜଣାଯିବ ।

'ମୋହନାଙ୍ଗକୁ ପୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା ହେ ପ୍ରିୟତମ, ପ୍ରୀତି-ବିନୋଦ ବୋଲି ଯେଉଁ କଥା ତାହା ତେବେ କହିବା ହେଉ । ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା ହେଉ, ତେବେ ପ୍ରୀତିବିନୋଦ କଥା କହିବା ଶୁଣ । ପ୍ରୀତି ଯେ ସେ ଏକା ପ୍ରକାର ନୁହଇ ।'

'ତେବେ କେତେ ପ୍ରକାର କି ?'

'କା, ଶଠ ପ୍ରୀତି, ଦୁଷ୍କ ପ୍ରୀତି, ମିଚ ପ୍ରୀତି, କାର୍ଯ୍ୟପେଷା ପ୍ରୀତି, ପ୍ରବଲ ଶଠ ପ୍ରୀତି, ଅଭେଦ ପ୍ରୀତି, ପରସ୍ପର ପ୍ରୀତି, ନିଜ ସୁଖ ପ୍ରୀତି, —ଏରୂପେ ବହୁତ ପ୍ରକାର ଅଛି ।'

ଏହା ପରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଗଳ୍ପରେ ଏହିସବୁ ପ୍ରୀତିର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଗ୍ରନ୍ଥୋପ-ସଂହାର ।

କି ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ସାଧବକନ୍ୟା ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀର ପ୍ରେମାକାଙ୍କ୍ଷୀ ରାଜକୁମାର ମୋହନାଙ୍ଗ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପୁରରେ ତାହା ସହିତ ନିଶି ଉଜାଗର କରି ଚତୁର ବିନୋଦ କଥା କହିଲା ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ । ରାତ୍ରି ପ୍ରଭାତରେ ଚତୁର ବିନୋଦ କଥା ଶେଷ ହେଲା । ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ଏ ସ୍ଥଳରେ (ପ୍ରୀତିବିନୋଦ କଥା ଶେଷରେ) ଏହିପରିଭାବରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପସଂହାର କରିଅଛନ୍ତି—

'ଏହା ମୋହନାଙ୍ଗ କହନ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ମହା ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ଏରୂପେ କଥା ସରିଲା । ରାତ୍ର ପ୍ରକାଶ ହେଲା ।'

ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ସଙ୍ଗେ ମିଳନାଶାରେ ମୋହନାଙ୍ଗ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପୁରକୁ ଯାଉଥିଲା । ଏହାହିଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୋଲି ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି, ମାତ୍ର ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ପରେ ମୋହନାଙ୍ଗ ଓ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀଙ୍କର ମଧ୍ୟର ମିଳନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି କିଛିମାତ୍ର କହି ନାହାନ୍ତି । ଏଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଗଲା ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ମନେ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଅଭିନିବେଶସହକାରେ ଦେଖିଲେ ଏହାଦ୍ୱାରା ଗ୍ରନ୍ଥର କୌଣସି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରକାଶ ପାଏ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣର ସମ୍ପାଦକ ଏଠାରେ ଏହି ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ

ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦୂର କରିବା ନିମିତ୍ତ ନିଜ ମନରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଂକ୍ତିଚୟ ଯୋଗ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

'ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଶୁଣି ମହା ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଓ ମୋହନାଙ୍ଗ ଏ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ପ୍ରୀତି ହେଲା । ଏହାଙ୍କ କେଳି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଯାଇ ନ ପାରେ । ଏଠାରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।'

ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ଅନଧିକାର ଚର୍ଚ୍ଚା । ପ୍ରଥମତଃ କବିଙ୍କ ଲେଖା ଉପରେ ଏବଂ ତାହା ଅନାବଶ୍ୟକଭାବରେ, ସମ୍ପାଦକଙ୍କର ନିଜର କଥା ଯୋଗ କରିବା ଉଚିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମରୁ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଥିଲା ସେଦିନ ତାର ଗୌରୀବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନ କରିବାର ଥିବାରୁ ସମସ୍ତ ରାତି ଉଜାଗର ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ତା' ପରଦିନ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ତା'ର ଅଙ୍ଗ ସମର୍ପିବ । ସୁତରାଂ ସେହି ରାତ୍ରି ଶେଷରେ କଥା କୁହା ଶେଷ ହେବାମାତ୍ରେ ଏବଂ ସାତ୍ତ୍ୱିକବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନ ହେଲାମାତ୍ରେ, ପୁଣି ରାତ୍ରି ପ୍ରକାଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରଦିନ ପ୍ରଭାତ ହେଲାବେଳେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ମୋହନାଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରୀତି ହେଲା, ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା ନିତାନ୍ତ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ, ଅଯୌକ୍ତିକ ଓ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଅଟେ ।

ଯେଉଁ ପୋଥି ଏ ସଂସ୍କରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଅଛି ସେଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ଏ ଆଖ୍ୟାୟିକା ଶେଷରେ ପଦ୍ୟରେ ଲେଖାଅଛି—

'ମୋହନାଙ୍ଗ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ସଙ୍ଗେ ହୋଇ ରତି
ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ କହେ ବ୍ରଜନାଥ,
ଆହେ ନୀଳାଚଳବାସୀ କର ଅବଧାନ
ତୁମ୍ଭ ଚରଣାରବିନ୍ଦେ ରହୁ ମୋର ମନ ।
ଏ ପୁସ୍ତକ ଲିଖିତ ଏ କବିଙ୍କର ନାତି
ଭୁବନେଶ୍ୱର ପଟ୍ଟନାୟକ ନାମ ଖ୍ୟାତି ।'

ତୃତୀୟ ପଦଟି ତ ନିଶ୍ଚୟ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କର ନୁହେ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇପଦ ଯେ ତାଙ୍କର ଲେଖା ଏହା ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ନାରାଜ । ପ୍ରଥମ କଥା ଏ ଗଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ୟ ଭଣିତାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନ ଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଉପରଲିଖିତମତେ ପ୍ରୀତିବିନୋଦର ଶେଷଗଳ୍ପ 'ପ୍ରବଳ ଶଠ ପ୍ରୀତି' ଶେଷ ହେଲା ବେଳକୁ 'ରାତ୍ରି ପ୍ରକାଶ' ହୋଇ ଯାଉଥିଲା (ପ୍ରଭାତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା) ବୋଲି ନିଜେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର କହିବା ସ୍ଥଳେ ସେ ସମୟରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ରଙ୍ଗରସରେ ମତ୍ତ ହେବା ନିତାନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ ଏବଂ ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ପରି କୃତୀ ଲେଖକ ଯେ ଏହି ସାଧାରଣ କଥାଟା ଭାବି ପାରି ନ ଥିବେ, ଏହା ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ । ପୂର୍ବ କଥିତମତେ ନାୟିକାର ସେ ରାତ୍ରିରେ ଗୌରୀବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନ କରିବାର ଥିବାରୁ, ସେହି ରାତ୍ରି ପ୍ରଭାତରେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏସବୁ କଳ୍ପନା ଏକାବେଳକେ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ସର୍ବପ୍ରଥମରୁ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା ସୂଚାଇ ଦେଇଅଛି । ବରଂ କବି ଏହିପରିଭାବରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆକସ୍ମିକ ପରିସମାପ୍ତି କରି ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ମିଳନକୁ ପାଠକମାନଙ୍କର ଅନୁମାନ ଉପରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପସଂହାର ଅଧିକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ତଦ୍ୱାରା ଗ୍ରନ୍ଥ ପରିସମାପ୍ତି ସୁନ୍ଦରତର ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଶେଷର ତିନି ପଦଯାକ ଅଦୌ କବିଙ୍କ ଲିଖିତ ନୁହେଁ, ତାଙ୍କ ନାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ । ଏଣୁ ଏହି ପଦ୍ୟାଂଶଟି ଏ ସଂସ୍କରଣରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ।

କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ । ପ୍ରବଳ ଶଠ ପ୍ରୀତି ଗଳ୍ପର ଶେଷାଂଶରେ ବଣିକ୍‌ପତ୍ନୀ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀକୁ କେଳିଗୁପ୍ତ ରାଜା କପଟରେ ଉପଭୋଗ କରି ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥଠାରୁ ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣର ବର୍ଣ୍ଣ-

ନାରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏ ସଂସ୍କରଣରେ ମୂଳ-ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁସରଣ କରାଗଲା ।

ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଗ୍ରହ ।

ଏ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ନିମିତ୍ତ ଚାରିଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆ ଯାଇଅଛି । ଶ୍ରୀମାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ତାଙ୍କ ସଂସ୍କରଣ ତଳୁର ବିନୋଦ ପ୍ରକାଶ କଲା-ବେଳେ କବିଙ୍କର ବଂଶୀୟ ରାୟସାହେବ ବାଙ୍କ-ନିଧି ପଟ୍ଟନାୟକ ମଧ୍ୟ ପୃଥକ୍‌ଭାବରେ ତଳୁର ବିନୋଦର ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଶ୍ରୀମାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଯିବାରୁ ବାଙ୍କନିଧି ବାବୁ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରୁ ବିରତ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ସେଥିପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ, ତାହା ସେ ମୋତେ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ବଂଶଧର ଢେଙ୍କାନାଳ ମାଧପୁର ନିବାସୀ ଶ୍ରୀ ଧନେଶ୍ୱର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଗୃହରୁ କବିଙ୍କ ନାତି ଭୁବନେଶ୍ୱର ପଟ୍ଟ-ନାୟକଙ୍କ ଲିଖିତ ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମୁଦ୍ରିତ ଦୁଇ ସଂସ୍କରଣର ଦୁଇଖଣ୍ଡି ପୁସ୍ତକ, ଏରୂପେ ଚାରିଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରା ଯାଉଅଛି । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ରାୟ ବାହାଦୁର ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଂସ୍କରଣ ଶ୍ରୀମାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସଂସ୍କରଣର ଅବିକଳ ନକଲ ଅଟେ । ଏଣୁ ସେ ଦୁଇ ସଂସ୍କରଣରେ କିଛିମାତ୍ର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ପାଣ୍ଡୁ-ଲିପିରେ ମଧ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ କମ୍ ।

ପୂର୍ବକଥିତମତେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ତାଙ୍କ ସଂସ୍କରଣରେ ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥକୁ ବହୁତ କାଟଛାଣ୍ଟ ଓ ଯୋଡ଼ାଯୋଡ଼ି କରି-

ଥିବାରୁ ମୁଦ୍ରିତ ସଂସ୍କରଣଦ୍ୱୟର ମୂଳ ପୋଥି ସହିତ ଅନେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି । ଅତି ସାମାନ୍ୟଭାବରେ ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ପରିଷ୍କାର ଜଣା ପଡ଼ିବ ।

ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ସମ୍ପାଦନ ନିମିତ୍ତ ଉତ୍କଳର ସୁପରିଚିତ ସାହିତ୍ୟିକ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାପକ ରାୟ ବାହାଦୂର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଅଛି ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଋଣୀ । କବିଙ୍କ ଗୃହପୋଥି ନିମିତ୍ତ ଢେଙ୍କାନାଳ ସାହିତ୍ୟ ସଙ୍ଘଙ୍କ ନିକଟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପାଇଁ ରାୟ ସାହେବ ବାଙ୍କନିଧି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞ ।

କଟକ
ଗୁରୁବାର, ତା ୨୮।୨।୧୯୪୭ }

ଶ୍ରୀ ସୁଧାକର ପଟ୍ଟନାୟକ

ଚତୁର ବିନୋଦ କଥା
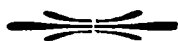
ଶ୍ରୀ ଗଣେଶାୟ ନମଃ

ଶ୍ଳୋକଃ

ବୃନ୍ଦାବନର୍ଜିତତନୁ ର୍ଭୁଜଗାନନାଭୋ
ବୃନ୍ଦାରକାର୍ଚ୍ଚିତପଦୋ ଗଜଦନ୍ତବକ୍ତ୍ରା
ଚନ୍ଦ୍ରାବତଂସଃ କରୁଣାବ୍ଧିର୍ଧନଂଜୟାଖ୍ୟୋ
ମନ୍ଦାଗ୍ରଃପୀଡ଼ିତମିମଂ ଗିରଶଃ ପୁନାତୁ ।

ପଦ

ବ୍ରଜପୁର-ନାଗର ନାଗସ୍ତ୍ରୀ-ଧୃତ-ହର ନଟବର-ସୁନ୍ଦର ଦେବ-ପୁର-ନ୍ଦର ବୃନ୍ଦାରକବୃନ୍ଦବର ନୀରଦ-ରୁଚିର-ଧରହଳଧରସୋଦର ଗୋରସ-ତସ୍କର, ଯଦୁକୁଳ ଭାସ୍କର, କଲୁଷଚୟ-ହର ଏାହି ରମେଶ୍ୱର ଦେବ ।

କଥା

ହେ ରସିକଜନମାନେ, ଦେଶଭାଷାରେ ଚତୁରବିନୋଦ ନାମେ ଏକ କଥାଏ କହିବା ଶୁଣିମା ହୋଉ । କଥା କାହାକୁ ବୋଲି କି ?

ଶ୍ଳୋକ

ମିଥ୍ୟାଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରବନ୍ଧେନ ମନୋହରତି ଯା କ୍ଷଣଂ
ନାନା କୌତୁକ ହାସାଦ୍ୟୈଃ ସା କଥେତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।

୧ କଥା

ସେ ଯେ ରସାଳକାଞ୍ଚନ ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛି । ସେ ନଗ୍ରରେ ନେତ୍ରାମୋଦ ନାମେ ଏକ ବଣିକ ଜଣେ ଥିଲା । ତାହା ନନ୍ଦନୀ ନାମ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ । ସେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଏକଦିନରେ ସୁହାଗୀ ନାମେ ସଖୀକି ସଙ୍ଗେ ଘେନି ସୁରେଖା ନାମେ ନଦୀକି ସ୍ନାହାନ (୧) କରିବାକୁ ଗଲା । ସେ ନଦୀତଟରେ ଅଙ୍ଗରୁ ଅଳଙ୍କାରମାନ କାଢ଼ି ଗନ୍ଧକୁଙ୍କୁମ ସୁବାସ ମିଶ୍ରିତ ଘଟି ଲଗାଇ ସ୍ନାହାନ (୧) କଲା । ତନୁ ପୋଛି ଛୀନବାସ ପିନ୍ଧିଲା । ଅଳଙ୍କାରମାନ ଆଭରଣ ହୋଇ ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର କସ୍ତୁରୀ ସିନ୍ଦୂର ଇତ୍ୟାଦିରେ କପାଳରେ ମନୋହର ଚିତାଏ ଘେନିଲା । ସେଠାରୁ ଯାଇଁ ନାଗାଭରଣ ନାମେ ମହେଶଙ୍କୁ ଦରଶନ କଲା । ତାଙ୍କଠାରୁ ସୁପ୍ରସାଦ ପାଇ ତାମ୍ବୂଳ ଭୁଞ୍ଜି ପୁରକୁ ବାହାରିଲା ।

ସେହି ନଗ୍ର ରାଜାପୁତ୍ର ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଲି ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲା । ସୁରେଖା ନଦୀରେ ସ୍ନାହାନ (୧) କରିବା ବେଳୁଁ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀର ଯଉଁ (୨) ଶୋଭା ତାହା କୁମାର ଦେଖୁଥାଇ । ଦରଶନ କରି ପୁରକୁ ବାହାରିବା ଯାଏଁ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀକି ଅପଲକ ହୋଇ ଚାହିଁଛି ।

ତାହାର ଯଉଁ (୨) ଧୀର ଗତି, ତାହାର ଯଉଁ ଦନ୍ତପନ୍ତି,
ତାହାର ଯଉଁ ଅଙ୍ଗଜ୍ୟୋତି ତାହାର ଯଉଁ ନେତ୍ର ଗତି,
ତାହାର ଯଉଁ ହାସ ମୁଖ, ତାହାର ଯଉଁ ଭୁରୁରେଖ,
ତାହାର ଯଉଁ ତାର ନଖ, ତାହାର ଯଉଁ ବାଣୀ ସୁଖ,
ତାହାର ଯଉଁ ଘଞ୍ଚ ଉଚ୍ଚ ସଞ୍ଚ କୁଚ, ତାହାର ଯଉଁ ନୀଳ କଚ,
ତାହାର ଯଉଁ ମୃଦୁବଚ—

---

(୧) ସ୍ନାହାନ—ପାଠାନ୍ତର

(୨) ଯହିଁ—ଜହିଁ ପାଠାନ୍ତର, ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥିମାନଙ୍କରେ 'ଯହିଁ' ସ୍ଥଳରେ ହିନ୍ଦ ଭାଷା ଅନୁରୂପ 'ଜହିଁ' ମଧ୍ୟ ଲିଖିତ ହେଉଥିଲା ।

ଏମାନ ସବୁ ଦେଖନ୍ତେ କୁମାର ଅନଙ୍ଗ ରଙ୍ଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତରଙ୍ଗ ହୋଇଲା । ଗହଣରେ ଆସିଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ କଥା କପଟରେ ବଞ୍ଚାଇ କହି ଏକାକେ ଆସି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଆଗରେ ନିର୍ଜ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ ଭେଟିଲା । ବୋଇଲା ଅରେ ସୁନ୍ଦରି, ମୁଁ ତୋ ଶୋଭା ଦେଖି ମୋହିତ ହେଲି । କନ୍ଦର୍ପ ଅନ୍ଧାର ଘୋଟିବାରୁ ଦିଗ ଦିଶୁ ନାହିଁ । ଏ ଘେନି ମୋତେ ଅଙ୍ଗୀକାର କରି ସୁରତି ଦିଏ । ଏ ପ୍ରାଣ ତୋର କରି ରଖ । ଏରୂପେ ନ କଲେ ତୋ ସକାଶୁଁ (୩) ପ୍ରାଣ ଯିବ । ତୁ ପୁରୁଷ ହତ୍ୟା ଦୋଷ ପାଇବୁ, ସଂସାରେ ଅକୀର୍ତ୍ତି ହେବ କି ରାଜାପୁଅ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ନାଗେ ମଲା । ଏ ତୋ ଯଉବନ ସମ୍ପତ୍ତି ସର୍ବଦା କାଳେ ନ ରହିବଟି । ମୋତେ ସୁରତି ଧନ ଦେଇ କିଣି ରଖ । ଏରୂପେ ବିନୟ ହୋଇ ଦୁଇ ହାଥ ଯୋଡି ଚରଣ ଧରିବାକୁ ଆସନ୍ତେ ସେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କାତର ହୋଇ ପ୍ରିୟ ସଖୀ ସୁହାଗୀ ଆଗେ କହିଲା ବୋଇଲା ଏ କି ଆଚମ୍ବିତ କଥା, ଏଥିକି ବିଚାର କହି । ତହିଁ କି ସୁହାଗୀ କହିଲା, କଲେ ତ ଲୋକ ଅପବାଦ, ନ କଲେ ପୁରୁଷ ହତ୍ୟା, ଏଣେ ପୁଣି ରାଜାପୁଅ, ଏଥିରେ ମୁଁ କଉଁ କଥା କହିବି । ଏ ସମୟରେ ରାଜାପୁଅ ସୁହାଗୀ ଆଗେ କହିଲା ମୋ ଜୀବନ ରଖ, ତୋ ଚରଣ ଧରି କହୁଛି । ସୁହାଗୀ କହିଲା ହେ କୁମାର ଏ ତ ଦିବସ, ଏଣେ ରାଜମାର୍ଗ, ଏଠାରେ ଅମ୍ଭେ କି କହିବୁଁ ? ଆଜ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଆମ୍ଭ ପୁରକୁ ଯିବ (୪), ସେଠାରେ ଭାଷା ଦେବୁଁ । ଏମନ୍ତ କହି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘେନି ପୁରକୁ ଗଲା ।

ମୋହିନୀଙ୍କ ଆପଣା ଘରକୁ ଯାଇଁ ବେଣ ବାସ ହସ ରସ ଇତ୍ୟାଦି ନାନା କଉତୁକ କଥା ମାନଙ୍କେ ମନ ରସିଲା ନାହିଁ, କେବଳ

(୩) ସ୍ୱକାଶୁଁ—ପାଠାନ୍ତର ।
(୪) ଜିବ—ପାଠାନ୍ତର ।

ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ ହେବାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା କେତେବେଳେ ହେବ ଏହି ଭାବନା କରୁଅଛି । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଦିବସ ଶେଷ ହୁଅନ୍ତେ ପଶ୍ଚିମଦିଗଯାକ ଅରୁଣବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶିଲା । ମନେ ହେଲା ସନ୍ଧ୍ୟାବଧୂ ରଙ୍ଗଣୀପାଟ ପିନ୍ଧି କି ଅବା ଫୁଆଣି ହୋଇ ଆସୁଛି ।

ମୁଦ୍ରିତ ହେଲେ ଅରବିନ୍ଦ,   ଫୁଟିଲେ କୁମୁଦ

ଶୁଭେ ଶଙ୍ଖନାଦ,   ହରି ହରି ଶବଦ,

ଦ୍ୱିଜେ ପଢ଼ନ୍ତି ବେଦ,   ଜାର ପୁରୁଷେ ଆନନ୍ଦ,

ଭ୍ରମର ଗଲେ ବନ୍ଦ,

ରସିକ ରସିକାମାନେ କେଳିପୁର ମଣ୍ଡନ କଲେ କରିବାକୁ କାମକେଳି ବିନୋଦ ।

ଏରୂପେ ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ ମୋହନାଙ୍ଗ ଯେ ସେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପୁରକୁ ରତି ଇଚ୍ଛାରେ ଗମନ କଲା । ତାହା ପୁରଦ୍ୱାରରେ ଦେଖିଲା ସୁହାଗୀ ଉଭା ହୋଇଛି । ମୋହନାଙ୍ଗ ତାକୁ ନେତ୍ରଭଙ୍ଗୀ ଇଙ୍ଗିତରେ ଠାରି ଚାହାଁନ୍ତେ ତାହା ସୁହାଗୀ ଜାଣିପାରି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପାଶକୁ ଯାଇଁ ବୋଇଲା ରେ ସଖି, ରାଜାପୁଅ ଦ୍ୱାରରେ ଆସି ଉଭା ହୋଇଛି । ତୋଠାରେ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇବା ଯୋଗ ଅନ୍ନ ସଳିଳ ଭୋଜନ କରି ନାହିଁ ପରା ! ମୁଖ ତ ଶୁଖିଲା ଦିଶୁଛି । ମୋ ମନେ ହେଉଛି ତୋ ସଙ୍ଗ ନୋହିଲେ ନିଶ୍ଚେ ତା ପ୍ରାଣ ନ ରହିବ, ତୁ ପୁରୁଷ ହତ୍ୟା ଦୋଷ ପାଇବୁ । ସୁହାଗୀ ଏହା କହନ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଏକାନ୍ତପୁରରେ ବସି କହିଲା ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ଗୁପ୍ତ କରି ଡାକି ଯେନି ଆସ । ଏହା ଶୁଣି ସୁହାଗୀ ଯାଇଁ ରାଜାପୁଅକୁ ନୟନ ଭଙ୍ଗୀ ଇଙ୍ଗିତରେ ଡାକି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ପୁରକୁ ଘେନି-ଗଲା । ମୋହନାଙ୍ଗକୁ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଦେଖି ମନ୍ଦହାସରେ କହିଲା, ପଲଙ୍କରେ ବସ । ତାହା ମୁଖ ଦେଖି କୁମର ଅତି ଉତ୍ସୁକରେ ଚାହାଁନ୍ତେ କୁମାରୀ

କହିଲା, ହେ କୁମାର, ତୁମ୍ଭେ ତ ରାଜାପୁଅ, ଏରୂପେ ଅସ୍ଥିର କାହିଁକି ହୋଉଛ ? ଏବେ ତୁମ୍ଭ ମୋ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ହେବାର କିଛି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଉ ଏତେ ସହର କୁହ । ଅମୃତ ଯେ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଅଛି ସେ କେତେ ସ୍ୱାଦ ତାହା କେହି ପାଇ ନାହିଁ, ସମସ୍ତେ କହନ୍ତି ସେ ବଡ଼ ମଧୁର, ଏମନ୍ତ କହିବାରୁ ତାହା ଖାଇବାକୁ ଲୋଭ ବଢ଼ୁଥାଇ । ଖାଇଲାଠାରୁ, ଏରୂପେ ମଧୁର ସିନା,—ଏମନ୍ତ ଜାଣି ଆଉ ତା'ଠାରେ କି ତେତେ ଲୋଭ ହେବ ? ସେଠାରୁ ଆଶା ତୁଟିବ । ଆଶା ତୁଟିଲେ ଅମୃତ ଅନାସ୍ଥା ହେବ । ଭୋଗ ନ କରିଥିଲାଯାକ ଆଶା ଟେକୁଥାଇଁ । ଭୋଗ କଲାଠାରୁ ସୁଖ ତୃଣ ହୁଅଇ । ତୁମ୍ଭେ ସିନା ପୁରୁଷମାନେ ଭ୍ରମର ଜାତି । ଭୋଗ କଲାମାତ୍ରେ ରସ ନେଇ ଛଡ଼ାଫୁଲ ପ୍ରାଏ ଛାଡ଼ି ଯାଅ । ଆମ୍ଭେ ତ ଅବଳା ନାରୀ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଶା ବରଷା ନଦୀ ପରି । ରସ ପାଇଲେ ବେଳକୁବେଳ ବଢ଼ୁଥାଇ, କୂଳ ସରିକି ବୁଡ଼ାଇ । ଏଥିକୁ ତୁମ୍ଭ ମୋ ପ୍ରୀତି ହେବାର ତ ବିଧାତା ଘଟାଇଲାଣି, ମାତ୍ରକ ଆଜ ମୋହର ଶଉରୀ-ବ୍ରତ । ଏ ରାତ୍ର ଉଜାଗର ହେବ । ଏ କର୍ମ ଆଜ କିରୂପେ ହେବ । ଆପଣ ଆଜ ଏ ପୁରେ ସୁଖେ ରହ । କାଲ୍ଲି ମୋ ଅଙ୍ଗ ସମର୍ପିବ ।

ଏହା ଶୁଣି ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା ରେ ବାଳା, ଉତ୍ତମ ହୋଉ । ଗଙ୍ଗାତଟକୁ ଗଲେ କି ତୃଷା ମାରି ପାରଇ । ଏବେ ତ ମୋ କର୍ଣ୍ଣ ନୟନ ଦୁହେଁ କୃତାର୍ଥ ହେଲେଣି । ଆଜ ତୋ ପାଶରେ ଦାସ ପଣେ ଖଟିଥିବ । କାଲି ତ ଅବଶ୍ୟ ମୋତେ ବର୍ତ୍ତନ ମିଳିବ । ମୁଖକୁ ଚାହିଁଲେ ତ କୋଟି ଇନ୍ଦ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି ଦିଶୁ ନାହିଁ । ଆଜ ତୋ ସଙ୍ଗରେ ମୁଁ ଉନିଦ୍ର ହୋଇ ରହିବ ।

ଏହା ଶୁଣି ସୁହାଗୀ କହିଲା ହେ ମୋହନାଙ୍ଗ, ତେବେ କିଛି ହାସରସ କଥାଟିଏ କହ ଯେମନ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଶୁଣି ଉନିଦ୍ର ହେବ, ବ୍ରତ ଫଳ ମିଳିବ ।

ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା ଉତ୍ତମ, ତେବେ ମୁଁ କଥାଟିଏ କହିବି ତୁମ୍ଭେ ଶୁଣ । ପୂର୍ବେ ସଙ୍କର୍ଷଣ ପଣ୍ଡା ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାଜାଙ୍କ ସଭାରେ **ଚତୁର ବିନୋଦ** ନାମେ ଏକ କଥା ଏ କହିଥିଲେ, ମୁଁ ତାହା ଶୁଣିଛି । ହାସ-ବିନୋଦ, ରସବିନୋଦ, ନୀତିବିନୋଦ, ପ୍ରୀତିବିନୋଦ ଏରୂପେ ଚାରି ବିନୋଦ ହେବାରୁ ଏ କଥା ନାମ **ଚତୁର ବିନୋଦ,** ଅଥବା ଚତୁର ଲୋକଙ୍କ ବିନୋଦ ହେବାରୁ ଏ ଯେନ **ଚତୁର ବିନୋଦ** ।

ଏହା ଶୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା ସେ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗ କିରୂପେ ଶୁଣି-ବାକୁ ମୋହୋର ବଡ଼ ଶରଧା ହୋଉଛି, ତେବେ କହିବା ହୋଉ ।

ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା ରେ ବାଳା, ଏତେକ ହେଲେ ସିନା କଥା ଶୁଣିବୁ—ଅନ ଇଚ୍ଛା ଛାଡ଼ିବ, ନିଦ୍ରା ନ ମାଡ଼ିବ, ପଲକ ନ ପଡ଼ିବ, ଚିତ୍ତ ନ ବୁଲିବ ।

ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା, ମୁଁ ଏହିରୂପେ ଶୁଣିବି ।

ମୋହନାଙ୍ଗ କହିଲା, ତେବେ କଉଁ ବିନୋଦ କହିବି ତାହା କହ ।

ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା, ତେବେ **ହାସ ବିନୋଦ** କଥା କହିବା ହୋଉ ।

କୁମାର ବୋଇଲା, ରେ ମଣି, ତେବେ ସାବଧାନ ହୋଇ ଶୁଣୁ ।

ହାସ ବିନୋଦ

୧

ସେ ଯେ କେଲନଠ ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛୁ । ସେ ନଗର ରାଜା ନାମ ଅଙ୍ଗଧର । ସେ ରାଜାଙ୍କ ପୁଣ୍ୟପ୍ରତାପ-ବଳ ସକାଶରୁଁ, ସେ ପୃଥ୍ଵୀ ଲୋକମାନେ କରରେ ଭିକ୍ଷାପାତ୍ର ଘେନି ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରୁ ତଣ୍ଡୁଳ ମାଗି ଆଣି ଉଦର ପୋଷନ୍ତି । ସେ ଭିକ୍ଷାତଣ୍ଡୁଳରୁ ଧର୍ମବାରଣ ମନ୍ତ୍ରୀବର କର୍ମଅନ୍ଧ ପୁରୋହିତ କହିବା ପୁରାଣ-ବଚନ ପ୍ରମାଣେରାଜ-ଭଣ୍ଡାରକୁ ତଣ୍ଡୁଳ ପାଞ୍ଚଭାଗ ନେଇ ତାଙ୍କ ଖାଇବାକୁ ଭାଗେ ଦିଅନ୍ତି । ସେହି ଭିକ୍ଷା ତଣ୍ଡୁଳ ଭର୍ଜିତ କରି ଲବଣ ଢ଼ାଳଦେଇ ରାଜାରାଣୀ ମଣୋହି କରନ୍ତି ।

ନୀଳାଧରୀ ନାମେ ସେ ରାଜାଙ୍କର ରାଣୀ,
ସୁନ୍ଦରୀ ପଣରେ ରମ୍ଭାବୃନ୍ଦର ଠାଣି,
ତାଙ୍କର ତ ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ କୁଚ, ଭାଲପଠ ଉଚ୍ଚ,
ମନ୍ଦାରଫୁଲ ନେତ୍ର, ହାରି ସମାନ ଗାତ୍ର,
ଶଙ୍ଖ ସୁନ୍ଦର ନାସା, ମୟୂର କଣ୍ଠ ଭାଷା,
ବିପୁଳ ବୃିରୁ ପାଦ, ଗମନେ ଠେକନାଦ,
ମୃଦଙ୍ଗ ମୋଠ କଟି,
ଦଶମାସ ଗର୍ଭ ହେଲାପରି ବନ୍ଧ୍ୟା ରାଣୀର ସବଦାକାଳେ
ଆଗକୁ ବାହାରି ଥାଇ ଅନ୍ତୋଲ ପେଠ ଗୋଟି ।
ବରଷଯାକେ ସମ୍ଭାଳି ସମ୍ଭାଳି ଧନ,
ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦିନ ରାଜା ରାଣୀଙ୍କି ଘେନି ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି ଉଦର ପୂରି ଅନ୍ନ ।

ଏମନ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଯହିଁ ରାଜାଙ୍କର ତାଙ୍କର ପାତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦୌଲତ ଅବା କି କହିବା ? କଉଁମାନଙ୍କର ଅଡସାରରେ ଘର, କଉଁମାନଙ୍କର ଶୂଳହିଁ ମନ୍ଦିର, ପୁଣି ଆମିଷ ବାସରେ ପୁରମାନେ ଅଛି ସୁବାସନା କରୁ-

ଥାନ୍ତି । ସର୍ବଦାକାଳେ ଚଉର୍ବର୍ଣ୍ଣ ଭୋଗ କରନ୍ତି ସେ ନର । ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକମାନେ ଉଦର କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ରହିଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତେ ଏହି କେଲିକଣ୍ଠ ନଗରରେ ରାଜାର ଜୁଆଇଁ ଥାଟର ସେନାପତି ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ନାମେ ଏକ କୁମ୍ଭକାର ଥିଲା ଯେ ତାହାର ଗୁଣ ଅବା କି କହିବା ।

ଖରେ ଗିଦଡ଼, ଯୀରେ ବାଇ,
ଥିରେ ପନଗ ରାଜାର ଜୁଆଇଁ ।

ଏମନ୍ତ ହୋଇ ଯେଉଁ ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ତାହାର ବିଳାପମୁଖୀ ନାମେ ଏକ କୁମାରୀ ଥିଲା । ତା ସମାନେ ସଂସାରରେ ବର ନ ମିଳିବାରୁ ସେ ଜେଜମାଦେଇ ଅନେକ କାଳ ପିତାଘରେ ରହିଲେ । କାହିଁକି ବର ନ ମିଳିଲେ କି ? ନା, ସେ ରାଜ୍ୟରେ ଏମନ୍ତ ଅଛି ଯେ ବିଭା ସମୟରେ କନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ଯେ ହସାଇ ପାରଇ ସେ ବିଭା ହୁଅଇ । ସେ ରାଜ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ତ ହାସ ଦେଖିବାକୁ ସ୍ୱପ୍ନ, ପୁଣି ବିଳାପମୁଖୀ କନ୍ୟାକୁ ହସାଇବ ଏମନ୍ତ ହୋଇ ଅବା କେଉଁ ଲୋକ ଅଛି । ଏ ଯେବେ କୁମାରୀ କିରୂପେ ବିଭା ହେବ କି ? ଏମନ୍ତେ ବିଭା ବିଳମ୍ବ ହୁଅନ୍ତେ କନ୍ୟାର ଚତୁର୍ଥ କାଳ ପ୍ରବେଶ ହେଲା । ପିତା ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ଦୂତମାନଙ୍କୁ ପେଷି ଅନେକ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ବର ତଲାସ କଲେ । କେଉଁ କେଉଁ ସ୍ଥାନମାନ କି ? ନା,

କୋରଡ଼, ଗୋରଡ଼, ଗାଡିଆ, ଗାଡ଼; ବିଲ, ବମ୍ବର, କିଆର, ଯୋଡ଼;
ମୁଣା, ଖମଣା, ଘଣା; ଶିକା, ସାମୁକା, ବେକା, ବଣା;
ଦାଣ୍ଡି, ଭଗଣ୍ଡି, ଦଣ୍ଡି, ମଶାଣି;

ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନମାନ ଦଗଣ୍ଡି ଖୋଜନ୍ତେ ମୂଷିକ ଗର୍ତ୍ତରୁ ମାର୍ଜାରମୁଖା
ପୁରୁଷେ ବାହାର ପଡ଼ିଲେ ତତକ୍ଷଣି ।

କିରୂପେ କାହାଉଛନ୍ତି କି ? ନା,—

ଅଧର କାମୋଡ଼ି, କଣ ମୋଡ଼ି ମୋଡ଼ି ;

ହାହା ହୁହୁ କରି ରଢ଼ି ମାନ ଛାଡ଼ୁ ଅଛି ଯେ ଛାତିରେ କୋଢ଼ି କୋଢ଼ି
ହୋଇ କୋଢ଼ି ।

କହିଲେ ହେ ଦୂତମାନେ, ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭେ କି ଜାଣ ନାହିଁ ? ଷଣ୍ଡାସୁର ଆମ୍ଭର ମଉଳା ଝିଅ ଭଉଣୀ, ମହିଷାସୁରର ଅମ୍ଭେ ସୋଦର ବାପର ଭାଇ ! ଦୂତମାନେ ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ କହିଲେ ଭବତୁ, ଭବତୁ, ଭବତୁ । ଅହୋ-ରୂପମହୋଧ୍ୱନିଃ । ଏତେ କାଳେ ଆସି ଆମ୍ଭ ଜେମାଦେଈଙ୍କ ଅନୁରୂପେ ବର ମିଳିଲା । ଏହା ଶୁଣି ମାର୍ଜାର-ମୁଖା କହିଲେ ଅମ୍ଭେ ତ ବିଧାତା ସର୍ଜନା ଭିତର ପୁରୁଷ ନୋହୁଁ, ଆମ୍ଭ ଗୁଣ ଲକ୍ଷଣ ତ ଦେଖୁଛ, ତୁମ୍ଭ ଜେମାଦେଈଙ୍କ ଗୁଣ କିରୂପେ କହ ଦେଖି ଶୁଣିମା । ଦୂତେ କହିଲେ ହେ ନରମଳ !

ତୁମ୍ଭର ଯଉଁରୂପେ କୁମାର ବୟସ,

ଆମ୍ଭ ଜେମାଦେଈଙ୍କର ସେହିରୂପେ ରଞ୍ଜି ଅସୁଅଛି କଣ ।

ମାର୍ଜାରମୁଖା କହିଲେ ତାଙ୍କ ଦୁହଁ ତଟରେ ଶମ୍ଭୂଲିଙ୍ଗ ବିଜେ କଲେଣି କି ନାହିଁ ? ଦୂତେ କହିଲେ, ଲମ୍ବାୟମାନ ହୋଇ କ୍ଷୁଦ୍ରଲିଙ୍ଗ ଲିଙ୍ଗ ଦେନ ତ ବହୁତ କାଳ ହେଲା ବିଜେ ହୋଇଥିଲେ, ଏବେ ସେ ଲିଭ ସରକ ବଳିଲେଣି ପରା । ଦୁହଁ ତଟ ତ ସମାନ ଦିଶୁଥାଇ ; କଥବା ଅତ କ୍ଷୁଦ୍ରରୂପେ ବିଜେ କରିଥିବେ । ନବ ପ୍ରତି ତ ବହୁତ ପାଣି-ଲାଗି ହୋଉଅଛନ୍ତି । ଘରେ ମଧ୍ୟ ଦଣ୍ଡେ ରହିବାର ନାହିଁ ।

ଏମନ୍ତ ଦୂତମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ମାର୍ଜାରମୁଖା ପୁରୁଷ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ ଠହ ଠହ ହୋଇ ହସିଲେ, ବୋଇଲେ ଶୀଘ୍ରେ ଭବତୁ, ଶୀଘ୍ରେ ଭବତୁ, ଶୀଘ୍ରେ ଭବତୁ । ଏମନ୍ତ କହି ଭାଷିଲେ ଆମ୍ଭ ସମାନେ ତ

କନ୍ୟା ମିଳିଲେ, ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ତେବେ ବରଣ କରି ନିଅ । ଏହା ଶୁଣି ଦୂତମାନେ କୁପ ରକ୍ତମାଳା ଗଳାରେ ପକାଇ ବରଣ କରି ନେଲେ । ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ମୁଖରେ ମାର୍ଜାରମୁଖା ଭେଟି ଦୁଇପାଦ ତୋଳି ନମସ୍କାର କରନ୍ତେ ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର କଲ୍ୟାଣ କଲେ 'ଶତାୟୁର୍ଭବ' । କଲ୍ୟାଣ କରି ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ ଦୂତଙ୍କୁ କହିଲେ ଅହୋ ଭାଗ୍ୟମହୋଭାଗ୍ୟମ୍ ।' ଅୟଂ ଜାମାତା କସ୍ମିନ୍ ସ୍ଥିତଃ ?

ଦୂତେନ କଥିତଂ—'ମୂଷିକଗର୍ତ୍ତେ ସ୍ଥିତଃ' ।

କିଂ ନାମ ?

ମାର୍ଜାରମୁଖା ।

ତଦା କୁମାରୀ ସମୀପଂ ପ୍ରତିଗଚ୍ଛନ୍ତୁ ।

ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଏମନ୍ତ ଦୂତମାନେ ଶୁଣି,
ଜେମାଦେଈଙ୍କ ପାଶକୁ ମାର୍ଜାରମୁଖାକୁ ବିଜେ କରାଇଲେ ପୁଣି ।

ନବୀନ ବର ଆସିବା ଦେଖି ଉଲଗ୍ନ ଶରୀରରେ ଭସ୍ମଲେପନ କରି ଅଧୋମୁଖରେ ବିଳାପମୁଖୀ ବିଳାପ କରି ବସିଲେ । ମାର୍ଜାରମୁଖା ଆଗରେ ଉଭା ହୋଇ ନୟନରେ ଲୋତକ ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ କହିଲେ, ଏତେ ଆନନ୍ଦ କାହିଁ କଥାକୁ ? ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟରେ ଶ୍ମଶାନମଣ୍ଡନୀ ଏହିଁଙ୍କ ମାତ୍ରେ ତ ଏତେ ହରଷ ହେଲୁଣି ପୁଣି ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ ହେଲେ, ଅବା କି ହେବଟି ! ବିଳାପମୁଖୀ ଜାଣିଲା ମୋହ ସମାନ ତ ପତି ମିଳିଲା, ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇ କେମନ୍ତେ ଭେଟିବି ବୋଲି ହୃଦୟ ତଟରୁ ଗୁଆ ଭ୍ରମରେ ସ୍ତନକୁଟିଏ ଛିଣ୍ଡାଇ ଧରନ୍ତେ ରକ୍ତ ବହିବାରୁ ହୃଦୟତଟ ବଡ଼ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶିଲା । ମାର୍ଜାରମୁଖା ବିଚାରିଲେ ଏତ ଅପୂର୍ବ ନାରୀ, ହୃଦୟ ତଟରେ ପୁଷ୍ପବତୀ ହୁଅଇ ପରି ! ବିଳାପମୁଖୀ ସ୍ତନ ଛିଣ୍ଡାଇବାରୁ ବ୍ୟାକୁଳରେ ଛଟପଟ ହୋଇ ଭୂମିରେ ପାରି ପରାୟେ ଲୋଟନ୍ତେ ମାର୍ଜାରମୁଖା

ଚୋଳ ଧରିବାରୁ ତା' ହୃଦୟ ରକତଯୋକ ଆପଣା ମୁଖରେ ଲାଗିଲା-ମାଏକେ ତାମ୍ବୂଳ ଭୁଞ୍ଜିଲା ପରି ଦିଶିଲା । ଜିହ୍ୱାରେ ଚାଟିଲା ମାଏକେ ହୃଦୟଜ୍ୱାଲା ତୃଣା ହେଲା । ସେଠାରୁ ବଲାପମୁଖୀ ଉଠି ବସି ବିଚାରିଲା, 'ଏ ନାୟକ ମୋ ସମାନ ଗୁଣବନ୍ତ, ମୋଠାରେ ବଡ଼ ସ୍ନେହ କଲେ ।' ଏହା ବିଚାରି ବୋଇଲା, ହେ ପୁରୁଷ, ମୋତେ ହସାଇବାକୁ ଉପାୟ କର । ହସିଲେ ସିନା ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବରଣ କରିବି । ଏହା କହି ଛତ୍ରାଇବା ସ୍ତ୍ରୁକୁଟା ହାଥରେ ଦିଅନ୍ତେ ମାର୍ଜାରମୁଖା ବିଚାରିଲା, ଏ ଜାମ୍ବୂଫଳ ହେବ ପରା ! ବୋଇଲା, ରେ କୁମାରି, ମୋହୋର ଯେବେ କାନ୍ତା ହେବୁ ତେବେ ଅପୂର୍ବ ଅଲଙ୍କାରମାନ ଦେବି ।

ଗୀତ :—

ଦଉଡ଼ିରେ ଗୁନ୍ଥି ଦେବି କଉଡ଼ିର ମାଳା
ଗେଣ୍ଡାର ସୁନ୍ଦର ନୋଥ ନାକେ ଦେବି ବାଲା,
ଖପରା ପଦକ ଚକ ମୃତ୍ତିକାର ବଲା,
ବଡ ବଡ ଗରଗଡ଼ ହାର ଦେବି ଗଲା,
ନେଏଁ ଗେରୁ ଗୋଳ ଦେବି ଗାଣ୍ଡିଚର-ମୁଖି,
ଜୁଣ କାଟି ବାସ ବୁଣି ପିନ୍ଧାଇବି ସଖି,
ହସ ହସ ରେ,
ତୁ ମୋ ପ୍ରାଣଘେନା ହସି ଅସ ଅସ ରେ ।

କଥା :—

ଏ ଗୀତ ଶୁଣି ବଲାପମୁଖୀ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ କହିଲା, ମୋ ଗଣ୍ଡ-ମଣ୍ଡଳେ କିଛି ଭୂଷଣ କରିବ ନାହିଁ କି ? ଏହା ଶୁଣି ମାର୍ଜାରମୁଖା ଦୁଇ ହାଥ ପ୍ରସାରି ଦୁଇ ଗାଲରେ କଣ୍ଟକିର ଚାପୋଡ଼ ଦୁଇ ଗୋଟା ପ୍ରବେଶ କରାନ୍ତେ ସବୁ ଦନ୍ତମାନେ ଝଡ଼ି ପଡ଼ିଲେ । ବତିଶ ଦନ୍ତରୁ ଦୁଇ ଦନ୍ତ

ହସ୍ତୀଦନ୍ତ ପ୍ରାଏ ରହିଲା, ଚେଢେତେବେଳେ ଯାଇଁ ବିଲାପମୁଖୀ ଠହଠହ
କରି ପାଚିଲା ହସ ପ୍ରକାଶ କଲା । ପାଚିଲା ହସ କେମନ୍ତ କି ? ନା,
ଭଗ୍ନ-ଦନ୍ତରୁଧିରରେ ମୁଖ ରଙ୍ଗ ହେବାରୁ ସେ ପାଚିଲା ହସ ହୋଇଗଲା ।
କୁମାରୀ ମହା ଆନନ୍ଦରେ ବିଚାରିଲା ମୁଁ ଗଣେଶମୂର୍ତ୍ତି ଧରିଲି । ଏମନ୍ତ
ବିଚାରି ଥୋରହସ୍ତ ପ୍ରାଏ ବାମ ହସ୍ତ ପ୍ରସାରି ଆର ସ୍ତ୍ରକୁଟି ଲଡ଼ୁପ୍ରାଏ
ଧରିଲା । ମୁଖ ତ ସିନ୍ଦୂରବର୍ଣ୍ଣି, ଦୁଇ ଦନ୍ତ ତ ହୋଇଛି, ଉଦର ତ ବେଲହୁଁ
ଅନ୍ତୋଲ, କେଶ ତ ଜଟାଭାର ପରି, ଶିରମାନେ ତ ଅଙ୍ଗରେ ସର୍ପ ପ୍ରାଏ
ଶୋଭା ପାଉଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତିନି ନେତ୍ର ନ ଥିବାରୁ ମାର୍ଜାରମୁଖା ଖଣ୍ଡିଏ
ଘେନି କପାଳରେ ଚକ୍ଷୁ ଗୋଟିଏ ଖୋଳି ଦେଇଥିଲେ ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ ଚିତା
ଘେନିଲା ପ୍ରାଏ ଦିଶିଲା । ମାର୍ଜାରମୁଖା ବିଚାରିଲା ବଡ଼ ଯୋଗ ହେଲା ।
ଏ ଗଣେଶମୂର୍ତ୍ତି ଧରିଲେ । 'ଅଗ୍ରପୂଜ୍ୟୋ ଗଣାଧିପଃ' ସିନା । ଏହାଙ୍କ
ଦରଶନରେ ସମସ୍ତ ବିଘ୍ନ ଯିବେ । ମାର୍ଜାରମୁଖା କହିଲା, ରେ ବାଳା,
ଏବେ ତ ହସାଇଲଣି, ତେବେ ବରଣ କର ; ଶୁଣି ବିଲାପମୁଖୀ
ବ୍ୟଥାରେ କଥା କହି ନ ପାରି ମୁଖ ହଲାଇ ହୁଁହୁଁଆ ପରି ହୁଁ ହୁଁ କରି
ବରଣ କରନ୍ତେ ଯୌତୁକ ଦୂତମାନେ ଧାଇଁ ଯାଇଁ ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ମୁଖରେ କୁମାରୀ
ବରଣଚରିତ କହିଲେ । ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ଦୂତମାନଙ୍କୁ ବହୁତ ଆଭରଣ ଦେଲେ,
ବିଲାପମୁଖୀକି ମାର୍ଜାରମୁଖାକୁ ବିଭା କଲେ ।

ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ କନ୍ୟାର ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ସୁଖ ପାଇ ମାର୍ଜାରମୁଖା ବିଚାରିଲା,
ଏ ଅଣ୍ଡମୋହିନୀ କାନ୍ତାକୁ ଛାଡ଼ି କରି ପରଦେଶ ଯିବାର ତ ଉଚିତ ନୋହଇ ।
ଚକ୍ଷୁ ଥିଲାକୁ ସିନା ଗମନାଗମନ ହେଉଛି, ଏ ଚକ୍ଷୁକୁ ଦନାକେତେ
ଅମ୍ଭେ ପେଡ଼ିରେ ବାନ୍ଧି କରି ରଖିବା । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ନାପିତପୁତ୍ରକୁ
ଡକାଇ କହିଲେ, ଅହେ ବାବୁ, ଆମ୍ଭ ଉପରାଣ ବସ୍ତୁଟି (୧) ନିଅ,
ନହୁରଣୀରେ ଆମ୍ଭ ଚକ୍ଷୁ ଖୋଳି କରି ଦିଅ, ଅମ୍ଭେ ପେଡିରେ ବାନ୍ଧି

କଉ ରଖିବୁଁ । ନାପିତ ସେ ବସ୍ତ୍ରଟି (୧) ନେଇ ଚକ୍ଷୁ ଖୋଲି ତାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଦେଲା । ପୁଣି ମାର୍ଜାରମୁଖା କହିଲେ, ଏ ପିନ୍ଧାବସ୍ତ୍ର-(୧) ଟିକ ନିଅ, ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ବଳାପମୁଖୀ ପାଶେ ଛାଡ ଆସ । ପୁଣି ନାପିତ ଆଉବସ୍ତ୍ର-(୧) ଟିକ ନେଲା, ମାର୍ଜାରମୁଖା ବାଳ ଧର ଘୋସାଡ଼ି ନେଇ ବଳାପମୁଖୀ ପାଶେ ପ୍ରବେଶ କଲା, ବଳାପମୁଖୀଙ୍କ ଦେଖି ମାର୍ଜାରମୁଖା ବହୁତ ସୁଖଭୋଗ କଲେ । କି ରୂପେ ଭୋଗ କଲେ କି ? ନା, ମଶାଣି ଚଉଁ ଶୃଙ୍ଗ, କଣ୍ଟକ-ଅାଲିଙ୍ଗନ, ମଡ଼ାସଢ଼ା ଚୁମ୍ବନ, ଲାଭିରସପାନ, ନାସିକାଚଲା ରସନା, ଘଣ୍ଟିକାଲଗା ଦନ୍ତଘାତ, ହାଡ଼ବୁଡ଼ା ନଖକ୍ଷତ, ଘୋଟକ ସୁରତ, ମହିଷିଆ ବପଶ୍ରିତ, ଘଡ଼ଘଡ଼ାହାସ, ନୟୁନପୋଡ଼ା ବେଣ, କଳକଳା ଶୃହାଣି, ପର-ପଞ୍ଚ କହଣି, ଇତ୍ୟାଦରେ ନାନାରୂପେ ସୁଖଭୋଗମାନ କଉ ଚଉରାଶି ରସ ଭୋଗ କଲେ । ଏକ ଦିନକରେ ସେ ବଳାପମୁଖୀ ସୁନ୍ଦରୀ ମାର୍ଜାରମୁଖାକୁ ପଚାରିଲା, ହେ ନାୟକଷଣ୍ଡ, ତୁମ୍ଭ ମୋ ପ୍ରୀତି କଉଗୁକ ତ ଏ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ମଣ୍ଡଳକୁ ରଙ୍କ ପ୍ରାଏ ଶୋଭା ପାଉଛୁ । ଏକଥା ଶୁଣିଲେ ନ ହସିବେ ଏରୂପେ କେହି ଅଛନ୍ତି କି ? ଏରୂପେ ପ୍ରିୟବତୀ ପଚାରନ୍ତେ ମାର୍ଜାର-ମୁଖା କହୁଅଛନ୍ତି, ଆରେ କରାଳନେବି, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ତୋ ମୋ ପ୍ରୀତି ସାର । ଏହା ଶୁଣିଲେ ମରଣଦଶା ଯାଏ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ହାସ-ରୋଗ କଉବ, କାନ୍ତକୁ ମାନ କରଥିବା ମାନିନୀ, ପୁତ୍ର ମରଥିବା ଜନନୀ, ଅମୂଲ୍ୟଧନ ହରାଇଥିବା ରଙ୍କ, ରାଜଦଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ବସିଥିବା ଲୋକ, ନିଦା ମୂରୁଖ, ବଟୋଲ ଯକ୍ଷ, ସନ୍ୟାସୀ ମୁନି, ଯତି ମଉନୀ, ଆଜନ୍ମରୋଗୀ, କରମତ୍ୟାଗୀ, ଏମାନଙ୍କର ହେଲେ ଦନ୍ତପନ୍ତି ଦିଶିବ, ଆଉ କାହା ଛାର ଏତେ ଧଉର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ଯେ ସେ ନ ହସିବ, କେବଳ ଶୃଉଜଣ ଅବା ନ ହସିବା । କେ କେ କି ? ନାଃ —

---

(୧) ବସ୍ତ୍ର—ପାଠାନ୍ତର ।

ତୁମ୍ଭ ମାତା, ଆମ୍ଭ ପିତା, ତୁମ୍ଭେ, ଆମ୍ଭେ ;
ଏ ଶ୍ଳୋକ ଜଣ ଶୁଣିଲେ ରହି ପାର ଦମେ ।

ଏହା ଶୁଣି ବିଳାପମୁଖୀ କହିଲା ଆମ୍ଭେ ହସିବା ଏରୂପେ ଆଉ କଥା ଅଛି କି ? ମାର୍ଜାରମୁଖୀ କହିଲା, ଆମ୍ଭେ ହସିବାକୁ କଥା ଅଛି ତେବେ କହିବା ଶୁଣ ।

ଅଟି ହାସବିନୋଦ ଏ କଥାର ନାମ,
ହସି ହସି ଅନ୍ତ ଛାଡ଼ଇ ପ୍ରାଣୀ ଯାଏ ଧାମ
ଶୁଣରେ ଶୁଣ, ମଣ୍ଡୂକଅଧର ଶୁଣ,
ଅଟି ହାସବିନୋଦ କଥାର ଯେତେ ଯେତେ ଗୁଣ ।
ଦକ୍ଷିଣ ଦଗରେ ତା ଉତ୍ତର ଭାଗରେ
ମୋତିମାଳା ନାମେ ଅଛି ଏକଇ ନଗରେ ;
ସେ ନଗର ଶୋଭାବନ କହୁଛନ୍ତି ଶୁଣ
ଯାକୁ ରଚି ବିଶ୍ୱକର୍ମା ଶିଳ୍ପୀ-ବିଦ୍ୟାରେ ହେଲା ନିର୍ବାଣ ।

ହୀରା ନୀଳା ପୁର, ମର୍କତେ ସୁନ୍ଦର ; ହାଟକରେ ଘଟଣ କେବଣ ମନ୍ଦର,
ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ବିଦ୍ରୁମ, ପଦ୍ମରାଗର କମ ; ରଜତରୁଅ ବତା, ଭିତ୍ତାଗଣ୍ଡି ପାଟ ସୂତା ;
ପ୍ରବାଳଦଣ୍ଡ ଶେଣୀ, ତେଜପଦ୍ମ ଛାଏଣି ;
ଇନ୍ଦ୍ର-ନୀଳମଣି ଉପ୍ର, ହୀରାସାର ଠିକକରି ;
ପିତୁଳାମାନେ ଦିଶୁଛନ୍ତି ହସି କଥା କହିଲା ପରି ।

ନାଟ ରଙ୍ଗ ମନ୍ଦର, ଚନ୍ଦନୀ ଉଦର ; ଦ୍ୱାରଗଡ଼ା ତୋରଣା, ଅରଗଳ ଧାରଣା,
ବାତାୟନମାନଙ୍କରେ ନ ଟଳ ଅଖି ପଡ଼ିଥାଇ ଧରଣା,
ରାଜାଙ୍କ ନବର, ପାଣ୍ଡ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁର, ଗଡ଼ଘେର ପାଚେରୀ, ଗମ୍ଭୀର ଜଳୀ ପୂର
ମୁଗୁନି ପାଷାଣ କାନ୍ଥି, ଭିଣ୍ଡ୍ରି କାଙ୍ଗୋଲା ପନ୍ତି ପନ୍ତି, ବଜ୍ରକଠୋର କବାଟ,
ବିନା ହୁକୁମେ ପଶିବାକୁ ମାର୍ଜାର ମୂଷାକୁ ନାହିଁ ବାଟ ।

ଅକଳିତ ଦଳ ବଳ, ଗଜ ବାଜୀଏ ପ୍ରବଳ,
ରାଉତ ମାହୁନ୍ତ ସେନା, ବଇରୀଦଳଣ ବାନ
ଯାହାର ଚତୁରଙ୍ଗ ବଳ ସାଜିଲେ ହରଇ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୋଛନା ।

ଭିକ୍ଷୁକ ଦୀନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ପର ଧନେ ଅଲୋଭ,
ଘରେ ଘରେ କମଳା ମାତା ହୋଇଛନ୍ତି ପରମ ସୁଲଭ ।

ଏ ରାଜ୍ୟ ନୃପତି ନାମ, କୀର୍ତ୍ତିଚନ୍ଦ୍ର ଗୁଣଧାମ,
କହି ନୋହେ ବଚନରେ ତାଙ୍କର ଯେତେକ ଗୁଣ ।

କଳିତ କୁହରି ବଳ, ଦାନେ କର୍ଣ୍ଣ ନୋହେ ତୁଲ,
ରୂପେ ନବ କାମ କି ସେ ପୁଣି, କବି ପଣ୍ଡିତ ଧାର୍ମିକ ଗ୍ୟାନୀ,
ବିବେକ ମାନୀ, ଖଡ୍ଗବିଦ୍ୟାରେ ଭୈରବ ସମ,
ଧନୁର୍ଦ୍ଧରେ କି ଅର୍ଜୁନ, ଦୟା କ୍ଷମା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଲ୍ଲକର୍ମେ କିବା ଭୀମ ।

ଏକ ଦିନେ ସଭା କରି, ବସିଛନ୍ତି ଦଣ୍ଡଧାରୀ,
ପାଶ୍ୱେ ମନ୍ତ୍ରୀ କବି ସୁପଣ୍ଡିତ,
ଶୂର ବୀର ସେନାପତି, ମଲ୍ଲ ମହାରଥୀ ଛନ୍ତି,
ନାନା ଲୋକେ କେ କହିବ ଅନ୍ତ ।

ଏ ସମଏ ତିନି ଲୋକ, ଏକ ତାଙ୍କର ସେବକ
ତିନିଜଣ ଭେଟ ହେଲେ ଯାଇଁ,
ରାଜାଙ୍କୁ କଲେ ଜୁହାର, ବୋଇଲେ ଭୋ ନୃପବର,
ଆସିଛୁଁ ଚାକର ହେବା ପାଇଁ ।

ନୃପତି ଶୁଣି ପଚାରି, କି ବିଦ୍ୟାକୁ ଅଛ ପାରି,
କି କି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ହେ କହ,

କହେ ବ୍ରଜନାଥ କବି, କହିଲେ ସେ ଯାହା ଭାବି,
ରସିକେ ଆନନ୍ଦ ଶୁଣି ହୁଅ ।

ରାଜାଙ୍କ ବାଣୀ ଏ ତନ ଶୁଣି, କହନ୍ତି ହସି ଶୁଣ ନୃପମଣି ।
ବିଦ୍ୟା ଅପାର ଅଛି ଆମ୍ଭର, କହୁଁ ଏକେ ଏକେ ଶ୍ରବଣ କର ।
ମୁଁ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜାଣେ ପୁରାଣ, କାବ୍ୟ ନାଟକ ଅଲଙ୍କାର ପୁଣ ।
ବେଦବିଦ୍ୟାହିଁ ସବୁ ଜାଣଇଁ, କେବଳ ଗ୍ରାହକ ଦେଖିଲେ କହି ।
ଏ ଯେ ବଇଦ ଔଷଧି ଭେଦ, ଏହା ନ ଜାଣି ନାହିଁ ଗଛ ପଦ ।
ଏ ଯେ ନରେନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୟୋତିଷ ଇନ୍ଦ୍ର, ଏହା ହାଥେ ନବ—ଗ୍ରହାଦ ଇନ୍ଦ୍ର ।
ଏହି ଗୃହକର ନାପିତବର, ଏହା ପ୍ରସାଦେ ଏ ଗୁଣ ଆମ୍ଭର ।
କେବଳ କଳ—କାଳକୁ ଭଳ, ବିଦ୍ୟା କରନ୍ତି ଗୃହ ଜଣ ମିଳ ।
ତୋଷେ ରାଜନ ହାସ ବିଧାନ, ସେହି ରସେ ଆମ୍ଭେ ମଜ୍ଜାଉଁ ମନ ।
ହୁକୁମ ହେଲେ କହିବୁ ଭଲେ, ଭଲ ଭଲ କହ ରାଜା ବୋଇଲେ ।
ସେ ଦ୍ୱିଜ ତୋଷେ ମନ ହରଷେ, କହେ ବ୍ରଜନାଥ ବିଦ୍ୟା ପ୍ରକାଶେ ।

ହେ ମହାରାଜା, ଶୃଣୁ ଶୃଣୁ । ସଅଁ ସଅଁ ଧୃତ ଅର୍ଥ କରିବା । ଆମ୍ଭ ସରି ସମାନ ପଣ୍ଡିତ ଜଣେ ଆମ୍ଭ ମୁଖରେ ଦେଇ ବେଧ ବିଦ୍ୟା ଶୁଣିମା ହୋଉ ।

ଏ କଉତୁକ ଶୁଣି, ସେ ନୃପଚୂଡ଼ାମଣି,
ଭଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ନାମେ ଚଣ୍ଡନେଇ ଜଣେ,
ତାକୁ ଇଷାରା କଲେ ହାସ ନୟନ କୋଣେ ।

ସେ ଭଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ଅସି, ନେଉଳ-ଗୃହାଣି ପ୍ରକାଶି,
ଷଡ଼ ଷଡ଼ କର ହସି କହନ୍ତି ଅସି,
ଆମ୍ଭ ଆଗରେ ବିଦ୍ୟା କହିବରେ ଉଆଁସ-ନଶିର ଶଶୀ ।
ଶୁଣି ପଣ୍ଡିତ-ଲଙ୍ଗ କହଇ ବାଣୀ,
ଅରେ ବେଧ-ବିଦ୍ୟା ତୁ କେତେ ପ୍ରକାର ଅଛୁ ଜାଣି ?
କରଡ଼ା ଟରଡ଼ା ସଡ଼ପା ଡ଼ାମ୍ଫଣା,
ଏ ଗୃହ ବେଧ-ବିଦ୍ୟାର ସାର ତୁ ଶୁଣରେ ଫଣଫଣା ।

ଶ୍ଳୋକ :—

ଗଣେଶ ମୁଁ ନମୁଚ୍ଛ ହେ। ତବ ଭଗ୍ନୀପତି ମୁଁ ଯେ,
ତୋ ବାବୁ ସଙ୍କର ବଣା ମୁଣ୍ଡା କରିବେ ଚଣ୍ଡିକା ।

ଗୀତ :—

ଅରେ ଅସ୍ତ ଅସ୍ତ ଅସ୍ତ,
ତୋ ବଣକୁ ସର୍ବଦାକାଳେ କାଳସର୍ପ ବନ୍ଧୁ ଗୋଟ ସୁମତ୍ର ଗ୍ରସ୍ତ ।
ବିଙ୍କଠ କେଙ୍କଠ ମଣ୍ଡୁକତୁଣ୍ଡା, ବକଠମୁହାଁ ଅତି ଝାମ୍ପୁରି ମୁଣ୍ଡା,
ଲୋହିତ ଇକ୍ଷଣ ଶୋହିତ ଅବୁ, ବୈଦିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଚଢ଼େନ ଏ ବାବୁ ।
ପାହାନ୍ତି ଖାଇ, ଯେ ବାହାନ୍ତି ଗାଇ, ଚ୍ହାନ୍ତି କେବଳ ମାଉସୀ ମାଇଁ,
ମାହାନ୍ତି ସାଇଙ୍କା ଥାଅନ୍ତି ବହି ସେ, କାହାନ୍ତି ଏମନ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ମହୀ ରେ ।
ଏତେ ଲକ୍ଷଣରେ ଆମ୍ଭ କୁଳ ପତପୂର୍ଣ୍ଣି, ସୁଖେ ନ ପାଉଁ ଯେ ଦିନେ
ଉଦରପୂରି ଅନ୍ନ,
ଗୋଟ ଆମ୍ଭର ଗୋଷ୍ଠି ସର୍ପ, ଗାବେ ବଡ଼-ବ୍ୟାଧି, ଭଡ଼ୁ ଦାମ୍ବୋଡ଼ିଆ
ଥୋଡ଼ି ପଡ଼ୁ ନାହିଁ ସିଧି ।
ଏବେ ଶୁଣ ରେ, ଆମ୍ଭ କୁଳ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଗୁଣ ରେ ।

ଚତୁର ବିନୋଦ

ଅମ୍ବର ବିଭାରେ, କିଲୁଁ ଯେ ସମ୍ଭାରେ, ବସିଲେ ସଭାରେ, କୈବର୍ତ୍ତ କୁମ୍ଭାରେ,
ସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରଭାରେ, ଖାଇବା ଲୋଭାରେ, ବାଦ୍ୟକାରେ ଡଉ ଭାଜିଲେ
ବେଭାରେ ।

ଆରେ ଯେତେ ଶୁଣାଇଲି କୁଳବିଦ୍ୟା ପାଠ ଶାଠ,
ଶୁଣି ପଲ୍ଲବିତ ଗଛ ଶୁଖି ହେବ କାଠ ।
ପଣ୍ଡିତ ଅଗାର, ଆଶୀର୍ବାଦ ହେଉ ମୋର,
ପଦ୍ମଫୁଲ ପତ୍ର ଚର୍ମ୍ମସ୍ପୃଷ ହେଉ ତୋର ।

କଲ୍ୟାଣ ଶ୍ଳୋକ :—

ଅଷ୍ଟଚଣ୍ଡୀ କରାଳୀ ଚ ଚାମୁଣ୍ଡା ଭଦ୍ରକାଳିକା,
ଖାଇ ବଣ ଗୁଣ୍ଡା ତୋର କରନ୍ତୁ ନିଜ ମନ୍ଦର ।
ସନ୍ନିପାତ ତ୍ରିଦୋଷଂ ଚ ଉଦରୀ ଗ୍ରହଣୀ ହଗା,
ଡାଲୁକା କାମଳ ବ୍ୟାଧି ପାଇ ସର୍ବେ ସୁଖୀ ହୁଅ ।

ଗୀତ :—

ଏ ବାଣୀ ଶୁଣି, ସେ ବ୍ୟାଧିବର୍ଦ୍ଧନ-ଚୂଡ଼ାମଣି,
ଆଗସର ହୋଇ କହଇ ଆରେ କି କହିଲୁ କି କହିଲୁରେ ଭଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ଫଣୀ ।
ଆହେ ଶୁଣ ହେ, ଶୁଣ ହେ, ମୋ ବୈଦ୍ୟ ବିଦ୍ୟା କହିବାକୁ ଏ ବ୍ରାହ୍ମଣିଆ
କି ବୋଲିଏ !
ମୁଁ ବୈଦ୍ୟମାନଙ୍କର ସାର, ଜାଣଇ ବୈଦ୍ୟ ବିଦ୍ୟା ଅପାର,
ମୋ ହସ୍ତ ଲାଗିଲେ ମଲୁ ବାଲୁକା-ଶଯ୍ୟାକୁ ବଳେ, କାଠ ଖଟ ଛଆର ।
ନେତ୍ର ଉଦର, ମୂତ୍ର ଦୁଆର, ମଳର ମଳ
ଏ ସ୍ଥାନମାନ ମୁଁ ଆଗ ଦେଖଇ ନହୁରୁଣୀରେ ଖୋଳ ।
ମଣିବନ୍ଧ ନାଡ଼ିକା ଦେଖିବାର ବେଳେ,
ବାମ ଗୋଇଠି ଉପରେ ମାଡ଼ଇ ମଲୁ ଘଣ୍ଟିକା ମୂଳେ ।

ପେଟ ପିଠି ଲାଗି ଛୁଟି-କାଠି,
ଏତେ ସ୍ଥାନରେ ମୁଦ୍ଗର ତାଡ଼ନ କଲେ ତେବେ ସେ ବ୍ୟାଘ୍ର ବୃଦ୍ଧ-
ତାଲୁକା ଘରକୁ ଉଠି ।

ଗୀତ

ପିଉସା ଦେହେ ମୋ ପିତ୍ତ ବଢ଼ିଲା ପ୍ରବଳେ,
ପକାଇଲୁଁ ତାହାଙ୍କୁ ପଦ୍ମତେ ଖଗ୍‌ବେଳେ,
ପଲେ ସଜନା ଠାଙ୍କରେ ଦେଲୁଁ ଚିତାମୂଳ,
ପାଟି ପାକୁ ପାକୁ କରି ପିଉସା ନିଶ୍ଚଳ ।
ପିତ୍ତନାଶିରେ, ପଢ଼ ପଢ଼ ବୋଲି ପୁଣି କାନ୍ଦନ୍ତି ମାଉସୀ ରେ । ୧ ।

ଆମବାତ ଧରିଥିଲା ମୋ ଦାଦର ଅଣ୍ଟା,
ଆଠ ଦିନ ବର୍ହ୍ମୀ ତାଳି ତେଲ-ସାରୁଘଣ୍ଟା,
ଖୁଡ଼ି ଅଣି ଦିଅନ୍ତି ମଇଁଷି ଘୋଳ ଦହି,
ଆଖି ବାଟେ ବାତ ଗଲା ଧଇଁ ସଇଁ ହୋଇ ।
ଅହେ ଶୁଣ ହେ, ଆମବାତ ମଲୁଖିଆ ନାମ ଏ ପାଚନ ହେ । ୨ ।

ଦୁର୍ବଳ ଦେହ ବଢ଼ଇ ଏ ଔଷଧ ବଳେ,
ଦିବସରେ ଖାଇବ ମୃତ୍ତିକା ପଲେ ପଲେ,
ଦୁଇଦିନ ଘୋଳ ଦହି ନିଶିରେ ପିଇବ,
ଦେଖ ଦେଖୁ ଗଣେଶ ଅନ୍ତୁଲ ପେଟ ହେବ,
ଦେଢ଼ ମାସରେ, ଦଶଜଣ କ ତା' ଖଟ ଉଠାଇବେ ଲେଶରେ । ୩ ।

କଥା :—

କେବଳ ଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାଶ୍ଚିତ କଲେଟି ଏରୂପେ ମଲୁମାନେ ଆରୋଗ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । କି କି ପ୍ରାଶ୍ଚିତ କି ? ନା, ଶନିଙ୍କି ଶୃଙ୍ଗାର, ଗୁରୁଙ୍କ

ଅଙ୍ଗାର, ମଙ୍ଗଳଙ୍କୁ ଠେଲା, ରବିଙ୍କ ମୂଳା, ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭେକ, ଶୁକ୍ରଙ୍କୁ ଜୋକ, ବୁଧଙ୍କୁ ଚର୍ମ, ରାହୁଙ୍କୁ ରୋମ, କେତୁଙ୍କୁ ଗେଣ୍ଡା, ବ୍ରାହ୍ମଣିଅଙ୍କୁ କୁଣ୍ଡା, ଜଉଡଷଙ୍କୁ ନେଉଳ, ଦଣ୍ଡୁଆସିଙ୍କ ଚେଉଳ, ଭଣ୍ଡାରଅଙ୍କୁ ମୂର୍ଖ, ଅମ୍ଭେ ଯେ ଅଚ୍ଛୁଁ ବଦ୍ୟ ପୁତ୍ର,

ମଲୁମାନଙ୍କଠାରୁ ନେଉଁ ଚରଳ ଅଷ୍ଟସାର ମାତ୍ର ।

ଏମନ୍ତ ବଚନ ବଦ୍ୟ ମୁଖରୁ ବାହାରନ୍ତେ ଶୁଣି ଜ୍ୟୋତଷମର୍ଦ୍ଦନ, କୋପେ କହଇ କରେ କ କ କହଲୁ ବ୍ୟାଧିବେଦନାବର୍ଦ୍ଧନ ।

ଅରେ ଜ୍ୟୋତଷମର୍ଦ୍ଦନ ମୋହୋର ପଦ,

ପୌର୍ଣ୍ଣମୀ ଉଆଁସ ଏ ଗ୍ରହ ତଥି ସାଥି ରଖିଛୁ ଯହିଁରେ ହୁଅଇ ଚନ୍ଦ୍ର

ସୂର୍ଯ୍ୟ ବାପ ପୁଅଙ୍କର ଭେଦ,

କଙ୍କାଳ ଯୋଗ, ଚଉରାଶି ଭୋଗ, ହିଁଣ୍ଡିକାଳଟ୍ନ, ହସ୍ତପାଦୁକା ଭଗ୍ନ, ମୃତବକ୍ଷ ଖଡ଼ି, ନାସା ଛେଦନ ନାଡ଼ି, ବାଳକସୁରତ, ବବାହେ ବଧବାରୀତ ସପିଣ୍ଡ ଅନୁକୂଳ, ଶ୍ମଶାନଅ କବଳ, ନାଡଛୁଡ଼ା ଖର, ଘଡ଼ଘଡଥ ଡୁର୍ଗ,

ଶିଖିନାଶନ ନାଗରୀ,

ଏତେଯୋଗମୋ ପାଞ୍ଜିରେ ବସା କରଛନ୍ତ୍ର କହିଲେ ଦଲ୍ଲୀ ନାହୋର ଅଗରୀ ।

ଏବେ ମହାରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ କଛୁ ଜ୍ୟୋତଷ ବଦ୍ୟା ପ୍ରକାଶ କରୁଛୁ ।

ଚାରି ଦେଖିଲେ ଦବସ କହ ଖରୀ ଦେଖିଲେ ରାତ,
ହାଥ ଗୋଡ ଦୁଇ ଦୁଇ ଯାହାର ଥାଇ ସେହଟି ମନଷ (୧) ଜାତ,
ବାବୁ ପୁଅଙ୍କୁ ପୁଅ ବୋଲ ପୁଅର ପୁଅ ନାତ,
ଶୁକଲ ବର୍ଣ୍ଣ ସୁନାର ଜ୍ୟୋତ ହଳଦଅ ରୂପା ମୋତ,

---

(୧) ମନଷ୍ୟ—ପାଠାନ୍ତର ।

ପାଣି ଭିତରେ ପକ୍ଷୀର ବସା ଗଛରେ ଥାଇ ମାଛ
ମାଇ ଅଣ୍ଡିରାକୁ ପୁରୁଷ ନାମ କହ, ମହାରାଜା,
ଏଥିର କଉଁ କଉଁ କଥା ମିଛ ?

ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଶୁଣିବାକୁ ସାବଧାନ ମଣିମା । ଆଜ ଦିବସ ଗୃହ ପହର, ରାତ୍ର ପାଞ୍ଚ ପହର, ଗାଏ ଛଅ ପହର । ମଙ୍ଗଳବାର ଦିନ ବେଳ ଛଅ-ଘଡ଼ି ଠେକକ ଭିତରେ ଶୁକ୍ରବାର ଆଦ୍ୟରୁ ଓ ଚ୍ଛିତ୍ରା ଯୋଗ ହେବ । ଧନୁ ଶର ବଣା ଲଗ୍ନରେ ବକ୍ରୁଅଡ ଯୋଗ ପଡ଼ୁଛୁ । ଆଜ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ବେଳ ଦୁଇ ପହର ଅଠଘଡ଼ି ଭିତରେ ଶଯ୍ୟାରେ ସ୍ନାନ କରି ପାକ ତଣ୍ଡୁଲ ଉପରେ ତରୁଆର କରିବେ ପରା ! ମୂଳା ମୀନ ଧେନ ତ ପଖାଳ ଉପରେ ଶନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲାଣି । ବୈଦର ବ୍ୟାଧି ଏହି ଯୋଗରୁ ହୁଅଇ । ମେଷ ବୃଷ ଦୁଇଗୋଠା ଗ୍ରହ ତ ରାଣିଯାକ ଖାଇ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବଚ୍ଛରେ ଢେଲ ବଡ଼ ମହରଗ ହେବ । ବଦ୍ୟମାନେ ମୂତ୍ରରେ କି ପକାଇ ରୋଗ ଚହ୍ନିବେ । ଏ ସମ୍ବଚ୍ଛରେ ରୋଗୀ ବଡ଼ ବଳବନ୍ତର (୧) ହେବେ । ଢେଲ ବିନା ତ ସଂସାର କିଛି ହେବାର ଦିଶୁ ନାହିଁ । କେବଳ ଏହି ଶୁକ୍ଳ ଉଆଁସ ବେଳ ନଅଘଡ଼ିଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଛଠାଙ୍କ ଦେଉ ଲାଗୁଛୁ । ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରୁ ଉଇ ଲାଗିଯିବ । ରାହୁ ତ ଦାନ୍ତ ଘସି ବସିଲାଣି ମାଏ ଚୁଡ଼ାଡିଙ୍କ ପଡଲକ୍ଷଣି ଚିହ୍ନିବ । କୁମ୍ଭାର ଚକ ବୁଲୁଥିବା-ଯାକ ମହତ ଅଛି ନୋହିଲେ ଗଉଡୁଣୀ ଘରା ହୁଳହୁଳ ଦେଇ ହେଉଛି-ଲାଣି । ରାହୁର କି ଦୋଷ ? ବଶ୍ଚିରଲେ ପେଠା ଭଣ୍ଡାର ସବୁ ବୁଡ଼ାଇଲା ।

ଏ ସମ୍ବଚ୍ଛରେ ଗୋବିନ୍ଦ ପୁରାଣେ ଲେଖିଛି ପହିଲି ବୋହୁଅ ଧନୁମାସରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ବଡ଼ ହେବେ । ମୀନ ଗୁଳ

(୧) ବଳବନ୍ତ—ପାଠାନ୍ତର ।

ହେଲାକ୍ଷଣି ରାଣ୍ଡୀ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ହାତେ ଅଡ଼ା ପଡ଼ିବ । ଏ ଦେଶ ଅନ୍ନ ବଡ଼ ସୁଲଭ ହେବ । ପ୍ରାଣୀମାନେ ପିମ୍ପୁଡ଼ି ଗାଡ଼ ଖୋଳି ଧାନଘର କରିବେ । କକଡ଼ା ମାସରେ ମେଘ ଖଣ୍ଡେ ଘୋଟିବ ବୋଲି ଲେଖୁଛନ୍ତି । ବିଜୁଳି ଗୋଟାଏ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯିବ । ବରଷା ବଲବତ୍ତର(୧) ହେବ ଯେ କେବଲ ପୃଥ୍ୱୀରେ ଜଳବିନ୍ଦୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ପରା !

ସାଗର ଭିତରେ ରହିବ ଅଡ଼େଇ ହାଥ ପାଣି,
ଦଶ ବିଶ କୋଶେ ରହିବେ ଦୁଇ ଏକ ପ୍ରାଣୀ ।

ଶାଗୁଣାମାନେ ବଲବାନ ହେବେ । ନାପିତମାନେ ସେ ପିଣ୍ଡରୁ ବହୁତ ଧନ ପାଇବେ ।

ଏହା ଶୁଣି ନାପିତ କହିଲା କରେ ଜ୍ୟୋତିଷିଆ, ଏ ରାଜସଭାରେ ମୋ ନାଆଁ ତୁ କାହିଁକି ଧରିଲୁ ?

ଆହେ ମଙ୍ଗଲହୀନ ବଂଶରେ ମୁଁ କାଲକୁଣ୍ଡଲୀର ପୁତ୍ର,
କଜ୍ଜଲ କାକବର୍ଣ୍ଣ ମୋ ଦେହ କୁଲ ଗୋତ୍ର,
ବିବାହ କାଳରେ ମୁଖାଗ୍ନି ଦିଅଇଁ, ବନ୍ଦାପନା କାଲରେ ତିକ୍ତ ଅନ୍ନ ଖୁଆଇ,
ନଖ କାଟିଲେ ମଣିବନ୍ଧ ଛୁଟିକଇ, ଭଦର ହେଲା ଲୋକ ମଲି ମଲି ଡାକଇ,
ଚିରଇ କାଠ ଯେ ଖୋଲଇ ମଣ୍ଡା, ଏମନ୍ତ ପ୍ରକାରେ ମୋ ଖୁର ନହୁରୁଣୀ ଯହିଁ,
ଶିରହଣା ପୁତ୍ର ମୁଁ ମୋର ରକ୍ତହିଣ୍ଡୋଳ ନାମ,
ମୋ ହାଥ ଯା ମୁଣ୍ଡେ ଲାଗଇ ତାକୁ ବିହି ହୁଅଇ ବାମ ।
ମୋ କାନ୍ତା ଅମଙ୍ଗଲମୁହିଁ ଯହିଁ ହୁଳହୁଳି ଦିଅଇ,
ସେ ଦିନ ରଜକ ତାର ଖଟ ଶେଯ ନିଅଇ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ କରି ତେଲଘଟ ସ୍ଥାପଇ,
ଶୁଷ୍କ ମାଂସ ଉପରେ ଥୋଇ ତଡା ଭସ୍ମେ ଲେଖଇ ।

---

(୧) ବଲବନ୍ତ—ପାଠାନ୍ତର ।

କାଫଳଚୂର୍ଣ୍ଣ ନାଶାରେ ଭରି ଅଥବା ନାସି ଝୁଣ୍ଟି ଦିଅଇ, } (୧)
ବେତ୍ର ମାରି ଦୁଲଦୁଲ ଦିଅଇ ପରମାୟୁଷ ଖଣ୍ଡଇ,
ଏମନ୍ତେ ଆମ୍ଭ କୁଳ ଲୋକେ ଯହିଁ ଗ୍ରାମକୁ ଖଟନ୍ତି,
ସେ ଗ୍ରାମ ନିର୍ଜ୍ଜନ କରି ଅନ୍ୟ ଗ୍ରାମକୁ ଘୋଟନ୍ତି ।
ଯହିଁ ଗ୍ରାମ ସେବା କରୁ ଆମ୍ଭ କୁଳ ଜାତି,
ବହୁପିତା ପିତା ପୁତ୍ର ନାତି ପଣନାତି;
ପରଲୋକେ ପ୍ରବେଶ କରାନ୍ତି ଏକାବେଳେ,
ଆମ୍ଭ ଯେନ ଯମ ଦେବତା ଅଛୁ ଅପ୍ରବଳେ ।

ନୃପବର ହେ,
ଆମ୍ଭ ଗୃହ ଜଣର ଏ ଗୁଣ ହେ ।

ଏହା ଶୁଣି ସେ ରାଜସଭା ଲୋକେ ବହୁତ ହାସ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ଗୃହ ଜଣଙ୍କୁ ରାଜା ବହୁତ ଧନ ଦେଲେ ।

ମାର୍ଜ୍ଜାରମୁଖାଠାରୁ ଏହାଶୁଣି ବିଳାପମୁଖୀ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ହାସ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ଲମ୍ବ ଓଷ୍ଠ ଯାଇଁ କର୍ଣ୍ଣରେ ଲାଗିବାରୁ ମନେ ହେଲା କି ଜଳୌକା ଦୁଇଗୋଟି ଅବା ଅସ୍ଥିଖଣ୍ଡ ଜଡ଼ିଗଲେ । ସେ ହାସ ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ ପାଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଗ ଅନ୍ଧାର ଦିଶିଲା । ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲା ବୋଲି ପେଚକମାନେ ସଞ୍ଚାର କଲେ । ଜନମାନେ ଭାବିଲେ ଏ କି ଉତ୍ପାତ ପ୍ରବେଶ ହେଲା । ଏହି ଅନିଷ୍ଟ କଥା ଶୁଣିପାରି ପିତା ଚଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ବିଚାରିଲେ ଏ କଙ୍କାଳହାସୀ ଦୁହିତା ଥିଲେ ତ ଅପ୍ରଳୟରେ ସଂସାର ପ୍ରଳୟ ହେବ । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ଦୂତମାନଙ୍କୁ କହିଲେ ଆମ୍ଭ କେମାଦେଈଙ୍କର ବିବାହ ତ ହେଲା, ତାଙ୍କ

---

(୧) କାଫଳ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ନାଶାରେ ଭରି ଅଥବା ନାସ୍ୟ ଝୁଣ୍ଟାଇ,
ବେତ୍ରମାଡ଼ିଆ ଦୁଲଦୁଲି ଦିଅଇ ପରମାୟୁଷ ଖଣ୍ଡଇ ।
—ପାଠାନ୍ତର ।

ଯୌତୁକ ସାମଗ୍ରୀମାନ ଦେଇ ସେ ଦୁହିଙ୍କି ନେଇ ଜାମାତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ଆଶ୍ରମରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଥ । ଦୂତମାନେ ଏମନ୍ତ ଶୁଣେ ବେଙ୍ଗ, ଏଣ୍ଡୁଅ, କଙ୍କଡ଼ା, କୋଚଅ ଏମାନଙ୍କୁ ଧରି ଆଣି ତାଙ୍କଠାରେ ଭାର ଦେଇ ବୁହାଇ ନିଅ ଜ୍ୱାଇଁ ଦୁହିଙ୍କ ଗଳାରେ ଫାଶ ଲଗାଇ ନେଇ ପୂର୍ବ ଆଶ୍ରମ ମୂଷିକ ଗର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଥଇଲେ । ଏତେବେଳେ ବିବାହ ନିବର୍ତ୍ତିଲା । ସଂସାର ଜନମାନେ ଆନନ୍ଦ ହେଲେ ।

ହାସବିନୋଦ କଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।

ଏହା ଶୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦରେ ହାସ ପ୍ରକାଶ କଲା । କହିଲା, ହେ ବନ୍ଧୁ, ଏ କଥା ଶୁଣି ମନ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ଏବେ ଆଉ କଥା ଗୋଟିଏ କହିବା ହେଉ ।

ରସବିନୋଦ କଥା

ପୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ବୋଇଲା ହେ ବନ୍ଧୁ, ରସବିନୋଦ ବୋଲି ଯଉଁ କଥା ସେ କଥା କେମନ୍ତ ପ୍ରକାର କହିଲେ ଶୁଣନ୍ତୁ । ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା ରେ ଧନ, ତୋ ହୃଦରେ ତ କନ୍ଦର୍ପ ଦୀପ ଜଳୁଛି ତହିଁରେ ଏ ରସ ପଡିଲେ ଅଥଏ ହୋଇ ଥାଉ ନକି ? ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା ତୁମ୍ଭ ଲାବଣ୍ୟ ନଦୀ ତ ନିକଟରେ ଅଛି, ଯେବେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ୱଳିତ ହେବ ତେବେ ତହିଁରେ ବୁଡିଲେ ସାମ୍ୟ ହୁଅଇ ସିନା ! ଏହା ଶୁଣି କୁମାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହରେ କହିଲା ତେବେ ରସବିନୋଦ କଥା କହିବା ଶୁଣ ।

ଶ୍ଳୋକ :—

ରସଃ ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରାଣାଦପି ଚ ନିଖିଳାନାଂ ସୁଖକରୋ-
ରସଜ୍ଞାତା ଲୋକେ ବରତନୁଧରଶ୍ଚେତ୍ତଦନପଶୁଃ ।
ରସାଭ୍ୟାସୀ ନିତ୍ୟଂ ଭବତି ହି ଚ ମୂର୍ଖୋଽପି ଗୁଣବାନ୍
ରସସ୍ତସ୍ମାଦ୍ବେତ୍ତୋ ସ୍ୱିଦବ-ନର-ନାଗାଦ୍ୟଭିମତଃ ।

୪ . କଥା :—

ସେ ଯେ କାଞ୍ଚନବତୀ ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛି ; ପୂର୍ଣ୍ଣକାମ ବୋଲି ସେ ରାଜାର ନାମ । ସେ ରାଜାଙ୍କ ମଣୋହି ସୂପକାର ଚନ୍ଦ୍ରକର ବୋଲି ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲା । ତାହା କୁମାରୀ ନାମ ହେମାଙ୍ଗୀ । ସେ ହେମାଙ୍ଗୀ ଏକ ଦିନକରେ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳରେ ପୁରଦ୍ୱାରରେ ଉଭା ହୋଇ ରାଜମାର୍ଗକୁ ଚାହିଁଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେହି ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ତରୁଣକାନ୍ତ ଅଶ୍ୱ ଆରୋହଣ କରି ଗମନ କରୁଥିଲା । ହେମାଙ୍ଗୀକି ତା' ପୁର ଦ୍ୱାରରେ ଦେଖନ୍ତେ ତା' ଶୋଭାରେ ମୋହିତ ହୋଇ ଲୌହଚୁମ୍ବକ ପରି ତା'ଠାରେ

ଚକ୍ଷୁ ଜଡ଼ିତ ରହିଲା । ଏଣିକି କୋଡ଼ାଇବା ଆଶୟରେ ରଖି ହେମାଙ୍ଗୀଙ୍କ ଅପଲକ ହୋଇ ଚାହିଁଛି, ସେ ହେମାଙ୍ଗୀ ତରୁଣକାନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖି ତା ଶୋଭାରେ ମୋହିତ ହେଲା । ଏରୂପେ ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କଠାରେ ଆସକ୍ତ ହେଲେ । ଦଣ୍ଡେ ତତ୍ପରୁ ହେମାଙ୍ଗୀ ଚିତ୍ତରେ ଲାଜ ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳ ନେତ୍ରଗତିରେ ଚାହିଁ ଅଳପ ହସି ପୁର ଭିତରକୁ ଗଲା । ଚନ୍ଦ୍ର ଆଲୋକରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ତରଳିଲା ପରି ବାଳା ସର୍ବାଙ୍ଗଯାକ କାମ ରସରେ ଦ୍ରବ ଯାଉଛି । ସେଠାରୁ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ପୁରକୁ ଗଲା । ଏଣିକି ଉଭୟ ସେବକ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବୋଇଲା ଶଯ୍ୟା ପାରି ଦିଅ । ଦେହରେ ତ ଅତନୁ-ଜ୍ୱର ଘୋଟିଲାକି, କୁମାରୀଠାରେ ଧ୍ୟାନ ରଖି ଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ କଲା । ତେଣେ ହେମାଙ୍ଗୀ କୁମାର ରୂପ ଧ୍ୟାନ କରି ବାଉଳି ପରି ହୋଉଛି । କୁମାର ଏଣେ ଉପରେ ଚଢ଼ି ଯଉଁରୂପେ ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗି କରୁଥିଲା ସେହି କେବଳ ଦିଶୁଛି । ଅଙ୍ଗହିଁ ଚମକି ପଡ଼ୁଛି । ପୁରଜନମାନେ ଏହା ଦେଖି ପଚାରିଲେ, କଲୋ, ଏ କି କଥା? ତହିଁକି କିଛି ନ କହଇ । ଚକ୍ଷୁ ବୁଜି କୁମାର ଧ୍ୟାନରେ ଏକଚିତ୍ତ ହୋଇଛି । ଏମନ୍ତେ କୁମାରୀଚେଷ୍ଟା ଦେଖି ସମସ୍ତେ ବିଚାରିଲେ, ଏ ତ ଦିନେ ଏରୂପ କୁହଇ. ଆଜ ଏ କି କଥା ! କେ ବୋଲଇ ଉନ୍ମାଦ, କେ ବୋଲଇ ଦେବତା, କେ ବୋଲଇ ବାତ, କେ ବୋଲଇ ପିତ୍ତ, ଏରୂପେ ନାନାମତେ ତର୍କଣା କରୁଛନ୍ତି । ମରମ କଥା କେ ଅବା ଜାଣିବ, ହେମାଙ୍ଗୀର ମନ ନୟନ କେବଳ ତରୁଣକାନ୍ତଠାରେ ରହିଲା । ମୁଖରେ ମାତ୍ର ଏତିକି ବୋଲୁଛି, 'ବାଜୀ ପରେ ମୋ ଜୀବନ ନେଉଛି' । ଏହା ଅବା କେ ଠଉରାଇବ । ଏରୂପେ କୁମାରୀ ବିରହରେ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହେଲା ।

ଏଣେ ତରୁଣକାନ୍ତ ଅଙ୍ଗରେ ଅନଙ୍ଗ ଶର ବୃଷ୍ଟି କରିବାରୁ ସବୁ ସୁଖ ବିଷପରି ଲାଗିଲାଣି । ଅଧରୁ ହାସ, ମନରୁ ରସ, କଟିରୁ ବାସ ସରିକି

ଅନ୍ତର ହେଲା । ହେମାଙ୍ଗୀଠାରେ ଏକମନ ହୋଇ ଗୁମ୍ଭି କରି ଏତିକି ମାତ୍ର ବୋଲୁଛି ।

'ତରଙ୍ଗ ନୟନ ଅଧର ରଙ୍ଗ, ଅଳପ ହାସପ୍ରକାଶ କି ରଙ୍ଗ,
କର୍ଣ୍ଣ ଯାଏ ଖେଳୁଥାଇ ଅପାଙ୍ଗ, ହା ହା ନ ପାଇଲେ ଛାଡିବି ଅଙ୍ଗ ।'

ଏ ଗୀତ ପଦକ ବୋଲୁଥାଇ, ଆଉ ପଚାରିଲେ କିଛି ନ କହଇ । ଏମନ୍ତେ କୁମାର ବେଦନା ଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରୀ ଯାଇଁ ଦେଖିଲେ, ଏ କି ବେଦନା କିଛି ଠାଆରି ନ ପାରିଲେ । ବୈଦ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଡକାଇ କହିଲେ 'ତରୁଣ-କାନ୍ତର କି ବେଦନା ହେଲା ଦେଖ ।' ବୈଦ୍ୟମାନେ ଦେଖି ବହୁତ ଉପାୟ କରନ୍ତେ କିଛି ଗୁଣ ନୋହିଲା । ବେଳୁଁ ବେଳ ବିରହ ବେଦନା ବଳବତ୍ତର ହେଲା । ଆହାର ନ ରୁଚିବାରୁ ଅଙ୍ଗ ଦୁର୍ବଳ ଦଶାକୁ ବହିଲା । ମୁକ୍ତା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରୂପା ତମ୍ବା ଅଭ୍ର ବଙ୍ଗ ଇତ୍ୟାଦି ଭସ୍ମମାନଙ୍କେ ନାନା ଔଷଧମାନ ତିଆରି କରି ଦିଅନ୍ତେ ରତିଏ ମାତ୍ର ଗୁଣ ନ କଲା । ତାହାର ତ କୁମାରୀଅଙ୍ଗସଙ୍ଗରତି ଇଚ୍ଛାରେ ମନ ଅଛି, ଔଷଧରେ କାହୁଁ ଭଲ ହେବ ?

ତେଣେ ହେମାଙ୍ଗୀ ଦଶା ବେଳକୁ ବେଳ ପ୍ରବଳ ହେଲା । କେବଳ ଅଗ୍ୟାନରେ ଚକ୍ଷୁ ବୁଜି ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇଥାଇ, 'ବାଜୀ ପଟରେ ମୋ ଜୀବନ ନେଉଛି' ବୋଲି ଚେତା ହେଲା ବେଳେ ବୋଲୁଥାଇ । ସୂପକାର ଚନ୍ଦ୍ରକର ଦୁହିତାର ଏ ଦୁଃଖ ଦେଖି ବଡ଼ ଚିନ୍ତାର୍ଥୀ ହେଲା । କୁମାରୀଙ୍କ ଅନ୍ନ ନ ରୁଚିବାରୁ ଅନେକ ରୋଚକ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ତିଆରି କଲା । ସହଜେ ତ ସେ ସୂପକାର, ଯିଏ ରନ୍ଧନ କଲେ ଯାହାର ସିଠା ବୋଲିନ୍ତି ନାହିଁ । କଉଁ କଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ସଜାଡ଼ିଲା କି ? ନା, ଅରୁଚି ଛଡ଼ା ଗାଜ, ଜିଭ୍ୟା ସରସା କାଞ୍ଜି, ପଥି ପହଞ୍ଚା ପିତ୍ତା, ପଢରଚଟା ଡାଲି,

ପଲକହର ପଖାଳ, ତନୁତରଳା ତୋରାଣି, ବାସମସଲା ପାଣି, ଚିତ୍ତ-ଚଞ୍ଚଳା ଚଟଣି, ମନମଧୁର ଶାକ, ମରମରସା ଶାକର, ନାସିକାହର-ମହୁର, ବଚନ ରସ ପାଚିଲା, କବଳଚର କଡ଼ି, ଘଟଣରୂପା ଘଣ୍ଟ, ଭୋଗୀଭୋଜନ ଭଜା, ନାରଙ୍ଗ କମଳା କୋଷ, କପିତ୍ଥ ତେନ୍ତୁଳ ରସ, କର୍କଟୀ ଖଣ୍ଡ ଗୁଡ଼, ଚତୁର୍ଭୁଜ ସପୁରୀ, ନାଡ଼ି ନାରିକେଳ, ଅଁଳା ଦ୍ରାକ୍ଷାଫଳ, ଆମ୍ବ ଲେମ୍ବୁ ବୀଜପୂର, ଅଦା ମଞ୍ଜା ଆଚାର—ଏରୂପେ ଷଡ଼ ରସରେ ନାନା ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ବାଢ଼ି ମାଆ ମାଉସୀ ଝୁଡ଼ୀ ଖୁଡ଼ୁତା।ଅଜା ଆଈ ଏ ସମସ୍ତେ ବସି କୁମାରଙ୍କ ଉଠାଇ ମୁଖ ଧୋଇ ପୋଛି ଆଶ୍ୱାସି କହିଲେ, ଆରେ କୁମାର, ପଥ୍ୟ କର, ପ୍ରାଣ ଉପରେ ପଡ଼ିଲାଣି ଟି, ଏମନ୍ତ କହି ସେ ଦ୍ରବ୍ୟମାନଙ୍କରୁ କିଛି କିଛି ନେଇ ଦିଅନ୍ତେ, ଥାଉ ଖାଇବାର, ଅଧରେ ଲାଗିଲା ମାତ୍ରକେ ନାଁ ନାଁ, ଉଁ ହୁଁ, ଛି ଛି, ଥୁ ଥୁ, କରି ଜିଭରେ ନ ଲଗାଇଲା । ଯେତେ ଯତ୍ନ କଲେ ପ୍ରଥମୁଁ ନ ଛୁଇଁଲା । ଅନ୍ନ ବିନା କୁମାର ମହାଦୁର୍ବଳ ହେବାରୁ ସମସ୍ତେ ମନେ କଲେ—ଏ କଣ୍ଟେ ନ ଜୀଇବ । ଚନ୍ଦ୍ରକର ମନରେ ଚିନ୍ତା କରି ବହୁତ ରୋଦନ କଲା । ବୈଦ୍ୟମାନେ ବେଦନା ଚିହ୍ନି ନ ପାରି ନିବର୍ତ୍ତିଲେ ।

ତେଣେ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ତରୁଣ କାନ୍ତର ଏହିରୂପେ ପ୍ରାଣ ମାତ୍ରକ ଅଛି ।

'ତରଙ୍ଗ ନୟନ ଅଧର ରଙ୍ଗ, ଅଲପ ହାସପ୍ରକାଶ କି ରଙ୍ଗ,
କର୍ଣ୍ଣିଯାଏ ଖେଳୁଥାଇ ଅପାଙ୍ଗ, ହା ହା ନ ପାଇଲେ ଛାଡ଼ିବ ଅଙ୍ଗ ।'

ଅଗ୍ୟାନ ହେଲାବେଳେ ଏହି ପଦକ ବୋଲୁଥାଇ । ଆଉ କିଛି ନ କହଇ । ଏମନ୍ତେ ସେ ବେଦନା ବେଳକୁ ବେଳ ପ୍ରବଳ ହେବାରୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ବୈଦ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଡକାଇ ବହୁ ଦୁଃଖ କରି କହିବାରେ ବୈଦ୍ୟମାନେ ଏକ-ମଣ୍ଡଳୀ ହୋଇ ଭାଳନ୍ତେ ରସପୂର ନାମେ ଏକ ବୈଦ୍ୟ ଜଣେ ଥିଲେ

ଯେ ସେ କହିଲେ କି, ଏ ବେଦନା ତ ବାତପିତ୍ତ-ଶ୍ଳେଷ୍ମାଜନିତ କୁହଇ, ଏ ଉପାୟରେ କି ରୂପେ ଭଲ ହେବ, ନର୍ମଦା ମୂଷିକ ପରି ନକି ହୋଇଥାଇ ? ତହିଁକି ସମସ୍ତେ କହିଲେ ; ସେ କଥା କେମନ୍ତ କି ? ତାହା କହ ତେବେ ଶୁଣିବା । ରସପୂର କହୁଛନ୍ତି :—

୬ ସେ ଯେ ତମାଲକାନ୍ତ ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛି । ତହିଁରେ ରତ୍ନଶେଖର ନାମେ ଏକ ବଣିଆ ଜଣେ ଥିଲା ଯେ, ସେ ବଣିଆ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ମନ୍ଦର ଦ୍ୱୀପକୁ ଗଲା । ତେଣେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାରେ ବହୁତ କାଳ ଗଲା । ନର୍ମଦା ନାମେ ତାର ଏକ ନାରୀ, ସେ ପୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦରୀ । ପୁଣି ତାର ନବୀନ ବୟସ । ଏମନ୍ତେ ତା ପତି ବିଦେଶରେ ବହୁତ କାଳ ରହିବାରୁ ସେ ନର୍ମଦାର କାମପୀଡ଼ା ପ୍ରବଳ ହେଲା । ଏକେ ତ କୁଳବତୀ, ଦୁଜେ ଭଲଲୋକଘରବହୂ, ଏଥିରେ ମନକଥା ଅବା କାହାକୁ କହିବ । ଅହର୍ନିଶିରେ ବିରହ ଦୁଃଖରେ ବିରସ ହୋଇ ଥାଇ । ଏକ ଦିନକରେ ତାହାର ଜାତି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲି ବଣିଆ ପୁତ୍ର ଜଣେ ସେ ଏହା ପୁରଠାକୁ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅଇଲା । ନର୍ମଦାର ତାହାର ଚକ୍ଷୁରକ୍ଷ ହୁଅନ୍ତେ ଦୁହେଁ ତ ତରୁଣ ତରୁଣୀ, ଦୁହିଙ୍କ ମନ କାମକେଳିରେ ବଡ଼ ଲୋଭ ହୋଇଛି, ଦୁହିଙ୍କି ଦୁହେଁ ମନହାସରେ ଚାହିଁ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ହେବା—ଏରୂପେ ଠଗ୍‌ଠର ହେଲେ । କିଶୋରଚନ୍ଦ କହିଲା, ଆଜ ମୋତେ ଜାଣା କର । ନର୍ମଦା କହିଲା, ମୁଁ କିରୂପେ ତାହା କରି ପାରିବି, ଗୃହରେ ତ ସମସ୍ତେ ଅଛନ୍ତି ? ତହିଁକି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର କହିଲା, 'ଯାହାର ମନ ଯହିଁକି, ସେ ସାଗର ଲଙ୍ଘେ ତହିଁକି ।' ତୁ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ତୋ ମୋ ଭେଟ ଅବଶ୍ୟ ହେବ । ଆଜ ତ ଅନ୍ଧାର ରାତି, ତୋ ଅବଧାନ କରିଥିଲେ ଅସିବି । ନର୍ମଦା କହିଲା, ତେବେ ବାଡ଼ି-ବଉଳ ବୃକ୍ଷ ତଳକୁ ଯାଇଥିବ, ସେଠାକୁ ଅଇଲେ ଭେଟ ହେବା ।

ଏମନ୍ତ କହି ହସି ଅପାଙ୍ଗ ଢାଳି ଗୃହାନ୍ତେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ଆନନ୍ଦରେ ଗଲା । ଏମନ୍ତେ ନିଶିପ୍ରବେଶରେ ଅନ୍ଧାର ଘୋଟନ୍ତେ କୃଷ୍ଣାଭିସାରି-ମାନେ ଅଭିସାର କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଚୋରମାନେ ଖନିତ୍ର ଘେନି ଚଳିଲେ, ଖଦ୍ୟୋତମାନେ ଉଡ଼ିଲେ, ନିଶାଚରମାନେ ବିହରିଲେ । ମନେ ହେଲା ଏ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ କୁହୁଡ଼ି. ନିଶାନାୟିକା ଅବା କଳାମେଘୀ ଶାଢ଼ି ପିନ୍ଧି, ନୀଳ ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡି ହୋଇ ଅଭିସାର କରିବାକୁ ବାହାରିଲା । ଏ ସମୟରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର କନ୍ଦର୍ପ-କେଳି-ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ-ଆନନ୍ଦ-ଚିତ୍ତରେ ନର୍ମଦା-ଠାକୁ ଗଲା । ସଙ୍କେତ ବଉଳ ବୃକ୍ଷ ତଳେ ନର୍ମଦା ତନୁ ସୁବେଶ କରି ରତିଶ୍ରଦ୍ଧାରୁ ପୂର୍ବରୁ ବସିଅଛି, ଏହିକାଳେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ମିଳନ୍ତେ ଗଙ୍ଗା ସାଗର ଭେଟ ହେଲା ପରି ଦୁଇଜଣ ଯାକ ଆନନ୍ଦ ହେଲେ । କାମ ପ୍ରବଳରେ ତ ମତ୍ତ କରି କରିଣୀ ପ୍ରାଏ ହୋଇଛନ୍ତି; ନାନାପ୍ରକାରରେ ସୁରତି କଉତୁକ କରି ପ୍ରେମ ରସରେ ବୁଡ଼ି ଗଲେ । ଆଲିଙ୍ଗନ, ଦନ୍ତଘାତ, ନଖ-କ୍ଷତ ଇତ୍ୟାଦି ସଂଯୋଗରେ ନର୍ମଦା ତନୁ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ସୁରତିରସବଶେ ଅଗ୍ୟାନ କାଳରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ସେ ନର୍ମଦା କଣ୍ଠରୁ ମୁକ୍ତାମାଳୀ ଫିଟାଇ ଅଣ୍ଟାରେ ରଖିଲା । ନିଶି ଶେଷ ହୋଇଯିବା ଗୃହିଁ ମୁକ୍ତାମାଳ ଘେନି ନର୍ମଦାଠାରୁ ମେଲାଣି ହୋଇ ବାହାରିଗଲା । ନର୍ମଦା ଆପଣା ଘରେ ମିଳି ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇଲା । ଅଙ୍ଗରେ ତ ଦନ୍ତଘାତ ନଖକ୍ଷତମାନ ଜଳୁଛି, ରାତି ପାହାନ୍ତେ ନର୍ମଦା ଦେଖିଲା କଣ୍ଠରେ ମୁକ୍ତା-ମାଳା ନାହିଁ, ନିଶ୍ଚିଲା କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ନେଲା । ମର୍ମ କଥା ଅବା କାହାକୁ କହିବ । ଏମନ୍ତେ ଅତି ବିମୁଖରେ ଚକ୍ଷୁରେ ଲୋତକ ଠକାଇଲା ପରି କରି ପୁରଜନମାନଙ୍କ ଆଗକୁ ଯାଇଁ କହିଲା କି ଆଜ ମୋ ଧନ ଜୀବନ ଉପରେ ବ୍ୟାଘାତ ପଡ଼ିଲା । 'କି କଥା ଗୋ' ବୋଲି ପଚାରନ୍ତେ କହିଲା, ଏ ରାତିରେ ମୁଁ ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇ ମୁକ୍ତାମାଳ କାଢ଼ି ଶେଯ

ଉପରେ ଥୋଇ ଥିଲି । ମତ୍ତ ମୂଷିକେ ଆସି କେତେବେଳେ ମୁକ୍ତାମାଳ ନେଇଗଲେ ମୁଁ ତାହା ନ ଜାଣେ । ପୁଣି ଶେଯ କାଟୁଥିଲେ । ମୁଁ କର ନେଉଠାଇ ଶୋଇଲି ବେଳେ ଦନ୍ତ ନଖରେ ମୋତେ ବିଦାରି ପକାଇଲେ । ଦେଖ ମୋ ଦେହରେ କେତେ ଚିହ୍ନ ବସିଛି । ଏତେବେଳଯାଏ ଜ୍ୱାଳା ଊଣା ହୋଇ ନାହିଁ । ମୁକ୍ତାମାଳୀ ଗଲା । ଏବେ କି ବୁଦ୍ଧି କରିବି । ଏହା ଶୁଣି ପୁରଜନମାନେ ବଡ଼ ବିଷାଦ ହେଲେ । ବୋଇଲେ ଏ ବିପତ୍ତିସୂଚକ । ଆଏ କ୍ଷତ ପୁଣି ପ୍ରାଣ ପୀଡ଼ା । ଏରୂପ ସମସ୍ତେ ମିଳି ସେ ଘରେ ଥିବା ମୂଷା ଗାତ଼ମାନ ଖୋଳାଇ କାନ୍ଥ ବାଡ଼ ଭାଙ୍ଗି ଚୂଲରେ ବସାମାନ ଖୋଜନ୍ତେ ହାର ନ ମିଳିଲା । ମୁକ୍ତାମାଳ ଅମୂଲ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ, ତାହା ନ ପାଇବାରୁ ବଡ଼ ଚିନ୍ତାରେ ସମସ୍ତେ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ।

ସେହି ନିକଟରେ ମାଳତୀ ବୋଲି ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଜଣେ ଥିଲା ଯେ ତାହାର ବିଟ ପୁରୁଷସଙ୍ଗ ପ୍ରୀତି ଥାଏ, ସେ ଏ ଚରିତ ଶୁଣି ରତ୍ନଶେଖର ପୁରଠାକୁ ଅଇଲା, ନର୍ମଦାକୁ ଦେଖି ବିଚାରିଲା ଏ ତ ମୂଷିକ ଦନ୍ତଘାତ ନୁହଇ, ଏହା ସଙ୍ଗେ ରାତିରେ ଥିଲା ଯଉଁ ରସିକ ସେ ମାଳ ଘେନିଗଲା । 'ତିଦ୍ଧି ଜାନନ୍ତି ତଦ୍ବିଦଃ' ସାପ ଗୋଡ଼ ସାପକୁ ଦିଶଇ ସିନା ? ଏମନ୍ତେ ପୁରଜନମାନଙ୍କୁ କହିଲା, 'ଅଗୋ ମାଅମାନେ, ଷ୍ଟେଠା ହାଣ୍ଡି ନାଗି ଯେମନ୍ତେ ସିଂହଦ୍ୱାର ଜଳଇ, ମୂଷିକ ଗର୍ତ୍ତ ଖୋଳିଲେ କି ମୁକ୍ତାମାଳୀ ମିଳଇ ।' ଏହା ଶୁଣି ନାରୀମାନେ କହିଲେ, ଆଗୋ ମାଳତି ନାନି, ଏ କେମନ୍ତ କଥା କହ ତେବେ ଶୁଣିମା । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ କହିଲା, ଏ ବଡ଼ ରହସ୍ୟ କଥାଟିଏ, ତେବେ କହିବା ଶୁଣ ।

୨. ସେ ଯେ ରସସାଗର ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛି । ସେ ରାଜ୍ୟ ରାଜା ନାମ ଅମରଚନ୍ଦ୍ର, ତାହାଙ୍କ ନଗରରେ ରତିପ୍ରିୟା ବୋଲି ଏକ ପାଳଟୀ ଥିଲା, ସେ ରତିପ୍ରିୟା ସଙ୍ଗେ ସେହି ନଗ୍ର କଟୁଆଳ ପୁଅ ସୁବଳ

ସିଂହ ପ୍ରୀତି କରିଥାଏ । କିରୂପେ କି ? ନା, ସେ ରାଜା ରାତ୍ରିରେ ବାହାର
ଅବକାଶ ହେଲା ବେଳେ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶ ଧରି ନବରରେ ପଶଇ, ରତିପ୍ରିୟା
ପୁରେ ରହି ତା ସଙ୍ଗେ କ୍ରୀଡ଼ା କରି ରାଜା ବାହାର ଅବକାଶ ଭାଙ୍ଗି
ନବରକୁ ଆସିବାବେଳ ଜାଣି ସିଂହଦ୍ୱାର ବାଟେ ବାହାରି ଆସଇ ।
ସେ ତ କୁଟୁଆଳ, ନଗ୍ର ବୁଲି ଯାଏ । ଯେ ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ଶେଠା ଦ୍ୱାରୀ
ଜଣେ ଜଗି ଥାଏ । ଆଉ ଦ୍ୱାରୀମାନେ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସେ କୁଟୁଆଳ
ପୁଅ ନବର ଭିତରକୁ ଗଲା ଆଇଲା ବେଳରେ ପ୍ରତିଦିନ ଶେଠା ଦ୍ୱାରୀ
ଡାକୁଥାଏ 'କି ରେ, କେ ଗଲା ରେ, ଦେଖ ତ ରେ, ଖବରଦାର
ରାଜା ଘରଟି ଏ ବାବୁ' ଏରୂପେ ବୋଲୁଥାଇ । ଶେଠା ଲୋକ ତ ଧାଇଁ
ଯାଇ ନ ପାରେ । କୁଟୁଆଳ ପୁଅ ନିତ୍ୟ ବିଚାରୁ ଥାଏ, ଶେଠା ମୋହର
କଣ୍ଟକ (୧) ହେଲା ! ଏଠାରୁ କିରୂପେ ଏ ଯିବ, ଏମନ୍ତେ ଏକ ଦିନ-
କରେ ରତିପ୍ରିୟାକୁ ଭୋଗ କରି ନବର ଭିତରୁ ଆସନ୍ତେ ଶେଠା ଦ୍ୱାରୀ
ଡାକିଲା, 'ଆରେ କେ ଗଲା ରେ, ଦେଖ ରେ ଦେଖ ରେ' ବୋଲନ୍ତେ
କୁଟୁଆଳ ପୁଅ ସତ୍ୱର ହୋଇ ଅସି ଅନଳ ଖଣ୍ଡେ ଘେନି ଶେଠା ଥିବା
ପାଖ ଚାଳରେ ଗୋଞ୍ଜି ଦେଇ ନଗରକୁ ବୁଲି ଗଲା । ଏ ସମୟରେ ଅଗ୍ନି
ଜଳି ଉଠି ଦ୍ୱାର ପୋଡ଼ିଲା । ଲୋକ ଧାଇଁ ଆସୁ ଆସୁ ସିଂହଦ୍ୱାର
ଜଳି ଗଲାକ । ରାଜା ନବରୁଁ ବାହାରି ଆସି ଦ୍ୱାରୀ ଶେଠାକୁ ଡକାଇ
ଆଜ୍ଞାଁ ହେଲେ 'ଆରେ ଦ୍ୱାରୀ ଶେଠା, ତୁ ସିଂହଦ୍ୱାର ପୋଡ଼ି ଦେଲୁ,
ଏହା ହାଥ କାଟି ପକାଅ ରେ ।' ଏମନ୍ତ ଆଜ୍ଞାଁ କରନ୍ତେ ଦ୍ୱାରୀ ଶେଠା
ହାଥ ଯୋଡ଼ି କହିଲା, ମହାରାଜା, ମୋ ଘର ଦ୍ୱାର ପୋଡ଼ି ପାରଇ ?
ଗୋସାଇଁ ରାଜା ବୋଲି ଅଦୋଷେ ଦଣ୍ଡିବ, ତହିଁକି ହାଜର ଅଛୁ ।

---

(୧) କଲଙ୍କ——ପାଠାନ୍ତର ।

ହେଲେହେଁ ମୋହୋର ଦୋଷ ନାହିଁ । ଅଦୋଷେ ଦଣ୍ଡିଲେ ଅଧର୍ମ ପାଇବ । ଆଉ କିଏ ଏହା କରିଥିବ ତାହା ତଲାସ ହେଉ ।

'କୁଞ୍ଜଗଲୀ ଶାରୀ ଚମ୍ପୀ ପରିବାରୀ ଏକ ମଲା ଏକ ଗଲା,
ମଞ୍ଜରୀ କୁମାରୀ ଦଣ୍ଡ ଗିରିଧାରୀ କଥା କେହି ନ ବୁଝିଲା ।'

ହେ ମହାରାଜା, ଏରୂପେ ନକ ହୋଇ ଥାଇ । ତହିଁକି ରାଜା କହିଲେ, ଆରେ ଝେଣ୍ଟା, ଏ କେମନ୍ତ କଥା କି ? ସେଠାରୁ ଦ୍ୱାରୀ ଝେଣ୍ଟା କହୁଛି, ହେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନୃପତି, ଶୁଣିବାକୁ ସାବଧାନ ମଣିମା ।

୨ ସେ ଯେ ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପରେ ନୀଳସୁନ୍ଦର ଶିଠ ନାମେ ଏକ ମହାଜନ ଜଣେ ଥିଲା । ତାହା ସମ୍ପତ୍ତି କହି ତ ନୁହଇ, ଯାହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ବର ଦେଲେ କି—ତିନପୁରେ ତିନ ପହର ରହିବ ତୋ ପୁରେ ପହରେ ରହିବ । ଏଇରୂପେ ବର ପାଇବାରୁ ତାହାର ଅଚଳାଚଳ ସମ୍ପତ୍ତି ହେଲା । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରୂପା ତମ୍ବା କଂସା ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ରବ୍ୟମାନ କେ ପଚାରଇ; ହୀରା ନୀଳା ମୋତି ମାଣିକ୍ୟ ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ବଦ୍ରୁମ ଗୋମେଦ ମରକତ ଇତ୍ୟାଦି ରତ୍ନମାନ ଯାହାର ଗଉଣୀରେ ମାପ ହୁଅଇ ଇନ୍ଦ୍ରହିଁ ତାକୁ ଭିକାରୀ ପ୍ରାଏ ଦିଶନ୍ତି । ସେ ମହାଜନର ମଞ୍ଜରୀ ବୋଲି ଏକ କୁମାରୀ ଥିଲା । ସେ ରୂପରେ ତ୍ରିଭୁବନ ମୋହି ପାରଇ । କଣ୍ଠରେ ପାନ ବୋଲ ଦିଶଇ ; ଚାଲିବା ବେଳେ ପାଦରୁ ପଦ୍ମ ଉଠୁଥିଇ । ଭାଷା କହିଲେ ଅମୃତ ବରଷଇ । ହସି ଚାହିଁ ମୋହିବା ମନ କଲେ ଯୁଗ ଯୁଗାନ୍ତ ଯୋଗୀମାନେ ଯୋଗ ଛାଡ଼ି ଭୁଲିବେ । ସେ କୁମାରୀଙ୍କ ଚମ୍ପୀ ବୋଲି ପରିବାରୀଟିଏ ସେବା କରିଥାଇ । ପୁଣି ସେ ମଞ୍ଜରୀ କୁଞ୍ଜଗଲୀ ନାମେ ଶାରୀଟିଏ ପୋଷି ଥାଏ । ପୁଣି ସେ ଶାରୀର ଅଦ୍ଭୁତ ଗୁଣ । କି ଗୁଣ କି ? ନାଁ, ଯାହା ଶୁଣଇ, ଯାହା ଦେଖଇ ତାହା ପଢ଼ଇ । ଏଣୁ କରି ମଞ୍ଜରୀ ତାକୁ ପ୍ରାଣରୁ ଅଧିକ କରି ପାଳିଥାଇ । ଏମନ୍ତେ

ସେହି ପୁରର ଆଉ ଏକ ମହାଜନ ଜଣଙ୍କର ପୁଅ ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତ ବୋଲି ସେ ନୀଳସୁନ୍ଦର ଶିଠ ପୁରଠାକୁ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥାଇ । ଏକ ଦିନକରେ ମଞ୍ଜରୀ ଗବାକ୍ଷ ମାର୍ଗରେ ବାହାର ପୁରକୁ ଚାହିଁଥିଲା, ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତର ତାହାର ଚତୁର୍ଲକ୍ଷ ହେଲେ । ମଞ୍ଜରୀଙ୍କି ଚାହିଁ ଦତ୍ତ ବିଚାରିଲା, କି ଶୋଭା ଏ ? ହେମଲତା ମାଡ଼ିଛି, କି ବକୁଳ ଛୁଡ଼ିଛି, କି ରତ୍ନଶିଖା ବେଢ଼ିଛି, କି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବଢ଼ିଛି, କି ଶତକି କେ ଲୋଡ଼ିଛି ! ଏଥିରେ ତ କିଛି ଅନୁମାନ ଘଟୁ ନାହିଁ । ଏ ନିଶ୍ଚୟେ ଯୁବାଜନ ମାରିବା ବିଚାରି କନ୍ଦର୍ପ ଅମୋଘ ବାଣ ନିବାଡ଼ିଛି । ଦତ୍ତର ଏମନ୍ତ ବିଚାର ସମଏ ମଞ୍ଜରୀ ଅଳ୍ପ ହସି ନେତ୍ର ଗତିରେ ଚାହିଁ ଅନ୍ତର ହୋଇ ଯାଆନ୍ତେ ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତ ଚକ୍ଷୁ ଫୁଟିଗଲା ପରି ହୋଇ ଆଉ କିଛି ନ ଦିଶିଲା । ଦେହରେ ମଦନ ପୀଡ଼ାହିଁ ହେଲା । ସେଠାରୁ ଆସି ବିଚାରିଲା 'ଏ ପ୍ରାଣ ପଛକେ ଯିବ ଏହା ସଙ୍ଗ ଲଭିବ କି ? ବିଚାରିଲା କି ବୁଦ୍ଧି କରିବ ।' କାମମତ୍ତା ନାମେ ଏକ ମାଲୁଣୀ ଥିଲା ଯେ ସେ ମଞ୍ଜରୀଙ୍କ ଫୁଲ ନାଗୁଆ କରି ଦେଉଥାଏ । ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତ ଏହି କଥା-ସନ୍ଧି ପାଇ ଶହେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଘେନି କାମମତ୍ତା ପୁରକୁ ବୋଲି ଗଲା । ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତକୁ ଦେଖି କାମ-ମତ୍ତା ବଡ଼ ଆଦରରେ ଆସନରେ ବସାଇଲା, ବୋଇଲା କି ଗୋ, ମୋର ଆଜ କି ଭାଗ୍ୟ ଏ ! ଅପୂର୍ବ ପଦାର୍ଥ ଦେଖା ଦେଲେ ! ଏବେ କି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଜେ କଲ ତାହା କହ । ଦତ୍ତ କହିଲା, ମୁଁ ଯହିଁକି ଆସିଛି ତୁ ସହି କଲେ ସିନା କହିବି । ମାଲୁଣୀ କହିଲା, କି ଗୋ, କି କହୁଛ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ନ ଦେଇ ଆଉ କାହାକୁ ଦେବି ? କହିଲେ ଅଙ୍ଗ ସମର୍ପିବି, ପ୍ରାଣ ସରିକି ଦେବି, ଏ ମୋହର ପ୍ରମାଣ । ସେଠାରୁ ଦତ୍ତ କହିଲା, ମୁଁ ନୀଳସୁନ୍ଦର ଶିଠ ପୁରଠାକୁ ଯାଇଥିଲି । ବାହାରପୁର ଗବାକ୍ଷ ମାର୍ଗରେ ଚାହିଁଥିଲା । ଏ ସମ୍ପୃତରେ ତା ମୋ ଦୃଷ୍ଟି ଏକ ହୋଇବାରୁ

ଅଳ୍ପ ହସି ନେତ୍ର ଗତରେ ଗ୍ରହି ଅନ୍ତର ହୁଅନ୍ତେ ଏତେବେଳେ ମୋ ପ୍ରାଣ ଯାଉଛୁ । ଯେବେ ତା ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ କରଦେବ ତେବେ ଜୀବନ ରହିବ ନୋହିଲେ ନ ଜୀଇଁବ । ଆଉ ଉପାୟ ନ ଦଶିଲାରୁ ତୋଠାରୁ ଅଇଲି, ଶରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ନିଅ । ତା ମୋ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ହେଲା ଉତ୍ତାରୁ ପୁଣି ଯାହା ମାଗିବୁ ତାହା ଦେବ, ତୋ ବିଗ୍ରହରଲେ ଏକଥା ଅବଶ୍ୟ ହେବ । ତା ନୟନଭଙ୍ଗିରୁ ଜାଣିଛୁ ସେ ମୋଠାରେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ନେହ କରିବ । ଏବେ ମୋ ପ୍ରାଣ ତୁ ରଖ । ଏହା ଶୁଣି କାମମତ୍ତା ହସି କହିଲା, ମଦନ-ପୀଡ଼ା କେମନ୍ତ ଯେ ! ଏତେବେଳେ ମନ କେତେ ଅସ୍ଥେ ହୋଉଥାଇ ! ଯୁବାଯୁବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗସୁଖଭୋଗ ସ୍ୱର୍ଗରେ ନାହିଁ ପର ! ଯତି ଯୋଗୀ ଭୋଗୀ ତ୍ୟାଗୀ ଏମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ବିଫଳ ସିନା ! ଯାହା ଦେହରେ ତରୁଣୀତନୁ ଲାଗେ ନାହିଁ ତାହାର କି ଭୋଗ ! ନାରୀ ଅଭାବେ ଇନ୍ଦ୍ର ସମ୍ପଦ ବ୍ୟର୍ଥ । ଆଛା, ମୁଁ ମଞ୍ଜରୀ ସଙ୍ଗେ ତୁମ୍ଭକୁ ଭେଟ କରିବ । ତୁମ୍ଭେ କିଛି ନ ବିଗ୍ରହ ଧଇର୍ଯ୍ୟ ହୁଅ । ଦତ୍ତ କହିଲା, ଆଜ ନୋହିଲେ ଜୀବନ ନ ରହିବ । ନିକି ତୋ କଥା ସେ ଘେନ ନ ଥାଇଟି ? ମୋତେ ଭରସା କରି କହ । କାମମତ୍ତା କହିଲା, 'ଇନ୍ଦ୍ରର ଶଚୀ, କାମର ରତି, ନଳର ଦମୟନ୍ତୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟର ଛାୟା—ଏମାନଙ୍କର ମୁଁ ତରଳ କରପାରଇ କାୟା, ମଞ୍ଜରୀ ଛାର ମନଷ୍ୟ ସିନା ।

କଲଙ୍କଲଗା କଳା,	କାମତରଳା ସିନ୍ଦୂର,
ଉଚ୍ଚାଟନକର ଧୂଳି,	ମଦନମତ୍ତା ମାଳୀ,
ତନୁ ତରଳା ତେଲ,	ଜୀବନଘେନା ଫୁଲ,
ଛନ ଛନକା ପାଣି,	ମୋହ ଶିରୋପା ମଣି,

କାଉଁରୀ କାମମତ୍ତା,

ଯତି ସତୀ ମତି ରଞ୍ଜନ କରି ଚରଣ ତଳେ ଖଟାଇ ପାରଇ କାମମତ୍ତା ।

ଆଜ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ତାସଙ୍ଗ ନ କଲେ ମୋତେ କାମକୁଣ୍ଠ ବୋଲି ଡାକିବ । ଏମନ୍ତ କହି ମଞ୍ଜରୀର ନିଭ୍ୟାନ ଫୁଲ ଗୁନ୍ଥି ଆଉ ଅଧିକ କରି ଅପୂର୍ବ ମାଳୀ ଖଣ୍ଡିଏ ଗୁନ୍ଥି ଧରିଲା। ଦତ୍ତିକୁ କହିଲା, ତୁମ୍ଭେ ଥାଅ, ମୁଁ ତାଠାକୁ ଫୁଲ ଦେନି ଯାଉଛି । ଏମନ୍ତେ କାମମତ୍ତ ଯାଇଁ ମଞ୍ଜରୀ ପାଶେ ମିଳି ନାଗୁଆ ଫୁଲ ଦେଇ ଅଧିକ ଫୁଲ ଖଣ୍ଡି ହସି ଦଅନ୍ତେ, ମଞ୍ଜରୀ ବୋଇଲା, କିଲୋ, ଆଜ ତ ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ମାଳ ଆଣିଛୁ । କାମମତ୍ତ କହିଲା, କିଛୁ ମାଗିବି ବୋଲି ଭେଟିଲି । ମଞ୍ଜରୀ ବୋଇଲା, ତୁମ୍ଭି କି ମାଗିବୁ, ଆସେ ତେବେ ତୋଟାପୁର ଆଡ଼େ ଯିବା । ଏମନ୍ତେ କାମମତ୍ତ ମଞ୍ଜରୀ ତୋଟାପୁର ଆଡ଼େ ଗଲେ । ଯାଇଁ ଅଶୋକ ଗଛ ମୂଳେ ଚୂନଶ୍ଚନ୍ଦନୀ ଉପରେ ବସିଲେ । କାମମତ୍ତ କହିଲା, ଆରେ ଦେଇମଣି, ଛଗ ପହିଲିଟିଏ ଗାଇବ ଶୁଣିବୁ କି ? ମଞ୍ଜରୀ ବୋଇଲା, ପଢ଼ ଦେଖି, ସେଠାରୁ କାମମତ୍ତ ପଢ଼ୁଛି :—

ଛଗ

"ଅତି ସୁରୂପା ଚହଟଚମ୍ପା ଭ୍ରମର ନ ଯାଇଁ ପାଶ ରେ,
ସ୍ତନ ଯଉବନ ପାତ ଫୁଟିଅଛି ପୁରୁଷର ନାହିଁ ଆଶ ରେ । ୧ ।
କଟି ସରୁଆ କୁଚ ଗରୁଆ ଏଥି କଉଁ ରସ ନାହିଁ ରେ,
ରସିକ ହାଥରେ ଯେବେ ନ ପଡ଼ିବ କେ ଭୋଗ କରିବ ଆଉ ରେ । ୨ ।
ଲତା ହିଁ ବଢ଼ିଲା କଢ଼ି ହିଁ ଧରିଲା ଫୁଟି ଚହଟିଲା ବାସ ରେ,
ଭୟରେ ଭ୍ରମର ପଶି ପାରୁ ନାହିଁ ଦେଖୁଅଛି ଚଉପାଶ ରେ । ୩ ।

ଏହା ଶୁଣି ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା, ତେବେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ କହିବି ଶୁଣ ।
"ଅତି ମଧୁର ଶୀତଳ ନୀର ବହୁଛି ନିର୍ମଳ ନଈ ରେ,
ତୃଷା କଲା ଲୋକ ଆସି ପିଇବ କି ସେଠାକୁ ଏ ଯିବ କହିରେ ?" ୪ ।

କାମମତ୍ତା ପଚାରୁଛି :—

"ସରଗ ଶଶୀ କି ଶୋଭା ଦଶି ତାଙ୍କୁ ଅନାଇଲେ କେ ବା ନ ରସି,
ରସିଲେ ପାଇବ କାହିଁ ରେ ?
ହାଥ ପାଇବ କି ଗୋଡ଼ ପାଇବ ବସିଥିବ କେନା ଗୃହିଁ ରେ ?" ୫ ।

ମଞ୍ଜୁଳା କହୁଛି :—

"ପଥର ଦେଉଳେ କବାଟ ପଡ଼ିଛି ହାଥୀ ପଶି ନ ପାରଇ ରେ,
କୋଲପ କଣ୍ଟରେ କଲ ଫିଟାଇଲେ ଅଲପକେ ଫିଟିଯାଇ ରେ" । ୬ ।

ଏମନ୍ତେ ପହଲ ସଇଲା । କାମମତ୍ତା କହିଲା, ରେ ଦେଇମଣି, କଥାଏ କହନ୍ତ ଯେ ଡ଼ର ମାଡ଼ୁଛି । ମଞ୍ଜୁଳା ବୋଇଲା ଡରୁଛୁ କାହିଁକି, କହ । ମାଲୁଣୀ କହିଲା, ଗବାକ୍ଷ ମାର୍ଗରେ ବାହାର ପୁରକୁ ଗୃହିଁଥିଲୁ । କାହା ଉପରେ ଖଞ୍ଜନ ନୟନ ପଡିଲା କି ? ଏବେ ସେ ମରି ଯାଉଛି । ଯଉଁ ନୟନ କୋଣେ ଗୃହିଁଲେ ମହେଶ ଧୃତି ଟଳଇ, ଯୁବା ପୁରୁଷ ଧୃତି ସ୍ଥିର କେତେ କି ? ଯେବେ କହନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଆଣି ଭେଟାନ୍ତି । ମଞ୍ଜୁଳା ବୋଇଲା ଏ କିରୂପେ ହେବ, କଉଁଠାରେ ଭେଟ କରିବୁ ? କାମମତ୍ତା କହିଲା, ତୁ ସମ୍ମତ କଲେ ଏହି ପୁରେ ଭେଟାନ୍ତି । ଏମନ୍ତେ ଆଣିବି ଯେ କାହାରି ଗୋଚର ନୋହିବ । ମଞ୍ଜୁଳା କହିଲା, ମୋ ପାଶେ ତ ଚମ୍ପୀ ଶୁଅଇ, ସେ ଜାଣିବ ପରା । କାମମତ୍ତା କହିଲା, ତାଙ୍କୁ ଏମନ୍ତ ମୋଦକ ଦେବି ଯେ ଖାଇଲେ ଦୁଇ ଦିନ ଯାଏ ଅଗ୍ୟାନ ହେବ । ମଞ୍ଜୁଳା ବୋଇଲା, ମୋର ତ ଭରସା ପାଉ ନାହିଁ, ତୁ ଯେବେ କରି ପାରିବୁ କର । ମଞ୍ଜୁଳା ଏମନ୍ତ କହନ୍ତେ କାମମତ୍ତା ମୋଦୁକୁଟିଏ ଅଣ୍ଟିରୁ କାଢ଼ି କରି ଦେଲା । ବୋଇଲା, ମୁଁ ପୂର୍ବରୁ ଜାଣି ଆଣି ଥିଲି । ତୁ ମାଏ ଚମ୍ପୀକି ଏ ମୋଦୁକ ଖୁଆଇବୁ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ରାତ୍ର ଯେନ ଅସିବି ବୋଲି କହି ମଞ୍ଜୁଳାଠାରୁ

କାମମତ୍ତା ମେଲାଣି ହୋଇଗଲା । ଯାଇଁ ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତକୁ କହିଲା, ତୁମ୍ଭ କାର୍ଯ୍ୟ ସଫଳ ହେଲା । ରାତ୍ର ହୋଉ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମଞ୍ଜରୀ ପାଶେ ଭେଟ କରିବି । ଏହା ଶୁଣି ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ଏମନ୍ତେ ଏଣେ ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା, ଆଲୋ ଚମ୍ପୀ, ମୁଁ ତୋତେ ଅପୂର୍ବ ପଦାର୍ଥ କିଛି ଦେବି ଖାଇବୁ କି? ଚମ୍ପୀ କହିଲା, ତେବେ କି ଦ୍ରବ୍ୟ ଦେବୁ ଦେଏ ତ । ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା, ଯାହା ଖାଇଲେ ମନରୁ ନ ଯିବ ତାହା ଦେବି ! ଏମନ୍ତ କହି ସେ ମୋଦକ ତାକୁ ଖୁଆଇଲା । ଏଥି ଉତ୍ତାରେ ମଞ୍ଜରୀ ମନ ରତି ଇଚ୍ଛାରେ ବଡ଼ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଉଛି । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ କାମମତ୍ତା ଗିରଧାରୀ ଦତ୍ତକୁ ନାରୀ ବେଶ କରି ସଙ୍ଗେ ଘେନି ବାହାରିଲା । ଯାଇଁ ନୀଳସୁନ୍ଦର ଶିଠ ପୁରରେ ମିଳି ଭିତର ପୁରକୁ ବୋଲି ଯାଆନ୍ତେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଦେଖି ପଚାରନ୍ତି, ଏ କାମମତ୍ତା, ଏ କିଏ, ସେ କି? ତହିଁକି କାମମତ୍ତା କହଇ, ମାଗୋ, ମୋ ଝିଆରୀ ଏ କି । ଦେଈମଣିଙ୍କଠାକୁ ଫୁଲ ଘେନି ଆସିଛି । ଏମନ୍ତ କହି କହି ମଞ୍ଜରୀ ଥିବା ପୁରକୁ ବେଳ ଗଲା । ସେ ତ ଦଇବେ ଏକାନ୍ତପୁର, କାହାରି ଗତାଗତ ନ ଥାଇ, ଚମ୍ପୀକି ମୋଦକ ଅମଳ ଲାଗିବାରୁ ସେ ଅଚେତନ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । କାମମତ୍ତା କହିଲା ଆରେ ଦେଈମଣି, ତୋ ପଦାର୍ଥ ପରି ଏ ଚହିନି କଥ । ଏମନ୍ତ କହି ଦତ୍ତକୁ ସେ ଗୃହ ଭିତରକୁ ପେଲି ଦେଲା । କହିଲା ଏଥର ନର୍ଭୟରେ କେଳି କର । ଯେଉଁଦିନ ବୋଲିବୁ ସେଦିନ ଏହାକୁ ନେବି, ଏମନ୍ତ କହି କାମମତ୍ତା ମେଲାଣି ହୋଇ ଅଇଲା । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଏ ଦୁହେଁ ମହା ଆନନ୍ଦ ହୋଇ ନାନା ଜାତି ନୃତ୍ୟ, ନାନା ଜାତି ପରିହାସ, ନାନା ଜାତି କେଳି, ନାନାପ୍ରକାର ବିପରୀତ ଏରୂପେ ଆଚରଣ କରି କନ୍ଦର୍ପ ଭଣ୍ଡାର ଧନ ଲୁଟ କରି ଦେଲେ । ଚମ୍ପୀ ଯେ ଆର ଘରେ ଶୋଇଥିଲା, ତାହାର ତ ଅମଳରେ ଗ୍ୟାନ ନାହିଁ, ଯେତେବେଳେ

ଚେତା ହୁଅଇ କଙ୍କଣ, ଝୁଣ୍ଟିଆ, ନୂପୁର, ପାହୁଡ଼ ଏମାନଙ୍କ ଧ୍ୱନି ଶୁଣି ଡାକୁଥାଏ କି ରେ, ଦେଈମଣି, ଘରେ କି ରୁଣୁଝୁଣୁ ଶୁଭୁଛି ? ତହିଁକି ମଞ୍ଜରୀ କହଇ, ଚମ୍ପୀ କିଛି ନାହିଁ ଲୋ, ତୋତେ ମୋଦକ ଅମଳରୁ ଏରୂପେ ଶୁଭୁଛି । ଉଠିଲେ ପଡ଼ୁଛି, ସ୍ଥିର ହୋଇ ଶୋଇଥା । ଏରୂପେ ରାତି ଦୁଇ ପହରଯାକ ନାନା କଉତୁକରେ ମାତିଲେ । କୁଞ୍ଜଗଲୀ ଶାରୀ ସବୁ ଏହା ଶୁଣୁଥାଇ । ଏମନ୍ତେ ରାତ୍ର ଶେଷ ହୁଅନ୍ତେ ମଞ୍ଜରୀ ଦତ୍ତଙ୍କୁ କହିଲା, ଆଜି ଦିନ ତୋଠାପୁରେ ରହ, ଅମୃତ ଖାଇ ପେଟ ପୂରଇ ନାହିଁ, ଦୁଇ ପ୍ରହର ଦିନ ଭୋଗ ନ କଲେ କିରୂପେ ବଞ୍ଚିବ । ତହିଁକି ଦତ୍ତ କହିଲା ରେ ଧନ, ତୋ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଦେଖି ତ ମୋ ମନଚକୋର ତୋଷ ହୋଇ ନାହିଁ, ମୁଁ ତୋତେ କିରୂପେ ଛାଡ଼ି ପାରିବ ? ଏମନ୍ତ କଥା-ପ୍ରସଙ୍ଗେ ତୋଠାପୁରେ ଦତ୍ତଙ୍କୁ ରଖି ମଞ୍ଜରୀ ଆପଣା ପୁରକୁ ଆଇଲା । ରାତ୍ର ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ ପୁରନାରୀମାନେ ଆଇଲେ । ମଞ୍ଜରୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଘେନି ଚମ୍ପୀ ପାଶକୁ ଯାଇଁ ଦେଖିଲା ଯେ ତା ଦେହରେ ଗିଆନ ନାହିଁ, ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା, ମୁଁ ଶରଧା କରି ମୋଦୁକୁଟିଏ ଦେଲି ଖାଇଲା, ଏତେକେ ମୋତେ କାଲି ରାତିରେ କେତେ ଭଙ୍ଗି କରଛି । ବୋଲଇ କରେ ଦେଈମଣି, ଘରେ କି ରୁଣ୍ଟୁଝୁଣୁ ଶୁଭୁଛି କି ? ଏହାଶୁଣି ମୁଁ ରାତିଯାକ ହସି ହସି ମରୁଛି । ମଞ୍ଜରୀ ଏମନ୍ତେ କହନ୍ତେ କୁଞ୍ଜଗଲୀ ଶାରୀ ପଢ଼ିଲା ।

'ଚୁଁ ଚୁଁ ଝମ୍ ଝମ୍, ଝଣ ଝଣ କଣି କଣି,
ହୁଁ ହୁଁ ନାଁ ନାଁ ଦେ ଦେ ମଣି ମଣି' ।

ଏରୂପେ ପୁଣି ପୁଣି ପଢ଼ି ଲାଗିଲେ । ଏହା ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ବିଚାରିଲେ ଏ ତ ଦିନେ ଏରୂପେ ପଢ଼ି ନାହିଁ, ଆଜି ତ ବଡ଼ କଉତୁକ କରି ପଢ଼ୁଛି । ତହିଁକି ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା, ରାତିରେ ଚମ୍ପୀ ଏହିପରି ହୋଉଥିଲା, ତାହା ତ ଶୁଣିଥିଲା, ସେହିରୂପେ ପଢ଼ୁଛି । ଏରୂପେ ପଦ ବଖାଇ କହିଲା, ସେ ଦିନ

ପୁଣି କାମମଞ୍ଜରୀ ଫୁଲ ନେଇ ଆସି ମଞ୍ଜରୀଙ୍କୁ ଫୁଲ ଦେଇ କହିଲା, ଆରେ ଦେଇମଣି, ଆଜ ତ ତୋ ମୁଖ ବଡ଼ ଶୁଖିଲା ଦିଶୁଛି । ମଞ୍ଜରୀ କହିଲା ଆଗୋ କାମମଞ୍ଜରୀ, ଚମ୍ପୀ କଥା ବୁଝି ନାହୁଁକି ? କାଲି ଶରଧା କରି ତାକୁ ମୋଦକଟିଏ ଦେଲି, ଖାଇଲା, ଏତେବେଳେ ରାତିଯାକ ମୋତେ ହସାଇ ନାଚିଛି । ମୁଁ ଶୋଇପାରି ନାହିଁ, ସେ ଯେତେ ଭଙ୍ଗ ହୋଇଛି ତାହା ଅବା କି କହିବି । ଏମନ୍ତ ଶୁଣି କାମମଞ୍ଜରୀ କହିଲା କି ଗୋ ଚମ୍ପୀ, ଦେଇ-ମଣି କି କହୁଛନ୍ତି, ତୋତେ ଏତେ ବଡ଼ମ୍ଭଣ କଲେ ! ଏବେ ମୁଁ ଔଷଧଟିଏ ଦେବି ଖାଅ, ଏତେବେଳେ ଅମଲ ଛାଡ଼ିବ, ଆଜ ସୁଖେ ଶୋଇବୁ । ଏମନ୍ତ ବୋଲି ନିଦ୍ରାରସ ମୋଦକଟିଏ ଦିଅନ୍ତେ ଚମ୍ପୀ ତାହା ଖାଇଲା । ମାଲୁଣୀ ମଞ୍ଜରୀକି କହିଲା ଆଜ ତ ଚମ୍ପୀ ମଲାପରି ପଡ଼ିବ, ମନ ଇଚ୍ଛାରେ ରାତିଯାକ କେଳି କର । ଏମନ୍ତ କହି କାମମଞ୍ଜରୀ ଅଇଲା, ରାଏ ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ ମଞ୍ଜରୀ ତନୁ ସୁବେଶ କରି ଗିରିଧାରୀ-ଦତ୍ତ ସଙ୍ଗେ ମାତିଲା । ଚମ୍ପୀ ତ ନିଦ୍ରାରେ ଅଚେତନ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି, ମଞ୍ଜରୀକି ଗିରିଧାରୀ ଦତ୍ତ ଶ୍ରୃଙ୍ଗାର କରି କହୁଛି ।

ଗୀତ

ଦେଉ କନା ଧନ ଗୋଟିଏ ଚୁମ୍ବନ

ଯାଉ କାମ ଭୟ ଛାଡ଼ି,

କୁଚ ଯୋଡ଼ି ଯୋଡ଼ି, ଧରୁ କି ନା ଭିଡ଼ି

ଯାଉଛି ମୋ ତନୁ ଜାଡ଼ି, ରେ ବାଳା,

ସ୍ୱର୍ଗପୁରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ତୋ ଲୀଳା ରେ ।

ମୁଁ ତୋ ଝୁଣ୍ଟିଆ ତୁ ଗଳା ମାଳା ରେ ।

ତୁ ମୋ ଶିରମଣି (୧) ମୁଁ ତୋ ବଳା ରେ ।

---

(୧) ଶଙ୍ଖମଣି—ପାଠାନ୍ତର

ଏରୂପେ ନାନା କଉତୁକରେ ସର୍ବଦା ଯାକ କ୍ରୀଡ଼ା କଲେ । ସର୍ବ ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ କୁଞ୍ଜଗଲୀ ଶାରୀ ପଢ଼ୁଛୁ ।

ଦେଉ କ ନା ଧନ ଗୋଟିଏ ଚୁମ୍ବନ
ଯାଉ କାମ ଭୟ ଛାଡ଼ି,
କୁଚ ଯୋଡ଼ି ଯୋଡ଼ି, ଧରୁ କି ନା ଭିଡ଼ି
ଯାଉଛୁ ମୋ ତନୁ ଛାଡ଼ି, ରେ ବାଳା,
ସ୍ୱର୍ଗପୁରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ତୋ ଲୀଳା ରେ,
ମୁଁ ତୋ ହଣ୍ଡିଆ ତୁ ଗଳାମାଳା ରେ,
ତୁ ମୋ ଶିରମଣି (୧) ମୁଁ ତୋ ବଳା ରେ,

ଏ ଗୀତ ପଦକ ପୁଣି ପୁଣି ପଢ଼ି ଲାଗିଲା । ଶାରୀ କି ପଢ଼ୁଛୁ ବୋଲି ନାରୀମାନେ ଶୁଣିବାକୁ ଆସନ୍ତେ ମଞ୍ଜରୀ ପାଚଲା ଡ଼ାଳିମ୍ବ ବୀଜ ଗୁଡ଼ିଏ ନେଇ ଖୁଆଇବାରୁ ଏତେବେଳେ ତା ପଢ଼ା ବନ୍ଦ ହେଲା । ମଞ୍ଜରୀ ବିଚାରିଲା ଏ ଶାରୀ ଚନ୍ଦ୍ରୀ ଦୁହେଁ ମୋତେ ବଡ଼ ଭଗାର ହେଲେ । ଏ ଗଲେ ନଶ୍ଚିନ୍ତରେ କେଳି କରନ୍ତୁ । ଏହା ବିଚାରି ଚନ୍ଦ୍ରୀକି କହିଲା, ଅଲୋ ଚନ୍ଦ୍ରୀ, ଆଜ ତୁ ଶାରୀକି ଗାଧୁଆଇ ଦୁଧସର ଖୁଆଇବୁ । ମୋ ଦେହ ଅଳସ ଲାଗୁଛି, ମୁଁ ଯାଉଛି ଶୋଇବ, ଏମନ୍ତ କହି ଯାଇଁ ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇଲା । ଚନ୍ଦ୍ରୀ ଶାରୀକି ଗାଧୁଆଇ ଦୁଧସର ଦେଇ ଭାତ ଖାଇବାକୁ ଆର ପୁରକୁ ଯାଆନ୍ତେ ମଞ୍ଜରୀ ଉଠି ଆସି ଶାରୀ ତଣ୍ଟି ଚପି ଦେଇ ମାରି ପକାଇଲା । ପୁଣି ଯାଇଁ ସେହି ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇଲା । କେତେ-ବେଳ ଉତ୍ତାରୁ ପୁରଜନମାନେ ଆସି ପଞ୍ଜରୀକି ଚାହାନ୍ତେ ଦେଖିଲେ ଶାରୀ ମରି କରି ପଡ଼ିଛି । ସମସ୍ତେ ହା ହା କରି ଝୁରି କଲେ, ଆଗୋ

---

(୧) ଶେଷମଣି—ପାଠାନ୍ତର ।

ଶାରୀ ମଲା, ଶାରୀ ମଲା । ଏ ଚହଲ ଶୁଣି ମଞ୍ଜରୀ ଉଠି ଆସି ଶାରୀକି ଦେଖି ଭୂମିରେ କଗଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ବୁକୁରେ କୋଡ଼ି ହୋଇ କହିଲା, ମୋ ପ୍ରାଣ ନ ନେଇ ଚମ୍ପୀ ଏହା କଲୁ ? ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗେ କହିଲା, ମୋ ଦେହ ଅଲସ ହେବାରୁ ଚମ୍ପୀକି କହିଲି ଆଜି ତୁ ଶାରୀକି ଗାଧୁଆଇ ଦୁଧସର ଖୁଆଇବୁ । ଏହା କହି ମୁଁ ଯାଇଁ ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇଲି, ଏତେବେଳେ ମୋ ଶାରୀକି ମାରି ପକାଇଲା ! ମୁଁ ଆଜି ପ୍ରାଣ ନ ରଖିବି । ଏମନ୍ତ କହି ବହୁତ କାନ୍ଦି କବାଟ କିଳି ଶୋଇଲା ଯେତେ ଡାକିଲେ କହିଲେ ନ ଶୁଣିଲା । ବୋଇଲା ମୁଁ କଷ୍ଟେ ମରିବି, ନୋହିଲେ ମୋ ଶାରୀ ଦିଅ । ଏମନ୍ତେ ଅନେକ ରୋଦନ କରନ୍ତେ ମାତା ପିତା ପ୍ରବୋଧ କରି କହିଲେ, ମଲା ଶାରୀକି କେ ଜୀଆଇ ଦେବ, ଆନ ଶାରୀ ଦେବୁଁ । ତହିଁକି ବୋଇଲା ମୁଁ ଚମ୍ପୀ ମୁହଁ ନ ଚାହିଁବି, ତାକୁ ଦେଖିଲେ ଶାରୀ ମନେ ପଡ଼ିବ, ଏ ପୁରରୁ ସେ ଯାଉ, ତେବେ ମୁଁ ଉଠିବି । ଏରୂପେ ହାକିବସି ଚମ୍ପୀକି ସେ ପୁରରୁ ବାହାର କରିଦେଲା, ଶାରୀକି ଗୁଆ ଘିଅ ଚନ୍ଦନ କାଠରେ ଜଳାଇଲା । ଶାରୀ ମଲା, ଚମ୍ପୀ ଗଲା । ଏମାନେ ଅନ୍ତର ହେବାରୁ ଗିରିଧାରୀ ଦତ୍ତକୁ ଯେନ ନଷ୍ଟନ୍ତରେ ବାହାର କଲା ।

ହେ ମହାରାଜା, ଏହା ଯେନ ମୁଁ କହିଲି,

'କୁଞ୍ଜଗଲୀ ଶାରୀ ଚମ୍ପୀ ପରିବାରୀ ଏକ ମଲା ଏକ ଗଲା,
ମଞ୍ଜରୀ କୁମାରୀ ଦତ୍ତ ଗିରିଧାରୀ କଥା କେହି ନ ବୁଝିଲା ।'

ଏ ଦ୍ୱାର ମୁଁ ଫୋଡ଼ି ନାହିଁ ଆଉ କିଏ ଫୋଡ଼ିଥିବ ତାହା ବୁଝି-ବାର ଆଜ୍ଞାକୁ ଆସନ୍ତୁ, ଏରୂପେ ଦ୍ୱାରୀ ଛେଠା ରାଜାଙ୍କ ଆଗେ କହିଲା ।

ମାଳତୀ ବାହ୍ମଣୀ କହିଲା, ଅଗୋ ମାଆମାନେ ଏହି କଥାକୁ ମୁଁ ମନେ କରି କହିଲି,

'ହ୍ୱାରୀ ଚ୍ଛେଷ୍ଠା ଲାଗି ଯେମନ୍ତ ସିଂହଦ୍ୱାର ଜଳଇ,
ମୂଷିକ ଗର୍ତ୍ତ ଖୋଳଲେ କି ମୁକ୍ତାମାଳୀ ମିଳଇ ?'

ରସପୂର ବଇଦ୍ୟମାନଙ୍କ ଆଗେ କହିଲେ ଏ ନର୍ମଦା ମୂଷିକ କଥା ତ ଶୁଣିଲ । ଏରୂପେ ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁତ୍ର ବେଦନା କିଛି ହେତୁରୁ ହୋଇଥାଇ କି ? ଏମନ୍ତେ ରସପୂର ମନେ ବିଚାରିଲା, ଏ ବିରହବ୍ୟାଧି ହେଲେ ହୋଇପାରେ । ଭଲା ଏଥିର ଉପଚାର କିଛି କରିବା । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି କାମଶାସ୍ତ୍ର ପୋଥି ଦେଖି ବିରହ ଉପଚାର ସାମଗ୍ରୀ ଅଣାଇ ସେ ବିଧାନ-ମାନ କଲା । କି କି ବିଧାନ କଲା କି ? ନାଁ :—

ପଦ୍ମପତ୍ରର ଶେଯ, ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର ରଜ,
ଉଶୀରବାସ ପାଣି, ଶିତକବଚ ଗୁଣି,
ଦିବ୍ୟ ମୁକୁତାମାଳୀ,
ଇତ୍ୟାଦି ବିରହ ଶାନ୍ତ ଉପଚାରମାନ ରସପୂର କଲା ଭଳି ।

ଶେଯ ଶୁଖି ଜଳି, ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର ଧୂଳି,
ତପ୍ତ ଶୀତଳ ନୀର, ଶିତକବଚେ କାତର,
ହାର ହୃଦେ ଫୁଟିଲା,
ରସପୂର ମନେ ବିଚାର କଲା, ଏ ନିଶ୍ଚେ ବିରହବ୍ୟାଧି ଘୋଟିଲା ।

ଭାବିଲା କେଉଁ ନାଗରୀ ଏହାକୁ ଏତେ ଦୁଃଖ ଦେଉଛି । ଭଲା ସେ କୁହଇ ନାହିଁ କି ? ଏହା ଏବେ କିରୂପେ ଜାଣିବା, ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ, ଏଡ଼େ ସୁବୁଦ୍ଧି ଲୋକଙ୍କୁ ବାଇ କରି ଦେଇ ଏତେ ଦଶା ଦେଲା । ଏବେ ଏ ବେଦନା ତ ତାହା ସଙ୍ଗ ବିନା ଆନ ଉପାୟରେ ନ ତୁଟିବ । ତାହାର ଯେଉଁ କଟାକ୍ଷ କାଣ୍ଡ ସେ ତ କୁମାର ମର୍ମକୁ ବୋଳି ଗଳି-ଯାଇଛି, ତାହାର ଚୁମ୍ବନଚୁମ୍ବକ ବିନା ତ ଆନରେ ନ ବାହାରିବ ।

ତାହାର ଯେଉଁ ମନ୍ଦହାସ ସେ ତ ଏହାର ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ବିଷ ପ୍ରାଏ ଘୋଟି-ଯାଇଛି, ତାହାର ମଧୁରବାଣୀମନ୍ତ୍ର ବିନା ଆନରେ ତ ନ ଛାଡ଼ିବ । ତାହାର ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ସେ ତ ଏହାର ହୃଦୟକମଳକୁ ମୁଦ୍ରିତ କରି ଦେଇଛି, ତାହାର ଅଧର ଅରୁଣ ଉଦୟରେ ସିନା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହେବ । ତାହାର ଯେଉଁ ସ୍ନେହରସ ସେ ଏହା ହୃଦୟରେ ପଡ଼ି ବିରହ ଅନଳକୁ ଜାଳୁଛି, ତାହା ତନୁଲାବଣ୍ୟ ଜଳ ସଂଯୋଗରେ ସିନା ଲିଭିବ । ଏମନ୍ତ ହୋଇ ସେ କେଉଁ ଚତୁର୍ଥ ନାରୀ ଅଛି ସେ ଏବେ କିରୂପେ ଗୋଚର ହେବ ।

ଏରୂପେ ରସପୂର ହୃଦୟରେ ବିଚାରନ୍ତେ ତେଣେ ହେମାଙ୍ଗୀର ବେଦନା ପ୍ରବଳ ହେବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକର ସୂପକାର ରସପୂର ବିଦ୍ୟାଠାକୁ ଆସି କୁମାରୀ ବେଦନା ଚରିତ ସବୁ କହନ୍ତେ ରସପୂର ବିଚାରିଲା ଏହା ବେଦନା ତ ମଧ୍ୟ ବିଘଟଣ ହୋଇଛି, ଭଲ ଥରେ ଦେଖିବା । ଏମନ୍ତ ଭାଳି ଚନ୍ଦ୍ରକରକୁ କହିଲା ନ ଦେଖିଲେ କିରୂପେ ଉପାୟ କରିବା ; ଚାଲ ତେବେ ଦେଖିବା । ଏମନ୍ତେ ରସପୂରକୁ ସୂପକାର ନେଇ କୁମାରୀଙ୍କ ଦେଖାନ୍ତେ ହେମାଙ୍ଗୀଙ୍କ ଚାହିଁ ରସପୂର ମନେ କଲା ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ରେ ବିଧାତା, ତୁ ପୁଣି ଏରୂପେ ମୋହନ ରୂପ ନିର୍ମାଣ କରୁ । ବିଚାରିଲା ଏ ତ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହଇ,

କୁନ୍ଦନସୁନା ପ୍ରତିମା ଦ୍ୱିତୀୟା ନୂଆ ଚନ୍ଦ୍ରମା,
ଶାଣସୁନ୍ଦର ମଣି ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ଜାଣି, *
ନୟନପକ୍ଷୀ ପାଶ ଯୁବା ମୋହନ ବେଶ,
ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ମନ ଶାଙ୍କୋଳି,
ତରୁଣକାନ୍ତକୁ ଏତେ ଦଶା ଦେଲା ପରା ଏ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ ବାଳୀ ।

* ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ଭଣି—ପାଠାନ୍ତର ।

ମନେ କଲା ଏହାଙ୍କୁ ଚାହିଁବା ମାତ୍ରେ ତ ତନୁ କାତର ହେଲାଣି, ଛୁଇଁଲେ ତ ଗ୍ୟାନ ନ ରହିବ । ଏହି ଉପୃତରେ ହାଥ ନ ଦେଖି କହିଲା, ଗିନା ଟିକେ ଜଳ ପୂରାଇ ତହିଁରେ କୁମାରୀହସ୍ତ ବୁଡ଼ାଇ ଆଣ ଦେଖି ! ଚନ୍ଦ୍ରକର ଏହା ଶୁଣି ଗିନାଏ ଜଳରେ କୁମାରୀ ହସ୍ତ ବୁଡ଼ାଇ ଆଣି-ଦେଲା । ରସପୂର ଦେଖିଲା ଜଳ ତପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଛି । ବିଚାରିଲା ଏ ତ ବିରହବ୍ୟାଧି, ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁଅର ଏହାର ଙ୍କରୂପେ ଭେଟ ପଡ଼ିଲା ଯେ ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ ଶୋଭାରେ ମୋହିତ ହୋଇ ବିରହରେ ଏତେ ଦଶା ପାଉଛନ୍ତି । ଭଲା ଏ ଦୁହିଁଙ୍କର ଭେଟ କରୂପେ ହେବ ଏହା ଦେଖି ବିଚାର କରିବା । ରସପୂର ଏମନ୍ତ ଭାଳି ଚନ୍ଦ୍ରକରଙ୍କୁ କହିଲା ଏ କୁମାରୀ ବେଦନା ଅତି ବିଷମ ହୋଇଛି, କାଲି ଏଥିକି ବୁଝି ତଙ୍କଣ କହିବା । ଦେବତା ବିକାର ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଆମ୍ଭେ ଏ ଜଳ ନେଉଅଛେଁ, ଏଥିଁ ବେଦନା ଅନୁମାନ କରିବା । ଏମନ୍ତ କହି ସେ ଜଳ ଘେନ ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁଅ ପାଶକୁ ଗଲା । ସେ ଜଳରୁ ଟିକିଏ ତରୁଣକାନ୍ତ ହୃଦୟରେ ସିଞ୍ଚି ଦିଅନ୍ତେ ସେ ଅତି ଆନ-ନ୍ଦରେ କହିଲା, 'ମୋ ହୃଦରେ କେ ଅମୃତ ବରଷିଲା, କି ଚନ୍ଦ୍ରମା ବିକାଶିଲା, କି ପ୍ରାଣ ଆସି ପଶିଲା,' ଏହା କହି କହି ବୋଲ ତରୁଣକାନ୍ତ ବୋଲନ୍ତେ ଶୁଣି ରସପୂର ଭାଷିଲା, ହେ କୁମାର, ଏ ଯଉଁ ପଦାର୍ଥ ତାହା ତ ଆମ୍ଭେ କହିବା । ଆଗ ତୁମ୍ଭର ଏ ବେଦନା କାହିଁକି ହେଲା ତାହା ଆମ୍ଭ ଆଗେ ଫିଟାଇ କହ । ସେଠାରୁ ତରୁଣକାନ୍ତ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ଅନ୍ତର କରି ଦେଇ ଆଦ୍ୟରୁ କୁମାରୀ ଭେଟଠାରୁ ଯେରୂପେ ବ୍ୟାଧି ହେବାର ତାହା କହିଲା । ଏମନ୍ତ ଶୁଣି ରସପୂର କହିଲା ତାହାର ଅଙ୍ଗଲାଗି ପାଣି ଏ । ହଉ ତେବେ ତାହା ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗ ଆମ୍ଭେ ଘଟଣା କରିବା, ତୁମ୍ଭେ ଦମ୍ଭ ହୋଇ ଥାଅ । ଏମନ୍ତେ ଅନୁମାନ କଲା ହରଷ-ମତି କେଲୁଣୀ ଏହା ଘଟଣା କରିବ । ଆପଣେ ତାଠାକୁ ଗଲା, ତାକୁ

ନିର୍ଜ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ ଡାକି କହିଲା, ଅଗୋ ହର୍ଷମତି, ତୁ ବ୍ୟବସାୟ କଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁଅ ତରୁଣକାନ୍ତ ଜୀଇବ, ତୁ ବହୁତ ଧନ ପାଇବୁ । ସେ ବୋଇଲା କଉଁ କଥା ଦେଖି କହ କନା । ସେଠାରୁଁ କୁମାରୀ କୁମାର ଭେଟଠାରୁ ଯଉଁରୂପେ ଦୁହିଁଙ୍କର ବିରହବେଦନା ହୋଇଛି ତାହା ରସପୂର କହିଲେ ଶୁଣି ହର୍ଷମତି କହିଲା, ଏହି କଥା ସିନା ! ମୁଁ ଅଳ୍ପ ଦିନ ଭିତରେ ଏହା କରିବି । ପୁଣି ରସପୂର କହିଲା, ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରକର ଘରଠାକୁ ଯାଇ କହିବୁ ରସପୂର ବିଦ୍ୟ ମୋତେ ପଠିଆଇ ଦେଲେ; ତୁମ୍ଭ କୁମାରୀ ଦେହି ଦେବତା ବିକାର ହୋଇଛି, ମୁଁ ଏହା ଭଲ କରିବି ; ମୋତେ କୁମାରୀଙ୍କୁ ଦେଖାଅ । ମୋ ନାମରେ ଏରୂପେ କହିଲେ ସେ ଦେଖାଇବେ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଯେ ତୋ ଉପାୟ ଥିବ ତାହା କରିବୁ । ହର୍ଷମତି ଶୁଣି ରସପୂରକୁ ମେଲାଣି ଦେଇ ତରୁଣକାନ୍ତ ଯଉଁରୂପେ ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ଚଢ଼ି ବାହାରି ଥାଇ ସେହି ମୂର୍ତ୍ତି ଲେଖି ସେ ପଟ ଅଣ୍ଟିରେ ଘେନି ଚନ୍ଦ୍ରକର ଘରଠାକୁ ଗଲା । କହିଲା ରସପୂର ବିଦ୍ୟ ମୋତେ ପଠିଆଇ ଦେଲେ । ତୁମ୍ଭ କୁମାରୀ କି ମୋତେ ଦେଖାଅ, ଯେବେ ଦେବତା ବିକାରରୁ ବେଦନା ହୋଇଥିବ ତେବେ ମୁଁ ଭଲ କରିବି । ଏହା ଶୁଣି ଚନ୍ଦ୍ରକର ତାକୁ ନେଇ କୁମାରୀଙ୍କ ଦେଖାଇଲା । ହର୍ଷମତି ଦେଖିଲା ମାତ୍ରକେ ବୋଇଲା, ଅହା ଅହା କି କଲି କି କଲି, କି ପଦାର୍ଥକୁ ଏଡ଼େ ଦଶା ଦେଲି । ଏହାକୁ ତ ଦେବତା ଆଉ ନଷ୍ଟ ରଖି ନାହିଁ । ହୃଦରେ ବସିଲା, ରକତ ଶୋଷିଲା, ଥାନମୁଦ୍ରା ନଣିଲା । ତଣ୍ଟି ସଳଖେ କାମୋଡ଼ି ରହି ଏହାକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଉ ନାହିଁ, ପେଟକୁ ଆହାର ଆଉ କଉଁ ବାଟେ ପଶିବ । ଏବେ ଏମନ୍ତ କର, ନିର୍ଜ୍ଜନ ଘରୁଟିକେ ଏହାକୁ ବସାଅ, ପାଖେ ଆଖେ କେହି ନ ଥିବେ, ସେଠାରେ ଏ କଉଁ ଦେବତା ଦେଖି ମୁଁ ବୁଝିଇଁ । ଏହା ଶୁଣି ସେହିରୂପେ ସମସ୍ତେ ଅନ୍ତର ହୋଇଗଲେ । ହର୍ଷମତି କୁମାରୀ ପାଖେ ଏକା ହୋଇ

ରହିଲା । ପଶ୍ଚାତ୍ ଅରେ ହେମାଙ୍ଗୀ, ତୋହର ଏ ଯଉଁ ଯୁବାକାଳ, ଏଥିରେ ନାହିଁ ରସିକ କାନ୍ତ ମେଳ, ହସାଇ ହସନ୍ତା ରସାଇ ରସନ୍ତା, କୋଳେ ଘେନ ଅହର୍ନିଶି ବସନ୍ତା, ଏରୂପେ ହେଲେ ସିନା ଦେହରୁ ବ୍ୟଥା ଖସନ୍ତା, ଏବେ ତୋହୋର କାହିଁକି ମନ ଠେକୁଛି ତାହା ମୋତେ କହ, କିଛି ଲାଜ ଭୟ ନ ରଖି ସତ କହ । ଏହା ଶୁଣି ହେମାଙ୍ଗୀ ଅଳ୍ପ ହସି କହିଲା, ଯହିଁକି ମନ ହୋଉଛି ତାହା ମୋତେ କିଏ ଦେବ ? ଏ ଜୀବନ ଯିବାର ମୂଳ ହେଲାଣି । ଏହା ଶୁଣି ହର୍ଷମତ୍ତ ଅଞ୍ଚିରୁ ଚିତ୍ରପଟ କାଢ଼ି କୁମାରୀକି ଦେଖାଇଲା । ସେ ପଟ ଦେଖି ତାହାର ଯଉଁ ଆନନ୍ଦ ଉପୁଜିଲାଟି ତାହା ବଚନେ କେ କହିବ । ଦରିଦ୍ର ଧନ, ଭୋଗୀ ଭୋଜନ ; ରସିକ ଚିରପ୍ରବାସୀ ନବୀନ କାନ୍ତାକୁ ଦେଖିଲେ ଯେମନ୍ତ ହୃଅନ୍ତି ତହିଁରୁ ସହସ୍ରଗୁଣେ ଆନନ୍ଦ ହେଲା ତା ମନ । କହିଲା ମୋ ହାଥକୁ ଦିଅ । ମୁଁ ନେଇ ସୁଫଳ କରିବ । ହର୍ଷମତ୍ତ କହିଲା ଦୂରରୁ ଚାହାଁ, ହାଥକୁ ଦେଲେ ଅଗ୍ୟାନ ହେବୁଟି । ଏହା ଶୁଣି ହାଥ ଗୋଡ଼ ଧରି ମାଗି ନେଇ ହୃଦରେ ଲଗାନ୍ତେ ପରମାନନ୍ଦ ରସ ଭୋଗ କଲା । ବୋଇଲା ଏ ପଦାର୍ଥକୁ ମୋତେ ଦେଇ ପାରିବୁ କି ? ହର୍ଷମତ୍ତ କହିଲା ଆଜହିଁ ଦେବ । ତୁ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଥାଅ । ଏମନ୍ତ କହି ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡାକିଲା, କହିଲା ଏତ ନଗର ଉପାନ୍ତ ଦେବତା । ତା ଭ୍ରମଣ ବେଳେ କୁମାରୀ ହାବୋଡ଼େ ପଡ଼ିଯିବାରୁ ମହାକୋପାନଳ ହୋଇ ଗ୍ରାସିଛି । ମାତ୍ର ଏବେ ବୋଧ କରି ନେଲେ ଯିବ, କୁମାରୀ ବଞ୍ଚିବ । ଏବେ ଏଥିକି ଏମନ୍ତ କର କି ଗ୍ରାମ ଉପାନ୍ତରେ ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଦେବୀଙ୍କ ତୋଟା ପାରୁଶରେ ଯଉଁ ମଣ୍ଡପ ଅଛି ସେଠାକୁ କୁମାରୀକି ହାନ୍ଦୋଳାରେ ବସାଇ ନିଅ । ପୂଜା ବିଧାନହିଁ ନେଇଥିବ । ଚନ୍ଦନ ଘସାଇ, କର୍ପୂର ମିଶାଇ, ତାମ୍ବୂଳ ଭଙ୍ଗାଇ, କୁସୁମ ଗୁନ୍ଥାଇ, ବାସନୀର ଝରି, ଅତର କସ୍ତୁରୀ; ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ରସଭୋଗ

ଉପଚାରମାନ ନେବ ଯେମନ୍ତେ ଦେବତା ଯିବ ଆନନ୍ଦରେ ଭୋଗ କର । ଏହା ଶୁଣି ହର୍ଷମତିକି ଚନ୍ଦ୍ରକର କହିଲା ଆଗୋ ହର୍ଷମତି, ତୁ ମୋ କୁମାରୀଙ୍କ ଜୀବଦାନ ଦେ । ତୋ ମନ ଅନୁରୂପେ ମୁଁ ଧନ ଦେବି । ସେଠାରୁ ହର୍ଷମତି ରସପୂରଠାକୁ ଗଲା । କହିଲା ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଦେବୀଙ୍କ ତୋଟା ମଣ୍ଡପକୁ ହେମାଙ୍ଗୀକି ଆଣିବି । ତୁମ୍ଭେ ଆଗ କରି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳୁ କୁମାରଙ୍କୁ ନେଇକ ଯାଇଥିବ । ଏହା ଶୁଣି ରସପୂର କୁମାର ପାଶକୁ ଯାଇଁ ହର୍ଷମତି କଥା କହି ବୋଇଲା, ତୁମ୍ଭ ନୟନପ୍ରିୟତମା ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଦେବୀଙ୍କ ତୋଟା ମଣ୍ଡପକୁ ଆସିବ, ତୁମ୍ଭେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ପାରିଲେ ସିନା ଭେଟ ହେବ । ତରୁଣକାନ୍ତ କହିଲା ତା ସଙ୍ଗ ହେବାକୁ ବୋଇଲେ ସମୁଦ୍ର ତେଇଁ ଯିବି, ଏ ବାଟ ଅବା କେତେ, ଏମନ୍ତେ ରସପୂରକୁ କହିଲା, ତୁମ୍ଭେ ମୋ ଶେଯ ପାଶେ ମୁଁ ଶୋଇଛୁ ବୋଲି ବସିଥାଅ, ମୁଁ ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ଯିବି ।

ଏମନ୍ତେ ରାତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ ତରୁଣକାନ୍ତ ହରଷ ହୋଇ ରସବତୀଠାରେ ଭେଟ ହେବାକୁ ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ତୋଟା ମଣ୍ଡପକୁ ଗଲା । ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ହର୍ଷମତି ହେମାଙ୍ଗୀକି ହାନ୍ଦୋଳାରେ ବସାଇ ସେହି ମଣ୍ଡପକୁ ନେଇକାଇ ଆଇଲା । କହିଲା କୁମାରୀକି ହାନ୍ଦୋଳାରେ ଛାଡି ତୁମ୍ଭେ ସମସ୍ତେ ଗ୍ରାମକୁ ବୋଲି ବାହାର ଯାଅ, ମୁଁ ଦେବତା ଏହା ଦେହରୁ କାଢ଼ି ନେବି । ତେତେବେଳେ ଯେ ଦେବତା ମୁଖରେ ପଡ଼ିବ ତାକୁ ଚୋବାଇ ପକାଇବନ୍ତି, ମୋର ଏକା ଦୋଷ ନାହିଁ । ଦୂରକୁ ପଳାଇ ଥାଅ । ଏହା ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ପ୍ରାଣ ଭୟରେ ଗ୍ରାମକୁ ବୋଲି ପଳାଇଲେ, ହରଷମତି ହେମାଙ୍ଗୀ କର ଧରି ନେଇ ତରୁଣକାନ୍ତ ହାଥେ ଦେଲା, ବୋଇଲା ଏବେ ଦୁହିଙ୍କ ବେଦନା ଭଲ ହେବ । ମନ ଅନୁରୂପେ ରତି ଔଷଧ ଭୋଗ କର । ମୁଁ ତେଣେ ଅନ୍ତର ହୋଇ ବସିଛୁ । ଏହା କହି ସେଠାରୁ ଅନ୍ତର ହୋଇ ଆଇଲା । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ସେ ଦୁହିଙ୍କର କନ୍ଦର୍ପ

କହିବାକୁ ତ ବଚନ ନ ମିଳଇ । ତଥାପି କିଛି କହିବା ଶୁଣ । ରତି କାମ ରତି, ଶଚି ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରୀତି, ହର ଗଉରୀ ପ୍ରେମ, ଚନ୍ଦ୍ର ରୋହିଣୀ କାମ, ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରୀତି ଭାବନା ବଡ଼ ବୋଲି ଜାଣି, ତଥାପି ଏ ଦୁହିଙ୍କ ସୁଖଭୋଗ ଏହି ସମାନ ମନୋରମ ହୋଇଲା—ଅନେକ କେଳି ବଢ଼ାଇ, ବିରହ ଜ୍ୱର ଛଡ଼ାଇ, କନ୍ଦର୍ପ ଘର ବୁଡ଼ାଇ, ଚିର ପ୍ରେମକୁ ବଢ଼ାଇ । ଏହିକାଳେ ହର୍ଷମତି ବିଚାରିଲା, ପୁଣି ପୁଣି ଲୀଳା କରୁ କରୁ ରାତ୍ର ଶେଷ ହୋଇଯାଇ ଥାଇ ନାହିଁ ! ଏମନ୍ତ ଭାଳି ନିଶି ଶେଷ ହୋଇଗଲାଣି ବୋଲି ଭୟ ଦେଖାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗ ଛଡ଼ାଇ ଦେଲା । ସେଠାରୁ ତରୁଣକାନ୍ତ ଆପଣା ପୁରକୁ ଗଲା । ହର୍ଷମତି ହେମାଙ୍ଗୀ କର ଧରି ନେଇ ଚନ୍ଦ୍ରକର ପାଶେ ସମର୍ପି ଦେଲା । ବୋଇଲା, ଏହାଠାରୁ ଦେବତା ଛାଡ଼ି ସନ୍ତୋଷରେ ଗଲା । ଏବେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୁଅ । ଚନ୍ଦ୍ରକର ହର୍ଷମତିକି ବହୁତ ଧନ ଦେଲା । ତରୁଣ-କାନ୍ତକୁ ରସପୂର ଆରୋଗ୍ୟ କଲା ବୋଲି ଜଗତରେ ଖ୍ୟାତି ହେଲା । ମନ୍ତ୍ରୀ ରସପୂରକୁ ଅନେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦେଲେ । ତରୁଣକାନ୍ତ ହରଷମତିଠାରେ ଅନେକ ସମ୍ଭାବନା ରଖି ଅପୂର୍ବ ପଦାର୍ଥମାନ ଦେଇ ଚିରକାଳକୁ ସ୍ନେହ ରଖିଲା ।

ରସବିନୋଦ କଥା ଏରୂପେ ସମାପତ ହେଲା । ମୋହନାଙ୍ଗଠାରୁ ଏହା ଶୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ହୃଦରେ ରସପୂର୍ତ୍ତି କରି ମହାଆନନ୍ଦ ହେଲା ।

ନୀତି ବିନୋଦ

ପୁଣି ମୋହନାଙ୍ଗଙ୍କୁ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା ହେ ବନ୍ଧୁ, ନୀତି ବିନୋଦ ବୋଲି ଯେଉଁ କଥା ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ବଡ଼ ଶରଧା ବଳୁଛି । ସେ କଥା କହି ମୋ ମନ ସନ୍ତୋଷ କରିବା ହୋଉ । କୁମାର କହିଲା ଆରେ ମଣି, ତେବେ ନୀତିବିନୋଦ କଥା କହିବା ଶୁଣ ।

ଶ୍ଳୋକ:—

ନୀତିର୍ବିବର୍ଦ୍ଧିନୀ (୧) ଗୁଣବତ୍ତ୍ୱ ସଦ୍ଧର୍ମସମ୍ପାଦିନୀ
ଲୋକାହ୍ଲାଦମୟୀ ଯଶଃସୁଖଦସ୍ତ୍ୱାପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୀର୍ତ୍ତିପ୍ରଦା
କାର୍ଯ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟବିବେକକର୍ମକୁଶଳା କ୍ଷୌଣୀପତେର୍ମଣ୍ଡନମ୍
ତସ୍ମାନ୍ନୀତିମୁପାସତାଂ ବୁଧଗଣା ଲୋକଦ୍ୱୟୀଗୁପ୍ତୟେ ।

କଥା:—

ସେ ଯେ ପୂର୍ବଦିଗରେ କୀର୍ତ୍ତିମଣ୍ଡନ ନାମେ ଏକ ରାଜ୍ୟ ଅଛି । ସେ ରାଜ୍ୟ ରାଜା ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ । ସେ ରାଜାଙ୍କ ଧର୍ମକର୍ମ ନୀତି ବିଚାର ବୀର ଶୂରପଣ କୁଳଶୀଳତା ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣମାନଙ୍କରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଅଟନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତିମାନ ଦିଗମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକଟ ହୋଇ ଶୋଭା ପାଉଛି । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ପୁତ୍ର ପରି କରି ପାଳନ୍ତି । ସେହି ରାଜ୍ୟରେ କୁଶଳକର୍ମା ନାମେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଣେ ଥିଲା । ତାହାର ଏକ ଭାର୍ଯ୍ୟା, ଏକ ପୁତ୍ର, ଏକ ଦୁହିତା ଏରୂପେ ଗୃହ ପ୍ରାଣୀ । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଦ-ବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣ ବୋଲି ବିଚିତ୍ରତୁଙ୍ଗ ଦେଶ ରାଜା ଅମରତିଳକ ନୃପତି ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ବେଦପାରାୟଣ କରିବା ନିମିତ୍ତେ ବରଣ କରି ନେଲେ । ସାମବେଦ ପାରାୟଣରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ

(୧) ନୀତିବଂଶ ବିବର୍ଦ୍ଧିନୀ—ପାଠାନ୍ତର ।

ବହୁତ କାଳ ରହିଲା । ଏଣେ ଏକ ଦିନକରେ କୁନ୍ଦରେଖା ନାମେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଝିଅ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ନଗର ଉପାନ୍ତ କୂପକୁ ଜଳ ଆଣିବାକୁ କୁମ୍ଭ ଘେନି ଗଲା, କୁମ୍ଭ କଣ୍ଠରେ ରଜ୍ଜୁ ବନ୍ଧନ କରି କୂପରୁ ଜଳ ଘଟେ ପୂରାଇ ଓଟାଉ ଥାଆନ୍ତେ ପାଦ ଖସି ଯିବାରୁ କୂପରେ ପଡ଼ିଗଲା । ପୁଣ୍ଡରୀକ ପଣ୍ଡା ନାମେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୁତ୍ର ସେ କୂପ ନିକଟେ ବସି ସନ୍ଧ୍ୟା କରୁଥିଲା, କୁନ୍ଦରେଖା କୂପରେ ପଡ଼ିବାର ଶୁଣି ସନ୍ଧ୍ୟା ଛାଡ଼ି ସତ୍ୱରେ ଆସି କୂପକୁ ଚାହାନ୍ତେ ଦେଖିଲା କୁମାରୀ ଉଭାଇ ବୁଡ଼ାଇ ହୋଉଛି । ଏହା ଦେଖି ସେ ବାହ୍ମଣ କୂପକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ି ସେ କୁମାରୀକ ସମ୍ଭାଳି ଧରିଲା । ଅନେକ ଶ୍ରମରେ ତାକୁ ଉପରକୁ ଆଣିଲା । ସେ କୁନ୍ଦରେଖା ଦେହ ସମ୍ଭାଳି ତଦନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପାଦ ଧରି କହିଲା ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ପ୍ରାଣ ଦାନ କଲ, ମୁଁ କିରୂପେ ଏ ଉପକାର ଶୁଝିବି ? ଆଜ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ କରି ବରଣ କଲି । ତୁମ୍ଭର ପତ୍ନୀ ହୋଇ ସେବା କରି ଏ ଉପକାର ଶୁଝିବି । ଏକଥା ମୋହୋର ସତ୍ୟ ସତ୍ୟ ସତ୍ୟ, ତୁମ୍ଭ ବିନା ଆନ ପୁରୁଷ ନ ଛୁଇଁବି । ଯେବେ ଏହା ନ କରିବ ତେବେ ହୃଦୟ ଫାଟିଯିବ । ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ କହିଲା ଅରେ କୁମାରି, ଏରୂପେ କିପାଁ ସତ୍ୟ କଲୁ ! ତୋ ଉପରେ ତ ପିତାମାତା ଅଧିକାରୀ, ସେ ଯାହାକୁ ଦେବେ ସେ ସିନା ବର ହେବ ।

ଶ୍ଳୋକ :—

ପିତା ରକ୍ଷତି କୌମାରେ ଭର୍ତ୍ତା ରକ୍ଷତି ଯୌବନେ,
ପୁତ୍ରୋ ରକ୍ଷତି ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟେ ନ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟମର୍ହତି ।

କଥା :—

ଏ ଶ୍ଳୋକ ଶୁଣି କୁନ୍ଦରେଖା କହିଲା ଯେବେ ତୁମ୍ଭ ବିନା ଆନକୁ ଦେବେ ପ୍ରାଣ ହାରିବି, ଏ ମୋହୋର ପ୍ରମାଣ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଇଲା ଏଥକୁ

ସାକ୍ଷୀ କେ ? କୁମାରୀ କହିଲା ଏଥିକୁ ସାକ୍ଷୀ ଅଷ୍ଟଦିଗପାଳ, ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ସମୟରେ ଶୁକ ଶାରିକା ଦୁଇଗୋଟି ପକ୍ଷୀ ସେ କୂପ ସମୀପ ବଟ ବୃକ୍ଷରେ ଥାଇଁ ଏ ଚରିତ ଶୁଣୁଥିଲେ । ମଧୁରବାଣୀ ପଠନ କରନ୍ତେ କୁନ୍ଦରେଖା କହିଲା ଭୋ ଶୁକ ଶାରିକେ, ଏ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ମୁଁ ସ୍ୱାମୀ କରି ବରଣ କଲି, ଏ ବିନା ଆନ ପତି ନ କରିବି, ଏଥିକୁ ତୁମ୍ଭେ ସାକ୍ଷୀ ହୁଅ । ଏମନ୍ତ କହି ପୁଣ୍ଡରୀକ ପତ୍ନୀ କୁନ୍ଦରେଖା ଦୁହେଁ ଯେଝା ପୁରକୁ ଗଲେ ।

ତେଣେ ବିଚିତ୍ରତୁଙ୍ଗ ଦେଶରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଶଳକର୍ମୀ ଦେହ ବ୍ୟାଧି-ପୀଡ଼ିତ ହେଲା । କଫ ଜ୍ୱରରେ ଅବଶ ହେବାରୁ ଚଳି ନ ପାରଇ । ସେହି ନଗରସ୍ଥିତ ଗୋପକଦମ୍ବ ନାମେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସେ କୁଶଳ-କର୍ମୀକୁ ପୁରକୁ ନେଇ ବହୁତ ଯତ୍ନ କଲା । ଛଅମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନେକ ସେବା କରିବାରୁ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ କୁନ୍ଦରେଖା ଦୁହିତାକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବି ବୋଲି କୁଶଳକର୍ମୀ ସତ୍ୟ କଲା । ଏମନ୍ତ ସତ୍ୟ କରନ୍ତେ ସେ ଗୋପ-କଦମ୍ବ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଶଳକର୍ମୀଠାରେ ଇଷ୍ଟଦେବତା ପରି ଭାବନା ରଖି ବିବାହ କର୍ମରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେଲା ।

ଏଥି ମଧ୍ୟରେ କୁଶଳକର୍ମୀ ଆସିବା ବିଳମ୍ବ ହୁଅନ୍ତେ ତାହା ପତ୍ନୀ ସତ୍ୟକାମା ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ପୁତ୍ର ଦୁହିତା ଘେନି ଅନ୍ନବସ୍ତ୍ରରେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ପାଇଲା । କାହାରି ମୁଖରୁ ପତି-ବାର୍ତ୍ତାହିଁ ନ ମିଳଇ । ପଥ ତ ଅନେକ ଦୂର । କାହାକୁ ଅବା ସେ ଦେଶକୁ ପଠାଇବ । ଏମନ୍ତେ ଅତି କ୍ଳେଶ ପାଇବାରୁ ସେହି ନଗରର ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ନାମେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଣେ ତାକୁ କୁନ୍ଦରେଖାକୁ ବିଭା କରିବି ବୋଲି ସତ୍ୟ କରି ମହାଜନମାନଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ବସାଇ କିଛି ଟଙ୍କା ଆଣି ଆପଣା ଚରିତାର୍ଥ ଚଳାଇଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁନ୍ଦରେଖାକୁ ବିଭା ହେବି ଏହା ମୂଳ କରି ବିଭା ସାମଗ୍ରୀ ତିଆରି କରୁଥାଇ ।

ସେହି ସମୂହରେ ଆଗକୁ ସିଂହ ବୃହସ୍ପତି ଯୋଗ ଅଶୁଦ୍ଧ କାଳରୁ ବିବାହ ନାହିଁ ବୋଲି କୁଶଳକର୍ମା ଗୋପକଦମ୍ବକୁ ସଙ୍ଗେ ଘେନି ଦୁହିତା ପ୍ରଦାନ କରିବ ବୋଲି ପୁରକୁ ଅଇଲା । ଏହି କାଳ ଅଶୁଦ୍ଧ ଜାଣି ଚକ୍ରପାଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମ୍ଭାର ତିଆରି କରି ବିଭା ଲଗ୍ନ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛି । କୁମାରୀ ସତ୍ୟ ବଚନ ମନେ ଘେନି ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ପଣ୍ଡା ବିଭା ହେବା ନିମନ୍ତେ ଭୂଷଣମାନ ନିର୍ମାଣ କରଇ । ଏମନ୍ତେ କୁଶଳକର୍ମା ଗୋପକଦମ୍ବକୁ ଘେନି ମନ୍ଦିରେ ମିଳି ବିବାହ ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତେ ଚକ୍ରପାଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ମହାଜନ ସାକ୍ଷୀ ବସାଇ ଗୋପକଦମ୍ବକୁ ଦୁହିତା ପ୍ରଦାନ ନ କରି ବୋଲି କୁଶଳକର୍ମାକୁ ରାଜାଙ୍କ ରାଣ ଦେଲା । ଏହିରୂପେ ପରସ୍ପରେ ସେ ବେନି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ହୁଅନ୍ତେ ସେ ଦୁଇ ବିରଯାକ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁକୁ ଗୁହାରି କରି-ବାକୁ ଗଲେ । ସେ ରାଜା ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ବିଚାରିଲେ, ଦୁହେଁ ତ ଗରହିତ ନ୍ୟାୟ, କାହାକୁ କନ୍ୟା ଦେବା । ଏହି ଧର୍ମ ବିଚାରଣା କରି ନ୍ୟାୟ ଛିଣ୍ଡାଇ ନ ପାରିଲେ । ସମସ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଡକାଇ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ଆହେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗୋସାଇଁମାନେ, ଅଶୁଦ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟପଡ଼ି ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଅସଂ-ସ୍କାର ହୋଇଥାଇ ସେ ସ୍ଥାନରେ ପବିତ୍ରଜଳ ପଡ଼ିଲେ ସିନା ଶୁଦ୍ଧ ହୁଅଇ । ଏ ଘେନି ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ କରିବ । ଯାହାର କନ୍ୟା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିବ ତାହା ଆମ୍ଭ ଛାମୁରେ କହିଲେ ତାକୁ କନ୍ୟା ବିଭା କରିବା । ଏମନ୍ତ ଆଜ୍ଞା ପାଇ ସକଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ—ନନ୍ଦ, ମିଶ୍ର, ମହାପାତ୍ର, କର, ରଥ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ, ଭଟ୍ଟ, ଦୁବେଇ, ତିହାଡ଼ୀ, ପାଣି, ଶତପଥୀ, ପତି, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ଦାଶ, ଦୀକ୍ଷିତ, ମୁନି, ଦେବତା, ବ୍ୟାସ, ଚଇନି, ପଣ୍ଡା, ପତ୍ରୀ—ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଆସିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ ଥିବା ସକଳ ସାମନ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ରାଜା ଆଜ୍ଞା କଲେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ମଧ୍ୟ ଯାଅ । ରାଜଗୁରୁ, ରାଯ୍ଗୁରୁ, ବ୍ରହ୍ମା, ପାଠଯୋଷୀ, ପଢ଼ିରାଜ, ପରମଗୁରୁ, ପୁରୋ-

ହତ, ବଡ଼ପଣ୍ଡା, ସଦସ, ଖାଡ଼ଙ୍ଗା, ଭଟ୍ଟମିଶ୍ର, ବାଜପେଇ, ଅଗ୍ନିହୋତ୍ରୀ, ସାମନ୍ତରା, ବାହ୍ନୀପତି, ଏମନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗୋସାଇଁମାନେ ସମସ୍ତେ କୁଶଳକର୍ମା ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । କୁନ୍ଦରେଖା କୁମାରୀ ପଠନ କୂପ ସମୀପ ବଟବୃକ୍ଷ ମୂଳେ ପ୍ରସାର ପାଷାଣବେଦୀ ଉପରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଗୁହାରିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯଥାନୁରୂପେ ବସାଇଲା । ସେ ଦୁଇ ବର ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଡକାଇ ସମସ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗୋସାଇଁମାନେ ବିବାହ ବିଷୟ ପୁଛନ୍ତେ, ଏହି ସମୟରେ ପୁଷ୍ପଶ୍ରୀକ ପଣ୍ଡା ଆଗକୁ ଉଭା ହୋଇ କହିଲା ଅହେ ଗୋସାଇଁମାନେ ଆପଣ ଯେ ଏ ନ୍ୟାୟ କରୁଛ, ମାତ୍ର ଏ କନ୍ୟାକୁ ମୁଁ ବିଭା ହେବ । ଧର୍ମରେ ମୋର ପ୍ରାପତି ! ଏହା ବିଚାର ନ୍ୟାୟ କରିବା ହୋଉ । ଏହା ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ଚକିତ ହେଲେ, ବୋଇଲେ ଏ ପୁଣି କି କଥା ! ତାକୁ କହିଲେ ଏ କନ୍ୟା ତୋର କିରୂପେ ତାହା ଦେଖି କହି ଶୁଣିବା । ସେ କହିଲା, ମୁଁ କି କହିବ । ମୋହୋର ଅଷ୍ଟଦିଗପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ସାକ୍ଷୀ ଅଛନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତେ (୧) ସିନା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ବୃକ୍ଷ ଉପରେ ବସି ଶୁକ ଶାରିକା ଦୁହେଁ କୋଳାହଳରେ ମଧୁରବାଣୀ ପଠନ କରି ଉଚ୍ଚରେ ହସି ଉଠନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କହିଲେ ହେ ଶୁକ ଶାରିକେ, ତୁମ୍ଭେ କି ନିମିତ୍ତେ ହସିଲ ତାହା କହ । ତହିଁକି ଶୁକ ଶାରିକା କହୁଅଛନ୍ତି, ଅହେ ଗୋସାଇଁମାନେ :—

ଶ୍ଳୋକ :—

ପୂର୍ବଜନ୍ମନି ଯା ବିଦ୍ୟା ପୂର୍ବଜନ୍ମନି ଯଦ୍ଧନମ୍
ପୂର୍ବଜନ୍ମନି ଯା କନ୍ୟା ଅଗ୍ରେ ଧାବତି ଧାବତି ।

ଏଥିକୁ ଯେ ଯାହାର କନ୍ୟା ସେ ତ ଅବଶ୍ୟ ତାକୁ ପ୍ରାପତି ହେବ । ଆଗେ ଅମ୍ଭେ କଥାଟିଏ କହିବୁ ତାହା ଶୁଣ । ଆପଣାର

(୧) କହନ୍ତୁ—ପାଠାନ୍ତର ।

ଅର୍ଜିତ ଧନ ବୋଲି ଗୁଣଗୌରର ରାଜା ମଞ୍ଜୁଳରୂପ ବଣ୍ୟ ଏ ଦୁହେଁ ଯଥିଁ-
ରୂପେ ହାଥରୁ ଯିବା ଧନ ପାଇଲେ ତାହା ଶୁଣିବ ? ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣେ
କହିଲେ ସେ କେମନ୍ତ ଚରିତ ତାହା କହ ଦେଖି ଶୁଣିବା । ସେଠାରୁ
ବମ୍ବଓଷ୍ଠ ନାମେ ଶୁକ କହୁଛି :—

ସେ ଯେ କେଳିକାଞ୍ଚନ ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛି । ସେ ରାଜ୍ୟ
ରାଜା ନାମ ଗୁଣଗୌର । ଏକ ଦିନକରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ବେପାର
କରିବାକୁ ଜୟଘୋଷ ଗ୍ରାମରୁ ମଞ୍ଜୁଳରୂପ ନାମେ ବଣ୍ୟ ଜଣେ ସେ, ସେ
କେଳିକାଞ୍ଚନ ନଗରକୁ ଆସୁଥିଲା । ନଗର କୋଶ ଦୁଇ ଅନ୍ତରେ ବନସ୍ତ
ମଧ୍ୟରେ ଭୀମମୁଖା ନାମେ ଏକ ଶବର ମୃଗୟା ନିମନ୍ତେ ବୁଲୁଥିଲା ।
ମଞ୍ଜୁଳରୂପ ବଣ୍ୟ ସେ ଶବର ଆଗରେ ଭେଟ ପଡ଼ନ୍ତେ ବଣ୍ୟଠାରେ
ମୁଦ୍ରାଗଣ୍ଠି ଦେଖି ସତ୍ୱରେ ବିକ୍ରମ ରୂପ ଧରି ଧନୁରେ ଶର ସନ୍ଧନ୍ତେ ମଞ୍ଜୁଳ-
ରୂପ ସେ ଧନ ପକାଇ ପଳାଇଗଲା । ସେ ଗଣ୍ଠି ଘେନି ଶବର ସତ୍ୱର
ହୋଇ ଆସନ୍ତେ ତା ପଲ୍ଲୀ ତ ବହୁତ ଦୂର ତହିଁକି ଯାଇ ନ ପାରିବାରୁ
ଆସି ନଗର ଭିତରେ ପଶିଲା । ଧନ ଗଣ୍ଠି ତ ଅଛି, କେ ଦେଖିବ ବୋଲି
ଏହି ଭୟରେ କାହିଁ ରଖିବ ଏହା ବିଚାରି ତାହାର ପ୍ରୀତି ଲୋକ ସିନ୍ଦୁର-
ନଟ ନାମେ ଏକ ନାଟୁଆ ଥିଲା ଯେ ତାହା ଘରଠାକୁ ଯାଇ ତାକୁ
ଏକାନ୍ତରେ ଡାକ କହିଲା ଅହେ ନଟବର ଏ ଧନ ମୋର ଆଜକ ରଖି-
ଥାଅ, ବେଳ ଉଛୁର ହେବାରୁ ଘରକୁ ଯାଇ ନ ପାରିଲି, କାଲି ଏ
ଧନ ଘେନି ଘରକୁ ଯିବି । ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଅତି ପ୍ରୀତି, ଏ ଘେନ ଆଜକ
ଏ ଧନ ରଖ, କାଲି ପ୍ରଭାତୁଁ ନେବି । ଏମନ୍ତ କହି ଧନଗଣ୍ଠି ଦିଅନ୍ତେ
ସିନ୍ଦୁରନଟ ବିଚାରିଲା ଏ ଧନ ଏହାର ଅର୍ଜିତ ନୁହଇ । ଏ ତ ଛନ ଛନ
ହୋଉଛି । କାହାଠାରୁ କରୂପେ ଆଣିଥିବ ପରା । ଏହା ବିଚାରି ସେ ଧନ
ନେଇ ଆପଣା ଘର କଣମାଛକା ଉପରେ ରଖିଲା । ସେହି ନାଟୁଆ

କୁମାରୀ ତରଙ୍ଗନୟନା ସଙ୍ଗେ କଟୁଆଳ ଭ୍ରମଣସିଂହଙ୍କ ପ୍ରୀତି କରୁଥାଇ ଯେ ନଟବର ଧନ ରଖିଲା ବେଳକୁ କଟୁଆଳ ଆଟୁମନ୍ଦିରରେ ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ରହି ଚାହିଁଥିଲା । ତେଣେବେଳୁ ଅନୁମାନ କରିଥିଲା କି ଏ ତ ଉତ୍ତମ ଦ୍ରବ୍ୟ କିଛି ରଖିଲା ପରା । ନଟବର ସେ ଧନ ରଖି ବାହାରକୁ ଯାଅନ୍ତେ ତରଙ୍ଗନୟନା ସଙ୍ଗେ ସହର ଲୀଳା ବଢ଼ାଇ କଣମାଳିକା ଉପରୁ ସେ ଧନ ଘେନି ଭ୍ରମଣସିଂହ ବାହାରି ଗଲା । ରାତି ପାଞ୍ଚଘଡ଼ି ସରନ୍ତ ପୁରକୁ ଆସନ୍ତେ ଦେଖିଲା ଦାଣ୍ଡ କବାଟ ଖୋଲା ହୋଇଛି । ତାହା କାନ୍ତା ରତ୍ନପ୍ରଭା ସଙ୍ଗେ ସେହି ରାଜ୍ୟ ରାଜାପୁଅ ବିନୋଦକନ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରୀତି କରୁଥାଇ ଯେ ତଲଦିନ ସେ ରତ୍ନପ୍ରଭା ବିନୋଦକନ୍ଦଠାରେ ଅଭିମାନ କରି ସୁରତି ଦେଇ ନ ଥିବାରୁ ସେ ରାଜାପୁଅ ନବରରୁ ଅଲଙ୍କାର ଗଣ୍ଡିଟିଏ ଆଣି ରତ୍ନପ୍ରଭାକୁ ଦେଇ ବିନୟ କରି କହିବା ସମୟରେ କଟୁଆଳ କବାଟ ଫିଟାଇବାକୁ ଡାକନ୍ତେ ସେ ବିନୋଦକନ୍ଦ ଅଲଙ୍କାର ଗଣ୍ଡିକ ପଲଙ୍କ ତଳକୁ ଝଟତି ଥୋଇ ଦେଇ ଭୟରେ ଗମ୍ଭୀରୀ ଘରେ ଯାଇ ଲୁଚିଲା । ରତ୍ନପ୍ରଭା ଦୁଆର ଫିଟାଇ ଦେଇ ପତିଙ୍କ ସମ୍ଭାବନା କରି ଡାକନ୍ତେ ସେ ଆଣି ମୁଦ୍ରା ଗଣ୍ଡିକ ପଲଙ୍କ ତଳକୁ ଗୁପ୍ତ କରି ରଖି ଦେଇ ବାହାରକୁ ପାଦ ଧୋଇବାକୁ ଗଲା । ରତ୍ନପ୍ରଭା ବିଚାରିଲା ଏ ତ ପଲଙ୍କ ତଳକୁ ହାଥ ବଢ଼ାଇଲା, ଅଲଙ୍କାର ଗଣ୍ଡି ଦେଖିଲା ପରା ! ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ସେ ଅଲଙ୍କାର ଗଣ୍ଡି ଆନଠାରେ ରଖିବ ବୋଲି ପଲଙ୍କ ତଳୁ ଆଣନ୍ତେ ମୁଦ୍ରାଗଣ୍ଡି ତା ହାଥେ ପଡିଲା. ପତି ଆସୁ ଆସୁ ତାହା ରଖି ଦେଇ ନ ପାରି ଦାଣ୍ଡବାଡ଼ ଗବାକ୍ଷଗୁଡ଼ା ବାଟେ ପକାଇ ଦେଲା ।

ଏଣେ ଭିତରେ ମଙ୍ଗୁଳରୂପ ବୈଶ୍ୟ ଧନଗଣ୍ଡି ଖବର ନ ପାଅନ୍ତେ ବହୁତ ବିଳାପ କଲା । ରାତି ଦୁଇ ଘଡ଼ିରେ କେଳିକାଞ୍ଚିନୀ ନଗରକୁ ଗଲା, ବିଚାରିଲା ଏ ତ ରାତିକାଳ ଏତେବେଳେ କାହିଁ ରାଜା କି ମନ୍ତ୍ରୀଠାକୁ ଯିବି,

କେ ଅବା ମୋ ଗୁହାରି ଶୁଣିବ । ରାତ୍ର ପାହିଲେ କାଲି ଯଉଁ ଉପାୟ ଦର୍ଶିବ ତାହା କରିବ । ଭଲା ଏ ନଗ୍ର ଚୌର ଛତ୍ରାଳୀ କଥା ସିନା କଟୁଆଳ ବୁଝଇ । ତାହା ନ ଜାଣେ ତ କିଛି ନାହିଁ, ଆଜ ରାତ୍ର ଏହା ଓଳିରେ ଲୁଚି ରହିବ, ଏଥୁଁ ଅବା କିଛି ସନ୍ଦେଶ ମିଳିବ । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ଯେ ବଣ୍ୟ ଆସି ସେହି ଗବାକ୍ଷ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ତଳେ ଲୁଚି ରହିଲା । ରାଜାପୁଅ କଟୁଆଳ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ସବୁ ଶୁଣୁଥାଇ । କଟୁଆଳ ଆସିବାର ଜାଣିଲା, ଏହି ସମୟରେ ରତ୍ନପ୍ରଭା ଧନଗଣ୍ଠି ପକାଇ ଦିଅନ୍ତେ ତା ପାଖେ ପଡି-ବାରୁ ସାଉଁଟି ରଖିଲା । ଆପଣା ଗଣ୍ଠି ଚିହ୍ନି ମହା ଆନନ୍ଦରେ ଧନ ଘେନି ବାହାର ଗଲା । କଟୁଆଳ ପାଦଧୋଇ ଆସି ଭୋଜନ ସାରି ମନେ ବିଚା-ରିଲା ଏ ଗଣ୍ଠି ନେଇ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କି ଦେବି । ଏ ଧନ ପାଇଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ ମୋତେ ବଡ଼ ଉପକାର କରିବ । ରତ୍ନପ୍ରଭା ଦେଖିଲେ ଲୋଭ କରି ରଖିବ ସିନା । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ରତ୍ନପ୍ରଭା ନ ଥିବା ସମୟରେ ପଲଙ୍କ ତଳୁ ଗଣ୍ଠି ଆଣନ୍ତେ ମୁଦ୍ରାଗଣ୍ଠି ତ ରତ୍ନପ୍ରଭା ନେଇଛି ଅଳଙ୍କାର ଗଣ୍ଠି କଟୁ-ଆଳ ହାତେ ପଡ଼ିଲା । ତାହା ଅଟେବା ଗଣ୍ଠି ବିଚାରି ବସ୍ତ୍ର (୧) ଘୋଡ଼ାଇ ବାହାର ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରୀଠାକୁ ଗଲା । ସେ ଗଣ୍ଠି ନେଇ ମନ୍ତ୍ରୀ-ଠାରେ ଭେଟନ୍ତେ ମନ୍ତ୍ରୀ ସେ ଗଣ୍ଠି ଫିଟାଇ ଦେଖିଲେ ଦିବ୍ୟ ରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାରଗୁଡିଏ । ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଚାରିଲା ଏ ତ ରାଜଯୋଗ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର । ମୁଁ ଏହା ରାଜାଙ୍କ ଛମୁରେ ଦେବି । ଏ ଭୂଷଣ ପାଇଲେ ରାଜା ମୋଠାରେ ବଡ଼ ସ୍ନେହ କରିବେ । ଏମନ୍ତେ ସେ ଅଳଙ୍କାର ରାଜାଙ୍କ ଛମୁରେ ନେଇ ଦେଲା । ରାଜା ଦେଖି ବିଚାରିଲେ ଏ ରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ତ ଆମ୍ଭେ ରାଣୀଙ୍କି ଦେଇ ଥିଲୁଁ, ଏ ମନ୍ତ୍ରୀଠାକୁ କିରୂପେ ଆଇଲା । ଏମନ୍ତେ

---

(୧) ବସ୍ତ୍ର—ପାଠାନ୍ତର ।

ମନରେ ବହୁତ ଆଶଙ୍କା କରି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏକାନ୍ତରେ ପଚାରିଲେ, ଆହେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଏ ରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ତୁମେ କାହୁଁ ଆଣିଲ ସତ୍ୟ କହ ନୋହିଲେ ପ୍ରାଣ ଯିବ । ମନ୍ତ୍ରୀ ଏହା ଶୁଣି କାତର ହୋଇ କହିଲା, ହେ ମହାରାଜା, ଏ ଅଳଙ୍କାର ମୋତେ ଭ୍ରମଣ ସିଂହ ଦେଲା, ମୁଁ ବିଚାରିଲି ଏ ତ ରାଜ-ଯୋଗ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ଏହା ରାଜାଙ୍କୁ ଦେବି । ଏ ହେତୁ ଶ୍ରୀମୁଖରେ ଦେଲି । କଣ୍ଟୁଆଳି କାହୁଁ ଆଣି ମୋତେ ଦେଲା ତାହା ମୁଁ ନ ଜାଣେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ଏହା କହନ୍ତେ ରାଜା ଭ୍ରମଣ ସିଂହକୁ ଡକାଇ ଏକାନ୍ତ ଅବକାଶରେ ପଚାରିଲେ, ଆରେ ଭ୍ରମଣ ସିଂହ ଏ ଅଳଙ୍କାର ତୁ କାହୁଁ ଆଣି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କି ଦେଲୁ ତାହା କହ । କଣ୍ଟୁଆଳି ଏହା ଶୁଣି ବଡ଼ କାତର ହେଲା । ମନେ ବିଚାରିଲା ଏଥକୁ ବୁଦ୍ଧି ଦିଶୁ ନାହିଁ, କାହୁଁ ଆଣିଛୁ ବୋଲି କହିବ ! ଏମନ୍ତ ଭାଳି ବୋଇଲା ହେ ମହାରାଜ, ଏ ମୋ ଘରେ ଥିଲା, ଘରୁ ଆଣି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କି ଦେଲି, ଏମନ୍ତ କହି ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ରହନ୍ତେ ରାଜା ବିଚାରିଲେ ଏ କଣ୍ଟୁଆଳି ନଗର ଭିତର ଅଳଙ୍କାର କିରୂପେ ନେବାର ବୁଝି ବସିଲେ ଏକଥା ବଡ଼ ଅସୁନ୍ଦର ହେବ । ଏହା ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଉଚିତ ନୁହଇ । ରାଣୀଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାର ସରିକି ନେଲାଣି । ଏହାର ଅକୃତ ହୋଇ ଆଉ କଉଁ କଥା ଅଛି । ଏ ଆମ ପ୍ରାଣକୁ ପାଞ୍ଚି ପାରଇ । ଏମନ୍ତେ ବିଚାରି କଣ୍ଟୁ-ଆଳିଙ୍କି ଚାହିଁଲେ ଯେ ତା ମୁଖ ଜଳ ଗଳୁନ । ଭୟରେ ଦେହ କମ୍ପ-ମାନ ହୋଉଛି । ରାଜା ବିଚାରିଲେ ଏ କଣ୍ଟୁଆଳି ତ ବଡ଼ ଦୋଷୀ । ଏହାକୁ ପ୍ରାଣେ ମାରିବାର ଉଚିତ ଠିଆରିଲା । ଏମନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସ ଲୋକ ଜଣକୁ କହିଲେ ଭ୍ରମଣସିଂହକୁ ପ୍ରାଣେ ମାର । ରାଜାଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଚଣ୍ଡମୁଖ ନାମେ ସେନାପତି ଯାଇଁ ଭ୍ରମଣସିଂହ ମୁଣ୍ଡ କାଟି ପକାଇଲା । ରାଜାଙ୍କ ଅର୍ଜିତ ଧନ ରାଜା ପାଇଲେ, ବଣିଏ ଧନ ବଣିଏ ପାଇଲା । ଆହେ ଗୋସାଇଁମାନେ କଣ୍ଟୁଆଳି ଯେ ମାରି ଗଲା ଏ ହତ୍ୟା କାହାର ହେବ କହିବା ହୋଉ ।

ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ହତ୍ୟା କାହାର ହେବ ବିଚାରୁଁ ବିଚାରୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରକଣ୍ଠିକା ଶାରୀ କହିଲା, ଅହେ ବିପ୍ରମାନେ, ବିମ୍ବଓଷ୍ଠ କଥା ତ ଶୁଣିବା ହେଲା । ମୁଁ ତେବେ ଆଉ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିଏ କହିବି, ଶୁଣିବା ହୋଉ । ମାତ୍ର ଏଥିର ନ୍ୟାୟ ମୋତେ କହିବା ହେବ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କହିଲେ, ଆଚ୍ଛା କହ ତେବେ ଶୁଣିବା । ଚନ୍ଦ୍ରକଣ୍ଠିକା ଶାରୀ କହୁଅଛି ।

ସେ ଯେ ସରଦ୍ୱୀପ ନାମେ ଏକ ରାଜ୍ୟ ଅଛି, ସେ ରାଜ୍ୟ ରାଜା-ପୁଅ ନାମ ରସିକମାଲୀ, ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ନାମ ନେତ୍ରମଣ୍ଡନ, ସାଧବପୁଅ ନାମ ହେମଗୌର ଏରୂପେ ତିନିଜଣ ମିତ୍ରତା ହୋଇଥାନ୍ତି, ସମସ୍ତଙ୍କର ଯୁବା ବୟସ ।

କାମସମାନ ସୁନ୍ଦର, ଦ୍ରୋଣସମାନ ବୀରବର,
କର୍ଣ୍ଣସମାନ ଦାନୀ, ଭୀମସମାନ ମାନୀ,
ହସି ଚାହିଁଲେ ଯୁବତୀ ଛାର କେତେ ଯୋଗ ତେଜି ଟଳି ପଡ଼ିବେ ମୁନି ।

ଏ ତିନି ମିତ୍ରଙ୍କ ଅନୁରୂପେ କନ୍ୟା ନ ମିଳିବାରୁ ବିଭା ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତି, ଉତ୍ତମ କନ୍ୟା ମିଳିଲେ ବିଭା ହେବେ ଏହି ଭାବନା କରୁ-ଥାଆନ୍ତି । ଏମନ୍ତ ପ୍ରୀତିବନ୍ତ ଯେ 'ନୀର କ୍ଷୀର ପରି ଅଭେଦ, ବଜ୍ର ପରି ଦୃଢ଼ତର, ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ନିର୍ମଳ, ଅମୃତ ପରି ମଧୁର,' ଏହିରୂପେ ସେ ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଏମନ୍ତେ ଏକ ଦିନକରେ ସେ ତିନି ମିତ୍ର ମୃଗୟା କରିବାକୁ ଅଶ୍ୱ ଆରୋହଣ କରି ବନସ୍ତକୁ ଚଳିଲେ । ବନରେ ଭ୍ରମଣ କରନ୍ତେ ବସନ୍ତପୁର ବୋଲି ଏକ ଗିରିବର ଥିଲା ଯେ ତହିଁ ତଳେ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । ଦେଖିଲେ ସେ ପର୍ବତଉପରକୁ ବାଟ ଗୋଟିଏ ପଡ଼ିଛି, ବିଚାରିଲେ ଦେଖିଯିବା । ଏମନ୍ତେ ଅଶ୍ୱରୁ ଉତୁରି ପାଦଗତିରେ ପର୍ବତ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ । କେତେଦୂରେ ଯାଇଁ ଦେଖିଲେ ଆନାନନ୍ଦ ଗୋସାଇଁଙ୍କ

ଅଶ୍ରମ । ପୁଣି ସେ ଗିରିର ଏମନ୍ତ ମହିମା ଯେ ତହିଁରେ ବୃକ୍ଷଜନ ମିଳନ୍ତି ମାତ୍ରକେ କନ୍ଦର୍ପ ପରି ତରୁଣ ହୁଅନ୍ତି । ତହିଁରେ ପୁଣି ଅଶେଷ ତରୁମାନେ ଅଛନ୍ତି ।

ଜାତି ମଲ୍ଲୀ ମାଲତୀ, କଞ୍ଚନ ସେବତୀ ଯୂଥୀ,
ତଗର ତରାଟ କୁନ୍ଦ, ଶତଦଳ ଅରବିନ୍ଦ,
ବନ୍ଧୁଲ୍ଲି ନଆଳୀଗଣ, ଦମୃଣା ମାଲତୀ ପୁଣ,
ଲବଙ୍ଗ ପୁଷ୍ପିତ ଲତା, ପାରିଜାତକ ଶୋଭିତା,
ହେନ୍ତାଲ ତାଳ, ଶାଳ ରସାଳ, କରୁଣା କମଳା, ନାରଙ୍ଗ ଅଁଳା,
ଲାଗି ମଳୟ ପବନ, ତରୁମାନେ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ,
ଅମୃତ ସମାନ ଫଳ
ପାତ ଫୁଟି ପଡୁଛନ୍ତି ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କର ତଳ ;
ଯେବଣ ଗିରି ପ୍ରବେଶେ
ସର୍ବଦା ଋତୁମାନଙ୍କୁ ଘେନି ମନୋହରରାଜ ଆନନ୍ଦ ମନରେ ବସେ ।

ଏମନ୍ତ ଯଉଁ ଗିରିବର ତା ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଦ୍ର ନାମେ ଏକ ନଦୀ ବହୁ-ଅଛି । ସେଠାରେ ଯାଇଁ ଏ ତିନ ମିତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । ଦେଖିଲେ ସେ ନଦୀ ଭିତରେ ସ୍ଫଟିକର ମଣ୍ଡପ ଗୋଟିଏ ଅଛି, ସେ ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଏକ କନ୍ୟା ବସିଅଛି, ତାହାର ଶୋଭା କ କହିବା :—

ହେମ ହରିତାଳ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରବାଳଓଷ୍ଠରଙ୍ଗ
ଯାହାର ନୟନ ଶୋଭାକୁ ସମ ନୋହି ବନରେ ପଶିଲେ ମୀନ,
ଖଞ୍ଜନ କୁରଙ୍ଗ ।
ଅଧରେ ପ୍ରକାଶ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହାସ,
ହେମ କୁମ୍ଭକୁଚ ଦେନି ବାହାରକୁ ପ୍ରକାଶ ହୋଏ ଫୁଟି ଝୀନବାସ ।

ସେ କନ୍ୟାକୁ ଦେଖି ଏ ତିନ ମିତ୍ର ମୋହିତ ହୋଇ ଚିତ୍ରପିତୁଳା ପରି ରହିଲେ । ଅଙ୍କୁଶ ଯୋଗରେ ହସ୍ତି ବନ୍ଦୀ ହେଲା ପରି ପାଦମାନ ନ ଚଳିଲା । ତା ଶୋଭାଜଳରେ ପଡ଼ି ନୟନମୀନ ମଜ୍ଜନ ହୋଇ ରହିଲା । ଏ ତିନ ମିତ୍ରଙ୍କୁ ଚାହିଁ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍ଗୀ କନ୍ୟା ମନରେ କି ଭାବନା କରି ଆପଣାର ହସ୍ତ ପ୍ରସାରି ଦେଖାଇଲା । ତାହା ଦେଖି ରାଜାପୁଅ, ସାଧବପୁଅ କିଛି ନ କହିଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ କି ଜାଣିପାରି ଆପଣା ପାଦରେ ଟିଏ ଛୁଅ-ଗୋଟି କାଟିଲା । ସେ କନ୍ୟା ଏହା ଦେଖି ଦୁଇ ହାଥ ଛନ୍ଦ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ଗଳାକୁ ଚାହିଁ ଭିତର ପୁରକୁ ଗଲା । ତା ମରମ କଥା ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ଏକା ଜାଣିଲା, ଏମନ୍ତେ ସେଠାରୁ ସେ ତିନ ମିତ୍ର ଆସି ଧ୍ୟାନାନନ୍ଦଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ମିଳିଲେ । ଦେଖିଲେ ଗୋସାଇଁ ଯୋଗ ଧ୍ୟାନରେ ବସିଅଛନ୍ତି । କେତେବେଳ ଉତ୍ତାରୁ ଧ୍ୟାନ ଭାଙ୍ଗନ୍ତେ ଦେଖିଲେ, ଏ ତିନ ମିତ୍ର ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଣାମ କରି କୃତାଞ୍ଜଳି ହୋଇ ଉଭା ହୋଇଛନ୍ତି । ଗୋସାଇଁ ବୋଇଲେ ରେ ବାବୁ, ତୁମ୍ଭେ କି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଇଲ ? ଏ କହିଲେ, ଗୋସାଇଁ ତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଅମ୍ଭେ କି କହିବୁ । ଗୋସାଇଁ ଧ୍ୟାନରେ ଜାଣି କହିଲେ, ତୁମ୍ଭେ କନ୍ୟା କାମନାରେ ଆସିଅଛ । ଅଛି, ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍ଗୀ ନାମେ ଏକ କନ୍ୟା ଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ଯେବେ ଏହା କରି ପାରିବ ତେବେ କନ୍ୟା ବଶ ହେବ । ଆମ୍ଭର କାଲି ସିଦ୍ଧକର୍ଣ୍ଣିକା ବ୍ରତ ହେବ, ତୁମ୍ଭେ ଯେବେ ଏ ତିନ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଣି ପାରିବ । ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ସମୁଦ୍ର ଭିତରେ ନାଗବଲୀ ଦ୍ୱୀପରେ କୃଷ୍ଣ ମଲ୍ଲିକା ଅଛି, ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କେତକୀ ଅଛି, ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ରଜତ ଦୁଦୁରା ଅଛି । ଏହା ଯେ କାଲି ଆମ୍ଭ ବ୍ରତ ବେଳକୁ ଆଣି ଦେବ ସେ କନ୍ୟା ବଶ ହେବ ମାତ୍ରକ ଯେ ଆଗ ଫୁଲ ଯେନ ପ୍ରବେଶ ହେବ, ସେ ବଶ ହେବ, ଏଥକୁ ବିଚାର କର । ଏହା ଶୁଣି ରାଜାପୁଅ, ସାଧବପୁଅ ଦୁହେଁ କହିଲେ,

ଗୋସାଇଁ, ଆମ୍ଭର ଏମନ୍ତ ବଳ
ପ୍ରଭାତ କାଳୁଁ ପୃଥ୍ୱୀ ପର୍ଯ୍ୟଟନ (୧) କରି ଆସିବୁଁ
ନୋହୁଥିବ ସନ୍ଧ୍ୟା କାଳ ।

ଏମନ୍ତ କହି ସେ ଦୁଇ ମିତ୍ର ଗୋସାଇଁଙ୍କି ଓଳଗି ରାଜାପୁଅ ଗଲା ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ସାଧବପୁଅ ଗଲା ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ । ଇଷ୍ଟମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣା କରି ପବନହୁଁ ବେଗ ଚଳିଗଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଗଲାପରି ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍ଗୀ କନ୍ୟା ପାଶକୁ ଅଇଲା । ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍ଗୀ କନ୍ୟା ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅକୁ ଦେଖି ବହୁତ ଆଦରରେ ଦିବ୍ୟ ଆସନରେ ବସାଇ କହିଲା ହେ ପ୍ରିୟତମ (୨) ସବୁ କୁଶଳ ତ ? ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ବୋଇଲା ରେ ବାଳା, ମୋ ସବୁ କୁଶଳ ତୋ ଅଙ୍ଗୀକାର ସିନା । ସେଠାରୁ ରାଜାପୁଅ, ସାଧବପୁଅ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ବୋଲରେ ଫୁଲ ଆଣି ଯିବା ଚରିତ କହନ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍ଗୀ କହିଲା, ମୋ ପ୍ରାଣ ତ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିକି ଦେଇଛି, ତୁମ୍ଭେ ମନକୁ କାହିଁକି ଅସ୍ଥିର କରୁଛ । ପୂର୍ବ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚିମରେ ଉଇଁଲେ ଏ କଥା ଅବା ଆନ ହେବ । ହେ ବନ୍ଧୁ ଶୁଣ, ବୋଲି ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍ଗୀ ଏ ଗୀତ ଗାଇଲା:—

କୁମୁଦ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପ୍ରୀତି ହେ, କେ କରିଛି ପ୍ରାଣପତି ହେ,
ରବି ପଦ୍ମ ଭାବ କେ ଭାଙ୍ଗି ପାରିବ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅଛି କୀର୍ତ୍ତି ହେ । ୧ ।
ସମାନ କାମକୁ ରତି ହେ, ସମ ଶଚୀ ଦେବପତି ହେ ।
ଘନକୁ ବିଜୁଳି କମଳକୁ ବାରି ନିଶି ଚନ୍ଦ୍ର ଏହିମତି ହେ । ୨ ।
ରସେ ଯାହା ମନ ଯହିଁ ହେ ସେ ତାହା ଛାଡ଼ିବ କାହିଁ ହେ,
ମଳୟ ପବନ ଛାଡ଼େ କି ଚନ୍ଦନ ତରୁ ତହିଁ ଥିଲେ ଅହି ହେ । ୩ ।

(୧) ପ୍ରକଟନ—ପାଠାନ୍ତର ।

(୨) ପ୍ରେମତମ—ପାଠାନ୍ତର ।

ଯା ମନ ନ ରସେ ଯହିଁ ହେ   କେ ତା ମିଳାଇ ପାରଇ ହେ,
ଚମ୍ପାଫୁଲ ତହିଁ କଉଁ ଗୁଣ ନାହିଁ ତାକୁ ଭୃଙ୍ଗକରେ ଦ୍ରୋହୀ ହେ । ୪ ।
ସରସୀକ ଶୋଭା କଞ୍ଜ ହେ   ଗଗନକୁ ଦ୍ୱିଜରାଜ ହେ,
ପୁରୁଷକୁ ଗୁଣ ତନୁକୁ ଭୂଷଣ   ଯୁବତୀମାନଙ୍କୁ ଲାଜ ହେ । ୫ ।
ସଦା ମୁଁ ଦାସୀ ତୁମ୍ଭର ହେ   ତୁମ୍ଭେ ମୋର ପ୍ରାଣେଶ୍ୱର ହେ,
ମନମାଳା ଦେଇ ବରୁଅଛୁ ମୁହିଁ ସଂଶୟ କିଛି ନ କର ହେ । ୬ ।

ଏମନ୍ତ ଶୁଣି ସେ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ମହା ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ଯାଇଁ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ବନସ୍ତ ଭିତରେ ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି । ରାଜାପୁଅ ସାଧବପୁଅ ଦୁହେଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କେତକୀ କୃଷ୍ଣମଲ୍ଲିକା ଘେନ ଏକାବେଳକେ ଆନାନନ୍ଦଙ୍କ ଛାମୁରେ ମିଳିଲେ । ଦୁହେଁ ଦୁଇ ଫୁଲ ଥୋଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ତହିଁଉତ୍ତାରୁ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ତୁଚ୍ଛା ହାତରେ ଆସି ଗୋସାଇଁଙ୍କି ଓଳଗି କହିଲା ମୁଁ ରଜତ ଦୁଦୁରା ପାଇଲି ନାହିଁ । ଗୋସାଇଁ ତିନଙ୍କ ମୁଖକୁ ଚାହିଁଲେ ଯେ ଦେଖିଲେ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ମୁଖ ପ୍ରସନ୍ନ ଦିଶୁଛି, ମନେ ବିଚାରିଲେ ଏଥି କିଛି ବିଧାତା ଘଟଣା ଅଛି ପରା ! ସେ ତ କିଲା କଥା ନ କରି ପାରଇ, ନ କଲା କଥା କରି ପାରଇ । ଏମନ୍ତେ ଯୋଗ-ଧ୍ୟାନରେ ବିଚାରନ୍ତେ ତିଦାଗୀ କନ୍ୟା ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅକୁ ବରଣ କରିବା କଥା ହୃଦରେ ପ୍ରକାଶ ହେଲା । ବିଚାରିଲେ ବଡ଼ ବିଷମ ହେଲା । ଏ ଦୁହେଁ ଏତେ କଷ୍ଟରେ ଫୁଲ ଆଣି କାହିଁରେ ନୋହିଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ବସିଲାଠାରେ କନ୍ୟା ବଶ ହେବ, ଏହା ବିଧାତା କରୁଛି । ଆମ୍ଭେ କେମନ୍ତ କରିବା । ଏଥିରେ ଆମ୍ଭ କଥା ଅବା କି ରହିଲା । ଏହା ବିଚାରି କହିଲେ, ଆରେ ରସିକମାଳୀ, ହେମଗୌର, ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ତ ଏକା-ବେଳକେ ଫୁଲ ଆଣିଲ, ଏଥୁଁ କେ କନ୍ୟା ନେବ ? ଏ ତ ସୁନା ରୂପା ମୋତି ମାଣିକ୍ୟ କୁହଇ, ଏମାନ ହୋଇଥିଲେ ସିନା ବାଣ୍ଟି ନିଅନ୍ତ ।

ସେ ତ ଯୁବତୀ, ଏକି ବିନା ଆନକୁ ନ ଛୁଇଁବ । ଏଥକୁ ପଚାରୁଅଛି ଏ କନ୍ୟା କିଏ ବିଭା ହେବ ବିଚାରି କହ । ବିଧାତା ଘଟଣା ଯାହାକୁ ଥିବ ସେ ତ ବିଭା ହେବ । ଆମ୍ଭ ତୁମ୍ଭ ଇଚ୍ଛାରେ ତ ଏକଥା ନାହିଁ ।

ଏରୂପେ ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ଗୋସାଇଁ ଆଜ୍ଞା କରିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଣ୍ଠିକା ଶାରି କହି ବୋଇଲା, ଅହେ ଗୋସାଇଁମାନେ ଏ କନ୍ୟା କିଏ ବିଭା ହେବ ଏହା ବିଚାରି କହିବା ହେଉ ।

ଚନ୍ଦ୍ରକଣ୍ଠିକା ଶାରିଠାରୁ ଏମନ୍ତ ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏ ନ୍ୟାୟ ଅନୁମାନ କରି ବସନ୍ତେ ପୁଣି ବିମ୍ବଓଷ୍ଠ ଶୁକ କହୁଛି ଅହେ ଗୋସାଇଁ-ମାନେ, ଚାରି ବେଦ, ଛଅ ଶାସ୍ତ୍ର, ନଅ ବ୍ୟାକରଣ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ, କାବ୍ୟ ନାଟକ, ଅଳଙ୍କାର କଉତୁକ, ଶିଳ୍ପୀ ସଙ୍ଗୀତ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଯାଠ-ତତ୍ତ୍ୱ, ବୈଦ୍ୟବିଦ୍ୟା, ଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟା, ଧର୍ମକର୍ମବିଚାରଣା ଇତ୍ୟାଦି ନାନା-ପ୍ରକାର ପାଠଶାଠରେ ତ ଆପଣମାନେ ନିପୁଣ । ମୁଁ ଏକ କଥାଏ କହୁଛି, ଏ ନ୍ୟାୟ ଅନୁମାନ କରି କହିବା ହେବ ।

ସେ ଯେ ଗନ୍ଧବକୁଳ ନାମେ ଏକ ଗୋପାଳ ଜଣେ ଥିଲା । ତାହା ଭାରିଯା ନାମ ବିନୋଦିନୀ । ବିମ୍ବା ବୋଲି ତାହାର ପୁତ୍ର ଗୋଟିଏ ଥାଏ । ଏମନ୍ତେ ସେ ଗନ୍ଧବକୁଳ ବହୁତ ଦୂରରେ ଚାକିରି (୧) କରିଥାଇ । ଛଅମାସ ବରଷକେ ଥରେ ଘରକୁ ଆସି ପୁତ୍ର ଭାରିଯା ଦୁହିଁଙ୍କି ଦେଖି ଅନ୍ନବସ୍ତ୍ର (୨) କୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ଦେଇ ପୁଣି ବିଦେଶକୁ ଯାଏ । ତାହାର ଭାରିଯା ବିନୋଦିନୀ ବିଳମୁଖା ନାମେ ନାପିତ ଜଣକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କରି ତାଠାରେ ଅହର୍ନିଶି ଆସକତ ହେବାରୁ ସେ ନଗ୍ର ଲୋକମାନେ ବହୁତ ଆକଟ କଲେ । ଏ ଭୟରେ ସେ ଦୁହେଁ ଫରଚ୍ କରି ପ୍ରୀତି କରି ନ ପାରିବାରୁଁ

(୧) ଚାକେର—ପାଠାନ୍ତର ।

(୨) ଅର୍ଣ୍ଣବସ୍ତ୍ର—ପାଠାନ୍ତର ।

ବର୍ତ୍ତ୍ର କଲେ ଚ୍ଛଲ୍ ଏଠାରୁ ପଳାଇ ଯିବା । ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହିବା । ଏମନ୍ତେ ଗୋପାଳୁଣୀ ନାପିତ ସେ ପୁତ୍ରକୁ ଘେନି ଏକ ରାତ୍ରରେ ପଳାଇ ଗଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରବମ୍ଭ ବୋଲି ଏକ ରାଜ୍ୟରେ ମାନଦତ୍ତ୍ ନାମେ ମହାଜନ ଘରଠାରେ ପହୁଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ବର୍ତ୍ତିଲେ ଏ ପୁଅ ତ ଆସି ବଡ଼ ହେଲାଣି, ଏହା ସକାଶେ (୧) ଆମ୍ଭେ କାଳେ ଚହ୍ନା ପଡ଼ିବା ସିନା । ଏହାକୁ ଏଠାରେ ବନ୍ଧୀ କରିଦେବା । ଏମନ୍ତେ ସେ ମହାଜନ ମାନଦତ୍ତ୍କୁ କହିଲେ ଆମ୍ଭେ ଏ ପୁଅଟିକି ବିକିବୁଁ, ତୁମ୍ଭେ ଟଙ୍କା ଦେଇ ଘେନ । ମାନଦତ୍ତ୍ ସେ ବମ୍ଭାର ସୁନ୍ଦର ରୂପ ଦେଖି ପ୍ରଧାନ ମହାଜନମାନଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ବସାଇ ତା ମାଆଠାରୁ କ୍ରୟପତ୍ର (୨) ଲେଖାଇ ବମ୍ଭାକୁ ରଖି ଟଙ୍କା ବୁଝି ଦେଲା । ନାପିତ—ଗୋପାଳୁଣୀ ଟଙ୍କା ଘେନି ସେଠାରୁ ବାହାରିଯାଇଁ ବହୁତ ଦୂରରେ ରହିଲେ । ମାନଦତ୍ତ୍ ବମ୍ଭାକୁ ପୁତ୍ର ସମ କରି ପାଳିଥାଏ । ଏମନ୍ତେ କେତେ ଦିନ ଉତ୍ତାରୁଁ ସେ ମାନଦତ୍ତ୍ ବମ୍ଭାକୁ ଘେନି ପାତାଳୀ ନାମେ ନଦୀତୀରେ ବସାକରି ରହି ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଥାଏ । ଏକ ଦିନକରେ ସେ ପାତାଳୀ ନଦୀ ବଢ଼ି ଉଛୁଳି ଯାଉଛି । ଏହି ସମୟରେ ବମ୍ଭା କୁମ୍ଭ ଘେନି ଜଳ ଆଣିବାକୁ ଗଲା । କୁମ୍ଭ ବୁଡ଼ାଇବା ବେଳେ ଲହରୀ ବାଜି ପାଦ ଖସି ଯିବାରୁ ସ୍ରୋତରେ ଯାଇଁ ପଡ଼ିଲା ।

ଏକେତ ଶ୍ରାବଣ ମାସ ବରଷାନଦୀ, ଦୁଇକୂଳ ବଢ଼ି ଉଛୁଳି ଯାଉଛି ପବନ ନ ପାରେ ଖେଦ । ସେ ସ୍ରୋତ ଜଳରେ ଭାସିଯାଇ ବମ୍ଭା ଉଭାଇ ବୁଡ଼ାଇ ହୁଅନ୍ତେ ବିଧାତା ସଂଯୋଗରେ ତାକୁ ବଡ଼ ଶୁଖିଲା କାଠ ଖଣ୍ଡେ ଆଶ୍ରା ହୋଇ ମିଳିଲା । ସେହି କାଠଖଣ୍ଡ ଧରି ବମ୍ଭା ମଝି ନଈରେ ଭାସି

(୧) ସ୍ୱକାଶେ—ପାଠାନ୍ତର ।
(୨) କ୍ରୟପତ୍ର—ପାଠାନ୍ତର ।

ଯାଉଛି । ବିଦ୍ରୁମମାଳୀ ନାମେ ଏକ ରାଜ୍ୟ ଅଛି ଯେ ସେ ରାଜ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରବାହୁ । ସେ ରାଜା ରତ୍ନନିଧି ନାମେ ରାଣୀଙ୍କି ଘେନି ଜଗତି ଉପରେ ବସି ପାତାଳୀ ନଦୀ ବଢ଼ି ଦେଖୁଅଛନ୍ତି ।

ଭଉଁରି ତରଙ୍ଗ ମଗର କୁମ୍ଭୀର ରଙ୍ଗ
ମହାବାତ୍ୟ ଭାସିବା ଗର୍ଜ୍ଜନ କରି ଆସିବା
ଅଚଳ ସମାନ ମେରୁ ଉପୁଡ଼ି ପଡ଼ନ୍ତେ ତଟରୁ
ବହଳ ଫେନକୁଳ ଜଳ ବର୍ଣ୍ଣି ପାଟଳ
ନାନା କଉତୁକ ମାନ

ରାଜା ରାଣୀ ଚାହିଁବାରେ ନଦୀକି ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ଦୁହିଁଙ୍କର ମନ । ଏ ସମୟରେ କାଠ ଖଣ୍ଡିକ ଉପରେ ବସ୍ଥା ଭାସି ଯାଉଁ ଯାଉଁ ତାଠାରେ ରାଣୀଙ୍କ ନେତ୍ର ପଡ଼ିଲା । ଦେଖିଲେ ବାଳକୁଟିଏ ହାଥ ଗୋଡ଼ ଚାଳି ଭାସିଯାଉଛି, ତାହା ଦେଖି ଆରତ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ ଦେଖ ମନଷ୍ଟିଏ (୧) ନଦୀରେ ଭାସି ଯାଉଛି । ପିଲାଟିପ୍ରାଏ ଦିଶୁଛି । ମୋତେ ଏହାକୁ ଆଣିଦିଅ । ମୁଁ ଚରଣ ଧରି ମାଗୁଛି । ଏମନ୍ତ କହି ରାଜାଙ୍କ ପାଦ ଧରନ୍ତେ ଆପଣେ ରାଜା ବାହାରକୁ ଆସି ଲୋକ ଡକାଇ ନାଉରିମାନଙ୍କୁ ଅଣାଇ ପଠାଇଲେ ।

ଏଥି ଭିତରେ ଏକ ବୋହିତଆଳ (୨) ସାଧବ ସେ ନଦୀ କୂଳେ ବୋହିତ ଖଟାଇ ରହିଥିଲା । ତା ଦୃଷ୍ଟି ବସ୍ଥାଠାରେ ପଡ଼ନ୍ତେ ମକର-ଚ୍ଛେଦନ ନାମେ ନାଉରିକି କହିଲା ପିଲାଟିଏ ଭାସି ଯାଉଛି । ତୁ ନାଥ ପକାଇ ତାକୁ ଆଣି ମୋତେ ଦିଏ । ମୁଁ ତୋତେ ଶହେ ଟଙ୍କା ଦେବି । ଏହା ଶୁଣି ସେ ନାଉରି ବହୁତ କଷ୍ଟରେ ସେ ପିଲାକୁ ଧରିଲା । ଆଣି

(୧) ମନଷ୍ୟ—ପାଠାନ୍ତର ।
(୨) ବୋହିତୁଆଳ—ପାଠାନ୍ତର ।

ବୋହିତଥାଲ ସାଧବକୁ ଦିଅନ୍ତେ ସାଧବ ସେ ପିଲାକୁ ରଖି ନାଉରିଙ୍କ ଶହେ ଟଙ୍କା ଗଣି ଦେଲା । ଅଗ୍ନି ଉତ୍କଷ୍ଟ କରି ବହୁତ ଯତ୍ନରେ ସେ ପିଲାକୁ ବଞ୍ଚାଇଲା ।

ତେଣେ ମହାଜନ ମାନଦତ୍ତକୁ ଲୋକେ କହିଲେ ତୋ ଟୋକାଟି ନଦୀରେ ପଡ଼ି ଭାସିଗଲାଣି । ଶୁଣି ମାନଦତ୍ତ ଧାଇଁ ଆସି ଦେଖନ୍ତେ ବିମ୍ବାର ସଞ୍ଚାର କିଛି ନ ଦିଶିଲା । ନାବ ଘେନି ବହୁତ ଦୂରକୁ ବୋଲି ଖୋଜି ଗଲେ ଯେ କିଛି ଠଉର ନ ପାଇଲେ, ମାନଦତ୍ତ ବିମ୍ବାକୁ ନ ଦେଖିବାରୁ ବହୁତ ରୋଦନ କରି ନେଉଛି ଥିଲା ।

ବୋହିତାଳ ସାଧବ ବିମ୍ବାକୁ ନେଇ ବସାରେ ରଖିଲା । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରବାହୁ ରାଜା ନାଉରିମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, ପିଲାଟିଏ ନଦୀରେ ଭାସିଯାଉଛି ତାକୁ ଯେ ଧରି ଆଣିଦେବ ସେ ପଞ୍ଚାଶ ଟଙ୍କା ପାଇବ । ଏହା ଶୁଣି ସତ୍ୱର ହୋଇ ନାଉରିମାନେ ନାଆ ପକାଇ ଖୋଜୁଛନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରବାହୁ ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ ଖବର ହେଲା କି ବୋହିତାଳ ସାଧବ ପିଲାକୁ ଆଣିଲାଣି । ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଆପେ ସାଧବଠାକୁ ବିଜେ କଲେ, କହିଲେ ଆମ୍ଭେ ନାଆ ପଠାଇ ଥିଲୁଁ, ଏଥି ଭିତରେ ସିନା ତୁମ୍ଭେ ଧରିଆଣିଲ, ସେ ପିଲାକୁ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଦିଅ । ଆମ୍ଭର ରାଜ୍ୟ, ସବୁରୂପେ ତାଠାରେ ଆମ୍ଭର ବଳ ଅଛି, ଆମ୍ଭେ ଅବଶ୍ୟ ନେବୁଁ । ସାଧବ କହିଲା, ମୁଁ ନାଉରିଙ୍କି ଶଏ ଟଙ୍କା ଦେଇ ନଦୀରୁ ଆଣିଲି । ତୁମ୍ଭ ନାଆ ଯିବା ବେଳକୁ ସେ କୋଟଣେକେ ହୁଅ-ନ୍ତାନି । ତୁମ୍ଭେ କାହିଁ ଧରନ୍ତ । ମୁଁ କଦାପି ନ ଦେବି । ରାଜା ତୁମ୍ଭେ ଏଡ଼େ ଅନ୍ୟାୟ ନ କର ।

ଏମନ୍ତେ ରାଜାଙ୍କର ସାଧବର ଦ୍ୱନ୍ଦ ହୁଅନ୍ତେ ବହୁତ ଦିଗରେ ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରବେଶ ହେଲା । ମାନଦତ୍ତ ଶୁଣି ତା କଣାପଣ ଘେନି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲା, କହିଲା ଏ ମୋ କଣା ଲୋକ । ନଦୀରୁ ପାଣି ନେବା

ବେଲକୁ ଗୋଡ଼ ଖସିଯିବାରୁ ଭସିଥିଇଲା । ମୁଁ ନାଆ ଘେନ ଆସୁଁ ଆସୁଁ ତୁମ୍ଭେ ଧଇଲ । ଏବେ ମୋ ଲୋକକୁ ମୋତେ ଦିଅ, ମୁଁ ନେବ ।

ଏରୂପେ ସେ ଛନଜଣଯାକ ବମ୍ଭାକୁ ନେବାକୁ ଯୁକ୍ତି କରୁଥାନ୍ତି, ଏଥି ଭିତରେ ଗନ୍ଧବକୁଳ ଗୋପାଳ ବିଦେଶରୁ ଘରକୁ ଆସନ୍ତେ ଦେଖିଲା ଘରେ କେହି ନାହାନ୍ତି । ସମସ୍ତେ କହିଲେ ତୋ ଭାରିଯା ପୁଅକୁ ଘେନି ଭଣ୍ଡାଇ ପଳାଇଲାଣି, ଏହି ଶୁଣି ଅତି ମନଦୁଃଖରେ ତାଙ୍କୁ ପଚ୍ଛିର ପଚ୍ଛିର ଖୋଜୁଛି, ଆସି ଦଇବଯୋଗରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ଦେଖିଲା ତା ପୁଅ ବମ୍ଭା ସାଧବ କୋଳେ ବସିଛି । ପୁତ୍ରକୁ ଦେଖି ହୃଦରେ କୋଡ ହୋଇ କହିଲା ଏ ମୋର ଏକା ପୁଅ ଗୋଟିକ, ଏତେ ବେଳକେ ପ୍ରାଣ ଆସି ପାଇଲା । ମୋ ପୁଅକୁ ଦିଅ ମୁଁ ନେବ, ଏରୂପେ ସେ ଗୋପାଳ ଗୋଳ କରି ବହିଲା ।

ବମ୍ଭଓଷ୍ଠ ଶୁକ କହୁଅଛି ହେ ଗୋସାଇଁମାନେ ଏ ବମ୍ଭା ନ୍ୟାୟରେ କାହାକୁ ପ୍ରାପତ ହେବ, ଏହା କହିବା ହେଉ । ଏମନ୍ତ ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ-ମାନେ ଭାବନା କରି କେ ବୋଲଇ ରାଜାର ପ୍ରାପତ, କେ ବୋଲଇ ବାଘୁର, ପ୍ରାପତ, କେ କହଇ ମହାଜନର ପ୍ରାପତ, କେ କହଇ ସାଧବର ପ୍ରାପତ, ଏରୂପେ ଆନ ଆନ କରି କହନ୍ତେ ନ୍ୟାୟ ନ ଛିଡ଼ିଲା । ପର-ସ୍ପରରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ ଉପୁଜିଲା ।

ଏହା ଶୁଣି ଶୁକ ଶାରିକା ଦୁହେଁ କହିଲେ, ହେ ଗୋସାଇଁମାନେ ଏରୂପେ ନାନାପ୍ରକାରେ କାହିଁକି ନ୍ୟାୟ କରୁଛ । ଆମ୍ଭେ ଯାହା କହୁ-ଅଛିଁ ଶୁଣ । ଯେବେ ବମ୍ଭା ବାଘୁର ପ୍ରାପତ ହେବ, ତେବେ କୁନ୍ଦରେଖା ବାପା କୁଶଳକର୍ମା ଯଉଁ ବର କରିଛି—ଗୋପକଦମ୍ବ, ବିଭା ହେବ । ନାହିଁ, ମହାଜନ ମାନଦତ୍ତକୁ ପ୍ରାପତ ହେବ, ତେବେ ମାଆ କରିଥିବା ବର ଚନ୍ଦ୍ର ଋଷି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଭା ହେବ । ନାହିଁ, ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରାପତ ହେବ,

ତେବେ ଯାଇଁ ରାଜାଙ୍କୁ କହ ସେ ଯାହାକୁ ଦେବେ ସେ ବଡ଼ ହେବ । ନାହିଁ, ବୋହିତାଳ ସାଧବକୁ ପ୍ରାପତ ହେବ, ତେବେ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଲୋକ ପଣ୍ଡା ବଡ଼ ହେବ ।

ଏମନ୍ତେ ଶାରୀ ଶୁକ କହନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଧର୍ମସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରମାଣେ ନାନାଦ ଶାସ୍ତ୍ରମାନ ବିଚାରନ୍ତେ କନ୍ୟା ବୋହିତଆଳ ସାଧବକୁ ପ୍ରାପତ ହେଲା, ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମତରେ କହିଲେ । ଏହା ଶୁଣି ଶୁକ ଶାରିକାଏ କହିଲେ, କାହିଁକି କନ୍ୟା ସାଧବକୁ ପ୍ରାପତ ହେଲା କି ? ବ୍ରାହ୍ମଣେ କହିଲେ, ବାପ, ମହାଜନ, ରାଜା ଏମାନେ ଥାଇ କି କଲେ ? ସାଧବ ଅଣି ନ ଥିଲେ ତ ତା ଜୀବନ ଯାଇ ଥାଆନ୍ତା । ଆଉ ଘଡ଼ିକେ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ସାଧବ ତା ପ୍ରାଣ ରଖିବାରୁ ନ୍ୟାୟରେ ତାକୁ ପ୍ରାପତ ହେଲା ।

ତହୁଁ ଶୁକ ଶାରିକାଏ କହିଲେ, ତେବେ କୁନ୍ଦରେଖାକୁ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଲୋକ ପଣ୍ଡା ବର ପ୍ରାପତ ହେଲା । ଏ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଲୋକ ପଣ୍ଡାରେ କନ୍ୟାର ଯେଉଁ ସଂବାଦ ଅଛି, ତାହା ପଚାରି ଶୁଣ ।

ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଲୋକ ପଣ୍ଡାକୁ ପଚାରିଲେ, ଏ କନ୍ୟାଠାରେ ତୋହର କି ନିମିତ୍ତ ଅଛି ତାହା କହ । ସେ କହିଲା, କନ୍ୟାଠାରେ ମୋର ଯେଉଁ ନିଷ୍ଠ ଅଛି, ତାହା ଏ ଶୁକ ଶାରିକା ଶୁଣି ଦେଖିଛନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତୁ, ତାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣ । ବ୍ରାହ୍ମଣେ କହିଲେ, ହେ ଶୁକ ଶାରିକେ, ତୁମ୍ଭେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ କି ଜାଣିଛ ତାହା କହ । ଶୁକ ଶାରିକା ଏହା ଶୁଣି କୁନ୍ଦରେଖା କୂପରେ ପଡ଼ିବାଠାରୁ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଲୋକ ପଣ୍ଡାକୁ ବରଣ କରିବା ଚରିତ ସକଳ ସମସ୍ତ କହିଲେ । ଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କହିଲେ, ଏ ତ ବଡ଼ ନ୍ୟାୟପର ହେଲା । ପୁଣ୍ୟଶ୍ଲୋକ ପଣ୍ଡା କୁନ୍ଦରେଖାକୁ ଜୀବନ ଦାନ

ହୋଇଛୁ । କୁନ୍ଦରେଖା ଧର୍ମ ସାକ୍ଷ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ବରଣ କରିଅଛୁ । ପୁଣି ଆନ ପୁରୁଷ ଛୁଇଁଲେ ହୃଦୟ ଫାଟିଯିବ ଏରୂପେ ସତ୍ୟ କରିଛୁ । ସ୍ୱୟଂ-ବରଣ ତ ସବୁ କାଳେ ପ୍ରଧାନ । ଏ ତ ଦଇବ ଆପୃତ୍ତିରୁ ସ୍ୱୟଂ ବରଣ ହେଲା । ଏ ସକାଶୁଁ (୧) ପୁଣ୍ଡରୀକ ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ କୁନ୍ଦରେଖା ପ୍ରାପତ ହେଲା ।

ଏରୂପେ ନ୍ୟାୟ ଛିଡିବାରୁ ସମସ୍ତେ ଶାନ୍ତ ହେଲେ । ମାଢ-ବିନୋଦ କଥା ସରିଲା ।

ଏରୂପେ ମୋହନାଙ୍ଗଠାରୁ ଶୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ହେଲା ।

———

(୧) ସ୍ୱକାଶୁଁ—ପାଠାନ୍ତର ।

ପ୍ରୀତିବିନୋଦ

ମୋହନାଙ୍ଗକୁ ପୁଣି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା, ହେ ପ୍ରିୟତମ (୧) ପ୍ରୀତି ବିନୋଦ ବୋଲି ଯଉଁ କଥା ତାହା ତେବେ କହିବା ହେଉ । ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା ହଉ, ତେବେ ପ୍ରୀତି ବିନୋଦ କଥା କହିବା, ଶୁଣ ।

ଶ୍ଳୋକଃ :—

ପ୍ରୀତିଃ ସର୍ବସୁପର୍ବମୋହନକରୀ (୨) ସଲ୍ଲଗ୍ନିକା ସା ଯଦି
ସା ସ୍ୟାନ୍ନୀଚଗତା (୩) ହ୍ୟମଙ୍ଗଳକରୀ ଦୁଷ୍ଟାନ୍ୱିତା ଦୁଃଖଦା
କଷ୍ଟାତ୍ କଷ୍ଟତରପ୍ରଦେହଶଠଗା ଧୀରାଶ୍ରୟା ମଙ୍ଗଳା
ତସ୍ମାତ୍ ପ୍ରୀତିମମଙ୍ଗଳାଂ ବିଦଧତେ ନ ସ୍ୱିଷୁ ଲୋକେଷୁ ଚ ।

କଥା :—

ପ୍ରୀତି ଯେ ସେ ଏକା ପ୍ରକାର ନୁହଇ । ତେବେ କେତେ ପ୍ରକାର କି ? ନାଁ, ଶଠପ୍ରୀତି, ଦୁଷ୍ଟପ୍ରୀତି, ନୀଚପ୍ରୀତି, କାର୍ଯିଯୋନା ପ୍ରୀତି, ପ୍ରବଳ ଶଠପ୍ରୀତି, ଅଭେଦପ୍ରୀତି, ପରସ୍ପରପ୍ରୀତି, ନିଜ-ସୁଖପ୍ରୀତି, ଏରୂପେ ବହୁତ ପ୍ରକାର ଅଛି, ତହିଁକି ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା, ଶଠପ୍ରୀତି କେମନ୍ତ କି ? ମୋହନାଙ୍ଗ କହିଲା :—

ଶଠପ୍ରୀତି

ସେ ଯେ କର୍ମପୁର ନାମେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଣେ ଥିଲା । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରିବାକୁ ବାହାରିଲା । ଘରଠାରୁ ଦୁଇଗ୍ରହ ବସା ଗଲାଉତ୍ତାରୁ ଏକ ବନକରେ ନାପିତ ଜଣେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ଦେଖି କିଛି ଦୂରଯାଏ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗମନ କରନ୍ତେ ଅନୁମାନ କଲା ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରେ

---

(୧) ପ୍ରେଷ୍ଠତମ—ପାଠାନ୍ତର ।
(୨) ବିପଦ୍ଧ୍ୱଂସନକରୀ—ପାଠାନ୍ତର ।
(୩) ସା ସାମାନ୍ୟଗତା—ପାଠାନ୍ତର ।

ଧନ ଅଛି । ଏ ଧନ ଏହାଠାରୁ କିରୂପେ ନେବ ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଛେ ପଛେ ଯାଉଥାଇ । ଦୁଇଚାରି କୋଶ ସଙ୍ଗ ହୁଅନ୍ତେ କର୍ପୂର ପଚାରିଲେ ଆରେ ବାପୁ, ତୁ କି କୁଳରେ ଜନ୍ମ ? ତୋ ଘର କେଉଁଠାରେ ତୋ ନାମ କି ? କେଣିକି ଯିବୁ ତାହା କହ । ନାପିତ କହିଲା, ମୁଁ ଜାତିରେ ଗୋପାଳପୁଅ, ମୋ ଘର ମଧବା ଦେଶରେ, ମୋ ନାମ ମନ-ମକୁଅଁ, ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଆସିଛି । ଯେବେ ଉତ୍ତମ ସଙ୍ଗ ମିଳନ୍ତା ତେବେ ତା' ସଙ୍ଗେ ଯାଆନ୍ତି । ଗୋସାଇଁ କେଣିକି ବିଜେ କରୁଛ ? ସେ ବୋଇଲେ, ଅମ୍ଭେ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରିବାକୁ ବାହାରିଛୁଁ । ନାପିତ କହିଲା, ମୋର ପୂର୍ବଭାଗ୍ୟ ଦଶିଲା । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଚରଣେ ସେବା କରି-ଥିବି । ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରିବି । କର୍ପୂର କହିଲେ, ତୋ ଆମ୍ଭ ତ ପରଚେ ନାହିଁ, କିରୂପେ ସଙ୍ଗେ ନେବୁଁ । ଅଗ୍ୟାତ ଲୋକ ସଙ୍ଗେ ରଖିଲେ କାଳେ ବିଡ଼ମ୍ବଣ ହୁଅଇ ।

ଅଜାଣ ଲୋକ ସଙ୍ଗ	ପ୍ରଭାତରବିରଙ୍ଗ,
ଭୋଖ ଆତୁର ବ୍ରତ	ଲୋଭୀ ସାମନ୍ତ ସତ,
ମୂର୍ଖ ନାୟକ ଗୃହ	ଆମ୍ବଡାଳିଆ ନାହ,
କୃପଣଜନ ଭୋଗ	ମୁଣ୍ଡବୋହିଆ ଯାଗ,
ସଦା ଋଣିଆ ଗୃହ	ନଈକୂଳିଆ ବାସ,
ଅମଲଖିଆ ମନ	ପାପଅର୍ଜିତ ଧନ,
ବିଧବା ନାରୀ ବେଶ	ଦାନ୍ତୁରୀମୁଖୀ ହାସ,
ବୃଦ୍ଧନାୟିକ ବାଳା	ଦରିଦ୍ରପୁଅ ଲୀଳା,
ଲୀଣା ସେବକ କୋପ	ପୁରୁଣା ଗୁଣ ଗୃପ,
ସିଂହ ଦୁଆର ତେଲ	ଗୁହାଳ ପାଖ କଲ୍ଲୀ,
କଉଡ଼ିବିଦିଆ ରତି	କପଟୀ ମିତ୍ର ପ୍ରୀତି,

ବାଟଚଢ଼ାଇବସା,
ଯେତେ କଥା କହିଲେ ମନମକୁ ଆଁ
ଏ ବେଳ ବେଳକୁ ହୋଏ ଲୋକହସା ।

ଏହା ଶୁଣି ନାପିତ କହିଲା ହେ ଗୋସାଇଁ ଯାହାକୁ ଯଉଁ ଯୋଗ ଥାଏ, ସେ ଅବଶ୍ୟ ହୁଅଇ । ହିତ ହେଲେ ପରଲୋକ ଆପଣାରେ, ଅହିତ ହେଲେ ଆପଣା ଲୋକ ପର । ଅମୃତ ସମାନ ଆହାର ଖାଇ, ସେ ଅପାକ ହେଲେ ପେଟରେ ଥାଇ ପ୍ରାଣ ନିଅଇ । ଦେହରେ ବ୍ୟାଧି ହେଲେ ଣଏ କୋଣ ଅରଣ୍ୟରୁ ତାଲମୂଳିକା ଆଣି ଖାଇଲା ବେଳେ ପିତ୍ତ କଷା ଲାଗୁଥାଇ । ବେଳକୁ ପ୍ରାଣଦାନ ଦିଅଇ । ବିଧାତା ସୁମୁଖ ହୋଇଲାବେଳେ ମନେ ନ ଥିଲା ସୁଖ ମିଳଇ । ସେ ବାମ ହୋଇଲାବେଳେ ଅଚଳାଚଳ ସମ୍ପତ୍ତି ନାଶଯାଇ । ମୁଁ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିଏ କହିବି ତେବେ ଶୁଣିବା ହୋଉ ।

ସେ ଯେ ହେମକାଞ୍ଚନ ନାମେ ଏକ ନଗର ଅଛି । ସେ ନଗର ରାଜା ନାମ ବୀରଭୁଙ୍ଗ । ସେ ରାଜାଙ୍କ ଗୁରୁଗୋସାଇଁଙ୍କ ନାମ ଜ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ । ଏକ ଦିନକରେ ସେ ରାଜଗୁରୁ ଗୋସାଇଁ ପାଲିଙ୍କିରେ ବସି ବିଜେ କରିଛନ୍ତି ।

ଖଦ ପିଚ୍ଛ-ଚ୍ଛମର ଆଡେଣି ଛତା ପାଟର,
ବଇଷ୍ଣବ ମଣ୍ଡଳୀ ଭେରିତୁରି ବାଂଶରି
ମୃଦଙ୍ଗ କରତାଳ ଚଉପାଶେ ଲୋକବଳ
ମଣିମା ମଣିମା ଡାକ,
ଗୋସାଇଁ ବିଜେ କରନ୍ତେ ଉଚ୍ଛୁଳି ପଡୁଛି ବାଣ୍ଡ ବାଟ ନଗରଯାକ ।

ଏହି ସମୟରେ ନତମ୍ବିନୀ ନାମେ ବେଶ୍ୟା ସେହି ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁକୁ ଯାଉଥିଲା । ତା' ପଛେ ଖବରୂପ ନାମେ ଏକଜଣେ ମର୍ଦ୍ଦଳ ଘେନି

ଯାଉଛନ୍ତି, ଜୋତିପୁଞ୍ଜ ଗୋସାଇଁଙ୍କି ସେ ବେଶ୍ୟା ଦେଖି ସଲଜ୍ଜ ହୋଇ ଦଣ୍ଡବତ କରି ଅଡ଼ହୋଇ ରହିଲା । ଖର୍ବରୂପ ମାଦଳିଆକୁ ଗୋସାଇଁ ଦେଖି ମନେ ବଡ଼ ଉପହାସ କଲେ । ବିଚାରିଲେ, ଏହା ଜନ୍ମରୁଁ କି କାର୍ଯ୍ୟ, ଦାସୀ ପଛେ ଗୋଡ଼ାଉଛି, ଏହା ଜନ୍ମ ଧିକ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଜନ୍ମ ବଡ଼ ସୁଫଳ । ଏତେ ବଡ଼ ସମ୍ପଦ ଭୁଞ୍ଜୁଛୁଁ । ଏରୂପେ ମନେ ଗର୍ବ କଲେ । ଖର୍ବରୂପ ଦଣ୍ଡବତ କରନ୍ତେ ତାକୁ କଲ୍ୟାଣ ନ କରି କହିଲେ, ତୁମ୍ଭ ଠାକୁରାଣୀ ତେଣେ ଯାଉଛନ୍ତି ଯାଇଁ ତାଙ୍କ ଚରଣେ ସେବା କର । ଏହା ଶୁଣି ଖର୍ବରୂପ ମନରେ ବଡ଼ ଆକୁଳ ହୋଇ ରୋଦନ କଲା । ବିଚାରିଲା, ମୁଁ ବଡ଼ ପାପୀ । ଦାସୀଦାସ ହେଲାକୁ ସିନା ମୋତେ ଏତେ ଉପହାସ କଲେ । ହେ ମହାପ୍ରଭୁ, ମୋ ଅଦୃଷ୍ଟରେ ଏହା ଲେଖିଥିଲ, ଏମନ୍ତେ ବଡ଼ ଆରତରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କଲା । ପ୍ରଭୁ ତ ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ, ଆରତ-ତ୍ରାଣ । ଜ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ଗର୍ବ, ଖର୍ବରୂପ ଆର୍ତ୍ତି ଏ ଦୁଇ କଥା ସହି ନ ପାରି ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କ ପରି ହୁଅ । ଏମନ୍ତେ ରାଜଗୁରୁ ଗୋସାଇଁ ମଠକୁ ଗଲେ । ଖର୍ବରୂପର ଏ ଚିନ୍ତା ହୁଅନ୍ତେ ବେଶ୍ୟା ସଙ୍ଗେ ଗୋଡ଼ାଇ ଯାଇ ନ ପାରିବାରୁ ସେ ବେଶ୍ୟା ତାକୁ ବହୁତ ଗାଳି ଦେଲା । ତା' ଗାଳି ଶୁଣି ଖର୍ବରୂପ ଧାଇଁ ଯାଆନ୍ତେ ବାଟରେ ଝୁଣ୍ଟି ପଡ଼ିବାରୁ ମର୍ଦ୍ଦଳ ଭାଜିଗଲା । ନିତମ୍ବିନୀ ମର୍ଦ୍ଦଳ ଭାଜିବାରୁ ବିମୁଖ ହୋଇ ନବରକୁ ନ ଯାଇଁ ଘରକୁ ନେଉଟି ଆସି ଖର୍ବରୂପକୁ ବକାଇ ଅନେକ ମାଡ଼ ମରି କନା ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧାଇ ବାହାର କରିଦେଲା, ଖର୍ବରୂପ ସେ ରାଜ୍ୟରେ କାହାରି ମୁଖ ଚାହିଁ ନ ପାରି ଯାଇଁ ଅରଣ୍ୟ ଭିତରେ ପଶିଲା । ଏରୂପେ ତିନି-ଦିନ ତିନି ରାତି ଗଲା, ଭୋଖରେ ପେଟ ପୋଡ଼ି ଯାଉଛି । ପାଣି ମାତ୍ରକ ଦେଖିଲେ ପିଅଇ, ଏହିରୂପେ ଯାଇଁ ଯାଇଁ ରସରଙ୍ଗ ନାମେ ଏକ ନଗର, ସେ ନଗର ପାଶେ ଶ୍ମଶାନ ପଦାଠାକେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ପ୍ରବେଶ

ହେଲା । ସେଦନ ସେଠାରେ ଏକ ମୃତୁ ମନଷକୁ (୧) ଦହନ କର ଯାଇଛନ୍ତ ଯେ ସେ ମଡ଼ାଭାତ ଅଠିକା ଗୋଟାକେ ଅଛ । ନଆଁ ଜଳୁଛ । ଖର୍ବରୂପ କ୍ଷୁଧାରେ ଅଚେତନ ହୋଇଥିବ ରୁ ସେ ଭାତ ଖାଇ ମଡ଼ାନଆଁ ପୁଆଁଉଛ । ଏହ ସମୟରେ ସେହ ନଗ ଗୋପାଳ ଗାଈ ଘେନ ନଗକୁ ନେଉଥିଁ ଅସନ୍ତେ ଖର୍ବରୂପ ଭାତଖିଆ, ନଆଁପୁଆଁ ଦେଖିଲା । ବଚ୍ଚଲା, ଏ ତ ମହାପୁରୁଷ ଗୋସାଇଁ । କଉଁଠାରୁ ଏଠାକୁ ବଜେ କଲେ । ସିଦ୍ଧ ସାଧୁ ରୂପ ଏ । ଅନ ଛର ବେଲେ କ ଏ କର୍ମ କର ପାରଇ? ଏମନ୍ତେ ଯାଇଁ ଗ୍ରାମରେ ବାରତା କହନ୍ତେ ତାହା ଶୁଣି ଏକ ତନ୍ତ୍ର ପେଟଟଣା ରୋଗୀ ଥିଲା ଯେ ସେ ଶ୍ମଶାନକୁ ଧାଇଁ ଯାଇ ଦେଖିଲା ନଆଁ ପୁଆଁଉଛନ୍ତ, ଭାତ ଖାଉଛନ୍ତ । ତନ୍ତ୍ର ଯାଇଁ ଅଗରେ ଉଭା ହୁଅନ୍ତେ ଖର୍ବରୂପ ବଚ୍ଚରୁଛ ଏବେ ଏହାକୁ କ କହବ । ଈଶ୍ୱର ତ ତାକୁ ସୁମୁଖ ହେଲେଣି, କହଲା, ରେ ବାବା, ପେଟ ବଡ଼ା ଦୁଖ୍ ଦେଲା ହେଁ । ଏହା ଶୁଣି ତନ୍ତ୍ର ଭୂମିରେ ଦଣ୍ଡ ପ୍ରାଏ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ବୋଇଲା ଗୋସାଇଁ, ମୋ ଦୁଃଖ ଜାଣି ଅଯ୍ୟା କଲ । ଏବେ ରୋଗ ଖଣ୍ଡନ କର । ଏମନ୍ତ କହ ଆନନ୍ଦରେ ଗ୍ରାମକୁ ବୋଲ ଧାଇଁ ଯାଇ ହୁର କଲା, ମହାପୁରୁଷ ଗୋସାଇଁ ଶ୍ମଶାନ ପଦାରେ ବଜେ କରଛନ୍ତ । ମୋ ମନ କଥା କହଲେ । ଏମନ୍ତେ ଗ୍ରାମଯାକରେ ଚହଲ ହୁଅନ୍ତେ କ ନାରୀ କ ପୁରୁଷ ସମସ୍ତେ ଦରଶନ କରବାକୁ ବାହାରଲେ । ବନ୍ଧ୍ୟାନାରୀ ଦୁର୍-ଗୋଟା ନଡ଼ିଆମାନ ଘେନ ଆଗରେ ଯାଇଁ ଦେଖିଲେ ଭାତ ଖାଉ-ଛନ୍ତ, ନଆଁ ପୁଆଁଉଛନ୍ତ । ନଡ଼ିଆ ରଖି ଦଣ୍ଡବତ କରନ୍ତେ, ସେ କହ୍ଲେ, 'ରେ ମାତା, ଉଦର କେ ବାତ୍ ମୁଁ ଦଓଡ଼ତ୍' । ଏହା ଶୁଣି ସେ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁହେଁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ବୋଇଲେ, ଗୋସାଇଁ ଏ

---

(୧) ମନଷ୍ୟ, ମନସ୍ୟ—ପାଠାନ୍ତର ।

ଯେତେ କଷଣ ଭଲ କର । ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅର ଯୋଡ଼ା ଦେହ ବେଦନା ହୋଇଥିଲା ଯେ ସେ ମୁଦା ଯେନ ଯାଉଁଲା । ଖଙ୍ଗରୂପକୁ ଦର୍ଶନ କର କହଲା, ଗୋସାଇଁ ମୁଁ କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଇଲ ତାହା ଅଜ୍ଞା ହୋଉ । ଖଙ୍ଗରୂପ ବଗ୍ଦ୍ରଲା, ଏଥର ନଶ୍ଚେ ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଗଲ । ଏମନ୍ତ ଅର୍ଦ୍ଧ-ମନରେ କହଲା, 'ଅବ୍ ସଙ୍କଟ ଜାନକୀ ରମୋ ହରେ' । ଏହା ଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରୀ-ପୁଅ ବଗ୍ଦ୍ରଲା, ଏ ସାକ୍ଷାତ ଈଶ୍ୱର ସ୍ୱରୂପୀ ! ଏମନ୍ତ ବଗ୍ଦ୍ର ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଣାମ କର ପୂଜା ସାମଗ୍ରୀମାନ ଅଣିଦେଲା । ସାଧବ ମୁକ୍ତାହାର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରସ୍ତ କର ମୁଦା ଯେନ ଯାଇଁ ଦେଖିଲା, ନାଆଁ ପୁଆଁଉଛନ୍ତ, ଶଅ ଶଅ ଲୋକ ପାଏ ପଡ଼ି ଶୋଇ ଜଣାଉଛନ୍ତ । ଏ ସମୟରେ ସାଧବ ଯାଇଁ ବୋଇଲା, ଗୋସାଇଁ ମୁଁ କ ଆଣିଛି ଅଜ୍ଞା କର । ଖଙ୍ଗରୂପ ଭୟରେ କହଲା, 'ଅବ୍ ଉମାଗ୍ ତହିଁ ହାଗ୍' । ଏହା ଶୁଣି ସାଧବ ବହୁତ ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଣାମ କର ବଗ୍ଦ୍ରଲା, ଏ ପୃଥୀରେ ଅସି ଭାଗ୍ୟ ପ୍ରବେଶ ହେଲା । ମହାମହମ ଯତ୍ତ ମିଳଲେ । ସାଧବ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ବହୁତ ପୂଜା କର ଯାଇଁ ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ କହଲା ।

ଏଥି ଭିତରେ ଦୁଇ ଚ୍ୟରଦନ ଗଲା । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଦେଖିବାକୁ ଅନେକ ଦେଶରୁ ଲୋକ ଅଇଲେ । ନାନା ସାମଗ୍ରୀମାନ ଭେଟିଲେ ।

କେ ରୋସାଇର ଗୁଲ,   କେ ଫଳମୂଳ,
କେ ଜଳପାନ ଅଣଇ,   କେ ଭାଙ୍ଗ ତମାଖୁ ଦେଇ
କେ ଚନ୍ଦନ ଚୁଆ କର୍ପୂର,   କେ କନକ କଡ଼ା ନୂପୁର,
କେ ଯୋହଲା ମୋତ୍ତ ମାଳୀ   କେ କଟିକ ରୂପା ଶିକୁଳି,
କେ ତାମ୍ବୂଲ ବଡ଼ିଆ ବଟା,   କେ ଦବ୍ୟ କୁସୁମ୍ବା ଯୋଟା,
କେ ମୋହନା ଗଞ୍ଜା ଖଟଇ,   କେ ତମାଙ୍ଖୁ ବଡ଼ା ଭେଟଇ,
କେ ପାଚଲା ପାନ ଣଏ,   କେ ଲବଙ୍ଗ ମରଚ ପାଏ,

କେ ଖଇର ଗୁଆ ନେଲା, କେ କଲା ଉଡ଼କା ଦେଲା,
କେ ସର ଲବଣୀ ଦହି, କେ ପୁଣି କାକରା ଖଇ
କେ କମ୍ବଳ କେହି ଶାଲ କେ ସହନ ମଲ ମଲ,
କୁଜୀ କାମଳୀ କେଶା ବାଉଳୀ, କଣା କୁବୁଜା ପେଟା ବମକ୍କା,
ପଙ୍ଗୁ ଗୋଦରୀ ପେଟ ବେଦନୀ, ଏଣ୍ଡୁଆମାନ ପିତ୍ତ ପାଙ୍ଗୋଳ,
ଆଁ ଘ ଛଟା ପେଟ ଚକଟା, ଅଁଟପୁରୁଷା କମଳଖଇଯା,
ଦନ୍ତକଟି କାନ କୁଟୁର ଜଳଙ୍କା କାଶୀ ଠେଙ୍ଗା,
ବାଞ୍ଝ ମଡ଼ାଛୁ ପିନ୍ନାସ ନାକଫେଟୀ,
ଧାଇଁଲେ ଶଅ ଶଅ ଧକାଇ ସର୍ପ ସର୍ପ,
ପଡ଼ି ଉଠି ଧାମନ୍ତି, ଚଳକୁ ନ ଚ୍ହାନ୍ତି,
କେ ବୋଲଇ ଲୋ ମାଆ, ମୋ ହାଥ ଧରଥାଆ,
କେ ବୋଲଇ ଦୁଲଣା, ହୋଉଛି ଲୋ ବଣା,
କେ ବୋଲଇ ବର, ଦେଖି ନ ପାରେ ମୋର,
କେ ବୋଲଇ ଚ୍ଳଲ, ତାହାର ଏହି ହାଲ,
ଏମନ୍ତରେ ଯାଇଁ, ଭେଟନ୍ତେ ଗୋସାଇଁ,
କେହି କେହି ଦୁଖ ଜଣାନ୍ତି ଗୁଆ ନଡ଼ିଆମାନ ଥୋଇ,
ତାଙ୍କ ହୋଇ ଖବରୂପ ଚ୍ହିଁ ବନ୍ଧୁର କଲା ଏ ବେଶ,
କେମନ୍ତେ ଏଥୁଁ ପାର ହୋଇ ପଶିବା ଗହନ କାନନ ଦେଶ ।

ଏମନ୍ତେ ରାଜା ବୀରମଣ୍ଡନଙ୍କ ଛାମୁରେ ଯାଇଁ ଏ ବାର୍ତ୍ତା ମିଳନ୍ତେ ରାଜା ଆଜ୍ଞା କଲେ, ଆମ୍ଭେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା । ଶ୍ରୀପାଳଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପେନ ଆସ ।

ଏରୂପେ କର୍ମପୂରଙ୍କ ଆଗେ ମନ ମନୁଆ କହୁଅଛୁ, ଆହେ ଗୋସାଇଁ, ଏବେ ଶୁଣ ।

ସେ ବୀରମଣ୍ଡନ ରାଜାଙ୍କୁ ମାର ତାଙ୍କ ଭାଇଙ୍କି ରାଜା କରବାକୁ ସେ ରାଜ୍ୟ ଲୋକେ ମେଳ କରଥାଆନ୍ତି । ସମସ୍ତ ନ ପାଇବାରୁ ମାର ନ ପାରନ୍ତି । ସେହି ଦନ ସେ ମେଳଆଏ ବଚାରଲେ ଆଜ ନ ମାଇଲେ ଗୋସାଇଁ ତ ସର୍ବଜ୍ଞ, ନକ ଆମ୍ଭ ମେଳ କଥା କହଦେଇ ଯାଏ । ଏମନ୍ତ ଭାଳ ସମସ୍ତ ଲୋକେ ସେଦନ ରାଜାଙ୍କୁ ମାରବାକୁ ନଅରଠାରେ ଜଗି-ରହଛନ୍ତି । ଏମନ୍ତେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ପାଲଙ୍କି ଘେନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଯାଇଁ ଗୋସାଇଁଙ୍କି କହଲା, ରାଜା ଦରଶନ କରବେ ପାଲଙ୍କିରେ ବଜେ କର, ନଅରଠାକୁ ଯିବା । ଏହା ଶୁଣି ସର୍ବଜ୍ଞରୂପ ବଚାରଲା ଆସି ମରଣକାଳ ନକଟ ହେଲା, ଏବେ କ ବୁଦ୍ଧି କରବି । ଭଲା ଦେଖିଯିବା, କ ହୋଉଛି ହୋଉ । ଏମନ୍ତ ବଚାର ପାଲଙ୍କିରେ ବସି ନଅରଠାକୁ ଗଲା ।

ମଶାଲ ଆଲୋକ ଶଅ ଶଅ ଲୋକ,
ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯାଆନ୍ତି ହରବୋଲ ଦଅନ୍ତି,
ଏମନ୍ତରେ ଯାଇଁ
ସିଂହଦ୍ୱାରଠାରେ ମିଳଲେ ମହାମହିମ ଗୋସାଇଁ ।

ରାଜା ପୁଣି ପାଦଗଢରେ ସିଂହଦ୍ୱାରଠାକୁ ବେଲ ପାଛୋଟି ଅଇଲେ । ସେ ରାଜାଙ୍କର ପୁତ୍ର ନ ଥିବାରୁ ପୂର୍ବରୁ ବଚାରଛନ୍ତି ଆମ୍ଭର ପୁତ୍ର ହୋଇବ କ ନାହିଁ ଏକଥା ଗୋସାଇଁଙ୍କଠାରୁ ଜାଣିବା । ଦଅନେ କଅ-ଫୁଲ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତ କର ଧରଛନ୍ତି । ରାଜା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଦଣ୍ଡବତ କର ଭତରକୁ ନେଇ ଉତ୍ତମ ଆସନରେ ବସାଇଲେ । ରାଜାହିଁ ଆସ-ନରେ ବଜେ କଲେ । ଦଅନେ ମୁଦା ଘେନ ବସି ଗୋସାଇଁଙ୍କି ଚାହିଁଛନ୍ତି । ସେ, ଯଉଁ ମେଳଆମାନେ ସେ କାତର ହୋଇ ଦୀପ ଲଭାଇ ଅନ୍ଧାରରେ ବସି ବଚାରୁଛନ୍ତି ଗୋସାଇଁ ନକ ଆମ୍ଭ ମେଳ କହ ଦେଇ-ଥାଇ । ଏମନ୍ତ ଭାଳ ତହିଁରୁ ଦୁଇଜଣ ଆସି ସଭାରେ ଠିଆହୋଇ ବୁଝ-

ଛନ୍ତି । ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ରାଜା ଦଧାନ ଉଠି ଠିଆହୋଇ ହାତଯୋଡ଼ି ଜଣାଇଲେ 'ମହାରାଜ, କିଛି ହୁକୁମ କରେ, କଧ୍ ତର୍ ସେ ଦଲ୍ ଖାତରନ୍ଦାଁ ହୋଗା' । ଏହା ଶୁଣି ଖଡ଼ଗରୂପ ଭୟରେ ରାଜାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ନ ଚାହିଁ ମନରେ ଧର୍ମଚନ୍ତା କରି ମେଳଥାଏ ଥିବା ଦଗକୁ ଅନାଇ କହିଲା, 'ରାଜାକୁମାର ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ହାର, ଦଧାନହିଁ ଯହିଁ କଥା ବଚାର ।' ଏତା ଶୁଣି ରାଜା ଦଧାନ ପାଏ ପଡି ଶୁଅନ୍ତେ ସେ ମେଳଥା ଦୁଇଜଣ ଭୟରେ ଥରଥର ହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ, 'ହେ ମହାରାଜା, ଆମ୍ଭେ ଦୁଇଜଣ ଏକା ଏ ବଚାରରେ ନାହୁଁ । ଗୋସାଇଁ ତ ଅଗଂ୍ୟା କଲେଣି ଆଉମାନେ ତେଜଣେ ବସିଛନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଧରାଇ ଆଣ । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଧର୍ମ ଗୋସାଇଁଙ୍କି ବଞ୍ଚାଇଲା, ଆମ୍ଭେ ମେଳକରି ମାରଗଲୁ ।' ରାଜା ଏହା ଶୁଣି ଚକତ ହୋଇ ତାଙ୍କ କଥା ବୁଝି ଆଉମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଧରାଇ ରଖିଲେ । ଆରଦନ ପୁଣି ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝି ସମସ୍ତ ମେଳଥାଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଲେ । ଖଡ଼ଗରୂପ ଗୋସାଇଁଙ୍କଠାରେ ଈଶ୍ୱର ସମାନ ବୁଦ୍ଧି ରଖି ଆପଣେ ରାଜା ତାଙ୍କଠାରୁ ମନ୍ତ୍ର ଘେନ ରାଜଗୁରୁ କଲେ । ରାଜଗୁରୁ ହୋଇଲା ଉତ୍ତାରୁଁ କଉଁ ସମ୍ପତ୍ତି କୁହାଇ କ ? ଏରୂପେ ଖଡ଼ଗରୂପ ନଶ୍ଚନ୍ତ ହୋଇ ରହ ଭୋଗ କଲା । ସଂସାର ଯାକରେ ମହାପୁରୁଷ ଗୋସାଇଁ ରାଜଗୁରୁ ହେଲେ ବୋଲି ନାମ ଖ୍ୟାତ ହେଲା । ଈଶ୍ୱର ଦୟା କଲେ ଏମନ୍ତ ହୋଏ ।

ମନମକୁଆ କହୁଛି, ଆହେ ଗୋସାଇଁ, ଏବେ ଶୁଣିମା ହୋଉ ।

ଏଥିଭିତରେ ତେଜଣେ ଜ୍ୟୋତପୁଞ୍ଜ ରାଜଗୁରୁ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଗବ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ତ ଈଶ୍ୱର ଅଗଂ୍ୟା ହେଲାଣି । ଏକଦନକରେ ବୀରଭୁଙ୍ଗ ରାଜା ତାଙ୍କ ରାଣୀଙ୍କ ଘେନ ବସିଅଛନ୍ତି, ଏ ସମୟରେ ରାଜଗୁରୁ କଲ୍ୟାଣ କରବାକୁ ଗଲେ । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାଜା ରାଣୀ ଦୁହେଁ ଆସନରୁ ଉଠି ନମସ୍କାର କରନ୍ତେ ରାଣୀଙ୍କ ସ୍ତନ ପ୍ରଦେଶରେ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲା ।

ତାଙ୍କୁ ତ ଦଇବ ବାମ ହେଲାଣି, କଲ୍ୟାଣ କି କରିବେ କି, ରାଣୀଙ୍କ ଶୋକରେ ମୋହିତ ହୋଇ ବୋଇଲେ ।

ଏ ଯଉଁ କୁଚ ଯୁଗଳ   କଟରେ ଧରି ଯେବେ କରନ୍ତ କୋଳ
ସ୍ୱର୍ଗକୁ ମଣନ୍ତ ତଳ, ମୋ ଧନରେ ।

ଏ ପଦକ ବୋଲି ଦେଲେ, ଏ ସମୟରେ ଚେତା ହେଲା । ରାଜା ତାଟକା ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି, ରାଣୀ ପୁର ଭିତରକୁ ପଳାଇଲେ । ରାଜାହିଁ କିଛି ନ କହି ପିଟିକରି ବାହାରି ଗଲେ । ଗୋସାଇଁ ବଡ଼ ଭୟରେ ସେଠାରୁ ବାହାରି ଅସି ପାଲିକିରେ ଚଢ଼ି ମଠକୁ ନ ଯାଇ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଯିବ ବୋଲି ବାହାରି ଗଲେ, ଏକଥା ରାଜା ରାଣୀ ଗୋସାଇଁ ମାଏ ଜାଣନ୍ତି, ଅଉ କେହି ନ ଜାଣନ୍ତି, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଯିବା ଶୁଣି ମଠରେ ଥିବା ବଇଷ୍ଣବମାନେ ସକଳ ସାମଗ୍ରୀମାନ ନେଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗଲେ । ସେ ରାଜ୍ୟ ପାରହୋଇ ରାଜରଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ସୀମାରେ ଦେଖିଲେ ଦିବ୍ୟ ପୁଷ୍କରିଣୀଏ ଅଛି, ସେଠାରେ ଜ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ସ୍ନାନ ନିତ୍ୟକର୍ମ କଲେ । ସଙ୍ଗ ବଇଷ୍ଣବମାନେ ଆପଣା ଖିଆପିଆ ଚରଣରେ ଲାଗିଛନ୍ତି, ଗୋସାଇଁ ଅଲଗା ହୋଇ ବସି ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି । ଏ ସମୟରେ ଚିତ୍ରରୂପ ନାମେ ଏକ ଶୁଣ୍ଢୀ ସେ ଅସି ସେହିଠାରେ ସ୍ନାନ କରି ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପାଶକୁ ଯାଇ ଦଣ୍ଡବତ କରନ୍ତେ ଜ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ପଚାରିଲେ ରେ ବାବୁ, ତୁ କି ଜାତି ଅଟୁ ? ଚିତ୍ରରୂପ କହିଲା ମୁଁ ବାରୁନିର୍ମାଣକାରୀ । ଗୋସାଇଁ କହିଲେ, ଉତ୍ତମରୂପେ ନିର୍ମାଣ କରିପାରୁ ଟିକି । ଚିତ୍ରରୂପ କହିଲା, ସୁରାବଳି ଭାଗମାନ ଯେମନ୍ତ ଘଟଣା ହୁଅଇ ସେ କି ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ? ମୂଲଗ୍ରାହକ ଦେଖି ଅନୁରୂପ (୧) କରି ନିର୍ମାଣ କରିବେଇଁ । ଗୋସାଇଁ

(୧) ଅନରୂପ—ପାଠାନ୍ତର ।

ବୋଇଲେ, ଆମ୍ଭେ ସେବା କରିବା, ଉତ୍ତମରୂପେ କରିଦେବ କି? ଶ୍ବେତରୂପ ବିଚାରିଲା, ଏ ଗୋସାଇଁ ବୈଷ୍ଣବ, ଏହାଙ୍କର ଏ ଉପାସନା ମାର୍ଗ ଅଛି । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି କହିଲା, ତେବେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଘେନି ଆସିବି । ଏହା କହି ଘରକୁ ଗଲା, ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ ଉତ୍ତମ କୁମ୍ଭ ଗୋଟିକେ ଦାରୁ ପୂରାଇ ନୂତନବସନ ଗୋଟିକେ ବାନ୍ଧି ଗୋସାଇଁଙ୍କଠାକୁ ଘେନି ଆଇଲା । ଗୋସାଇଁ ଦେଖି କହିଲେ ଆଣିଛୁ କି? ଶ୍ବେତରୂପ କହିଲା, ଆଜ୍ଞା ପ୍ରମାଣେ ଆଣିଛୁ, ଗୋସାଇଁ କହିଲେ, ତେବେ ଏଠାକୁ ଆଣ । ଏରୂପେ ଶ୍ବେତରୂପ ସେ କୁମ୍ଭ ନେଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପାଲିକିରେ ଥୋଇ-ଦେଲେ । ଗୋସାଇଁ ତାହା ଧରି ଫିଟାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ ମଦ୍ୟ କୁମ୍ଭେ ପୂରିଛି । ଦୁର୍ଗନ୍ଧରେ ନାକ ଫାଟିଗଲା, ବୋଇଲେ ରେ ଚଣ୍ଡାଳ, ମୋତେ ପତିତ କଲୁ? ଏମନ୍ତ କହି ତା ଉପରକୁ କୁମ୍ଭ ଫିଙ୍ଗି ଦିଅନ୍ତେ ଶ୍ବେତରୂପ ଉପରେ ତାହା ବାଜି ଭାଙ୍ଗିଯିବାରୁ ଖପରା ଗଳିଯାଇ ରୁଧିର ବହିପଡ଼ିଲା । 'ବଇଷ୍ଣବ ମୋତେ ମାରି ପକାଇଲା ହୋ' ଏମନ୍ତ ବୋଲି ଡାକ ପକାନ୍ତେ ସେ ଗ୍ରାମ ଲୋକମାନେ ଶୁଣି ଧାଇଁ ଆଇଲେ, ଶ୍ବେତରୂପ କହିଲା, ଆହେ ଏ ବଇଷ୍ଣବ ମୋତେ ମଦ ମାଗିଲା, ମୁଁ ଆଣିଦେଲି, ଏବେ ଦେଖାବନା ଦୋଷରେ ମୋତେ ମାରିପକାଇଲା । ଏ ହୁରି ଶୁଣି ସେ ନଗରରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଲୋକେ ରୁଣ୍ଡହୋଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଲୁଗାପଟା, କଂସା ବାସନ ସବୁ ଲୁଟି କରିନେଲେ, ମାଡ଼ ଡରେ ସଙ୍ଗ ବଇଷ୍ଣବମାନେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଏଣେତେଣେ ପଳାଇଲେ, ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ଧରି ନିଅନ୍ତେ ବାଟରେ କୁଣ୍ଠାଧରି ସବୁ ଛାଡ଼ି ଏକାକେ ପଳାଇଯାଇ ସେ ଗ୍ରାମ ମହାଅରଣ୍ୟ ଭିତରେ ଲୁଚି ରହିଲେ । ଆରଦିନ ବୁଲି ବୁଲି ଖଗରୂପ ରାଜଗୁରୁ ହୋଇଥିବା ରାଜାଙ୍କ ଗଡ଼ରେ ବାହାରିଲେ, କ୍ଷୁଧାରେ ପେଟ ଜଳିଯାଉଛି, ବିଚାରିଲେ ଏ ଭଜନମାଳାଟି ନେଇ କିଏ ବିକାଇ କରିବା କି ।

ଏମନ୍ତେ ସେ ନଗ୍ର ଭିତରେ ପଶନ୍ତେ ଦେଖିଲେ ଚୂନ ଘରମାନ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛି । ସେ ବେଶ୍ୟା ସାହି ବୋଲି ନ ଜାଣନ୍ତି, ସେହି ବାଟେ ଯିବାବେଳକୁ ତେଣୁ ସୁନ୍ଦର ବେଶ୍ୟା ଜଣେ ଆସୁଛି, ତାକୁ ଦେଖି ବିଚାରିଲେ, କାଲି ତ ଏ ଦଶା, ଆଜି ଏହା ପାଖେ କିଏ ଦେଖିଲେ ମାରିବ ସିନା । ଏମନ୍ତେ ଭୟରେ ପଳାଇ ଯାଇଁ ଆଉ ବେଶ୍ୟାଠାକୁ ଘରେ ପଶି ଗଲାବେଳକୁ ଏ ବେଶ୍ୟା ଡାକୁଛି, ଏ ମୋରଟି, ଏ ମୋରଟି, ଏହାକୁ କେହି ନ ରଖି ବାହାର କରିଦିଅ ଯାହା ଘରେ ପଶିଲେ ସେ ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ନ ଦେଲା । ଏମନ୍ତେ ଦୁଇ ବେଶ୍ୟା ଯାକ କଳିଗୋଳ ହୁଅନ୍ତେ କ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ବିଚାରିଲେ, ଏ ଜୀବନ କାହିଁକି ଅଛି; ଏତତ୍ତ୍ୱରୁ ପୁଣି ଆଉ କଉଁ ଭୋଗ କରିବ । ଏ ତ ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଦେବେ ନାହିଁ, ଏହା କାହାକୁ କହିବି, ଏବେ ଏହିଠାରେ ରହିବାର ମୂଳ ହେଲା । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ପ୍ରଥମ ବେଶ୍ୟାକୁ କହିଲେ, ମୁଁ ତ ତୁମ୍ଭଠାରେ ରହିବାକୁ ଆସିଛି, ଆଉ କଳି ନୋହି ମୋତେ ରଖ, ଏହା ଶୁଣି ସେ ପ୍ରଥମ ବେଶ୍ୟା ତାଙ୍କୁ ନେଲା, ତା ସଙ୍ଗେ ରହି କ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ତାଠାରେ ମାତିଲେ, ମାଦଳ ବଜାଇ ତାକୁ ନାଚଉଥାନ୍ତି ।

ଏକ ଦିନକରେ ସେ ବେଶ୍ୟା ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁକୁ ନାଚ କରିବାକୁ ବାହାରିଲା । କ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ମାଦଳ ଘେନି ତା ସଙ୍ଗେ ଯାଉଛନ୍ତି । ଏ ସମୟରେ ଖର୍ବରୂପ ରାଜଗୁରୁ ପାଲିଙ୍କି ଚଢ଼ି ତେଣୁ ଆସୁଥିଲେ । ବାଟରେ ସେ ବେଶ୍ୟା କ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଦଣ୍ଡବତ କରି ଅଲଗା ହୋଇ ରହିବା ସମଏ ଖର୍ବରୂପ କ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କି ଚିହ୍ନି କ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ଖର୍ବରୂପକୁ ଉପହାସ କଲା ଦିନ କଥା ହେଜି କେହି କାହାରିକୁ କିଛି ନ କହି ଅଦୃଷ୍ଟକୁ ମାନିଲେ ।

ମନମକୁଆ କହୁଛି ଆହେ ଗୋସାଇଁ, ଏରୂପେ ମନ ନ ଥିଲା କଥା ଈଶ୍ୱର କରନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ କାହିଁକି ମୋତେ ଅନ୍ତର କରୁଛ । ଏହା ଶୁଣି

କର୍ପୂର ବିପ୍ରଘରେ ଏ ତ ଉତ୍ତମ ଚରଗୁଟିଏ କହିଲା । ଏହାର କିଛି ଗ୍ୟାନ ଅଛି । ଏମନ୍ତେ ତାଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ସଙ୍ଗେ ନେବାର ମୂଳ କଲେ । ଦୁଇ ଗୃହବସା ସଙ୍ଗ ହୋଇ ଗଲେ । କର୍ପୂରଙ୍କୁ ମନମକୁଆ ଉତ୍ତମରୂପେ ସେବା କରିବାର ତାଠାରେ ଅନ୍ତର ନ ରଖିଲେ । ତାଙ୍କଠାରେ ଶହେ ଟଙ୍କା ଥିବାର ନାପିତ ଜାଣିଲା । ଏକଦିନ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ରହିଲେ । ନାପିତ ସେ ଗ୍ରାମରେ ଆଉ ଏକ ଠକ ଜଣକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କରି ତାକୁ କହିଲା, ଏ ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରେ ଟଙ୍କା ଅଛି, ତୁମ୍ଭେ ଉପାୟ କଲେ କିଛି ଟଙ୍କା ବାଣ୍ଟି କରି ନିଅନ୍ତାଇଁ । ଶଠ କହିଲା, କି ଉପାୟ କରିବ ତେବେ କହ । ନାପିତ କହିଲା, କାଲି ପ୍ରଭାତରୁ ଆମ୍ଭେ ଯିବୁଁ । ତୁମ୍ଭେ ମଦ୍ୟ କୁମ୍ଭ ଗୋଟିଏ ଲୁଗାଟିକରେ ବାନ୍ଧି ବାଟରେ ଥୋଇ ଲୁଚିକରି ବସିଥିବ । ଆମ୍ଭେ ସେ ବୋକଚ୍ ଯେନ ଝଣ୍ଡ୍ରେ ଦୂର ଗଲା ଉତ୍ତାରୁ ଗୋଡ଼ାଇ ଯାଇଁ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଧରିବ, ବୋଲିବ ମୁଁ ମଦ୍ୟ କୁମ୍ଭ ଥୋଇ ବାହାରକୁ ଯାଇଥିଲି, ଆରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମୋ ମଦ ପିଇଲୁ । ମୋର ପୁଣି ବୋକଚ୍ରେ ଶହେ ଟଙ୍କା ଥିଲା, ତାହା ଯେନ ପଳାଇଲୁ । ଭଲା ଚାଲ ରାଜାଙ୍କଠାକୁ ଯିବା । ଏରୂପେ ତୁମ୍ଭେ କହିଲେ, ମୁଁ ଟଙ୍କା ବାହାର କରି ଦିଅଇଁ ସିନା । ଟଙ୍କା ଦେଲା ଉତ୍ତାରୁ କହିବ ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଆସ । ଏତେକେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗତେ ଆସିବି । ଏରୂପେ ସେ ନାପିତ ଠକ ସଙ୍ଗେ ବିଚାର ଛିଣ୍ଡାଇଲା । ଆରଦିନ ପ୍ରଭାତରୁ ଠକ ସେହିରୂପେ ମଦ୍ୟ କୁମ୍ଭଟିଏ ଲୁଗାଟିକରେ ବାନ୍ଧି ବାଟରେ ଥୋଇ ଅନ୍ତର ହୋଇ ବସିଛି, ଏହି ସମୟରେ କର୍ପୂର ନାପିତ ସେହି ବାଟରେ ଯାଆନ୍ତେ କର୍ପୂର ସେ ବୋକଚ୍ ଦେଖି ବୋଇଲେ ରେ ମନମକୁଆଁ, ଏହା କେ ଛାଡ଼ି ଗଲା କି ଆଉ କି କଥା ? ତହିଁକି ନାପିତ କହିଲା, ଏ ବୋକଚ୍ କିଏ ଛାଡ଼ି ଗଲା ପରା । ଭଲା ଆମ୍ଭେ ନେଇ ଥିବା କି ?

ଯାହାର ଧନ ସେ ଯେବେ ବାଟରେ ଭେଟିବ ତେବେ ତାକୁ ଦେବା । କର୍ପୂର ବୋଇଲେ, ପରଧନ ଆମ୍ଭେ ଛୁଉଁ ନାହିଁ, ତୋ ମନକୁ ଆଇଲେ ନେବ । ଏରୂପେ କହନ୍ତେ, ନାପିତ ସେ ଲୁଗାକୁ ଆପଣା ବୋକଚିରେ ପୂରାଇ ବାନ୍ଧିଲା । ଖଣ୍ଡେ ଦୂର ଗଲାଉତ୍ତାରୁ ଠକ ଧାଇଁଲା । ଡାକ ଦେଉଛି ରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭଲେ ରହ ନୋହିଲେ ମାରିବି । ଏ ଡାକ ଶୁଣି କର୍ପୂର ଛାଟକା ହୋଇ ରହିଲେ । ଠକ ତାଙ୍କ ପାଶରେ ପହଞ୍ଚି ବୋଇଲା ରେ ମନୁଆ ଗୋସାଇଁ, ମୋ ମଦ ପିଇଲୁ । ପୁଣି ମୋ ବୋକଚିରେ ଶହେ ଟଙ୍କା ଥିଲା ଏହା ଯେନ ପଳାଇଛୁ ? ଚାଲ ଦେଖି ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁକୁ ଯିବା । ଆଜ ତୋତେ ଯେବେ ଚମ ପଇତା ଦଆଇବ ନାହିଁ । ଏହା କହି ନାପିତଠାରୁ ବୋକଚି ଛଡ଼ାଇ ମଦଘଡ଼ା ବାହାର କରି ଧରିଲା । ବୋଇଲା ଚାଲରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗାଁକୁ ଯିବା । ଏହା ଶୁଣି କର୍ପୂର ଠାରୁ ହାଲୁଟାଏ ମାତ ଯାଉଛି । ଭୟରେ କିଛି ନ କହି ଧର୍ମଚିନ୍ତା କରୁଛନ୍ତି, ଠକ ତାଙ୍କ ହାତ ଧରି ହିଙ୍କିନ୍ତେ, ବୋଇଲେ ରେ ମନମନୁଆ, ଏବେ କି ବୁଦ୍ଧି କରିବା ? ନାପିତ କହିଲା, ଏ ତ ଦଇବ ଦଣ୍ଡ, ଏଥକୁ ମୁଁ କି କରିବ । ଏହା କହି ଠକ ପାଦ ଧରି ପକାଇ ବୋଇଲା ବାବୁ, ଆମ୍ଭେ ଦୋଷ କଲୁଁ, ତୁମ୍ଭେ ଏହା ସହ । ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ସଂସାରେ ରଖ । ପଞ୍ଚାଶ ଟଙ୍କା ଦେଉଛୁ, ଏହା ନେଇ ତୁମ୍ଭ ହୋଇଯାଅ । ଏମନ୍ତ କହି ବୋକଚିରୁ ବାହାର କରି ପଞ୍ଚାଶ ଟଙ୍କା ଗଣି ଦେଲା । ବୋଇଲା ଆପଣ ବଜେ କର । ଠକ ବୋଇଲା ଏ ଭୟ ବାଟରେ ମୁଁ କିରୂପେ ଏକାକେ ଯିବି ? ମୋତେ ଗ୍ରାମରେ ଛାଡ଼ି ଆସ । କର୍ପୂର କହିଲେ, ରେ ମନମନୁଆ ମୁଁ ଏଠାରେ ଅଛି, ତୁ ଯାଇଁ ତାକୁ ଛାଡ଼ି ଆସେ । ନାପିତ କହିଲା, ଗୋସାଇଁ ଏଠାରେ ଏକାକୀ କିରୂପେ ରହିବ ? ସେ ବୋଇଲେ ମୁଁ ବସିଛି, ତୁ ବେଗି

ଆସିବ । ସେଠାରୁ ନାପିତ ମୁଖ ବିରସ କରି ଠକ ସଙ୍ଗେ ବାହାରିଲା । ଏ ଦୁହେଁ ଖଟେନ୍ଦ୍ରଦୂର ଯାଆନ୍ତେ କର୍ମପୂର ବିଚାରିଲେ, ଏକାକେ ଯିବା । ଏହାକୁ ଗୃହେଁ ବସିଲେ କଏ କିରୂପେ ଜାଣିଲା ବେଳେ (୧) ପତିତ ହୋଇଯିବ ସିନା । ମଜମଜୁଆ ହେତୁ ତ ଏ କର୍ମ ହେଲାଣି, ସେ ସଙ୍ଗେ ଥିଲେ କାଲେ ଅକାର୍ଯ୍ୟ କରିବ, ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ତରସ୍ତ ହୋଇ ବାହାରିଗଲେ । ନାପିତ ଅବା କାହିଁକି ନେଉଟିବ କି ? ଏମନ୍ତେ ଦୁହେଁ ଠଙ୍କା ବାଣ୍ଟି ନେଇ ଯେଝା ଘରକୁ ଗଲେ ।

ଶଠ ପ୍ରୀତ ଯେ ଏହିପ୍ରକାର । କିଛି ଜଣା ନ ପଡ଼ଇ, ଦଗା ଦିଅଇ । ଏ ସକାଶୁଁ ଏ ପ୍ରୀତରେ ବଡ଼ ଦୋଷ । ଏହା ନ କରିବ ।

ମୋହନାଙ୍ଗ ଏହା କହନ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା ତେବେ ଦୁଷ୍ଟପ୍ରୀତ କିରୂପେ କହିବା ହୋଉ । ମୋହନାଙ୍ଗ କହିଲା, ସେ

ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରୀତି

ଯେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ନାମେ ଏକ ଭୂମିକ ଥିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଳବନ୍ତ ଅଟଇ । ତୀ ଧନୁରେ ଗୁଣ ଦେଇ ଆସ୍ଫାଳନ କରିବାକୁ ସଂସାରେ କେହି ନ ଥିଲେ । ସେ ଶର ବିନ୍ଧିଲେ ମତ୍ତହସ୍ତୀ ପ୍ରାଣ ହରଇ । ସେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ଅହିପୁର ନାମେ ପର୍ବତରେ ଘର କରି ଥାଏ । ସେ ବାଟରେ ଯିବା ଆସିବା ମହାଜନମାନଙ୍କଠାରୁ ଧନ ରତ୍ନ ଲୁଟ କରି ନେଇ ରାଜା ସମାନ ସମ୍ପଦ କରି ଥାଇ । ପଞ୍ଚାଶ ଲୋକ ଯାଉଥିଲେ ମୃଗ ପଲରେ ସିଂହ ପଶି ମନ୍ଥିଲା ପ୍ରାଏ ଲୁଟ କରଇ । ଏରୂପେ ଅନ୍ୟାୟ କରିବାରୁ ସେ ପଥ ନ ଚଳିଲା । ବାଣିଜ୍ୟ ବନ୍ଦ ହେବାରୁ ମହାଜନମାନେ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ପାଇଲେ । କିଛି

---

(୧) ବୋଇଲେ—ପାଠାନ୍ତର ।

[illegible handwritten note]

ଜୀବିଷ ନ ମିଳିବା ଯୋଗୁଁ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଚଳ ହେଲା । ସେ ତ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ । ଯହିଁ ଦିଗରୁ ଆଇଲେ ସେହି ବାଟରେ ମିଳିବ । ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଅତାୟାତ ହେବାକୁ ସଜ କୁହଇ । ଏମନ୍ତେ ସେ ବାଟେ ଗତାଗତ ହେବା ମହାଜନମାନେ ବସି ବିଚାର କଲେ, ଷ୍ଟୂଲ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ସଙ୍ଗେ ଆମ୍ଭେ ପ୍ରୀତି କରିବା, ନୋହିଲେ ଚଳି ପାରିବା ନାହିଁ । ଏମନ୍ତେ ଦଶବଂଶ ମହାଜନେ ସଙ୍ଗ ହୋଇ ତାଠାକୁ ଯାଇ କହିଲେ, ହେ କ୍ଷେତ୍ର-ପାଳ, ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭଠାରେ ମିଳିଲୁଁ, ତୁମ୍ଭେ ଯହିଁରୂପେ ବୋଲିବ, ସେରୂପେ ଧନ ଦେବୁଁ, ଆଉ ବାଟରେ ଆମ୍ଭ ଧନ ଲୁଟ କରିବ ନାହିଁ, ଏରୂପେ ନାନା ଉପହାର ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଦେଇ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କଲେ, ସେ ଯହିଁରୂପେ କହଇ, ସେହିରୂପେ ଧନ ସାରଣୀ କରି ବାଣ୍ଟି ଦିଅନ୍ତି । ସେହି ଦିନୁ ସେ ବାଟରେ ନିର୍ଭୟରେ ଜଣେ ଦୁଇଜଣ ଅତ-ଯାତ ହୋଇ କାରବାର କଲେ । କ୍ଷେତ୍ରପାଳଠାରେ ବେଳୁଁ ବେଳ ଅଧିକ ପ୍ରୀତି କରି ଅପୂର୍ବ ପଦାର୍ଥ ମିଳିଲେ ଆଗ ତାକୁ ଦେଇ ପଛେ ଖାଆନ୍ତି, ଉପୁରେଁ ଇଷ୍ଟବନ୍ଧୁ ପ୍ରାଏ ତାଠାରେ ଭାବନା ରଖି ଥାଆନ୍ତି । ଏହାକୁ ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରୀତି କହି । କଲେ ଅକାର୍ଯ୍ୟ ହୁଅଇ ନ କଲେ ଚଳି ନ ପାରଇ, ଏ ଯେନ ଦୁଷ୍ଟଲୋକ ଥିବାଠାରେ ବାସ ନ କରିବ । ଯେବେ ଅନ୍ତର ହୋଇ ନ ପାରିବ ତେବେ ଉପର ମନରେ ପ୍ରୀତି ରଖିଥିବ, ଏ ଦୁଷ୍ଟପ୍ରୀତି ଅଟଇ ।

ନୀଚପ୍ରୀତି

ଏବେ ନୀଚ ପ୍ରୀତି ଯେରୂପେ ତାହା କହିବା ଶୁଣ । ଚନ୍ଦ୍ରଜ୍ୟୋତି ନାମେ ଏକ ରାଜହଂସ ଥିଲା ଯେ ସେ ଏକଦିନ-କରେ ମାନସସରୋବରରୁ ଗଙ୍ଗାକୁ ଆସୁଥିଲା । ବାଟରେ ଆସନ୍ତେ ଠାଏଁ ଦେଖିଲା ଏକ ଦିବ୍ୟ ପୁଷ୍କ-ରିଣୀ ଅଛି । ବିଚାରିଲା ଏଠାରେ ମୃଣାଳ ଖାଇବି । ଏମନ୍ତେ ସେ

ଜଳରେ ପଶି ମୃଣାଳମାନ ଆହରଣ କରନ୍ତେ କୃଶପାଦ (୧) ନାମେ ଏକ ବକ ସେ ହଂସକୁ ଦେଖି ବିଚାର କରୁଛି ଏହା ଦେହ ଏଡ଼େ ସ୍ଥୂଳ କାହିଁକି ହେଲା, ମୁଁ କାହିଁକି ଏଡ଼େ ଦୁର୍ବଳ ହେଲି । ବର୍ଣ୍ଣରେ ତ ମୁଁ ଏହାଠାରୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ଚକ୍ଷୁହିଁ ତ ମୋହୋର ସୁନ୍ଦର, ପକ୍ଷମାନେ ଅତି ଉତ୍ତମ, କେବଳ ଥଣ୍ଟ ବେକ ପାଦ ଏମାନେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ସରୁ ସରୁ ବୋଲି ଚାଲିବା ବେଳକୁ ମାନୁ ନ ଥିବ । ମୋର ଯେବେ ଏହାପରି ଦେହ ମୋଟ ହେବ ତେବେ ଏହାଠାରୁଁ ପ୍ରତିସୁନ୍ଦର ହେବି, ବକମାନଙ୍କ ଉପରେ ରାଜା ପ୍ରାଏ ଦିଶିବି । ଏବେ ଏହା ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କରି ଏ ଯାହା ଖାଉଛି ମୁଁ ତାହା ଖାଇବି । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ଡାକିଲା, ଅହେ ମରାଳବର ତୁମ୍ଭେ ଏଦିଗେ ଆସି ଜଳକେଳି କର, ତେଣେ ବ୍ୟାଧମାନେ ଫାଶ ବସାଇ ଥାନ୍ତି, ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଧରି ପ୍ରାଣ ନିଅନ୍ତି । ଏବେ ସତ୍ୱର ହୋଇ ଏଣିକି ଆସ । ଏହା ଶୁଣି ଚନ୍ଦ୍ରଜ୍ୟୋତି ହଂସ କାତର ହେଲା । ବିଚାରିଲା ଏ ବକ ବଡ଼ ଦୟାଳୁ, ପ୍ରାଣୀ ଉପକାରୀ, ବଡ଼ ସଙ୍କଟରୁ ରକ୍ଷା କଲେ, ଏବେ ମୁଁ ଏହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କରିବି । ଏମନ୍ତ ବିଚାରି କୃଶପାଦ ବକ ନିକଟକୁ ଆସି କହିଲା, ଭୋ ମହାଭାଗ ବକରାଜ, ତୁମ୍ଭେ ବଡ଼ ଦୟାଳୁ, ମୋତେ ପ୍ରାଣଦାନ ଦେଲ, ଏସକାଶୁଁ ତୁମ୍ଭ ମୋ ପ୍ରୀତିପଣ ହେଲା, ଏଥିରେ ଅନ୍ୟ ନାହିଁ । ବକ କହିଲା, ଏ ତ ମୋର ଭାଗ୍ୟ କଥା, ମାତ୍ର ମୁଁ ଯାହା ପଚାରିବି ତାହା ନିର୍ମଳ କରି କହିବ । ଏହା ଶୁଣି ହଂସ ବୋଇଲା ପଚାରିବା ହେଉ । ବକ କହିଲା, ଆପଣ କି ଦ୍ରବ୍ୟ ଖାଅ, ମୋତେ ତାହା କହ ମୁଁ ଖାଇବି । ହଂସ କହିଲା, ଆମ୍ଭେ ଯାହା ଖାଉଁ ଏଠାରେ ସେ ପଦାର୍ଥମାନ କାହୁଁ ମିଳିବ ? କେବଳ ସୁରଗଙ୍ଗାରେ ସେ ଥାଏ । ଯେବେ ତୁମେ ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲ ତେବେ ମୁଁ ଆଣି

(୧) ଭଣପାଦ—ପାଠାନ୍ତର ।

ଦେବ । ଏମନ୍ତେ ବକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କରି ହଂସ ମେଲାଣି ହୋଇ ସେଠାରୁଁ ଚଳିଲା । ଗଙ୍ଗାରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ କଚ୍ଛୁଦନ ବିହାର (୧) କରି ଭକ୍ଷ୍ୟ ପଦାର୍ଥମାନ ଥଣ୍ଟରେ ଧରି କୃଶପାଦ ବକଠାକୁ ଆଇଲା । ଦେଖିଲା ସେହି ପୁଷ୍କରଣୀରେ ବକ ମୀନ ଜପୁଛି, ହଂସ ଯାଇଁ ତା ପାଶେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ମାନ୍ୟ କଲା । କହିଲା, ତୁମ୍ଭପାଇଁ ଭକ୍ଷ୍ୟ ପଦାର୍ଥମାନ ଆଣିଛି । ଏହା ପାନ କର । ଏମନ୍ତେ ଚଞ୍ଚୁରୁ କାଢ଼ି ତଳେ ଥୋଇ ଦେଖାଇ ଦେଲା :—

ଏ ମୃଣାଳ ରସ	ଏ ପୁଷ୍କର ରସ,
ଏ କୁମୁଦ କନ୍ଦ	ଏ କମଳ ମକରନ୍ଦ,
ଏ କନକ ପଙ୍କ	ଏ ମୋତି ରଜକ

ଏ ନାମମାନ ହଂସଠାରୁ ଶୁଣି ମହା ଆନନ୍ଦ ହେଲା କୃଶପାଦ ନାମେ ବକ ।

ଏମନ୍ତେ ହରଷ ହୋଇ ସେ ରସମାନ ଖାଇଲା, ବିଚାରିଲା, ଏଥର ମୁଁ ଅତି ପୃଥୁଳ ହେବି । ଏରୂପେ ହଂସ ପାଞ୍ଚ ସାତଥର ଆହାର ଆଣି ଦେଲା, ବକ ଔଷଧ ଖାଇଲା ପ୍ରାଏ ଖାଉଥାଏ । ଦିନକୁ ଦିନ ଦେହକୁ ଚାହିଁ ବିଚାରୁଥାଏ ମୁଁ ତ ମୋଟ ହେଲି ନାହିଁ । ହେ ଜନମାନେ ବିଚାର କର ବକ କି ହଂସ ପ୍ରାଏ ହୁଅନ୍ତା । ଯହୁଁ ଦେହ ନ ବଢ଼ିଲା, ବିଚାରିଲା ଏ ହଂସ ପ୍ରୀତିରୁ ମୋର କି କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି । କେବଳ ପଙ୍କ ପଥର ଧୂଳିଗୁଡ଼ାଏ ମାତ୍ର ଖାଇଲି । ଏତିକି ହେଲା ଯେ ହଂସ ଅଇଁଠା ଖାଇଲି, ଖିଣ୍ଣା ରହିଲା । ବକମାନେ ଶୁଣିଲେ ନିନ୍ଦା କରିବେ, ଅଜାତି କରି ରଖିବେ, ଏବେ ହଂସକୁ ମୁଁ ଅଇଁଠା ଖୁଆଇଲେ ସିନା ହେବ । ଏମନ୍ତେ ହଂସ ଏକ ଦିନକରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ଥଣ୍ଟରୁ ଆହାର ତଳେ ରଖି ବକକୁ କୋଳ କଲା । ବକ କହିଲା, ହେ ମରାଳବର, ତୁମ୍ଭ ଦ୍ରବ୍ୟ ତ ମୁଁ

(୧) ବିହାର—ପାଠାନ୍ତର ।

ବହୁତ ଖାଇଲଣି । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛୁ ଖୁଆଇ ନ ପାରିଲି । ଏ ବଡ଼ ଅସୁନ୍ଦର ହୋଉଛି । ପ୍ରୀତ ଦୁଇଆଡ଼ୁ ହେଲେ ସିନା ସୁନ୍ଦର, ମୁଁ ଯାହା ଦେବି ତୁମ୍ଭେ ତାହା ପାନ କରିବ । ହଂସ ବୋଇଲା କାହିଁକି ନ ଖାଇବି, ତେବେ ଦିଅ । ବକ କହିଲା, ମୁଁ ଯାଇ ଆଣେ, ତୁମ୍ଭେ ଦଣ୍ଡେ ମାତ୍ର ବସ । ଏହା କହି ଯାଇଁ ଗାଡ଼ଆଠାକେ ପଶି ଗେଣ୍ଡା, ଶାମୁକା, ଭେକ, ଜୋକ, ମୀନ ଏରୂପେ ମାରି ତହୁଁ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ଖାଇ ଆଉ ଖଣ୍ଡମାନ ଥଣ୍ଟରେ ଧରି ହଂସ ପାଶେ ପ୍ରବେଶ ହେଲା । ଥଣ୍ଟରୁ କାଢ଼ି ତଳେ ଥୋଇ କହିଲା, ଏହା ତେବେ ପାନ କର, ହଂସ ସେ ଦୁର୍ଗନ୍ଧକୁ କହିଲା, ଏହା ପାନ କରି ନ ପାରିବି ପରା, ବକ କହିଲା, ଏ ତ ଉତ୍ତମ ଦ୍ରବ୍ୟ, ମୋଠାରେ ଯେବେ ସୁଖ ଥିବ ତେବେ ଭୋଜନ କରିବ । ହଂସ ତ ମହା ସୁଜନ, ବକ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ତହୁଁ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ଗିଳି ଦିଅନ୍ତେ ପେଟରେ ପଡ଼ି ଦେହି ମନ୍ଥି ହେଲା । ହଂସ ବଡ଼ ବିକଳ ହୋଇ ବାନ୍ତି କରି ପକାଇଲା । ମୀନ ଦୁର୍ଗନ୍ଧରେ ଅନ୍ତ ଘାଣ୍ଟି ହେଉଛି, ବକକୁ ବୋଇଲା ମୋ ପ୍ରାଣ ଗଲା, ଏ ବିକଳ ସହି ନୋହିବ । ସେଠାରୁ ବକ କହିଲା, ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ଅଇଁଠା ଖାଇଲି, ଏ ବକ କୁଳକୁ ବଡ଼ ଅସୁନ୍ଦର ହେଲା, ତୁମ୍ଭେ ମୋ ଅଇଁଠା ନ ଖାଇଲେ କିରୂପେ ଯାଆନ୍ତ ! ଏବେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରୀତରୁଁ ମୋର କିଛି ଫଳ ନାହିଁ । ବକ ଅଇଁଠା କେଡ଼େ ସୁଆଦ ଏହା ତ ଜାଣିଲୁ ! ବକମାନେ ଆଇଲେ ଝୁମ୍ପି ପକାଇବେଟି ଏଠାରୁ ବେଗେ ପଳା । ଏହା ଶୁଣି ହଂସ କାତର ହୋଇ ପ୍ରାଣ ଭୟରେ ସେଠାରୁ ପଳାଇଲା ।

ଶୁଣ, ଏରୂପେ ନୀଚ ଲୋକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତ କଲେ ଉତ୍ତମ ଲୋକ ବିପଦରେ ପଡ଼ଇ (୧), ଏ ସକାଶୁଁ ନୀଚ ଲୋକ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତ ନ କରିବ ।

ଏହାକୁ ନୀଚପ୍ରୀତ କହି ।

(୧) ନାଶ ହୋଇ ଯାଇ—ପାଠାନ୍ତର ।

ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କହିଲା, ତେବେ ସହଜ ପ୍ରୀତି କିରୂପେ କହିବା ହୋଉ । ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଇଲା—ସେ ଯେ

ସହଜ ପ୍ରୀତି

ଧର୍ମପାଳ ନାମେ ଏକ ରାଜ୍ୟ । ସେ ରାଜ୍ୟ ରାଜା ନାମ ଭୂଜବଳ । ରାଣୀଙ୍କ ନାମ ପଦ୍ମବାସୀ, ସେ ରାଣୀ ଜାତି ପଦ୍ମିନୀ । ଏମନ୍ତେ ସେ ରାଜାଙ୍କ ତୋଟା ପୁରରେ ଏକ ପୁଷ୍କରଣୀ ଥାଏ, ରାଣୀ ତହିଁରେ ନିତ୍ୟ ସ୍ନାନ କରନ୍ତି, ପୁଣି ତହିଁରେ ଶତଦଳ ପଦ୍ମ ଫୁଟିଥାଏ । ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଭ୍ରମର ତହିଁରୁ ମକରନ୍ଦ ପାନ କରୁଥାଆନ୍ତି । ସେ ଭ୍ରମରଙ୍କ ନାମ ମଧୁମତ୍ତ, କେଳିକନ୍ଦ, ଗୁଞ୍ଜୁନାଦ, ଗନ୍ଧଲୋଳ, ଷଟ୍ପଦ । ଏରୂପେ ପାଞ୍ଚ ଭ୍ରମର ଦିବସେ ମଧୁରସ ପିଅନ୍ତି, ରାତ୍ରେ ସେ କମଳ କୋଳରେ ଶୁଅନ୍ତି । ରାଣୀ ସ୍ନାନ କଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ମୁଖ ତ ପଦ୍ମ ପରି ଦିଶଇ ପୁଣି ସେହି ପ୍ରାଏ ବାସଇ, ଭ୍ରମରମାନେ ଝଙ୍କାର ନାଦ କରି ମୁଖରେ ବେଢ଼ିବାରୁ ରାଣୀ ବଡ଼ ବିମୁଖ ହୋଉଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନଖମାନ କଣ୍ଟା ପ୍ରାଏ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଅଟଇ, ମୁଖରେ ବସିବେ ଅବା ଆଖିକି ଛୁଁସିବେ, ଏହି ଭୟରେ ରାଣୀଙ୍କଠାରେ ଅଳଟ ଚାମର ପଡ଼ୁଥାଇ, ତଥାପି ଭ୍ରମରମାନେ ନ ମାନି ମୁଖବାସ ଲୋଭରେ ବସିଯାଉ ଥାଆନ୍ତି । ଏମନ୍ତେ ରାଣୀ ବଡ଼ କ୍ରୋଧରେ ଅନେକ ଉପାୟରେ ସେ ଭ୍ରମରମାନଙ୍କୁ ଧରାଇ ଫରୁଅରେ ମୁଦି ପାଞ୍ଚ ସାତ କୋଶରେ ଛାଡ଼ି ଅଣ୍ଟଲେ । ଆରଦିନ ରାଣୀଙ୍କ ସ୍ନାନ ବେଳକୁ ସେହି ଭ୍ରମର ଆସି ବେଢ଼ିଲେ । ରାଣୀ ବିଚାରିଲେ ଏ ଧରା ଭ୍ରମର କୁହନ୍ତି, ଅନ୍ୟ ଭ୍ରମର ଆସିଥିବେ, ଏହା ଦେଖି ବୁଝିବା । ଏମନ୍ତେ ପୁଣି ସେ ଭ୍ରମରଙ୍କୁ ଧରାଇ ଅତି ସରୁ ଜରଦ ସୂତା ଚିହ୍ନ ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଅରଣ୍ୟ ଭିତରେ ଛାଡି ଅଣ୍ଟଲେ, ଆରଦିନ ରାଣୀଙ୍କ ମାଜଣା ବେଳକୁ ସେହି ଭ୍ରମର ଆସି ବେଢ଼ିଲେ ।

ଶୁଣିଲୁ କି, ଏହାକୁ ସହଜ ପ୍ରୀତି କହି, ଯେତେ ସଙ୍କଟ ପଡ଼ିଲେ ଛାଡ଼ି ନ ପାରଇ ।

ଏବେ କାର୍ଯ୍ୟ-ଘେନା-ପ୍ରୀତି ଯେରୂପେ ତାହା କହିବା ଶୁଣ ।

କାର୍ଯ-ଘେନା-ପ୍ରୀତି

ଶଶଧର ନାମେ ଏକ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଜଣେ ଥିଲା । ସେ ନନ୍ଦନୀ ନାମେ ଗାଈ ଗୋଟିଏ କିଣିଲା । ସେ ଗାଈ ନିତ୍ୟାନ ବନସ୍ତରେ ଚରି ଆସଇ । ଶଶଧର ତାକୁ ଘରେ ବାନ୍ଧିଥାଏ । କେତେଦିନ ଉତ୍ତାରୁ ନନ୍ଦନୀ ଗର୍ଭହୋଇ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମାସରେ ଏକ ବାଛୁରି ଜନ୍ମ କଲା । ଦୁଇ ମାସ ଉତ୍ତାରୁ ତାକୁ ଶଶଧର ଦୋହନ କଲା ଯେ ପ୍ରଥମେ ଦୁଧ କୁଣ୍ଡାଏ ଲେଖାଏ ନିତ୍ୟ ଦିଅଇ । ଶଶଧର ସେ ଦୁଧ ଖାଇ, ଆନନ୍ଦ ହୋଉଥାଇ । କିଛି ଦିନ ସରିକି ତା'ଦେହ ବଳିଷ୍ଠ ହେଲା । ମଧୁର ଲୋଭେ ସେ ଗାଈଠାରେ ବଡ଼ ସ୍ନେହ କଲା । ଦିବ୍ୟ କୋମଳ ଘାସ ଆଣି ଦିଅଇ । ଗୃହାଳକୁ ଚିକ୍କଣ କରି ସଜାଡିଲା । ଏରୂପେ ଯତ୍ନ କରିବାରୁ ଦୁଧ ଦେଢ଼କୁଣ୍ଡା ଲେଖାଏଁ ଦେଲା । ତାହା ଦେଖି ଶଶଧର ଅନ୍ନ ରନ୍ଧି ଖୁଆଇଲା । ଘାସ ହିଁ ଅତି ଯତ୍ନ କରି ଦିଅଇ । ଘିଅ ଦୁଧ ଖାଇ ଅତି ଆନନ୍ଦ ହୋଉଥାଇ । କେତେଦିନ ଅନ୍ତରେ ନନ୍ଦନୀ ଗର୍ଭ ହୁଅନ୍ତେ ସ୍ତନରୁ କ୍ଷୀର ଶୁଖିଲା । କ୍ରମେ ଦୁଧ ଊଣା ହୁଅନ୍ତେ ଘାସ ସରିକି ନ ଦେଲା । ନନ୍ଦନୀ କାହିଁ ଅଛି, ସେ କି ଖାଉଛି ଏହା ମନେ ନ କରଇ । ଆହାର ନ ପାଇବାରୁ ଗାଈ ବଡ଼ ଦୁର୍ବଳ ହେଲା । ବନସ୍ତରେ ଚରିବାକୁ ଘାସ ନ ପାଇଲା, ପାଣି ସରିକି ପିଇବାକୁ ନ ମିଳଇ । ଯେବେ ଘରକୁ ଆସଇ ତେବେ ଶଶଧର ପିଟିକରି ଘଉଡ଼ି ଦିଅଇ, ଏ ଗଳି ସେ ଗଳି ବୁଲି ଅଇଁଠା ପତର ଖାଇ ମରୁ ଥାଇ । ଏହା ଦେଖି ଶଶଧର ବୋଲଇ ଏ ଓଲେଇ ଗାଈକି ଖେଦି ଦିଅ, ଏହାକୁ କାହିଁକି ବାଘ ଖାଉ ନାହିଁ ।

ଶୁଣିଲୁ ଟିକି, ଏରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ-ଦେନା-ପ୍ରୀତି । କାର୍ଯ୍ୟ ପାଉଥିବା ଯାକ ପ୍ରୀତି କରିଥିବ, କାର୍ଯ୍ୟ ସରିଲେ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରାଏ ଅନ୍ତର କରିବ । ଏମନ୍ତ ପ୍ରୀତି ଉତ୍ତମ ନୋହିଇ ।

ଏବେ ପ୍ରବଳ-ଶଠ-ପ୍ରୀତି ଯେରୂପେ ତାହା କହିବା ଶୁଣ । ସେ

ପ୍ରବଳ-ଶଠ-ପ୍ରୀତ ।

ଯେ ହେମବତୀ ନାମେ ଏକ ନଗର । ସେ ନଗର ରାଜା ନାମ କେଳିଗୁପ୍ତ । ସେ ନଗରବାସୀ ମନୋହର ନାମେ ଏକ ବଣିଅ । ତାହାର ଖଞ୍ଜନୀ ନାମେ ଏକ କାନ୍ତା, ସେ ପୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦରୀ, ତାକୁ ଦେଖିଲେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରମାନଙ୍କ ମନ ଟଳିବ । ଏକ ଦିନ କେଳିଗୁପ୍ତ ରାଜା ନଗର ବିଜେ କରିବାବେଳେ ସେ ଖଞ୍ଜନୀକି ଦେଖିଲେ, ତା ରୂପରେ ମୋହିତ ହୋଇ ରତି ଇଚ୍ଛାରେ ବହୁତ ଯତ୍ନ କଲେ ଯେ ସେ କଦାପି ସତ୍ନ ନ କଲା । ରାଜା ଅହର୍ନିଶିରେ ତାଠାରେ ଏକ ମନହୋଇ କିରୂପେ ତାକୁ ଭୋଗ କରିବେ ଏହି ଭାବନା କରୁଥାଆନ୍ତି । ଏକ ଦିନକରେ ସେ ବଣିଅ ମନୋହରକୁ ଡକାଇ ବହୁତ ଆଦରରେ କହିଲେ ତୁ ଆମ୍ଭ ଛାମୁରେ ଚାକର ହୋଇ ରହ । ଚାଙ୍ଗୁଡ଼ା ଘର ଆତଯାତ କରିବୁ, ତୋତେ ବଡ଼ ସୁଖ ଦେବା, ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ରହିବୁ । ଅମ୍ଭେ ବଡ଼ ଅନୁରାଗ କଲୁଁ । ଚାଙ୍ଗୁଡ଼ା ଘର ଶାଢ଼ି ବାନ୍ଧେ । ଏହା ଶୁଣି ମନୋହର ବିଚାରିଲା ଏ ତ ମୋର ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟ କଥା । ରାଜାଙ୍କ ଚାଙ୍ଗୁଡ଼ା ଘରେ ଅଧିକାରୀ ହେବି । ଏଥୁଁ ଅଧିକ କଉଁ କଥା ଅଛି । ଏମନ୍ତେ ଶାଢ଼ି ବନ୍ଧିଲା । ଚାଙ୍ଗୁଡ଼ା ଘରେ ଥିବା ରତ୍ନ ଅଲଙ୍କାର ଦ୍ରବ୍ୟ ପାଟବସ୍ତ୍ରମାନ ଆତଯାତ କରୁ ଥାଇ । ରାଜା ତା ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଥାଆନ୍ତି, ନାନା ହସରସ କଥାରେ ମେଳାପ କରି ଅନ୍ତର୍ଗତ କଥାମାନହିଁ କହନ୍ତି । ପୁଣି ଇଙ୍ଗିତରେ କହୁ ଥାଆନ୍ତି ଅମ୍ଭର ପାଞ୍ଚ ସାତ ବରଷ ହେଲା କାମ ବିକାର ନାହିଁ । ମନୋ-

ହର ଜାଣିବାକୁ ନପୁଂସକ ଆଚରଣ କରି ଥାଆନ୍ତି । ଏରୂପେ ଦୁଇ ତିନି ମାସ ଯାଆନ୍ତେ ରାଜା ଗଉରୀବ୍ରତ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତହିଁର ଉପହାର ପଦାର୍ଥମାନ ଭିଆଣ ହେଲା । ମନୋହରକୁ ଏକାନ୍ତରେ କହିଲେ, ତୁ ଯେବେ ଗୋଟିଏ କଥା କରିବୁ ତେବେ ବ୍ରତ କରିବା । ସେ କହିଲା, ତେବେ ଆଜ୍ଞା ହେଉ । ରାଜା କହିଲେ, ଆମ୍ଭର ପୁରୁଷ ପଣ ନ ଥିବାରୁ ଗଉରୀବ୍ରତ କରୁଅଛୁଁ । ପାଞ୍ଚ ରାତ୍ର ଉନ୍ନିଦ୍ର ହୋଇ ପୂଜା କରିବା । ଏଥିକୁ ପୁରୁଷ ଅଙ୍ଗ ସେ ଘରକୁ ନ ଯିବେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଜଣେ ଦୀପ ଟେକୁ ଥିବ । ସେ ପୁଣି ବେଶ୍ୟା ବିଧବା ନୋହିବ, କୁଳ ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ-ଥିବ । ତା ପାଇଁ ନୂଆ ଅଳଙ୍କାର ନୂଆ ଶାଢ଼ୀ ପାଞ୍ଚଶ ଟଙ୍କାରେ ହୋଇ-ଥିବ ଯେ ସେ ଅଳଙ୍କାର ଲଗାଇ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧି ପୂଜା ପାଖରେ ବସି ଦୀପ ଟେକୁଥିବ । ପୂଜା ସରିଲାଠାରୁ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ବନ୍ଦାପନା କରି ସେ ଶାଢ଼ୀ ଅଳଙ୍କାର ଘେନି ରାତ୍ର ଦୁଇଘଡ଼ି ଥାଉଁ ତା ଘରକୁ ଯିବ । ଏହିରୂପେ ପାଞ୍ଚ ଦିନଯାକ ନୂଆ ଅଳଙ୍କାର ନୂଆ ଶାଢ଼ୀ ହେଉଥିବ । ଯଉଁ ଦିନ ଯେ ଆସିବ ସେହି ଦିନ ସେ ଏହିରୂପେ ନେଉଥିବ । ଏକଥା ତୁ ଘଟଣା କର । ଆନ ଲୋକକୁ ଏକଥା କୁହା ଯିବ ନାହିଁ । ଏତିକ ଯେବେ କରି ପାରିବୁ ତେବେ ତୋ ସକାଶୁଁ ବ୍ରତ କରିବା । ମନୋହର କହିଲା ତେବେ ଯାଉଛି ବୁଝିବି । ଏମନ୍ତେ ଯାଇଁ ବୁଝନ୍ତେ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ଜଣେ ଥିଲା ଯେ ସେ ସନମତ କଲା । ଏହା ଆସି ରାଜାଙ୍କୁ କହନ୍ତେ ସେହି ଦିନ ରାଜା ବ୍ରତ ପୂଜା କରି ବସିଲେ । ସେ ସ୍ତ୍ରୀକି ମନୋହର ଆଣି ନୂଆ ଅଳଙ୍କାର ନୂଆ ପାଟବସ୍ତ୍ର ଦେଲା । ସେ ତାହା ଭୂଷଣ ହୋଇ ପୂଜା ପାଟଣେ ବସି ଦୀପ ଟେକୁଥାଇ । ରାଜା ତାକୁ ମଧ୍ୟ ଭଲ କରି ନ ଚିହ୍ନାନ୍ତି । ରାତ୍ର ଦୁଇଘଡି ଥାଉଁ ବନ୍ଦାପନା କରି ସେ ଭୂଷଣମାନ ଘେନି ଘରକୁ ଗଲା । ଏହା ମନୋହର ଗୁପ୍ତରେ ଦେଖୁଥାଇ । ଆରଦିନ ସେହି-

ପ୍ରେମେ ତାକୁ ଆଣିଲା । ସେ ନୂଆ ଅଳଙ୍କାର ଭୂଷଣ ହୋଇ ନୂଆ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧି ପୂଜାଠାରେ ଦୀପ ତେଜି ରାତ୍ର ଥାଉଁ ଥାଉଁ ବନ୍ଦାପନା କରି ବାହାରିଗଲା । ତୃତୀୟ ଦିନ ରାଜା ଶୃଙ୍ଗାର ଘରକୁ ଯାଇ ଉତ୍ତମ ରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାରମାନ ଦିବ୍ୟ ପାଟବସ୍ତ୍ର ବାଛି ମନୋହରକୁ କହିଲେ, ଏମାନ ଆଜି ସେ ସ୍ତ୍ରୀକି ଦେବୁ । ଏହା ଶୁଣି ମନୋହର ବିଚାରିଲା, ଆଜି ମୋ କାନ୍ତା ଖଞ୍ଜନୀକି ଆଣିବି ପରା । ତାକୁ ତ ଏ ଛୁଇଁବେ ନାହିଁ, ଅଲଭ୍ୟରେ ଅମୂଲ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ନେବ । ରାଜା ତ ତାକୁ ଚିହ୍ନି ନାହାନ୍ତି କେ ଅବା ଏହା ଜାଣିଛି । ଏରୂପେ ଘରକୁ ଯାଇ ଖଞ୍ଜନୀକି କହିଲା ଆଜି ତୋତେ ରାଜାଙ୍କ ପୂଜା ଦରଶନ କରାଇ ନେବି । ଏହା ଶୁଣି ଖଞ୍ଜନୀ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ରାତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ ଖଞ୍ଜନୀକି ନେଇ ମନୋହର ନବରଠାକୁ ଗଲା । ରାଜା ତ ପୂଜାରେ ବସି-ଅଛନ୍ତି, ମନୋହର ସେ ବସ୍ତ୍ର ଅଳଂକାର ଆଣି ଖଞ୍ଜନୀକି ଭୂଷଣ କରି ଦେଇ କହିଲା ତୁ ଯାଇଁ ରାଜାଙ୍କ ପୂଜାଘରେ ବସି ଦୀପ ଜାଳୁଁ ଥିବୁ ପୂଜା ସରିଲାଠାରୁ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କି ବନ୍ଦାପନା କରି ବାହାରି ଆସିବୁ । ଏମନ୍ତ କହି ତାକୁ ପୂଜା ଘରକୁ ପଠାଇ ଦେଇ ଏଣେ ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି । ଖଞ୍ଜନୀ ସେ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଆନ୍ତେ ଅନ୍ଧ ଚକ୍ଷୁ ପାଇଲା ପରି ରାଜା ପୂଜାରୁ ଉଠି ଆସି କୋଳ କରି ନେଇଗଲେ । ମନ ଅନୁରୂପେ (୧) ବିହାର (୨) କରି ମହା ଆନନ୍ଦ ହୋଉଅଛନ୍ତି । ମନୋହର ଏହା ଦେଖି ବିଚାରଇ, ଦଇବ ଘଟଣା ବଡ଼ ବଳୀଆର ତ ! ଏତେ-ବେଳେ କି ବୁଦ୍ଧି କରିବି । ଏହା ଅବା କାହାକୁ କହିବି । ଆପଣା ହାଥରେ ତ କରିଛି ଆଉ କେ ଭୋଗ କରିବ ।

---

(୧) ଅନୁରୂପେ—ପାଠାନ୍ତର ।

(୨) ବେହାର—ପାଠାନ୍ତର ।

ଏମନ୍ତେ ରାଜା ରାଜ୍ୟଯାକ ଖଞ୍ଜନୀଙ୍କ ଭୋଗକରି ରାଜ୍ୟ ପାଳିବା ବେଳକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ । ଏ ଉତ୍ତାରୁ ମନୋହରକୁ ରାଜା କହିଲେ ତୋ ସେବା ଫଳ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ମିଳିଲା । ଏଥର ଆପଣା ବ୍ୟାପାର କରି ରହ । ଆଜଠାରୁ ତୋ ରତ୍ନକରି (୧) କାଠ ହେଲା । ଏରୂପେ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣି ମନ ଦୁଃଖରେ ମନୋହର ଖଞ୍ଜନୀଙ୍କ ଘେନି ପୁରକୁ ଆଇଲା । (୨)

ଏରୂପେ ଏହାକୁ ପ୍ରବଳ-ଶଠ-ପ୍ରୀତି କହି । ଏ ପ୍ରୀତି ଉତ୍ତମ ନୋହଇ ।

ଏହା ମୋହନାଙ୍ଗ କହନ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ ମହା ଆନନ୍ଦ ହେଲା । ଏରୂପେ କଥା ସରିଲା, ରାତ୍ର ପ୍ରକାଶ ହେଲା

---

(୧) ରତ୍ନେର—ପାଠାନ୍ତର ।

(୨) ଏହି ଗଳ୍ପର ଉପସଂହାର ଅଂଶରେ ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନାଠାରୁ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି । ମୁଖବନ୍ଧ ଦେଖ ।

ଚତୁର ବିନୋଦ

ଟୀକା

ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ କବି ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବିଘ୍ନରାଜ ଗଣେଶଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ତଦନନ୍ତର ସର୍ବପ୍ରକାର ଶୁଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ଦେବାଧିଦେବ ମହାଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଅଛନ୍ତି । ତାହା ପରେ ସ୍ୱୀୟ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଗୀତରୁ କବିଙ୍କର ଭକ୍ତିପ୍ରବଣତା ସୂଚିତ ହୁଏ ।

ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଥମେ ଗଣେଶ ବନ୍ଦନାର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ନିଜ ଗୃହରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଏବଂ ତାଙ୍କ ନାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ପୋଥିରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଗଣେଶ ବନ୍ଦନା ଦେଖା ଯାଏ । ଏଣୁ ତାହା ଏ ସଂସ୍କରଣର ଆଦ୍ୟରେ ଦିଆ ଯାଇଅଛି ।

୧ ପୃଷ୍ଠା

କୁନ୍ଦାଳି......ଧୂନାରୁ । ଯାହାଙ୍କର ଶରୀର କୁନ୍ଦପୁଷ୍ପସମୂହକୁ ଶୋଭାରେ ଜିଣିଅଛି ଏବଂ ସର୍ପସମୂହ ଦ୍ୱାରା ଭୂଷଣ ଅଟେ, ଯାହାଙ୍କର ପାଦ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ, ଯେ ଗଜଦନ୍ତ ଗଣେଶଙ୍କର ପିତା, ଚନ୍ଦ୍ର ଯାହାଙ୍କର ମସ୍ତକଭୂଷଣ ଏବଂ ଯେ କରୁଣାସାଗର ଏବଂ ଯାହାଙ୍କର ନାମ ଧନଞ୍ଜୟ—ସେହି ମହାଦେବ ଶିବ ଏହି ଅତିହୀନ ମନୋଦୁଃଖଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକକୁ—ମୋତେ (କବିଙ୍କୁ)—ପବିତ୍ର କରନ୍ତୁ ।

ଶ୍ଲୋକଟିର ୩ୟ ପାଦରେ 'ଚନ୍ଦ୍ରାବତଂସ' ପରେ ବୋଧହୁଏ ଟିକିଏ ଛନ୍ଦଦୋଷ ଅଛି । ଯତିଭଙ୍ଗ ହୋଇଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । କବିଙ୍କର ମୂଳଲେଖା କଣ ଥିଲା ଜଣା ଯାଉନାହିଁ ।

ନାଗରି—ବ୍ରଜନାରୀ । ନଟବର ସୁନ୍ଦର—ସୁନ୍ଦର ନର୍ତ୍ତକଶ୍ରେଷ୍ଠ ବା ନର୍ତ୍ତକଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସୁନ୍ଦର । ଦେବ ପୁରନ୍ଦର—ଦେବେନ୍ଦ୍ର । ନୀରଦରୁଚିରଧର—ମେଘଶୋଭା ଧାରଣକାରୀ, ଘନଶ୍ୟାମ । ରମେଶର ଦେବ—ରମାବଲ୍ଲଭ, ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ, ନାରାୟଣ । ଏକ କଥାଏ—ଗୋଟିଏ କଥା, ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ଏକବଚନରେ ଦ୍ୱିତ୍ୱ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ।

ଶୁଣିମା ହୋଉ—ଶୁଣିବା ହେଉ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

ବୋଲ୍ଲି—ବୋଲନ୍ତି, ବୋଲିଯାଏ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

ମିଥ୍ୟାଗ୍ରନ୍ଥ........କଥେତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।

ନାନା କୌତୁକ ଓ ହାସ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋହରଣକାରୀ ମିଥ୍ୟା ବିଷୟ-ରଚନା 'କଥା' ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ ।

ମିଥ୍ୟା—କାଳ୍ପନିକ ବିଷୟ । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ କହିଅଛନ୍ତି—

'କବି ଯେ ସତ ମିଛ କରି କହନ୍ତି,
କବିତା ଯୁକ୍ତିରେ ମନ ମୋହନ୍ତି ।'

(ରସକଲ୍ଲୋଳ) ।

ସଂସ୍କୃତ ଅଳଙ୍କାରିକମାନେ ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟକୁ କଥା ଓ ଆଖ୍ୟାୟିକା ନାମରେ ଦୁଇପ୍ରକାର ବିଭାଗ କରିଅଛନ୍ତି । 'କଥା' ସଂସ୍କୃତରେ କାବ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ଚତୁର ବିନୋଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ବ୍ୟକ୍ତି, ନଗର, ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ନାମସମୂହ ଅର୍ଥ-ସମ୍ବଳିତ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ।

୧ ପୃଷ୍ଠା

ରସାଳକାଞ୍ଚନ—ନାମକରଣରୁ ନଗରର ସୌଖ୍ୟ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି ।

ଏକ ବଣ୍ୟ ଜଣେ—ଜଣେ ବୈଶ୍ୟ
ଏକ ଦିନକରେ—ଦିନେ } ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରୟୋଗ, ଏକବଚନରେ ଦ୍ୱିତ୍ୱ ।

ସ୍ନାହାନ—ସ୍ନାନ ଶବ୍ଦର ଅପଭ୍ରଂଶରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ସ୍ନାହାନ ଓ ସ୍ନାହାନ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ ।

ଘଷି—ମଳି ଛଡ଼ାଇବା ନିମନ୍ତେ ଦେହରେ ଲେପନାର୍ଥ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଲେପ ।

ଝୀନବାସ—ଝୀନ—କ୍ଷୀଣ—ସୂକ୍ଷ୍ମ ପଟ୍ଟବସ୍ତ୍ର । ଅଭରଣ ହୋଇ—ଭୂଷଣ ହୋଇ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଟିକାଏ—ଗୋଟିଏ ଟିକା ।

ମୋହନାଙ୍ଗ ବୋଲି ସେ—ଯାହାର ନାମ ମୋହନାଙ୍ଗ ଏପରି ଯେ ସେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ଈଶ୍ୱର—ମହେଶ୍ୱର, ନାଗାଭରଣନାମକ ଶିବ ।

ଯହିଁ—ଯେଉଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ପୋଥିମାନଙ୍କରେ 'ଯହିଁ' ସ୍ଥଳରେ ହିନ୍ଦିଭାଷା ଅନୁରୂପ 'ଜହିଁ' ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଲିଖିତ ହେଉଥିଲା । ତାର ନଖ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନିର୍ମଳ ନଖ । ବାଣୀ ସୁଖ—ସୁଖପ୍ରଦ ବାଣୀ, କଥନ ଭଙ୍ଗିରୁ ଜାତ ସୁଖ । ଘଞ୍ଚ—ଘନ । ସଞ୍ଚ—

ସୁନ୍ଦର, ସଜ, fresh, ସଞ୍ଚ ଉଚ ସଞ୍ଚ କୁଚ—ସାନ୍ଦ୍ର ପୃଥୁଲ ସ୍ତନ । "କବରେ ଅବ୍ଧିତ ସଞ୍ଚ ସଞ୍ଚ ସ୍ତନ କଳି ଲଳିତ ।"—ରଧାନାଥ (ଉଷା) ।

ମାଳ କଚ—ଗାଢ଼ କୃଷ୍ଣକେଶ । ମୃଦୁବଚ—ଧୀର କୋମଳ ବାଣୀ ।

୩ ପୃଷ୍ଠା

ଅନଙ୍ଗ ରଙ୍ଗରେ—କନ୍ଦର୍ପ ଖେଳାରେ । ତରଙ୍ଗ ହୋଇଛି—ଚଞ୍ଚଳ ହେଉଛି—ଏଠାରେ ଧର୍ମୀ—ତରଙ୍ଗର ଧର୍ମ—ଚଞ୍ଚଳତ୍ବ—ଗ୍ରହଣ କରୁଛି ।

ଗହଣ (ଗ୍ରହଣ ବା ଗଣ ଶବ୍ଦଜ)ରେ—ସଙ୍ଗୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ । ବଞ୍ଚାଇ କହି—ପ୍ରବଞ୍ଚନା କରି କହି, ଭିତର କଥା ଲୁଚାଇ ରଖି ଅନ୍ୟ ଭାବରେ କଥା କହି । ଅରେ—ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ 'ଅରେ ଓ ଅଗୋ'—ଉଭୟ ଶବ୍ଦ—ସ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ବୋଧନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । କନ୍ଦର୍ପ ଅନ୍ଧାର ଘୋଟିବାରୁ—ଅନ୍ଧକାର ତୁଲ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାମାବେଶ ହେବାରୁ । 'ଅଭୂତଭ୍ରମାନ୍ଧକାର ନୟନ ବେନାଙ୍କ'—ବଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି । ଦଏ—ଦେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ନାଗି—ଲାଗି, ପାଇଁ; ବ୍ରଜନାଥ ଅନେକସ୍ଥ 'ଲ' ସ୍ଥାନରେ 'ନ' ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି, ଯଥା; ନାଗି, ପଡ଼ି ନାଗିଲା, ଅଳସ ନାଗୁଛି, ନେଉଟି ଅସିଲା ଇତ୍ୟାଦ । ସଦ୍ଧ୍ୟାକାଳେ—ଚିରଦନ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ); ଗୁରୁତ୍ବ ପ୍ରକାଶ ନମିତ୍ତ ଦ୍ୱିତ୍ବ ।

ବନୟ ହୋଇ—ବନୀତ ଭାବରେ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ହାଥ—ହାତ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଅରମିତ କଥା—ଅଯୁକ୍ତକ ଅରମିତ କଥା । ପ୍ରାଚୀନ ହନ୍ଦ 'ଅରମିତ' । ପ୍ରାଚୀନ ହନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ବରଳ । ଏହା ହନ୍ଦ 'ଅରମ୍ୟ' ଶବ୍ଦଜ । 'ଅରମିତ' ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲା ।

ଭାଷା ଦେବୁଁ—ବଚନ ଦେବୁଁ । Shall give her word. ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେନ—ହ୍ରସ୍ୱ ବା ଦୀର୍ଘ ଇକାରାନ୍ତ ବଶେଷ୍ୟ ପରେ ଓଡ଼ିଆରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବଭକ୍ତିର ରୂପ ସାଧାରଣତଃ କୁପରବର୍ତ୍ତେ ଙ୍କ ହୁଏ । ମନ ରସିଲା ନାହିଁ—ମନ ରସାଇଲା ନାହିଁ ମନ ଲଗାଇଲା ନାହିଁ ।

୪ ପୃଷ୍ଠା

ଘୁଅଣି ହୋଇ ଅସୁଅଛୁ—ନବବଧୂ ପହଲି କରି ଶ୍ୱଶୁରାଳୟକୁ ଅସୁଅଛୁ । ଭ୍ରମର ଗଲେ ନଦ—ମୁଦ୍ରିତ ପଦ୍ମ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ଭ୍ରମରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କବ କହୁଅଛନ୍ତି । ମୋହନାଙ୍ଗ ଯେ ସେ—(ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଅଳ୍ପ ସରକ ଭୋଜନ କରି ନାହିଁ

ପଦ ୪—ତୁଣ୍ଡରେ ଅନ୍ନ ମଧ୍ୟ ଛୁଇଁ ନାହିଁ ପଦ । ମନେ ହୋଉଛି—ମନେ ହେଉଛି (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

ଏକାନ୍ତ ଘରରେ—ନିର୍ଜ୍ଜନ ଗୃହରେ । ଉଛଙ୍ଗରେ—ଉତ୍ସଙ୍ଗରେ, ଅଗହରେ ।

୫ ପୃଷ୍ଠା

ସବୁର ନୁହେ—ଚଞ୍ଚଳ ନ ହୁଅ ।

'ଖାଇଲଠାରୁ ଏରୂପେ ମଟୁର......କ ଭେଟେ ଶେଷ ହେବ' ?—'କିଏ ନ ଜାଣଇ ସୁଖଠାରୁ ସୁଖ ଆଶାରେ ସୁଖ ଅଧିକ' ?—ରାଧାନାଥ । 'Man never is but always to be blest.'

ଅନାସ୍ଥ ହେବ—ଅନାସ୍ଥା ହେବ, ଅମୃତରେ ଅନାଦର ହେବ ।

ଅବଲା ନାରୀ—ମତ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟହୀନା ଦୁର୍ବଳା ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତି । ବେଳକୁବେଳ ବଢୁଥାଇ - ବଢୁଥାଏ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । କୂଳ ସହିତ ବୁଡ଼ାଇ—କୂଳ (କୂଳ) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଡ଼ାଏ । 'କୂଳଠା ପ୍ରାଏ କୂଳ ବୁଡ଼ାଇ, ବଢ଼ିଲେ ନଦୀ ପ୍ରବଳ ହୋଇ, (ରସକଲ୍ଲୋଳ) ।

ଗୌରୀବ୍ରତ—ସୌଭାଗ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପାଳନୀୟ ବ୍ରତ ବିଶେଷ । 'ଶୃଣୁ ଦେବୀ ପ୍ରବକ୍ଷାମି ନାରୀଣାଂ ବ୍ରତମୀଦୃଶଂ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ଚ ପ୍ରଯତ୍ନେନ ଯଦି ସୌଭାଗ୍ୟମିଚ୍ଛତି । ଚୈତ୍ରେ ମାସି ତୃତୀୟା ଯା ହସ୍ତା ନକ୍ଷତ୍ର ସଂଯୁତା, ତଦାନୁଷ୍ଠାନ ମାତ୍ରେଣ ସର୍ବପାପୈଃ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ । ଇତି ହସ୍ତା ନକ୍ଷତ୍ରବତ୍ୟାଂ ଚୈତ୍ରଶୁକ୍ଲତୃତୀୟାୟାଂ, ଉମାମହେଶ୍ୱରୌ ବାଲୁକାକୃତୀ ପୂଜନୀୟୌ । + + + + + + । ବ୍ରତମାତ୍ରେ ସନ୍ଧିଜାଗରଣସ୍ୟ ବହୁଳତ୍ୱାତ୍ତ ଦିନେ ଗୌରୀବ୍ରତଂ ପରେ ଇତି ଦିବାଭ୍ରଷ୍ଟେ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟୋକ୍ତ । ....' (ପଣ୍ଡିତ ସର୍ବସ୍ୱ) ।

ଅପଣ.........ରହ—ଆପଣ ରହନ୍ତୁ, କରନ୍ତୁ, ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥଳରେ ଆପଣ ରହ, କର ଇତ୍ୟାଦି (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଉତ୍ତମ ହୋଉ ଭଲ କଥା, all right. ଗଙ୍ଗା ତଟକୁ ଗଲେ କି ତୃଷା ମାରି ପାରଇ ?—ଯେ ଗଙ୍ଗା କୂଳରେ ପହଞ୍ଚି ସାରିଲାଣି ସେ କଅଣ ତୃଷାରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇ ପାରେ ? Can thirst kill a man who has already reached the banks of the Ganges? ବର୍ତ୍ତନ—ମୂଲ, ଦରମା, ପାରିଶ୍ରମିକ । କୋଟି ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପଦ ଦଣ୍ଡ ନାହିଁ—କୋଟି ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପଦ ତୁଳନା ହୋଇ ନ ପାରେ । ତୋ ମୁଖ ତୁଳନାରେ କୋଟି ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପଦ ଅତି ତୁଚ୍ଛ ।

୬ ପୃଷ୍ଠା

ପୂର୍ବେ ସଙ୍କର୍ଷଣ ପଣ୍ଡା ...... ମୁଁ ତାହା ଶୁଣିଛି—ପୂର୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ଚତୁର-ବିନୋଦରେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଅଛି, 'ଦିନେ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଚତୁରବିନୋଦ ବୋଲି ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଏକ କଥା କହିଲେ, ତାହା ମୁଁ ଶୁଣିଅଛି ।' ମାତ୍ର କବିଙ୍କ ଗୃହରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ପୋଥିରେ ଚତୁର ବିନୋଦ ନାମକ ପଣ୍ଡିତ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅଛି ସଙ୍କର୍ଷଣ ପଣ୍ଡା ନାମ । ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ନାମ ଚତୁର ବିନୋଦ ନ ହୋଇ ସଙ୍କର୍ଷଣ ପଣ୍ଡା ହେବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ମନେ ହୁଏ ।

ଚତୁର ବିନୋଦ—ଚାରିଗୋଟି ବିନୋଦ (Diversion) ର ସମାହାର ଯୋଗୁ ନାମକରଣ ହେଲେ 'ଚତୁର ବିନୋଦ' ପରିବର୍ତ୍ତେ 'ଚତୁର୍ବିନୋଦ' ହେବାର ଅଧିକ ସଙ୍ଗତ ବୋଲି କାହାର କାହାର ମତ, ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆରେ ହସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣର ବ୍ୟବହାର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧୁନାତନ ଅଟେ, ଚାରିଅକ୍ଷର ମିଳନକୁ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଆରେ ଚତୁରକ୍ଷ କହନ୍ତି, ଚତୁରକ୍ଷ କହନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହିପରି 'ଧୀର ଭୋ ଜୀବନ' ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରୟୋଗ ସାଧାରଣ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମାଜରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଶୁଣାଯାଏ; 'ଧୀର୍ ଭୋ ଜୀବନ', ସାଧାରଣତଃ ଏପରି କେହି କହନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏଣୁ ହାସ, ରସ, ଗୀତ ଓ ପ୍ରୀତ ବିନୋଦ କଥାମାନଙ୍କର ସମାହାରର ଓଡ଼ିଆରେ ନାମକରଣ ଚତୁର ବିନୋଦ ହେବାହାସ କିଛି ମାତ୍ର ଭୁଲ୍ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଅତି ଇଚ୍ଛା....ନ ଛୁଡ଼ିବ ।—ଏକାଗ୍ରତା ନିମିତ୍ତ ଯାହା ଯାହା ଦରକାର ତାହା ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ବ୍ରତ କାଳରେ ସଂଯମ ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷିତ ହେବ ।

କାହାର କାହାର ମତରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ନୈତିକ ସ୍ୱର (moral tone) ନିମ୍ନ-ସ୍ତରର ଅଟେ, ମାତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେହିଁ ଯେଉଁ ସଭାସ୍ଥଙ୍କଠାରୁ ନୈତିକତା ପରୀକ୍ଷିତ ହେବାର କଥା ତାଙ୍କର ମୁହଁରେ କବି କହୁଅଛନ୍ତି, କଥା ଶୁଣିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସର୍ତ୍ତ ସହ, 'ଅତି ଇଚ୍ଛା ଘଡ଼ିବ୍,' 'ଚରିତ୍ର ନ ଛୁଡ଼ିବ' ଏଥିରୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ବିରୁ-ଦ୍ଧରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନୈତିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ କିଛି କହିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ।

---

୭ ପୃଷ୍ଠା

ହାସ୍ୟବିନୋଦ

ହେଳିନଃ—ଅଦ୍ଭୁତ ବା ଅନ୍ୟାୟ ବ୍ୟାପାର ଘଟିବା ସ୍ଥାନ ବା ନଗର ନାମ ହେଳିନଃ କୁହା ଯାଇଅଛି । ଅଙ୍ଗଧର—ପ୍ରଜାଙ୍କର ଶରୀର ପୀଡ଼ାଦାୟକ ହୋଇ ବୋଧହୁଏ ରଜାର ନାମ ଅଙ୍ଗଧର ଦିଆଯାଇଅଛି । ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରତାପ ବଳ ସକାଶରୁଁ—ବ୍ୟଙ୍ଗରେ ପାପର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ହେତୁରୁ ଅର୍ଥରେ । ଧର୍ମବାରଣ ମନ୍ତ୍ରୀ—ଅଧାର୍ମିକ ମନ୍ତ୍ରୀ, କର୍ମଅନ୍ଧ ପୁରୋହିତ—ପୁରୋହିତ ଯେ ଶାସ୍ତ୍ର ଉପଦେଶ ଦିଅନ୍ତେ ସେ ଧର୍ମକର୍ମ ଜ୍ଞାନ-ଶୂନ୍ୟ । ରାଜଭଣ୍ଡାରକୁ ତଣ୍ଡୁଳ ପାଞ୍ଚଭାଗ ନେଇ ତାଙ୍କ ଖାଇବାକୁ ଭାଗେ ଦିଅନ୍ତି= ଅତି ଧର୍ମପରାୟଣ ରାଜ୍ୟ ! ରାଜାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରତାପ କହି ନୁହେ । ପ୍ରଜାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ ଭିକ୍ଷାଲବ୍ଧ ତଣ୍ଡୁଳ । ତହିଁରୁ ଧର୍ମବାରଣ ମନ୍ତ୍ରୀ କର୍ମଅନ୍ଧ ପୁରୋହିତଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ର ଉପଦେଶ ପ୍ରକାରେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ରାଜପ୍ରାପ୍ୟ ଏକଷଷ୍ଠାଂଶ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଅର୍ଜ୍ଜିତ ଭିକ୍ଷା ଧନରୁ ଏକଷଷ୍ଠାଂଶ ମାତ୍ର ଦେଇ ବାକି ପଞ୍ଚଷଷ୍ଠାଂଶ ରାଜଭଣ୍ଡାରକୁ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି !! ଭର୍ଜ୍ଜିତ କରି—ଭାଜି । ଲବଣ ଛାଲ ଦେଇ—ତେଲ ଛାଲ ପରି ଲବଣ ଛାଲ ଦେଇ । କେଡ଼େ ସୁସ୍ୱାଦ ସେ ହୋଇ ନ ଥିବ ! ନୀଳାଧରା—ନୀଳ+ଅଧରା । ଉଚିତ ଦେଶର ରାଣୀଙ୍କର ଉଚିତ ନାମ । ଅଧରର ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୂଚକ, ଯଥା ବିମ୍ବାଧରା, ଯବାଧରା ଇତ୍ୟାଦି, ମାତ୍ର ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ଦେଶର ରୂପସୀ ରାଣୀଙ୍କର ଅଧର ନୀଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଘନକୃଷ୍ଣ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ! ରମ୍ଭାବୃକ୍ଷ ଠାଣି—ନାରୀମାନଙ୍କର ଉରୁ ରମ୍ଭା ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ, ମାତ୍ର ସମୁଦାୟ ଶରୀରର ଗଠନ ରମ୍ଭାବୃକ୍ଷ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସ୍ତନଭର ନମ୍ରା ନ ହୋଇ ଲମ୍ବ ସରଳ ରାଣୀ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଏଥିରୁ କେଡ଼େ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଫୁଟୁ ନ ଥିବ କି ! ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ କୁଚ—ଶ୍ଳଥ ଯୌବନ ସୂଚକ । ଗାଲପଟ ଉଚ୍ଚ, ମନ୍ଦାରଫୁଲ ନେତ୍ର—ଅଲକ୍ଷଣ । ହାସ ସମାନ ଦାନ୍ତ—ଶଙ୍ଖୀ (ଶଙ୍ଖବର୍ଣ୍ଣା) ସ୍ତ୍ରୀ । ଶଙ୍ଖ-ଶୁଣ୍ଢର ନାସା—ବଙ୍କ ନାସା । ମୟୂର କଣ୍ଠ ଭାଷା—କର୍କଶ ସ୍ୱର । ବିପୁଳ—ସ୍ଥୂଳ, ବିଶାଳ । ଚାରୁ—ବ୍ୟଙ୍ଗରେ ଅସୁନ୍ଦର । ଢେଙ୍କ ନାଦ—ଉଚ୍ଚ ଶବ୍ଦ, ଦୁମ ଦୁମ ଚାଲି । ମୃଦଙ୍ଗ ମୋଟ କଟି—ସ୍ଥୂଳ କଟି । ବକ୍ଷ ଓ ନିତମ୍ବ ସ୍ଥୂଳ ହୋଇ କଟି ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେବା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ; ମାତ୍ର ଏ ରାଣୀର କଟି ମୃଦଙ୍ଗବତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଉଭୟ ପ୍ରାନ୍ତ ସୂକ୍ଷ୍ମ କଟି ସ୍ଥୂଳ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୂଚକ !

ଦଶମାସ ଗର୍ଭ....ଗୋଟି ।—ଗର୍ଭବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ଥୂଳ ଉଦର ହେବ, ମାତ୍ର ମାଳାଧରୀ ରାଣୀ ପରି ବନ୍ଧ୍ୟା ସ୍ତ୍ରୀର ସ୍ଥୂଳ ଉଦର ହେବା ଲକ୍ଷଣ ସ୍ପଷ୍ଟତା ବୁଝାଉଥିଲା ।

ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦିନ....ଅନ୍ନ ।—ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦିନ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁଦିନ ଉପବାସ ରହିବାର କଥା, ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଦିନକୁ ଏ ଗୁଣଧର ରାଜଦମ୍ପତି ଖାଆନ୍ତି ଉଦର ପୂରି ଅନ୍ନ !

ଅତିସାର—ଉଦରାମୟ ରୋଗ ।

ପୂଜି ଅମିଷ—ପଚା ମାଛ ମାଂସ । ବାସରେ—ଦୁର୍ଗନ୍ଧରେ ।

୮ ପୃଷ୍ଠା

ଚଉରାସି ରୋଗ କରନ୍ତି—ଚଉରାଶି ନରକ ବା ବ୍ୟାଧି ରୋଗ କରନ୍ତି । ଉଦର—ଉଦ୍ର, ପାଣିର ମେଞ୍ଚଜୀବ । "ବହୁତ ଦୋଷୁଷ୍ୟ ଛଷୁଷ୍ୟ ଉଦର"—(କବିଙ୍କ ବଚକ୍ଷଣା—୨ୟ ଛନ୍ଦ) । ସେ ରାଜ୍ୟରେ ରାଜଜାମାତା ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଅତି ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି—ଚଣ୍ଡରଙ୍କ ନାମରେ ଜଣେ କୁମ୍ଭକାର ! ଚୋରେ ଗିଦଡ଼....ରାଜାର ଜୁଆଇଁ ।—ଚୋର ପାଖରେ ବଇଆପରି ଲୋକ, ଧୀରଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଚୋରପଣ ଦେଖାଏ, ସାପ ପରି ମନ୍ତ୍ରର ଗତି କିମ୍ବା ଚୋରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ (ଚୋରପଣରେ) ବଇଆ, ଧୀରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାଗଳ (ବାଇ), ଥିରପଣରେ ସାପ ପରି ଚଞ୍ଚଳ, ଏହିପରି ସେ ଚଣ୍ଡରଙ୍କନାମା ରାଜାର କୁମ୍ଭକାର ଜାମାତା । ତା ସମାନେ—ତା ସମାନ—ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ । ସେ ରାଜ୍ୟରେ ବାସ ଦେଖିବାକୁ ସ୍ୱପ୍ନ—ସେ ରାଜ୍ୟ ଲୋକମାନେ ଦୁଷ୍ଟ କିମ୍ବା ଦୁଃଖକ୍ଲିଷ୍ଟ । ଚତୁର୍ଥ କାଳ—ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ କୁମାରୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୟୋବୃଦ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । କୋରଡ଼—କୋଟର, ଗଛର ଖୋଲ । ଗୋରଡ଼—ଗ୍ଲେଟ ଗଛକୁ ଗୋରୁ ଆଦିଙ୍କଠାରୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ବାଉଁଶଆଦିରେ ତିଆରି ଘୋରଡ଼ା । ଗାଡ଼, ବଲ, ବମ୍ବର—ଗର୍ତ୍ତ ଭେଦ । ମୁଣା—ଥଳି । ଖମଣା—ଜମିରେ ଉପରୁ ପାଣି ପଡ଼ି ଯେଉଁ ବଡ଼ ଗହ୍ୱଡ଼ା କରି ଦେଇଥାଏ । ବେକା—ପିଠା ପ୍ରଭୃତି ରଖାଯିବା ଉପଯୋଗୀ ମୃତ୍ପାତ୍ର (ହାଣ୍ଡି, ପଡ଼ି) । ଠେକା କହେ ବେକାରେ, ଭୁ କଉ ମଣିଷରେ ଲେଖାରେ—ତଗ ।

ବଣା—ଲମ୍ବା ଆକାରର ମାଠିଆ ଜାତୀୟ ମୃତ୍ପାତ୍ର ।

ପାଣ୍ଡି—ଅଣଓସାରିଆ ରାସ୍ତା ।

ଉପନ୍ତି—ଢେଙ୍କିରେ କୁଟାଯିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଗର୍ତ୍ତ କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡରେ ଧାନ ପ୍ରଭୃତି ଦିଆଯାଏ ।

ଦଣ୍ଡି—ଗୁଳାଦଣ୍ଡ । କ୍ଷୁଦ୍ର ଘୋଡ଼ାର ଭୂମି ?

ମୂଷିକ ଗର୍ଭରୁ....ଉଭକ୍ଷଣି । ମୂଷା ପାଉଁରୁ ଅତି କଦାକାର ବଲ୍ଲେଇମୁହାଁ ଏକ ପୁରୁଷ ବାହାରିଲା, ତାହାର ନାମ ମାର୍ଜାରମୁଖା ।

୯ ପୃଷ୍ଠା

କୋଡ଼ି କୋଡ଼ି ହୋଇ କୋଡ଼ି—ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଘରରେ ହାତ ବାଢ଼େଇ (ଅହଂକାର ବା ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ସୂଚକ) ।

ଷଣ୍ଡାସୁର....ଉଡ଼ଣୀ—ପୁରୁଷ ଉଡ଼ଣୀ ହୋଇ ନ ପାରେ; ଅସଂବଦ୍ଧ ପ୍ରଳାପ । ସୋଦର—ବାପର ଭାଇ—ସୋଦର—ସହୋଦର—ନିଜ ବାପର ଭାଇ—ସାକ୍ଷାତ୍ ଖୁଡ଼ୁତା । ଅହୋରୂପମହୋଧ୍ୱନି—ଆପଣଙ୍କ ରୂପ ଓ ସ୍ୱର ଅତ୍ୟାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ! ଅମ୍ଭେ ତ....ନୋହୁ ।—ବ୍ରହ୍ମା—ସୃଷ୍ଟିର ଲୋକ ନ ହୋଇ ଅମ୍ଭେ ତ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଜୀବ । ନରମଲ—ନରଶ୍ରେଷ୍ଠ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବ୍ୟଙ୍ଗରେ ନରମଲ । ରଞ୍ଜି ଅସୁଅଛି ନଶ—କେତେକ ଲକ୍ଷଣଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରୌଢ଼ା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ନିଶ ବାହାରିବାର ଦେଖାଯାଏ, ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ବିଳାପମୁଖୀ ପ୍ରୌଢ଼ା ବୋଲି ସୂଚିତ ହୁଏ । ଶମ୍ଭୁଲିଙ୍ଗ—ପ୍ରବାଳ୍କୁର ଅର୍ଥରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଲଳାଇଙ୍ଗ—ଦୋଳାୟମାନ ସ୍ତନ (ସନ ନୁହେ) । ଲଡ଼—ନାଡ଼ । କବି, ପ୍ରାୟଶଃ 'ଲ' ସ୍ଥାନରେ 'ନ' ଓ 'ନ' ସ୍ଥାନରେ 'ଲ' ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି, ଯଥା, ନାଗୁଆ, ପଛି ନାଗିଲା, ଅଳସ ନାଗୁଛି, ନେଉଛି ଅସିଲା, ନାହୋର (ଲାହୋର) Lahore., ଲଡ଼ ଇତ୍ୟାଦି । ହୃଦସ୍ଥ ତଟ ତ......ବକ୍ଷେ କରିଥିବେ—ହୁଏ ତ ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ସ୍ତନ ଶିଥିଳ ହୋଇ ହୃଦସ୍ଥ ଦେଶରେ ସ୍ତନର ଉନ୍ନତ ଅବସ୍ଥା ଆଉ ନାହିଁ, ନଚେତ୍ ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ତନଦ୍ୱୟ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଥିବାରୁ ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ନୁହେ (not perceptibles) ।

ପାଣିଲାଗି ହୋଉଛନ୍ତି—ଶୌଚ ହେଉଅଛନ୍ତି । ବହିର୍ଗମନ ପରେ କିଂବା ଅନ୍ୟ କେଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ପରେ ଶୌଚ ହେବା ବୁଝାଇ ପାରେ, କିଂବା କବି ଏଠାରେ ବିଳାପମୁଖୀର ଚରିତ୍ରଗତ ଦୋଷ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷିତ କରି ବହୁତ ପାଣିଲାଗି ହେବାକଥା କହି ଥାଇପାରନ୍ତି । ଏହାପରେ ବ୍ୟବହୃତ 'ସରେ ମଧ୍ୟ ଦଣ୍ଡେ ରହିବାର ନାହିଁ' କଥାରୁ ଏହାହିଁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

୧୦ ପୃଷ୍ଠା

ପତାସୁର୍ଭବ—ମରିଯାଅ । ସ୍ୱାମୀ ଜାମାତାଙ୍କୁ ଚମତ୍କାର କଲ୍ୟାଣ ! ଅହୋ ଭାଗ୍ୟଂ ମହୋଭାଗ୍ୟମ୍—ଅତି ସୌଭାଗ୍ୟ । ଅଯ୍ୟଂ......ସ୍ଥିତଃ ?—ଏହି ଜାମାତା କେଉଁଠି

ଥିଲେ ? ଦୂତେନ....ସ୍ଥିତଃ—ଦୂର କହିଲେ ମୂଷା ଗାଡ଼ରେ ଥିଲେ । ତଦା....
ପ୍ରତିଗଚ୍ଛନ୍ତୁ—ତାହାହେଲେ ଏଥର ଜେମାଦେଈଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଆନ୍ତୁ । ଉଲଗ୍ନ ଶରୀରରେ
ଭସ୍ମ ଲେପନ କରି— ଜେମାଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣ ବୟସର ତ ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ତାହା
ଉପରେ ନବୀନ ବରଙ୍କୁ ସମ୍ଭାଷଣ ପାଇଁ ଅନ୍ତର ନାନାପ୍ରକାରେ ବିଭୂଷଣ ହେବାର କଥା,
ଏଣୁ ଚତୁର୍ଥକାଳ ପ୍ରାପ୍ତା ସୁନ୍ଦରୀ (!) କୁମାରୀ ବଳାପମୁଖୀ ନିଜର ସୁନ୍ଦରପଣ ବଢାଇବା
ପାଇଁ ଅଙ୍ଗରୁ ସମସ୍ତ ପରିଚ୍ଛଦ ବାହାର କରି ଦେଇ ଏବଂ ଗାଢ଼ବର୍ଣ୍ଣ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ
ଭସ୍ମ ବିଲେପିତ ହୋଇ ବିଳାପ ଧ୍ୱନି କରି ବସିଲେ ! ନୟନରେ ଲୋତକ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରି
ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ—ଲୋକ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ଚକ୍ଷୁ ତ ଲୋତକ ଜଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ !
ଶ୍ମଶାନମଣ୍ଡନୀ—ଉଲ୍ଲଗ୍ନା ଓ ଭସ୍ମବିଭୂଷିତା ବାଳା ପ୍ରତି ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ବୋଧନ !
ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇ—ଫଳଟିଏ ହାତରେ ନ ଧରି । ପ୍ରାଚୀନ ଲୋକାଚାର ଅନୁସାରେ କୌଣସି
ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟକୁ ସାକ୍ଷାତ୍କାର ନିମିତ୍ତ ଯିବାକୁ ହେଲେ ହାତରେ କିଛି
ଫଳ ପୁଷ୍ପଆଦି ଉପହାର ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏ ପ୍ରଥାର
ପ୍ରଚଳନ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖାଯାଏ । ପୁଷ୍ପବତୀ—ଋତୁମତୀ । ପାସ—ଲୋଟଣୀ ପାସ ।
ବଳାପମୁଖୀ ସ୍ତନ.....ପରି ଦଶିଲା—ଏହା ପିଲ୍ଟିଶ ଜନ ସୁଲଭ ବ୍ୟାପାର ।
ଏହା ହାସ ଜୁଗୁପ୍ସା ଜାତ ହେବାର କଥା, କିନ୍ତୁ ହାସ୍ୟର ରସରେ ଏହା ସମର୍ଥିତ
ହୋଇପାରେ ।

୧୧ ପୃଷ୍ଠା

ହାଥ—ହାତ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡିଆରେ 'ହାଥ' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ।
ଜାମ୍ବୁଫଳ—ଏଥିରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି । ସନ୍ଦିତରମୁଖୀ—ପେଚାମୁହାଁ । ତୃଣ—
ତୃଣ ବିଶେଷ, ଏଥିରେ ଘର ଛପର ଦଉଡ଼ି ଓ ହେଁସ ବୁଣା ହୁଏ । ବାସ—ଲୁଗା ।

ଦଉଡ଼ିରେ....ପିନ୍ଧାଇବ ସଖି—ମାର୍ଜାରମୁଖୀ କହିଲା ବଳାପମୁଖୀ ପରି
ଅତୁଳ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀ ଯେବେ ତାର କାନ୍ତା ହେବ ତେବେ ସେ ତାକୁ ନାନା ଅପୂର୍ବ ଅଲ-
ଙ୍କାରରେ ବିଭୂଷିତ କରିଦେବ, ସେହି ଅଲଙ୍କାରମାନଙ୍କର ତାଲିକା ଏଠାରେ ଦେଉଅଛି ।
ଅର୍ଥ ସରଳ, ଏଣୁ ବିଶେଷ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ।

୧୨ ପୃଷ୍ଠା

ଦୁଇ ଦନ୍ତ ହସ୍ତୀଦନ୍ତ ପ୍ରାଏ ରହିଲା—ପହିଲୁ ତ ବଳାପମୁଖୀ ଅତି ବୟସ୍କା ଥିଲା,
ସମ୍ଭବତଃ ଦାନ୍ତସବୁ ହଲି ଯାଇଥିଲା । ତାହା ଉପରେ ଏ ନିଷ୍ଠୁର ଦ୍ୱିଘୋଡ଼ା ଲାଗିବାରୁ

ଦୁଇପାଖର ଦୁଇ ଶ୍ୱଦନ୍ତ ଛଡ଼ା ଆଉସବୁ ଦାନ୍ତ ଝଡ଼ିପଡ଼ିଛି । ଏହା ସାଧାରଣ କଥା ଯେ ଶ୍ୱ-ଦନ୍ତମାନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦନ୍ତଠାରୁ ଅଧିକ ମଜବୁତ । ତେଣୁ ତାହା ହସ୍ତୀଦନ୍ତ ପ୍ରାୟ ରହିଛି । ଝିହ ଝିହ—ଛଲ ।

ଗଣେଶ ମୂର୍ତ୍ତି ଧଇଲି—ଗଣେଶ ଏକଦନ୍ତ ହେଲେହେଁ ଗଣେଶଙ୍କୁ ଗଜଦନ୍ତ କହନ୍ତି । ବଳାପମୁଖୀ ନିଷ୍ଠୁର ଚୁପୋଡ଼ ଖାଇବା ପରେ ତାହାର ଗଜଦନ୍ତ ରହିବାରୁ ତାକୁ ଗଣେଶ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ମୁଖ ତ ସିନ୍ଦୂରବର୍ଣ୍ଣି—ଭାଙ୍ଗିଥିବା ଦାନ୍ତର ରକ୍ତରେ ସିନ୍ଦୂରବର୍ଣ୍ଣି । ଦୁଇ ଦନ୍ତ ତ ହୋଇଛି—ଯୋଡ଼ିଏ ମାତ୍ର ଦାନ୍ତ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଛି । କେଶ ତ ଜଟା ଭାର ପରି—କେଶରେ କେବେ ତେଲ ଲାଗି ନ ଥିବାର ସୂଚିତ ହୁଏ । ଶିରମାନେ. . . . ପାଉଛନ୍ତି—ବୟସ ଯୋଗୁଁ ଶ୍ଳଥଚର୍ମ ହେତୁ ଶିରା ସବୁ ବାହାରି ପଡିଛନ୍ତି । ହୁଁ ହୁଁଆ—ଉଲ୍ଲୁକ, ବଡ଼ ପେଚା, ଗଡ଼ଜାତର ସହରର ପକ୍ଷୀ ବିଶେଷ, ସହିରେ ହୁଲହୁଲି ପକାଇଲା ପରି, ବା ହୁଁ ହୁଁ ଆଦି ଶବ୍ଦ କରି ବୋବାଏ । ଏହାର ଡାକ ଅଶୁଭସୂଚକ । ଆଭରଣ—ଅଳଂକାର, ଭୂଷଣ । ଅଣମୋହିନୀ—ଅଣ, କୁତ୍ସିତ ଜାତୀୟ ଲମ୍ପଟ ପୁରୁଷର ମୋହକାରିଣୀ, ଦୁଶ୍ଚରିତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀ । ଉଚିତ ନୋହଇ—ଉଚିତ ନୁହଇ, ଉଚିତ ନୁହେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଉପହାସ—ଉପହାସ୍ୟ, ଖଦର ।

୧୩ ପୃଷ୍ଠା

ଭୋଗ—ସମ୍ଭୋଗ, ରମଣ, ରମଣର ବିଭିନ୍ନ ରୀତି ଯଥା—ଚୁଟ୍ଟି, ଆଲିଙ୍ଗନ, ଚୁମ୍ବନ, ଅଧର ପାନ, କଣ୍ଠାଗ୍ରରେ ରସନା ଚାଳନ, ଓଷ୍ଠ ବା ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ଦନ୍ତାଘାତ, ସ୍ତନରେ ନଖକ୍ଷତ, ଇତ୍ୟାଦି କବି ତାହାର ଉଦାହରଣ ଦେଉଅଛନ୍ତି । ମଶାଣି ଚେଇଁା ଚୁଟ୍ଟି—ଯେଉଁ ଚୁଟ୍ଟି ଶୁଣିଲେ ମଶାଣି ଭୂତ ମଧ୍ୟ ଚେଇଁ ଉଠିବ—କଠୋର କଟୂକ୍ତି (ଚୁଟ୍ଟିର ଉଦାହରଣ) ! (ମଶାଣି ଚେଇଁାଇବା—ଶ୍ମଶାନ ସାଧକମାନେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନରେ ମଶାଣିରେ ଭୂତକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରାଇବା) । କଣ୍ଟକି ଆଲିଙ୍ଗନ—କଣ୍ଟକିକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଯେପରି ସୁଖକର, ବଳାପମୁଖୀର ଆଲିଙ୍ଗନ ତଦ୍ରୂପ । (ଆଲିଙ୍ଗନର ଉଦାହରଣ) ।

ମଡ଼ା ସଢ଼ା ଚୁମ୍ବନ—ବଳାପମୁଖୀ ପ୍ରତି ଚୁମ୍ବନ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ମଧୁର (ଚୁମ୍ବନର ଉଦାହରଣ)। ଲାଳ ରସପାନ—ସ୍ତ୍ରୀ ରଜପାନ (ଅଧର ପାନର ଉଦାହରଣ) ! ନାସିକା ଚଲା ରସନା—ଗୋରୁ ପ୍ରକୃତ ପରି ଶିଙ୍ଘାଣି ଚାଟିବା (ରସନା ଚାଳନର ଉଦାହରଣ) ! ଘଣ୍ଟିକା ଲଗା ଦନ୍ତଘାତ—ଓଷ୍ଠ ବା ଗଣ୍ଡଦେଶ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗଳଦେଶରେ ଦନ୍ତଘାତ ! ହାଡ଼ବୁଡ଼ା ନଖକ୍ଷତ—ସ୍ତନରେ ନଖକ୍ଷତ ପରିବର୍ତ୍ତେ କଠିନ ହାଡ଼ ଭେଦ କରି ନଖକ୍ଷତ !

ଯୋଟକ ସୁରତ—କଠୋର ରମଣ । ଘଡ଼ଘଡ଼ା ହାସ—କର୍କଶ ହାସ୍ୟ । ନସୃକ ଘୋଡ଼ା ବେଶ—ଚକ୍ଷୁର ଅପ୍ରୀତିକର କୁରୂପ ବେଶ । ଢଳଢଳା ଚହାଣି—ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଚହାଣି । ଘରଘଞ୍ଚ କହଣି—ଅଶ୍ଳୀଳ କଥାଳାପ । ତଉଷଣି ରସବେଗ—ତଉଷଣି ବ୍ୟାଘ୍ର ବା ନରକ ବେଗ । କି ଘୃଣାନୀୟ ବେଗ ! ନାସୃକ ଷଣ୍ଢ—ନାସୃକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥେ, ନପୁଂସକ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ । ତୁମ୍ଭ ମୋ ପ୍ରୀତି....ଶେଷ୍ୱ ପାଉଛନ୍ତି—କବିଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରିଷ୍କାର ନୁହେ । ସମ୍ଭବତଃ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମାର୍ଜାରମୁଖୀ ଓ ବଳାପମୁଖୀର ପ୍ରୀତି ଦେଖିବାକୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଯାକ ରଙ୍କ ହୋଇଛନ୍ତି । ରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ଯେପରି ଅତି ଘୃଣାନୀୟ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଯାକ ପକ୍ଷରେ ଏ ଦୁହିଙ୍କ ବରିଏ ପ୍ରୀତି ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । କଟ୍ଟୋଳ ଯକ୍ଷ—ଅତିଶୟ କୃପଣ । କାନ୍ତକୁ ମାନ....କରମ ତ୍ୟାଗୀ—ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ଅତି ଉଦାସୀ, ଏମାନଙ୍କ ମୁଁହରୁ ହସ ବାହାରିବା କଠିନ, ମାତ୍ର ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ମାର୍ଜାରମୁଖୀ ଓ ବଳାପମୁଖୀଙ୍କ ପ୍ରୀତି କଥା ଶୁଣିଲେ ନ ହସି ରହିପାରିବେ ନାହିଁ । ଦନ୍ତପନ୍ତ ଦଶିବ—ହସିବେ ।

୧୪ ପୃଷ୍ଠା

ଝାମଯାଏ—ଅଚେତ ହୋଇଯାଏ । ମଣ୍ଡୂକ ଅଯସ୍ତ—ବେଙ୍ଗପରି ମେଲା ଓଠ ଯାହାର । ଶୋଭାବନ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ । କହୁଛଇଁ—(ମୁଁ) କହୁଛି । ନବାଣ—ବିଚକ୍ଷଣ, ଶେଷ ପରିଣତି ପ୍ରାପ୍ତ, Expert. ମର୍କତ—ମରକତ, ହରିଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣ ମଣି ବିଶେଷ । ବିଦ୍ରୁମ—ରକ୍ତ ପ୍ରବାଳ । ପଦ୍ମରାଗ ରତନ—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ମଣି ବିଶେଷ ଦ୍ୱାରା ଗିଶିତ । ରଜତ ଭୁଅ ବତା—cf ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ ୩୧ଶ ଛାନ, ହାଟକ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ । ଘଟଣ—ସୁନ୍ଦର, ସୁଗଠିତ । ବୈଡୂର୍ଯ୍ୟ—କୃଷ୍ଣପୀତାଭମଣି ବିଶେଷ । ଉସ୍ସ—ଓସ୍ସ, Cross beam. ଅମ୍ବିକାବିଳାସର ପ୍ରଣେତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ମୁଁ ଲେଖିଥିଲି, 'କଟକ ଓ ବାଲେଶ୍ୱରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୀମାରୁ ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖରେ ଏକ ରେଖା ଟାଣିଲେ ଏହାର ଉତ୍ତରସ୍ଥ ସମସ୍ତ ଜିଲ୍ଲା ଓ ଗଡ଼ଜାତରେ ଓକାର ସ୍ଥଳରେ ଉକାରର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ (ସହକାର ୨୧ଶ ଭାଗ, ୮ମ ସଂଖ୍ୟା, ୭୧୬ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । 'ଓସ୍ସ' ସ୍ଥଳରେ 'ଉସ୍ସ' ର ବ୍ୟବହାର ତାହାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଅମ୍ବିକାବିଳାସ ଉତ୍ତର ବନୋଦକାରଙ୍କ ଲିଖିତ ବୋଲି ସୂଚିଏ ।

ସ୍ରବସାର ଠିକକସ—ଓସ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରଭୃତିର ଗଣ୍ଠିକ ଗଣ୍ଠି ଯୋଡ଼ ଯାଗା-ମାନଙ୍କରେ ସ୍ରବ ଠୁଳିବାରୁ କଣ୍ଠା ମସ ଯାଇଅଛି କମ୍ବା ପାଠାନ୍ତର 'ସ୍ରବ ସାରଠିକସ'

ହୋଇପାରେ—ଅର୍ଥ, ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରସ୍ତରର ଯୋଡ଼ ଯାଗାକୁ ମଜବୁତ କରିବା-ପାଇଁ ତହିରେ ଯୋଡ଼ା ଯାଇଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡ । ସେପରି ଭାବରେ ଏଠାରେ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥିଲା । ଚାନ୍ଦନୀ— ଚଉତରା । ଭଦର—ଭଦ୍ର, ଭଦ୍ରାସନ, ମେଘ ଘର, (Portico) (୮ମ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକା ଦେଖ), 'ବହୁତ ଦୋପୁସ୍ତ ଛପୁସ୍ତ ଭଦର' (କବିଙ୍କ ବିଚକ୍ଷଣା, ୨ୟ ଖଣ୍ଡ) । ତୋରଣା—ଖିଲାଣ । ବାତାୟନ—ଝରକା । ଧରଣା—ଅଟକି ଯାଏ, ଲାଗିଯାଏ । ଭଣ୍ଡି—ଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଚୀର ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଧୁକ ତୋପ ପ୍ରଭୃତି ପାଇଁ ଥିବା ଛିଦ୍ର ବା ଜଲା । କାଙ୍ଗୋଲି-କାଙ୍ଗୁଲି—ଭଣ୍ଡି ଉପରେ ବା ପ୍ରାଚୀରର ଅନ୍ୟ ଅଂଶରେ ଥିବା କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ବିଶେଷ । 'ଗମ୍ଭୀର ଜଳୀ ପୂରି' ; 'ମୁକ୍ତନ ପାଷାଣକାନ୍ତି, ଭଣ୍ଡି କାଙ୍ଗୁଲି ପନ୍ତି, ପନ୍ତି'—cf. 'ସଜ୍ଜନମଣି, ପୂର୍ବରୁ ଜାଣି.... ଭଣ୍ଡି କାଙ୍ଗୁଲି ପଛନ୍ତି ସାଜ......' ସମରତରଙ୍ଗ ୨ୟ ଖଣ୍ଡ, ୯ମ ପଦ । ୨. 'ପଶୁକାନ୍ତି ଅମ୍ଭୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଳୀ ଯେ ଧନ୍ୟ' ; 'ଅଷ୍ଟକାନ୍ତି ଜଳୀଗଡ଼ ଶ୍ରମ ବହୁତ' ; 'ଅନୁରୂପେ ଭଣ୍ଡି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ କଲି', ଇତ୍ୟାଦି (ଅମ୍ବିକାବିଳାସ—୪୦ଶ ଖଣ୍ଡ) ।

୧୫ ପୃଷ୍ଠା

ସଉତ—ଅଶ୍ୱାରୋହୀ । ବଇରୀଦଳଣ ବାନା—ଶତ୍ରୁ ବିଧ୍ୱଂସୀ ପତାକା । ଚତୁରଙ୍ଗ ବଳ—ହସ୍ତ୍ୟାରୋହୀ, ରଥାରୋହୀ, ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଓ ପଦାତିକ ଚାରି ପ୍ରକାର ସୈନ୍ୟ । କମଳା ମାତା—ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ, ତେଣୁ ଧନ ସମ୍ପତ୍ତି । ବିବେକ—ବିବେକୀ । ଭୈରବ—ମହାଦେବଙ୍କର ଅଂଶ ବିଶେଷ ।

କି ବିଦ୍ୟାକୁ ଅଛ ପାରି—ପାରିଅଛ ; କି କି ବିଦ୍ୟାରେ ପାରଙ୍ଗମ ହୋଇଛ ?

୧୬ ପୃଷ୍ଠା

ନରନ୍ଦ୍ର—ନରେନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦର ଅପଭ୍ରଂଶ । ହାଥେ—ହାତରେ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଶୁଣ୍ ଶୁଣ୍—ଶୁଣ ଶୁଣ । ସ୍ୱଅଂ ସ୍ୱଅଂ ପୃତ—ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ବିକୃତ ଉଚ୍ଚାରଣ । ଅମ୍ଭ ମୁଖରେ ବେଇ—ଅମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ବାଦାନୁବାଦ କରିବାକୁ ଛାଡ଼ି । ବେଧ ବିଦ୍ୟା—ବେଦ ବିଦ୍ୟାର ବିକୃତ ଉଚ୍ଚାରଣ । ଭଣ୍ଡ ମଣ୍ଡନ—ଭଣ୍ଡ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଚଣ୍ଡ ନେହ—ସେ ଭଣ୍ଡର ନାମ ।

୧୭ ପୃଷ୍ଠା

ନେଉଳ ଚହାଁଣି—ମିଠି ମିଠି କରି ଚାହିଁ । ଉଆଁସ କଶିର ଶଣେ—ଉପହାସ ଛଳରେ କଥିତ । ବରଜା—ବଡ଼ା । ଭରଡ଼ା —ଭରଲ । ସଡ଼ପା —ଛୁଗୁଲା, ଯେ

ଉମୁକରେ କଥା କହେ । ଡ଼ାମଣା—ସୂଚୀବନ୍ଧ । ଫଣଫଣା—ନିର୍ଲଜ୍ଜ, ବା, ଯେ ସବୁ-ବେଳେ ମୁହଁ ଫଣ ଫଣ କରିଥାଏ । ଏ ସବୁରେ କବିଙ୍କର ଭାବ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରିଷ୍କାର ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ ।

ସଙ୍କର ବଂଶ—ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଜାତ, Illegitimate. ମୁଣ୍ଡା କରିବେ—ମୁଣ୍ଡକାଟ କରିବେ, ବଂଶ ଲୋପ କରିବେ । ଗ୍ରସ୍ତ—ଗ୍ରାସ କରୁ । ତୋ ବଂଶକୁ......ଗ୍ରସ୍ତ—କାଳସର୍ପ ତୋର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ସହିତେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସ୍ମରଣ କରି ତୋର ବଂଶକୁ ସର୍ବଦା ଗ୍ରାସ କରୁ । ବଙ୍କଟ ବେଙ୍କଟ ମଣ୍ଡୁକ ଗୁଣ୍ଡା—ଗୁଣ୍ଡବଙ୍କା କେଁ କେଁ ସ୍ୱର, ବେଙ୍ଗପାଟି ପରି ପାଟି । ଧାମ୍ଭୁସ ମୁଣ୍ଡା—ତେଲ ସମ୍ପର୍କ ଶୂନ୍ୟ ପାମର ମୁଣ୍ଡିଆ । ଲୋହିତ ଇକ୍ଷଣ—ରକ୍ତଚକ୍ଷୁ । ଶୋହିତ ଅବୁ—ଅବୁ ବାଲ୍ଲ । ଚିହ୍ନେ—'ଗୁ ଚିହ୍ନ' ବା ଚିହ୍ନି ରଖ' ଏହାର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରୟୋଗ 'ଗୁ ଚିହ୍ନେ', ଯଥା, ଗୁ ଦଏ, ଗୁ ଅ' ସେ ଇତ୍ୟାଦି । ସାହାନ୍ତ ଖାଇ ଯେ......ପଣ୍ଡିତ ମସ୍ତରେ—କବି ସମ୍ଭବତଃ ବଳଭଦ୍ର ଗୋସ୍ୱାମୀ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଗୋଧ ଅମ୍ଭର ଗୋଧିସର୍ପ—ନାଗସ ଅବ ଉଲ୍ କ:ଛଅ ଗୋଧ ନୁହେ । ଗୋଧିସର୍ପ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ଭବତଃ ମାଟି ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଏହି ଅର୍ଥ । ବଡ଼ ବ୍ୟାଧି—ବଡ଼ରୋଗ, କୁଷ୍ଠରୋଗ । ଉଡୁଁ ଦାମୋଡ଼ିଆ ଯୋଡ଼ି—ଦାମୁଡ଼ି ଓଠଠାରୁଁ ଅର୍ଥାତ୍ ତଳ କରୁଁ । ପତୁ ନାହିଁ ସେଥି—ସିଦ୍ଧି ରସ୍ତ ବବର୍ଜିତ, ଅର୍ଥାତ୍ ନିଦାମୂର୍ଣ୍ଣ ।

୧୮ ପୃଷ୍ଠା

ଅମ୍ଭର ବଗ୍ଭରେ......କୈବର୍ତ୍ତ କୁମ୍ଭାରେ—ବକ୍ତା ନିଜକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ବଗ୍ଭରେ ସଭାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବସିବା କଥା କହୁ ନାହାନ୍ତି, କହୁଛନ୍ତି ସଭାରେ ବସିଲେ କେଉଟ କୁମ୍ଭାରଅବ । ଏଥିରୁ ତାଙ୍କର କୌଳୀନ୍ୟ ପରିସ୍ଫୁଟ । ତା'ପରେ ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରାରୁର୍ଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ବାଜାକାରମାନେ ସୁବା ଛାଡ଼ିକରି ପଳାଇଲେ ! ଶାଠ—ଶଠବଦ୍ୟା, ଠକପଣ, ଧୂର୍ତ୍ତତା । ପଲ୍ଲବିତ ଗଛ....କାଠ—ନବପଲ୍ଲବିତ ଗଛ ମଧ୍ୟ ଶୁଖିଲା ଖୁଣ୍ଟା ହୋଇଯିବ । ପଣ୍ଡିତ ଯଙ୍ଗାର—ପଣ୍ଡିତ କୁଳାଙ୍ଗାର । ପଦ୍ମଫୁଲ....ହୋଉ ତୋର—ପଦ୍ମଫୁଲ ସକାଳୁ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟରେ ଫୁଟି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତରେ ମଉଳିଯାଇ ପରି ଗୁ ଚିରସ୍ପର୍ଷ (।) ହୁଅ । ବ୍ୟାଧିବର୍ଦ୍ଧନ ଚୂଡ଼ାମଣି—ଯାହାର ହାତ ଲାଗିଲେ ବ୍ୟାଧି ବର୍ଦ୍ଧନ ହୁଏ ଏପରି ଯେଉଁ ବୈଦ୍ୟ ଚୂଡ଼ାମଣି । ବ୍ରାହ୍ମଣର ସହରର । ଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ଫଣୀ—ବ୍ୟଙ୍ଗରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠାର୍ଥେ ଫଣୀ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ, ଅର୍ଥାତ୍ କୁଷ୍ଠ ଭକ୍ଷଣ ।

ବାଲୁକା ଶଯ୍ୟା—ଅନ୍ତିମକାଳରେ ପରପାର ଯାତ୍ରୀଙ୍କୁ ତୁଳସୀ ମୂଳରେ ବାଲୁକା ଶଯ୍ୟାରେ ଶୁଅନ୍ତି । ମୋ ହସ୍ତ....ଔଷଧ—ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ମୋ ହାତ ଲାଗେ ତାହାପାଇଁ ବାଲୁକା ଶଯ୍ୟା ଓ କୋବେଇ ଔଷଧ ହୁଏ (ଏପରି ଅମୃତହସ୍ତା ସେ ବୈଦ୍ୟ !) ମଳର ନଳି—ମଳଦ୍ୱାରର ନଳି । ଧଡ଼େ—ଜୋର୍‌ରେ ।

୧୯ ପୃଷ୍ଠା

ଖଣ୍ଡି—ଫାଳି । ଚକାଠି ହାତ ଓ କାନ୍ଧର ସଂଯୋଜକ ଅସ୍ଥି ଫଳକ, Shoulder blade. ପଡ ପଡ....ମାଉସୀରେ—ପିଉସାଙ୍କ ଦେହରେ ପିତ୍ତ ପ୍ରବଳ ହେବାରୁ ଏ ବ୍ୟାଘ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ ଚୂଡ଼ାମଣି ତାହାଁର ଚିକିତ୍ସା କଲେ, ଫଳରେ ପିଉସା ଚିରକାଳ ପାଇଁ ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇ ରହିଲେ ; ଆଉ ପଡ ପଡ ବୋଲି ଖେଦ କରି କାନ୍ଦିଲେ ପିଉସୀ ନୁହେ, ମାଉସୀ ! ବ୍ୟାଘ୍ରବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମାଉସୀଙ୍କ ପତି ଅଟନ୍ତି ତାଙ୍କ ପିଉସା ! ଭେଲି ସାରୁ—ଭେଲିଅ ସାରୁ, ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସାରୁ । ଅଖି ବାଟେ ବାତ (ପ୍ରାଣବାୟୁ) ଗଲା ଧଇଁସଇଁ ହୋଇ (ଚଞ୍ଚଳ, ଚଟପଟ) ।

୨୦ ପୃଷ୍ଠା

ଶନିଙ୍କି ଶୃଙ୍ଗାର, ଗୁରୁଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗାର, ମଙ୍ଗଳଙ୍କୁ ଢେଲା, ରବିକି ମୂଳା, ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭେକ, ଶୁକ୍ରଙ୍କୁ ଜୋକ, ବୁଧଙ୍କୁ ଚର୍ମ, ରାହୁଙ୍କୁ ପ୍ରେମ, କେତୁଙ୍କୁ ଗେଣ୍ଡା, ବ୍ରାହ୍ମଣିଅଙ୍କୁ କୁଣ୍ଡା, ଜଉତିଷକୁ ନେଉଳ, ଦଣ୍ଡୁଆସିକୁ ଶେଉଳ, ଭଣ୍ଡାରିଅଙ୍କୁ ମୂଷ—ଏ ସବୁରେ କବିଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଠିକ୍ ଜଣାପଡ଼ୁ ନାହିଁ ।

ପୌର୍ଣ୍ଣମୀ ଉଆଁସ......କର ଭେଦ—ଏ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ଶେଷର ଅର୍ଥ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା କଷ୍ଟକର ।

ଏହି ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିରୋମଣି ଯାହାଙ୍କର ପାଞ୍ଜି ଗଡ଼ି ବା କାଢ଼ିଅଦ ଦେଖନ୍ତି ତାଙ୍କର ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ଯୋଗ ଘଟିଯାଏ—

କଙ୍କାଳ ଯୋଗ—କଙ୍କାଳ ସାର ହେବାର ଯୋଗ ।

ଚଉରଶି ଭୋଗ—ନରକ ବା ବିବିଧ ରୋଗ ଭୋଗ ।

ଝିଟିକା ଲଗ୍ନ—ଏ ଜ୍ୟୋତିଷ ଲଗ୍ନ ଦେଖି ବପନ ସମୟ ସ୍ଥିର କରି ଦେଲେ ଶସ୍ୟ ସବୁ ପଙ୍ଗପାଳଅଦ ଇତି ଭୟରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ (?)

ହସ୍ତ ପାଦୁକା ଭଗ୍ନ—ଲୋକର ହାତ ଗୋଡ଼ ଭାଙ୍ଗିଯାଏ ।

ମୃତବତ୍ସା ଗଡ଼ି—ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ପାଇଁ ସେ ଗଡ଼ି ପକାଏ ସେ ମୃତବତ୍ସା ହୁଏ ।

ନାସାଚ୍ଛେଦନ ନାଡ଼ି—ସେ ଯାହାର ନାଡ଼ି ଦେଖେ ତାହାର ନାସା ଛେଦନ ଯୋଗ ଘଟେ ବା ବାମ ଦକ୍ଷିଣ କୌଣସି ପୁଡ଼ାରେ ତାହାର ନିଶ୍ୱାସ ଚଳେ ନାହିଁ ।

ବିବାହେ ବିଧବା ବ୍ରତ—ବିବାହ କାଳରେ ବିଧବା ବ୍ରତ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ପାଞ୍ଜି ଦେଖିଲେ ବିବାହ ସମୟରେ କନ୍ୟା ବିଧବା ହେବ ।

ସପିଣ୍ଡେ ଅନୁକୂଳ—ସପିଣ୍ଡଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାତ୍ରା, ମୃତ୍ୟୁ ।

ଶ୍ମଶାନର କବଳ—ଶ୍ମଶାନ ଗ୍ରାସ, ପ୍ରେତ ଗ୍ରାସ ।

ନାଡ଼ିଛଡ଼ା ଫୁର—ନାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ଯିବାର ବେଳ, ଫୁର—ସମୟ । cf 'ସେ ଦିନ ବେଳର ଷଡ଼ଫୁର ହେବ ଭୋଗ'—ଲାବଣ୍ୟବତୀ ।

ପଡ଼ପଡ଼ିଆ ଗୁଣ୍ଡି—ପଡ଼ପଡ଼ି ଶବ୍ଦପର ଶବ୍ଦବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ୍ଡି, ଅମଙ୍ଗଳ ସୂଚକ ।

ଶିଶୁନାଶନ ନାଗସ୍ୱ—ଯେଉଁ ନାଗସ୍ୱ ବାଜିଲେ ଶିଶୁ ଗୁଟିଯାଏ ।

କଙ୍କାଳ ଯୋଗ......ଅଗସ୍ତ୍ୟ ।....ସ୍ଥୂଳରେ କହିଲେ ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ଯେ ସେ ଯାହାର ପାଞ୍ଜି ଦେଖେ ତାହାର କପାଳ ଫାଟେ । ତାହାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଘଟିଅସେ । ଯଥା ସେ ଯାହାର ପାଞ୍ଜି ଦେଖେ ସେ କଙ୍କାଳ ସାର ହୋଇଯାଏ, ତଉସଣି—ଅର୍ଥାତ୍ ନରକ ବା ରୋଗ ଭୋଗ କରେ, ଯାହାର ଘଡ଼ି ପକାଏ ସେ ମୃତାବସ୍ଥା ହେବ, ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଚାର କଲେ ସେ ସ୍ତ୍ରୀ ବିଧବା ହେବ, ଇତ୍ୟାଦି । ନାହୋର—ଲାହୋର, Lahore.

ତାସ ଦେଖିଲେ....କଥା ମିଛ ?—ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ କବି ତାଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗର ଆଉ ଗୁଡ଼ିଏ ଉଦାହରଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

୨୯ ପୃଷ୍ଠା

ସପ୍ତାଙ୍ଗ—ଜ୍ୟୋତିଷର କଥା କୁହା ଯାଉଥିବା ଯୋଗୁଁ ସପ୍ତାଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ପାଞ୍ଜିର ବାର, ତିଥି, ନକ୍ଷତ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ର, ଯୋଗ, କରଣ ଓ ରବ୍ୟଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିବରଣକୁ ସପ୍ତାଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ । ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଶ୍ରବଣ ଫଳ ଯଥା—

"ବାରେ ବ୍ୟାଧି ବିନାଶସ୍ୟାତ୍ତିଥିରାୟୁର୍ବିବର୍ଦ୍ଧିନୀ,
ନକ୍ଷତ୍ରେ ଧନମାପ୍ନୋତି ଚନ୍ଦ୍ରେ ସୌଭାଗ୍ୟମେବ ଚ,
ଯୋଗେ ଜନ୍ମବିବୃଦ୍ଧିସ୍ୟାତ୍କରଣେ ବିତ୍ତବର୍ଦ୍ଧନଂ,
ରବ୍ୟଂଶେ ପାପନାଶଶ୍ଚ ସପ୍ତାଙ୍ଗଂ ଶୃଣୁୟାତ୍ତତଃ ।"

ଅଭି ଦିବସ......ଭଣ୍ଡାରୀ ସବୁ ବୁଡ଼ାଇଲା ।—କବିଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ ସୁଗମ ନୁହେ ।

ଗାଏ—ମୋଟରେ Total । ଘଡ଼ି—କାଳ ପରିମାଣ, ବ୍ୟଙ୍ଗରେ କବି ମୂତ୍ରପାତ୍ର ଅର୍ଥରେ ଘଡ଼ି ସହିତ ଠେକି ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । ଭେଟଣା ଯୋଗ—ଦେବୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହାବୁଡ଼ି ଯିବା ଯୋଗ । ଭେଟଣା ପଡ଼ିଯାଇ ଲୋକ ଚମକି କରି ବିସୂଚିକା ଆଦିରେ ମରି ଯିବାର ଦେଖାଯାଇଛି ।

ଧନୁ......ଯୋଗ ପଡ଼ୁଛି ।—ଅର୍ଥ ପରିଷ୍କାର ନୁହେ ।

ଅଭି ମନୁଷ୍ୟମାନେ....କରିବେ ପଣ ।—ଆଜି ଯେଉଁ ଯୋଗ ପଡ଼ୁଛି ତହିଁରେ ଲୋକମାନେ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟ ତତ୍ପର ହେବେ—ଦିନ ଦୁଇପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶେଯରେ ଶୋଇ ଶୋଇ ସେହିଠାରେ ସ୍ନାନ କରି ଅନ୍ନ ଧ୍ୱଂସ କରିବେ ।

ମୂଳା ମୀନ....ଯୋଗରୁ ହୁଅଇ । ଜ୍ୟୋତିଷ ମତରେ ମୂଳାନକ୍ଷତ୍ର ମୀନ ରାଶିରେ ଶନିଙ୍କର ଶୁଭଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲେ ଶୁଭଫଳ ହୁଏ । ଶନିଙ୍କର କୁଦୃଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ ଜଳୋଦରୀ ରୋଗ ହୁଏ ।

ଏ ସବୁରୁ ମନେହୁଏ କବିଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଦଖଲ ଥିଲା ।

ମେଷ ବୃଷ....ଯାଉଅଛନ୍ତି । (ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥେ) ଉଦ୍ଭିଦ ଭୋଜୀ ଗୃହଜୀବ ମେଷ ଓ ବୃଷ (ମେଣ୍ଢା ଓ ଷଣ୍ଢ) ରାଶି (ଶସ୍ୟ, ଭଲ ଫସଲ) ଖାଇ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଶସ୍ୟ ଅଭାବରୁ ଏ ବର୍ଷ ବିଶେଷ ତେଲାଭାବ ହେବ ଏବଂ ଫଳରେ ବୈଦ୍ୟମାନେ ମୂତ୍ର ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ସୁଦ୍ଧା ତେଲ ଟିକିଏ ପାଇବେ ନାହିଁ । ଏଣୁ ରୋଗୀମାନେ ବହୁ କଷ୍ଟଭୋଗ କରିବେ ।

କେବଳ ଏହି ଶୁକ୍ଳ......ଗିଳିବ ।—(ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥ) ଶୁକ୍ଳ ପକ୍ଷରେ ଅମାବାସ୍ୟା ତିଥିରେ (!) ସକାଳ ବେଳା ଦିନ ନଅଘଡ଼ିଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଲାଗିବାର ଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦାନ୍ତଘଷି ବସିଲାଣି—ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ ହୁଏ ଦିବସ ପ୍ରକାଶ ହେଲାଣି ମାତ୍ର ତା ପରେ କୁହାଯାଉଛି ଚୂଡ଼ାଢେଙ୍କି ପଡିଲାଣି (ରାତି ଥାଉଁ ଥାଉଁ ପାହାନ୍ତାରେ ଚୂଡ଼ାକୁଟା ଯାଏ) ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଗିଳିବ !

କୁମ୍ଭାର ଚକ......ବୁଡ଼ାଇଲା ।—ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରିଷ୍କାର ନୁହେ ।

୨୨ ପୃଷ୍ଠା

କାଳକୁଣ୍ଡଳୀ - କାଳସର୍ପ । ସେ ନାପିତ ମଙ୍ଗଳହୀନ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ । ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ସବୁ ମଧ୍ୟ ମଙ୍ଗଳସୂଚକ—ଯଥା, ସେ ଏପରି ଶୁଭହସ୍ତା ଯେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ

ବବାହକାଳରେ ମୂଖାଗ୍ନି ଦେବାକୁ ପଡ଼େ, ବନ୍ଧାପବା ବେଳେ ମୃତାଶୌଚରେ ଭକ୍ଷ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟପନ୍ନ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ସେ ନଖ କାଟିଲେ ମଣିବନ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଟେ, କ୍ଷୌର ହେବା ଲୋକ ମଲ୍ ମଲ୍ ବୋଲି ରଡ଼ି ଛାଡ଼େ । ଭାର ଶୂରରେ କାଠ ଗଁରେ ଏକ ବହୁଭୁଣୀରେ ମାଟି ଖୋଳେ । ଉଦର ହେବା—କ୍ଷୌର ହେବା, ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହି ଅର୍ଥରେ 'ଉଦର ହେବା' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଉଦର ହେଇ ଲୋକ—ଯେଉଁ ଲୋକ ତାହା ହାତରେ କ୍ଷୌର ହୁଏ ।

ସେ ନାପିତ ଯେପରି ଶୁଭକର୍ମୀ ତାହାର ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ବଳି । ସେ ଯେଉଁଠାରେ ହୁଳହୁଳି ଦିଏ ସେଠାରେ ମୃତ୍ୟୁ ନଶ୍ଚିତ ଏବଂ ଯୋବା ସେଠାରୁ ଶଙ୍ଖ ଶେଯ ନିଏ । ଶୁଭସୂଚକ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ସେ ଅଶୁଭସୂଚକ ତୈଳକୁମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରେ ।

ଶୁଷ୍କମାଂସ......ଲେଖଇ ।—ଅମଙ୍ଗଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶୁଷ୍କମାଂସ ଉପରେ ଚିତା ଉସ୍ମରେ ଲେଖାଲେଖି ତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରୟୋଗରେ କରାଯାଏ । ଏଥିରୁ ମନେହୁଏ କବିଙ୍କର ତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଥିଲା ।

୨୩ ପୃଷ୍ଠା

କାପଡ଼ ଚୂର୍ଣ୍ଣି....ପରମାୟୁଷ ଖଣ୍ଡଇ ।—ଚୂର୍ଣ୍ଣି ଦେବା ବେଳେ ଛିଙ୍କିବା ଅଶୁଭସୂଚକ, ମାତ୍ର ଏ ନାପିତାଣୀ କାପଡ଼ ଚୂର୍ଣ୍ଣି ନାକରେ ଚୂର୍ଣ୍ଣି କରି ଫଳରେ ଛିଙ୍କି ଛିଙ୍କି ଚୂର୍ଣ୍ଣି ଦିଏ । ସେହିପରି ବେଢ଼ ମାରି (ଅର୍ଥାତ୍ କଚ୍ଛା ନ ମାରି । ପୂର୍ବକାଳରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ସଧବା ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସଚରାଚର କଚ୍ଛା ମାରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ବିଧବାମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ବେଢ଼ ମାରି ଅର୍ଥାତ୍ କଚ୍ଛା ନ ମାରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବା ଚଳଣୀ) ଅର୍ଥାତ୍ ବିଧବାପରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ହୁଳହୁଳି ଦିଏ । ଏହା ଅଶୁଭସୂଚକ । ଯୋଡ଼ି—ଯୋଡ଼ାଇ ପକାଉଁ, ମାଡ଼ିବସି ।

ଅମ୍ଭ ସେନ....ଅପ୍ରବଳେ ।—ଯମ ଧୀରଭାବରେ ଚାଲୁଅଛି । ଅମ୍ଭେମାନେ ବିବିଧ ଅଶୁଭ ଯୋଗ କାରଣ ହୋଇ ନାନା ମୃତ୍ୟୁ ଘଟାଇ ଦେଉଥିବାରୁ ଯମରାଜଙ୍କର ସ୍ୱୀୟ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ଅବଶ୍ୟକତା ପଡୁ ନାହିଁ । The god of death has therefore become easy going.

ଅସ୍ଥିଖଣ୍ଡ ଚଢ଼ିଗଲେ—ବୋଧହୁଏ କଳାପମୁଖୀର ଗାଲରେ ମାଂସ ଟିକିଏ ନ ଥିଲା । ଜୋକମାନେ ମାଂସଳ ସ୍ଥାନରେ ଲାଗି ସେଠାରୁ ରକ୍ତ ଶୋଷଣ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ଅସ୍ଥିମୟ ଗାଲରେ କାହିଁକି ଲାଗିବେ । ଏହା ବ୍ୟଙ୍ଗ ପ୍ରୟୋଗ ମାତ୍ର । ସେ ହାସ ପ୍ରକାଶ ....ଅନ୍ଧାର ଦିଶଇ ।—କବି କଳ୍ପନାରେ ହାସକୁ ଧଳା ବୋଲି ଧରାଯାଏ ମାତ୍ର କଳାପମୁଖୀର ହାସରେ ଦଶଦିଗ ଅନ୍ଧକାର ହୋଇଗଲା ! ତେବେ କଳାପମୁଖୀକୁ ମଧ୍ୟ କବି କୁଟିଳହାସୀ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ସଞ୍ଚାର କଲେ—ବାହାରିଲେ ।

୧୫ ପୃଷ୍ଠା

ରସବିନୋଦ କଥା

ପଥେ—ପଥରୁ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ସାମ୍ୟ ହୁଅଇ ସେବା !—କନ୍ଦର୍ପ ବାପର ପ୍ରଜ୍ୱଳନଜନିତ ଉଷ୍ଣତାର ସମାନତା ବା ଶୀତଳତା ଆସିବ ।

ରସଃ....ଦ୍ୟୁତିମତଃ ।—ସଂସାରରେ ପ୍ରାଣିମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣଠାରୁ ମଧ୍ୟ ରସ ଅଧିକ ସୁଖକର । ଦ୍ୱେଦବାର୍ହି ପଶୁ ମଧ୍ୟ ଯଦି ରସଜ୍ଞ ହୁଏ, ତେବେ ସେ ମଧ୍ୟ ସଂସାରରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଜନ୍ତୁ ଧାର୍ଯ୍ୟ । ଯେ ସର୍ବଦା ରସ ପ୍ରୟୋଗ କରେ (ଯେ ସର୍ବଦା ରସରସିଆ କଥା କହେ—ରସାଳାପୀ) ସେ ମୂର୍ଖ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏ ସଂସାରରେ ଗୁଣ-ବାନ୍ । ସେହି ହେତୁରୁ ରସ ସ୍ୱର୍ଗ ନର ନାଗାଦି ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରିୟ ।

୧୬ ପୃଷ୍ଠା

କଡ଼ି ରହିଲା—ଲାଗି ରହିଲା । ଜୋଡ଼ାଇବା—(ହିନ୍ଦି ଜୋଗନା) ଜୋଗାଇବା—ବଳପୂର୍ବକ ଅଧୀନ କରିବା, to cheek, to control. cf ତାଳ ବାଳ ଜୋଡ଼ାଇ ଜୋଡ଼ାଇ ନପାଇ— ବିଚକ୍ଷଣା, ୭।୬ । କରିବା ଅଧ୍ୟରେ—ଭଙ୍ଗରେ, in the attitude of. ଚଞ୍ଚଳ ନେଇ ଗତିରେ ଯିବି—ଚଞ୍ଚଳ ଗତିରେ ଯିବି ।

ଅତନୁ ଜ୍ୱର—କାମଜ୍ୱର । ଡେଣେ ହେମାଙ୍ଗୀ....ବାଉଳପରି ହେଉଛି—ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ 'ବାଉଳୀ' ପରିବର୍ତ୍ତେ 'ବାଉଳ' ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଚଳିତ । ତର୍କଣା—ଅନୁମାନ, କଳନା । ଠଉରାଇବ—ଅନୁମାନ କରିବ । ସରିକ—ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

୧୭ ପୃଷ୍ଠା

ତରଙ୍ଗ ନୟନ—କୁରଙ୍ଗ ତରଙ୍ଗ ନେତ୍ରା । ଅଧରରଙ୍ଗ—ରକ୍ତଅଧର । ଅଳପ ହାସ ପ୍ରକାଶ କି ରଙ୍ଗ—ଲୀଳା । ଠଉରାଇ ନ ପାରିଲେ—ଅନୁମାନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବଳବନ୍ତ—ବଳବାନ୍ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ରତିଏ ମାତ୍ର—ତିଳମାତ୍ର, even to a grain. (କୁମାରୀ ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ) ରତି—ଆସକ୍ତି, ପ୍ରୀତି, ସୁଖ । ଅଗ୍ୟାନରେ—ଅଜ୍ଞାନରେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । କୁମାରୀ କି—'ଇ' ଓ 'ଈ' କାରାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଦ୍ୱିତୀୟା ଏକବଚନରେ ବିଭକ୍ତିର ରୂପ 'କୁ' ସ୍ଥାନରେ 'କି' ହୁଏ । ଯଥା ଗୁଡ଼ି, ଚିଠା, ସାଠୁ ।

୬୮ ପୃଷ୍ଠା

ପରୁଚିଛଡ଼ା......ମଜ୍ଜାଅମ୍ବର—ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ସୁରସ ରସାଳ ରୁଚିକର ଖାଦ୍ୟାବଳୀର ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ତାଲିକା କବି ଏଠାରେ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ସର—ଅମ୍ଳ, ଦହି, ସୋରଷ, ମିଠା, ଲୁଣ, ଲଙ୍କାଆଦି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ସୁରୁଚିକର, ଚଟଣୀ ଜାତୀୟ ଖାଦ୍ୟ । ଜଭ୍ୟା—ଜିଭ, ଜିହ୍ୱା ଶବ୍ଦର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ । ପଥିପତିଆ—ଯାହା ପଥିକୁ ସହଜରେ ଉଦରସ୍ଥ କରାଇ ଦିଏ । ପତରଚଟା—ଯାହା ଏପରି ସୁସ୍ୱାଦୁ ଯେ ପତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଟିବାକୁ ମନହୁଏ ।

ପଲକହରା—ଯାହାର ରୂପ ଏପରି ରୁଚିକର ଯେ ଦେଖିଲେ ପଲକ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଚିତ୍ତଚଞ୍ଚଳା—ମନକୁ ଯେ ଚଞ୍ଚଳ କରାଇ ଦିଏ । ଚକ୍କା—ଘୋଳ । ମରମ-ରସା ଶାକରା—ହୃଦୟ ପ୍ରୀତିକର ମଧୁରାମ୍ଳ ସ୍ୱାଦବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବିଶେଷ । ନାସିକାହରା ମଣ୍ଡୁର—ସୁଗନ୍ଧ ମାଛତରକାରୀ ବିଶେଷ, ଘିଅରେ ବଘରଯାଏ, ଏଣୁ ନାସିକାହରା । କବଳରସ କଡ଼ି—ସୁସ୍ୱାଦୁ ଦହିକଡ଼ି । କରିଏରସ ପାଚଲ୍ଲ—ମନୋହର ସ୍ୱାଦୁବିଶିଷ୍ଟ ପାଚଲ୍ଲ ଫଳ । ଷଟଣରୂପ ଘଣ୍ଟ—ଚକ୍ଷୁ ପ୍ରୀତିକର ଘାଣ୍ଟ—ତରକାରୀ । କର୍କଟୀ—କାକୁଡ଼ି । ନାଡ଼ି ନାରକେଳ—ନାଲି ନଡ଼ିଆ । ବୀଜପୂର—ଟଭା । ଏକ ବଦ୍ୟ ଜଣେ ଥିଲେ—ଜଣେ ବୈଦ୍ୟ ଥିଲେ, (ଏକ ଜଣେଥିଲେ—ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ ରୀତି) ।

୬୯ ପୃଷ୍ଠା

କିଏ ?—ପର ? । ଚତୁସକ୍ଷ—ସଂସ୍କୃତ ଚତୁରକ୍ଷ, ଚତୁର୍+ଅକ୍ଷ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ହସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରଚଳନ ନ ଥିବାରୁ ଚତୁର୍+ଅକ୍ଷ=ଚତୁର+ଅକ୍ଷ=ଚତୁସକ୍ଷ ହୁଏ, ଚତୁରକ୍ଷ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ଭାବରେ ଚତୁସକ୍ଷ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଚିରକାଳ ପ୍ରଚଳିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଅଶୁଦ୍ଧ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ତଦ୍ରୂପ ଚିର ପ୍ରଚଳିତ 'ଉପରୋକ୍ତ' ଶବ୍ଦଟିକୁ ମଧ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଶୁଦ୍ଧ ବୋଲି କହିବା ଅନ୍ୟାୟ ।

ଭୋଳ—ଭୋଳଭ୍ରଷ୍ଟ, ଅଗ୍ରହାନ୍ୱିତ । ଅବଧାନ କରିଥିଲେ—ମନ କଲେ, ମନ ଦେଲେ ।

୭୦ ପୃଷ୍ଠା

କୃଷ୍ଣାଭିସାରୀ—ଯେଉଁ ନାରୀ କାନ୍ତକୁ ଭେଟିବା ନିମିତ୍ତ ଅନ୍ଧକାର ରାତିରେ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣର ବେଶ ଭୂଷା ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନକୁ ଗମନ କରେ ।

ଖଦ୍ୟୋତ—କୁଳୁକୁଳିଆ ପୋକ । ନିଶାଚର—ପେଚା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାତ୍ରିଚର ଜୀବ ।

କନ୍ଦର୍ପ-କେଳି-ଦ୍ୱନ୍ଦ-ଅଙ୍ଗନ-ଚିତ୍ତରେ = ସିନ୍ଦୂର ଅଙ୍କ ମନରେ ଜନ୍ମା କନ୍ଦର୍ପ କେଳି ଯୁଦ୍ଧ ସ୍ଥଳର ଅଙ୍ଗନ ମନରେ । ଖିନ୍ନଭିନ୍ନ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ । ଅଗ୍ୟାନ—ଅଜ୍ଞାନ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଖେଳକ ଠକାଇଲା ପରି—ଲୁଚି ଥକାଇଲା ପରି, ଅଟକାଇଲା ପରି । ମତ୍ତମୂଷିକେ—ଏକ ମତ୍ତ ମୂଷିକ ।

୩୧ ପୃଷ୍ଠା

ବିଷାଦ ହେଲେ—ବିଷଣ୍ଣ ହେଲେ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରୟୋଗ । ଅବ—ଅପରେ । 'ଭବିକାନନ୍ତ ଉଦ୍‌ବଦ'—ସେହିପ୍ରକାର ତାହା ନିଷ୍ପ୍ରାଣନ୍ତ ଅର୍ଥ । ହୃଗୁଣୀକ ଗୁଣୀ ଟିକେ, ଧ୍ୱଂସାପନ୍ନକୁ ମୁଣି ଚିକେ, ନର୍ମଦାର ମରମ କଥା ସେହି ସ୍ୱଭାବର ବାସ୍ତ ମାଳଙ୍କୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା । ନାଗେ—ଲାଗି, ପାଇଁ । ପାଳଙ୍କ—ପୋଇଲା, ପାଳିତା ସ୍ତ୍ରୀ । ଏ ଶବ୍ଦଟି ଗଡ଼ଜାତ ସ୍ୱଜନପରମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କଟୁଆଳି—କଟୁଆଳ, କୋଟପାଳ ଶବ୍ଦଜ, ଶାନ୍ତିରକ୍ଷକ, ପୁଲିସ ।

୩୨ ପୃଷ୍ଠା

ବାହାର ଅବକାଶବେଳେ—ବାହାରକୁ ବଜେ କଲାବେଳେ, ନଗର ଭ୍ରମଣ କରି ଗଲାବେଳେ । ହାଥ—ହାତ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

୩୩ ପୃଷ୍ଠା

ତଲାସ ହେଉ - ଖୋଜାଯାଉ । ଏକ ମହାଜନ ଜଣେ ଥିଲା—ଜଣେ ମହାଜନ ଥିଲା, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ)। ଶେଠ—ଶ୍ରେଷ୍ଠୀ, ମହାଜନ ।

ମୋତି—ସାମୁଦ୍ରିକ ଜାତ ମଣି ବିଶେଷ । ମାଣିକ୍ୟ—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ମଣି ବିଶେଷ ।

ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ—କୃଷ୍ଣପୀତାଭ ମଣି ବିଶେଷ । ବିଦ୍ରୁମ—ରକ୍ତପ୍ରବାଳ ।

ଗୋମେଦ—ରକ୍ତ ପୀତବର୍ଣ୍ଣ ମଣି ବିଶେଷ । ମରକତ—ହରିଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣ ମଣି ବିଶେଷ ।

କଣ୍ଠରେ ପାନ ବୋଲ ଦିଶଇ—କଣ୍ଠ ମଧ୍ୟ ଏତେ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ଯେ ପାନ ଖାଇଲେ ତାହାର ରଙ୍ଗରେ କଣ୍ଠ ମଧ୍ୟ ବାହାରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଯାଏ । ଉକୁଟଇ—ଝଟେ, ଫୁଟେ । ପଇବାସ—ପଇସ୍ୟଇବା, ପୋଇଲୀ । ଅଚମ୍ଭିତ—ଅଚମ୍ଭିତ, [illegible] ପୃଷ୍ଠା ଟୀକା ଦେଖ ।

୩୪ ପୃଷ୍ଠା

ରଘୁବଂଶ—ରଘୁର ଚନ୍ଦ୍ରର ତିଳକ, ୨୪ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକା ଦେଖ । ଶଚିଙ୍କ ବେଢ଼ିଛନ୍ତି ?—ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କୁ କେହି ଆକ୍ରମଣ କରି ଆଣିଅଛି କି ? ନଷ୍ଟବ—ନଷ୍ଟପ୍ରାୟ । ଅମୋଘ ବାଣ—ଅମୋଘ ବାଣ, ଅବ୍ୟର୍ଥ ବାଣ । ନିବାଡ଼ିଛି—ଯତ୍ନ କରି ନିର୍ମାଣ କରି-ଅଛି । ବର୍ଷର ସମୟ—ବର୍ଷର ସମୟରେ । ନେତ୍ର ଗଡରେ ଲୁହ—ହୃଦୟ ଗଡରେ ଅଶ୍ରୁ ଢଳାଇ ଲୁହ । ଚକ୍ଷୁ ଫୁଟି....ନ ଦିଶିଲା—ଅଶ୍ରୁ ଆଗରେ ସେହି ମୂର୍ତ୍ତି ଜ୍ୱଳନ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ନାଗୁଆ—ଘଟୁଆ । ଏହି କଥା ସନ୍ଧି ପାଇ—ଏହି କଥାର ସନ୍ଧାନ ପାଇ । ଶତେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଘେନି—ଏକଶତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ରା ଧରି । କାମମତ୍ତ ପୁରକୁ ଚୋଲି ଗଲା—କାମମତ୍ତ ପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲା, Went right up to the house of Kamamatta. ସହି କଲେ—ସ୍ୱୀକାର କଲେ, ସମ୍ମତ ହେଲେ

୩୫ ପୃଷ୍ଠା

ନେତ୍ରଗଡରେ ଲୁହ—ଚଞ୍ଚଳଗଡରେ ଲୁହ । କେତେ ଅସେ—କେତେ ଅସ୍ତ୍ରରେ । ପ୍ରକାରେ—ଆଶାରେ—ଦରରେ—ଅଭିଳାଷରେ । ଧଉର୍ଯ୍ୟ ହୁଅ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର, Old colloquial form. ଭରସା କରି କହ—ଭରସା ଦେଇ କହ । ଚଉଳ—ବାମ ଅଶାରେ ଚଞ୍ଚଳ ।

୩୬ ପୃଷ୍ଠା

କାମ କୁସ—କନ୍ଦର୍ପର କୁକୁର । ନଭ୍ୟାନ—ଦୈନିକ ।

ବାଗୁଆ—ଘଗୁଆ, ଯାହା ପ୍ରତିଦିନ ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଏ । ଭୋଟାଘର—ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନ । ଦେଇମଣି—ଦେଇ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, କରଣ ଓ ସାମନ୍ତ ଘର ମାନଙ୍କରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦେଇ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରାଯାଏ ।

୩୭ ପୃଷ୍ଠା

ସନ୍ମତ—ସମ୍ମତ, ସ୍ୱୀକାର । ଅଗ୍ୟାନ—ଅଜ୍ଞାନ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ମୋଦକୁଟିଏ—ମୋଦକଟିଏ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ, ଯଥା, ପାଞ୍ଚୁଟା ଦିନ, ଅଦ୍ଭୁତ ପଦାର୍ଥଟିଏ, ଔଷଧଟିଏ, ଇତ୍ୟାଦି) । ମୋଦକ ଅମଳ—ମୋଦକ ନିଶା ।

୩୮ ପୃଷ୍ଠା

ଘ୍ୟାନ—ଜ୍ଞାନ ।

୩୯ ପୃଷ୍ଠା

ଧ୍ୱନ—ଧ୍ୱନ । ଉଠିଲେ ପଡ଼ୁଛି—ଉଠିଲେ ପଡ଼ିଯାଉଛି । ସନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ—ସନ୍ଧି ପାଉଥିବାରୁ । ଘ୍ୟାନ—ଜ୍ଞାନ ।

୪୦ ପୃଷ୍ଠା

ପଦ ବଞ୍ଚାଇ କହୁଛି—ପ୍ରବଞ୍ଚନା କରି କହୁଛି, ବାହାନା କରି କହୁଛି । ମୋହୁକୁଚିଏ—୩୩ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକା ଦେଖ । ନାଗିଛୁ—ଲାଗିଛୁ, କବି ଶବ୍ଦର ଆରମ୍ଭରେ 'ଲ' ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଯାଗାରେ 'ନ' ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ।

ବଡ଼ମ୍ବଣ—ହଟହଟା । ଔଷଧୁଟିଏ ୩୩ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକାରେ ମୋଦକୁଟିଏ, ଦେଖ । ସନ୍ଧି ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ—ସନ୍ଧି ଅସିବାରୁ ।

୪୧ ପୃଷ୍ଠା

ସନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ—ସନ୍ଧି ପାଉଥିବାରୁ । ପଢ଼ି ନାଗିଲା—ପଢ଼ି ଲାଗିଲା, ୩୫ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକାରେ 'ନାଗିଛୁ' ଶବ୍ଦ ଦେଖ । ପାଚିଲା ଡାଳିମ୍ବ ବୀଜ... .....ପଢ଼ା ବନ୍ଦ ହେଲା—ପାଚିଲା ଡାଳିମ୍ବ ମଞ୍ଜି ପାଇ ଶୁଆ ତାହା ଖାଇବାକୁ ଲାଗିବାରୁ ତାହାର ଗୀତ ପଢ଼ିବା ସ୍ୱତଃ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ।

ନାଗୁଛୁ—୩୪ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକାରେ 'ନାଗିଛୁ' ଶବ୍ଦ ଦେଖ । ଆର ଘରକୁ—ଆର ଖଣ୍ଡାକୁ, ଆର ପରସ୍ତକୁ ।

୪୨ ପୃଷ୍ଠା

ହଟି ବସି—ହଟ ଲଗାଇ ବସି । ବୁଝିବାର ଅଗ୍ୟାକୁ ଅସନ୍ତୁ - ବୁଝିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଉ ।

୪୩ ପୃଷ୍ଠା

ହୋଇ ଥାଇ ନ କି ? ହୋଇଥିବ ନାହିଁକି ? କାମଶାସ୍ତ୍ର—ବାତ୍ସ୍ୟାୟନ କାମସୂତ୍ର । ଉପଚାର—ପ୍ରୟୋଗ । ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର ରଜ—ଘସା ଚନ୍ଦନରେ ଗୋଳା କର୍ପୂର ଚୂନି । ଉଶୀର—ବେଣା ଚେର ।

ଶେଯ ଶୁଖି ଜଳି—ପଦ୍ମ ପତ୍ରର ଶେଯ ଶୁଖି ଜଳି ଗଲା । ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର ଧୂଳି—ଘସା ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂର ଶୁଖି କରି ଧୂଳି ହୋଇଗଲା । ତପ୍ତ ଶୀତଳ ନୀର—ଉଶୀର ବାସ-ପାଣି ତାତି ଗଲା । ଶିବ କବଚେ କାତର—ଶିବ କବଚ ଗୁଣା ହେଲା ବେଳେ ଅଭୀଷ୍ଟ ପ୍ରାପ୍ତି ବଦଳରେ କାତର ହେଲା । ହାର ହୃଦେ ଫୁଟିଲା—କୋମଳ ମୁକୁତା ମାଳୀ

ସୁନା ଭୂଇଁରେ ଲୁଚି ହେଲ, ମୁକ୍ତାହାର ବରହ ଭାଗରେ ଫୁଟିଗଲ । "ଭୁବଣ୍ୟେ ସ୍ଫୁଟଭ ମୁକ୍ତାମାଳା ।" ଏସବୁ ଦେଖି ରସବୁରେ ବୈଦ୍ୟ ସ୍ଥିର କଲ ଏ ନିଷ୍ଟଯ୍ ବରହବ୍ୟାଧ ଅଟେ ।

୪୪ ପୃଷ୍ଠା

ବପଟଣ—ବସନ । କୁନ୍ଦନ ସୁନା ପ୍ରତିମା—ବଶୁଦ୍ଧ ସୁନାରେ ତଆର ପ୍ରତିମା, an image made of purefied gold. କମ୍ପା ଜଡ଼ଉବସା ସୁନାପ୍ରତିମା, a gold image set with Jewellery. ଦୁଇଆ ନୂଆ ଚନ୍ଦ୍ରମା—ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ୱିତୀୟାର କ୍ଷୀଣ ଚନ୍ଦ୍ର ତୁଳ୍ଳଭ ଅତ୍ଯନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଅଟେ ।

ଶାଣସୁନ୍ଦର ମଣି—ଶାଣରେ ଘସି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଥିବା ମଣି ।

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା ଜାଣି—କୃଷ୍ଣ କଷଟିର କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଭୂମି ଉପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର । ଏ କୁମାରୀ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ସୁନ୍ଦରୀ ଅଟେ ।

ନୟନପକ୍ଷୀପାଶ—ଯାହାର ନୟନ ଯୁବାଜନ ମନବହଙ୍ଗ ପକ୍ଷରେ ପାଶ ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ।

ଯୁବା ମୋହନ ବେଶ—ଯାହାର ବେଶ ଯୁବାଜନ ମୋହକାରୀ ଅଟେ ।

ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ମନ ଶାଙ୍କୋଳି—ଯେଉଁ ନାରୀ ଯୋଗୀଜନ ମନ ପକ୍ଷରେ ଶାଙ୍କୋଳି ପର ଅର୍ଥାତ୍ ଯୋଗୀଜନ ମନକୁ ମଧ୍ୟ ବାନ୍ଧି ପାରେ ।

୪୫ ପୃଷ୍ଠା

ଘ୍ୟାନ—ଜ୍ଞାନ । ହାଥ—ହାତ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

ଜଳ ତପ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି—ତପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଛି ।

ତକଯ୍ଥ—ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱା । ଏ ଜଳ ନେଉଥ୍ଲଁ—ନେଉଥିଲୁଁ ।

ତାହାର ଅଙ୍ଗ ଲଗି ପାଣିଏ—ତାହାର ଅଙ୍ଗରେ ଲଗା ଯାଇଥିବା ପାଣି ଏହା ଅଟେ ।

୭୬ ପୃଷ୍ଠା

ଏହାକୁ ତ ଦେବତା ଅଉ ନଟ ରଖି ନାହିଁ—ଶୋଭା, ରଙ୍ଗଲୀଳା । ଦେବତା ଏହାର ବଚ୍ଛମାନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରଖି ନାହିଁ । ଥାନ ମୁଦ୍ରା—ଅକ୍ଷି ଓ କାନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ । ନଶେଇ—ଘଷି କର ଖାଲ କର ଦେଲ ।

୪୭ ପୃଷ୍ଠା

ପଣ୍ଟୁରୁ—ଲୁଗା ଭଙ୍ଗ ଉପରୁ, from the fold made in the wearing cloth. ହାଥ—ହାତ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ପଦ୍ୟାବ—ଅଞ୍ଚଳ ।

ହାନ୍ଦୋଳା—ସବାର । ଝମ୍ପ—ପାଣି ସ୍ପର୍ଶ ।

୪୮ ପୃଷ୍ଠା

ସନ୍ଧି ପ୍ରବେଶ କୁସୁମେ—ସନ୍ଧି ଅସିବାରୁ । ହାନ୍ଦୋଳା—ସବାର । ହାଥେ—ହାତରେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

୪୯ ପୃଷ୍ଠା

ସନ୍ଧି ଶେଷ ହୋଇଯାଇ ଥାଇନାହିଁ—ସନ୍ଧି ଶେଷ ହୋଇଯିବ ନାହିଁ କି? ସନ୍ଧି ଶେଷ ହୋଇଯିବ ପରା ।

ସମ୍ଭାବନା—ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଇଁ ଆଶା ।

---

୫୦ ପୃଷ୍ଠା

ନୀତି ବିନୋଦ

ନୀତର୍ବିତ୍ତ......ଲୋକସଂସ୍ଥିତ୍ତୟେ ।—ନୀତ ଧନ ବଢ଼ାଏ, ଗୁଣ ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରଦାନ କରେ । ସଂସାରକୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ ଓ ଯଶ, ସୁଖ ଦୟା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରେ । ଭଲମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିବାରେ ଯୋଗାଏ ବା ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ନୀତ ରଜାଙ୍କର ଭୂଷଣ ଅଟେ । ଅତଏବ ହେ ପଣ୍ଡିତ-ମାନେ ତ୍ରିଭୁବନର ସନ୍ତୋଷ ନିମନ୍ତେ ନୀତକୁ ଭଜନ କର ଅର୍ଥାତ୍ ଅବଲମ୍ବନ କର ବା ପାଳନ କର ।

ସେ ରଜାଙ୍କ......ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଅଟନ୍ତି ।—ସେ (ସେ ରଜା) ରଜାଙ୍କ ଧର୍ମକର୍ମ ......(ରଜ ବହିତ ଧର୍ମକର୍ମାଦ ଗୁଣମାନଙ୍କରେ) ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରକଟ ହୋଇ —ପ୍ରକାଶ ପାଇ । ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଣେ ଥିଲେ—ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ବେଦ ପାରାୟଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ—ବେଦ ପାଠ କରିବା ନିମନ୍ତେ ।

୫୧ ପୃଷ୍ଠା

ସତ୍ୱରେ— ସତ୍ୱର ଭାବରେ ।

ଉଡ଼ିଲ ଝିଙ୍ଗଇ ହୋଉଛି—ଢୁଳୁ ଢୁଳୁ ହେଉଛି । ଦେହ ସମ୍ଭାଳି—ଦେହରେ ପରିଧାନ ବସ୍ତ୍ରାଦ ସଜାଡ଼ି, ଦେହକୁ ସଂଯତ କରି । ନ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟମର୍ହତି—ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେ ।

୫୨ ପୃଷ୍ଠା

ଅଷ୍ଟଦିକ୍ ପାଳ—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଶୁକ୍ର, ମଙ୍ଗଳ, ରାହୁ, ଶନି, ସୋମ, ବୁଧ ଓ ବୃହସ୍ପତି । ମତାନ୍ତରେ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ଯମ, ନୈଋତ, ବରୁଣ, ବାୟୁ, କୁବେର, ଓ ମହାଦେବ ଙ୍କ ଅଗ୍ନି ଆଦ କ୍ରମରେ ଅଷ୍ଟଦିକ୍ ପାଳ ।

ଘରକୁ ନେଇ—ନିଜ ଗୃହକୁ ନେଇ । ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଣେ—ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ତତ୍ପରାର୍ଥ ଚଳିଲେ—ନିଜର ଦୈନିକ ପ୍ରୟୋଜନ ପୂରଣ କଲେ ଏ—କରିବାରେ ତତ୍ପରାର୍ଥ ଚଳାଉ ଥିଲେ—ରଜସଭା, ୬୦ । ଏହା ମୂଳ କରି— ଏହାକୁ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ବା ବିଶ୍ୱାସ କରି ।

୫୩ ପୃଷ୍ଠା

ସିଂହ ବୃହସ୍ପତି — ଏ ଶବ୍ଦରୁ ଦେଖାଯାଏ ଅଳ୍ପକୁ ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ତଳେ ସୁଦ୍ଧା ସିଂହ ବୃହସ୍ପତିରେ ବିବାହ ଶାସ୍ତ୍ର ସିଦ୍ଧ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ସମ୍ଭାର ତିଆର କର — ବିବାହ ସାମଗ୍ରୀ ତିଆର କର । ବିପ୍ର ଲଗ୍ନ ପ୍ରମାଣ କରି-ଅଛି — ଲଗ୍ନ ସ୍ଥିର କରିଅଛି । ରାଜାଙ୍କ ପଣ ଦେଇ — ତାଙ୍କୁ କନ୍ୟା ପ୍ରଦାନ ନ କଲେ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ନାଲିସ କରିବ କହିଲା । ଦୁହେଁ ତ ଗର୍ହିତ ନ୍ୟାୟ — ଉଭୟ ସଂକଳ୍ପ — ପିତାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୋପ କଦମ୍ବ ସଙ୍ଗେ କନ୍ୟାର ବିବାହ ଦେବା ଓ ମାତାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଚକ୍ରସେଣି ସଙ୍ଗେ କନ୍ୟାର ବିବାହ ଦେବା, ଏ ଉଭୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗର୍ହିତ — ନିନ୍ଦନୀୟ କିବା ଏହାର ସମାଧାନ ଆୟାସ ସାପେକ୍ଷ । ଅଗ୍ୟା — ଆଜ୍ଞା । ଯାହାର କନ୍ୟା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିବ — ଉଚିତ ହେବ, ପାଇବାର ଉପଯୁକ୍ତ ବିବେଚିତ ହେବ । ଦୁବେଇ — ଦ୍ୱିବେଦୀ । ତିହାଡ଼ି ତ୍ରିପାଠି । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ — ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପଦବୀ ପ୍ରାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

୫୪ ପୃଷ୍ଠା

ସଦସ — ସଦସ୍ୟ, ସଭାପଣ୍ଡିତ । ବାଜପେଇ — ବାଜପେୟୀ ।

ପ୍ରସାର — ବିସ୍ତୃତ । ଗୃହାରିଆ ବାହ୍ମଣ — ଡାକୁଅ ବ୍ରାହ୍ମଣ ? (ଯେ ଗୁହାରି କରିଅଛି ଏପରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ? ଏଠାରେ ଗୋପକଦମ୍ବ ଓ ଚକ୍ରସେଣି ?) ଯଥାନୁରୂପେ — ଯାହାର ଆସନ ପରେ ଯେ ବସିବାର କଥା ସେହିପରି ଭାବରେ । ମୋର ପ୍ରାପତନ୍ତି ! ମୋର ପ୍ରାପ୍ୟନ୍ତି ! ସେ କହନ୍ତେ ସିନା — ସେମାନଙ୍କର କହିବା ଉଚିତ ସିନା ।

୫୫ ପୃଷ୍ଠା

ହାଥରୁ — ହାତରୁ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

....ନାମେ ବଶ୍ୟ ଜଣେ ସେ — ....ନାମକ ଜଣେ ବୈଶ୍ୟ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗସିଦ୍ଧ) ମୁଦ୍ରାଗଣ୍ଡି — ବୁଜୁଳି, ଥଳି । ଶର ସନ୍ଧନ୍ତେ — ଶର ସନ୍ଧାନ କରନ୍ତେ, ଧନୁରେ ଶର ବସାଇବାରୁ । ନଟବର — ନାଟୁଆ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଅତି ପ୍ରୀତ — ପ୍ରଣୟାସ୍ପଦ, (ବିଧେୟ ବିଶେଷଣ ସ୍ଥାନରେ ବିଶେଷ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ -- ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) କଣମାଛିକା — ଘର କୋଣରେ ହାତ ପାଇବା ଉଚ୍ଚରେ ସନ୍ନିହିତ ଦୁଇ କାନ୍ଥକୁ ସଂଯୋଗ କରାଇ କାଠ ପଟା, କାଠି ଓ ମାଟି ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛୋଟ ଛୋଟ ଭଣସା ପତ୍ର ରଖିବାର ସ୍ଥାନ ।

୫୬ ପୃଷ୍ଠା

କଟୁଆଳି—କଟୁଆଳ, କୋଟପାଳ ଶବଜ, ଶାନ୍ତିରକ୍ଷକ, ପୁଲିସ । ଅଟୁ ମନ୍ଦିର—ମେରଦା ଘର । ଘଳ ଘରକୁ ଅଗ୍ନି ଭୟରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଉପର ଛାତ ତଳେ ଓ କାନ୍ଥ ଉପରେ ପଟା ଓ ମାଟି ଅବ ଦ୍ୱାରା ଅଭି ଏକପ୍ରସ୍ଥ ଛାତ କରାଗଲେ ସେ ଘରକୁ ଅଟୁ ଘର ବୋଲାଯାଏ ।

ତଳ ଦନ—ତୁଙ୍କ ଦନ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ), ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଗଞ୍ଜାମ ପ୍ରଭୃତିରେ 'ପୂଙ୍କ ଦନରେ' ବା 'କନ୍ଥ ଦନ ପୂଙ୍କରେ' ଏହି ଅର୍ଥରେ 'ତଳ ଦନ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଗମ୍ଭୀର ଘର—ଭିତର ବଖରା । ପୂର୍ବକାଳରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ବିଶେଷତଃ ଅଟୁ ଘରମାନଙ୍କରେ ଦୁଇ ସନ୍ନିହିତ ବଖରାର ପ୍ରତ୍ୟେକର ବାଟ ବାହାରକୁ ନ ଥାଇ ଗୋଟିଏ ବଖରାର ବାଟ ବାହାର ବାରନ୍ଦାକୁ ଓ ଅନ୍ୟ ବଖରାର ବାଟ ପ୍ରଥମ ବଖରାକୁ ଥାଇ ଭିତର ବଖରାରେ ଆଲୋକ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପାଇଁ କେବଳ ଝରକା କିଂବା କ୍ଷୁଦ୍ର ଗବାକ୍ଷ ରଖା ଯାଉଥିଲା । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଭିତର ବଖରାକୁ ଗମ୍ଭୀର ଓ ବାହାର ବଖରାକୁ ଚଉକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ସମ୍ଭାବନା କର—ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କର, ସମ୍ଭ୍ରମରେ ଡାକ । ହାଥ—ହାତ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଗବାକ୍ଷଯୁଡ଼ା—କ୍ଷୁଦ୍ର ବାତାୟନ, ଗୋରୁ ଆଖିପରି କ୍ଷୁଦ୍ର ରନ୍ଧ୍ର ।

୫୭ ପୃଷ୍ଠା

କଟୁଆଳି—୧୨ ପୃଷ୍ଠା ଟୀକା ଦେଖ ।

ସନ୍ଦେଶ—ସମ୍ବାଦ, ସଂବାଦ । ଅଡ଼ଙ୍ଗ—ସ୍ୱେଚ୍ଛ ପେଣ୍ଡା । ସାଇଁଟି ରଖିଲା—ଗୋଟାଇ ରଖିଲା । ହାଥେ—ହାତରେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

ଦେଇ ଥିଲାଉଁ—ଦେଇଥିଲୁଁ । ଆଇଲା—ଆସିଲା (ଅତଦାଳି କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଚଳିତ) ।

୫୮ ପୃଷ୍ଠା

ଅଶଙ୍କା କର—ସନ୍ଦେହ କର । ଅବକାଶରେ—ନିର୍ଜ୍ଜନରେ, ଏକ ଲୋକ ଥିଲା ବେଳେ କରୁପେ ନେବାର ପୁଛି ବସିଲେ ଏକାନ୍ତ ନେବା କଥା, The question how he came by the ornaments of royal house hold.

ଅକୃତ—ଅକରଣୀୟ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଏ ଆମ ପ୍ରାଣକୁ ପାଞ୍ଚ ପାରଇ—ଏ ଲୋକ ମୋ ଜୀବନ ବରୁଦ୍ଧରେ ପାଞ୍ଚ କରିପାରେ, ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରିପାରେ । ତା ମୁଖ କଳି

ଗଗନ—ଗଗନରେ ତା ମୁହଁ କଳା ପଡ଼ି ଗଲାଣି । ଠେପରଗଣ୍ଡ—ଯୋଗାଡ଼ିଆ, ଫାଙ୍ଗିଆ ।
ବଣାସ ଲୋକ—ବଣାସୀ ଲୋକ । ଅର୍ଘ୍ୟ—ଅଞ୍ଜଳି । ଦୃଶ୍ୟ—ଦୃଶ୍ୟ ଦୋଷ ।

୬୯ ପୃଷ୍ଠା

ଜନାଙ୍କଣ ମିଶ୍ରିତା ହୋଇଥାନ୍ତି—ମିଶ୍ରିତା ପାଖରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତି (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ସ୍ୱମସ୍ତମାନ ମାମୀ—ସହଂକାର୍ଯ୍ୟ । ଏମନ୍ତପ୍ରୀତିବନ୍ତ....ଥାଆନ୍ତି ।—ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏପରି ଘନିଷ୍ଠ ପ୍ରୀତି ଥାଏ ଯେ ତାହା କ୍ଷୀର ନୀର ପରି ଅଭେଦ, ବଜ୍ର ପରି ଦୃଢ଼, ଚନ୍ଦ୍ର ପରି ନିର୍ମଳ ଏବଂ ଅମୃତ ପରି ମଧୁର ।

୭୦ ପୃଷ୍ଠା

ଶତଦଳ ଅରବିନ୍ଦ—ଶତଦଳ ପଦ୍ମ । ମନୋହର ରାଜ—ଋତୁରାଜ ବସନ୍ତ ।

୭୧ ପୃଷ୍ଠା

ମନ୍ତ୍ରୀପୁତ୍ର ଆପଣା ପାଦରେ ଗିର ଛଅଗୋଟି କାଟିଲା । ହାଥ—ହାତ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

୭୨ ପୃଷ୍ଠା

ଓଳଗି—ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି, ପ୍ରଣାମ କରି । ଦେବପତି—ଇନ୍ଦ୍ର ।

୭୩ ପୃଷ୍ଠା

କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ । ଦ୍ୱିଜରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ର । ହାଥ—ହାତ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

୭୪ ପୃଷ୍ଠା

ଚାରି ବେଦ—ଋକ, ସାମ, ଯଜୁ, ଅଥର୍ବ । ଛଅ ଶାସ୍ତ୍ର—ଷଡ଼୍‌ଦର୍ଶନ । ନ୍ୟାୟ (ଗୌତମ), ସାଂଖ୍ୟ (କପିଳ) ପାତଞ୍ଜଳ (ପତଞ୍ଜଳି), ବୈଶେଷିକ (କଣାଦ) ପୂର୍ବ ମୀମାଂସା (ଜୈମିନି), ଓ ଉତ୍ତର ମୀମାଂସା ବା ବେଦାନ୍ତ (ବ୍ୟାସ) କିମ୍ବା ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ମୋକ୍ଷ, ଲୋକ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟକ ଶାସ୍ତ୍ର ।

ନବ ବ୍ୟାକରଣ—ମାହେଶ୍ୱର, ଐନ୍ଦ୍ର, ଚାନ୍ଦ୍ର, କାଶକୃତ୍ସ୍ନ, ଆପିଶାଳି, ଶାକଟାୟନ, ପାଣିନି, ଅମର ଓ ଜୈନେନ୍ଦ୍ର ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ—ବ୍ରାହ୍ମ୍ୟ, ପାଦ୍ମ, ବୈଷ୍ଣବ, ଶୈବ, ଭାଗବତ, ନାରଦୀୟ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, ଆଗ୍ନେୟ, ଭବିଷ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ, ଲିଙ୍ଗ, ବାରାହ, ସ୍କାନ୍ଦ, ବାମନ, କୌର୍ମ, ମାତ୍ସ୍ୟ, ଗାରୁଡ଼, ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୁରାଣ ।

ପାଠତତ୍ତ୍ୱ—Science of education ?

(ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ରର ନାମ ଏବେ ସଂସ୍କରଣରେ ନାହିଁ) ଏକ କଥାଏ —ଗୋଟିଏ କଥା, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) ।

ପରଗଟ କରି—ଖୋଲା ଖୋଲି ଭାବରେ, ପରିଷ୍କାର ଭାବରେ, openly.

୭୬ ପୃଷ୍ଠା

ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ପ୍ରାସାଦ ଉପରସ୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରଦର୍ଶନ ଦେଖିବା ପାଇଁ ନିର୍ମିତ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଗୃହ । ଅଚଳ ସମାନ ମେରୁ—ବିଶାଳ ବୃକ୍ଷ ? ବୋହିତଚଳ—ବୋଇତରେ ବେପାର କରେ ଯେ । ସାଧବ—ବଣିକ । ନାଉରିମାନଙ୍କୁ ଖଣାଇ ପଠ ଅଇଲେ— ନାଉରିମାନଙ୍କୁ ଡକାଇଲେ ।

୭୭ ପୃଷ୍ଠା

ସଞ୍ଚାର—ଛିଦ୍ର । ଠାବର ନ ପାଇଲେ—ସଙ୍କେତ ପାଇଲେ ନାହିଁ, ଠାବରେଇ ପାଇଲେ ନାହିଁ । କେଉଛି ଅଇଲ୍ଲ—କେଉଛି ଅସଇ, ଫେଇ ଅସଂଖ୍ୟ । ପଠିଅଇଁ ଥିଲଇ—ପଠାଇଥିଲୁଁ ।ଜାଣାପକ—କଥ୍ୟପକ, କବଲ୍ଲ ।

୭୮ ପୃଷ୍ଠା

ହନ ଉଧୁଳଇ—କଳହ ଜାତ ହେଲା । କହୁଥାଇଁ—କହୁଥାଇଁ, କହୁଅଛୁଁ । ବାହୁର—ବାହର ।

୭୯ ପୃଷ୍ଠା

ଧର୍ମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରମାଣେ—ସୂକ୍ଷ୍ମଧର୍ମ ବିଚାରରେ । ଧର୍ମସ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମା ଗତିଃ । ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମତରେ କହିଲେ—ସମସ୍ତେ ଏକମତ ହୋଇ ଏହା କହିଲେ ।

ସଂବାଦ—ସମାଚାର, ବୃତ୍ତାନ୍ତ, ବିବରଣ । ନିମିତ୍ତ—ସ୍ୱାର୍ଥ, interest କଟ— ଦାବୀ, ସମ୍ପର୍କ, interest of ପ୍ରାଚୀନ ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟାଦର୍ଶ, ପୃ ୭୩ ଷ୍ଠା, ବଦବାମା— 'ଏଥି ଅମ୍ଭର ଅଛେ କେଛେ କଟ ନାହିଁ । କଟ କଲେ ଟୁଟଂ' ।

ଚରିତ—ବିବରଣ, ଘଟଣା ? ସଇକ—ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

୭୬ ପୃଷ୍ଠା

ସ୍ୱୟଂ ବରଣ—ସ୍ୱୟଂବର ବିବାହ ।

ଅବନ ହେଲା—ଅବନତ ହେଲା ।

---

୭୦ ପୃଷ୍ଠା

ପ୍ରୀତି ବିନୋଦ

ପ୍ରୀତିଃ ସର୍ବ....ସ୍ଥିରୁ ଲୋକେଷୁ ଚ ।—ପ୍ରୀତି ସବୁବଠାରେ ଅବସ୍ଥି ହେଲେ ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କୁ ମୋହିତ କରେ । ମାର ଲୋକକୁ ଅବସ୍ଥି ହଲେ ଅମଙ୍ଗଳ କରେ । ଦୁଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଅବସ୍ଥରେ ତାହା ଦୁଃଖ ଦାନ କରେ । ଶଠଗତ ହେଲେ ଏ ସଂସାରରେ କଷ୍ଟରୁ କଷ୍ଟତର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବ ଧୀରକୁ ଅବସ୍ଥି କଲେ ମଙ୍ଗଳ କରେ । ତେଣୁ ଅମଙ୍ଗଳଜନକ ପ୍ରୀତି ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଓ ଲୋକରେ ମଧ୍ୟ କର ନାହିଁ ।

ଶଠ ପ୍ରୀତି

ଏକା ପ୍ରକାର କୁହଇ—ଏକ ପ୍ରକାରର କୁହେ, ବହୁଳ ପ୍ରକାର ଅଟେ । ଶଠ ପ୍ରୀତି—ହିତୋପଦେଶର ମୃଗ କାକ ଶୃଗାଳ କଥାର ଛାୟାବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ-ପଦ୍ୟ ମନେହୁଏ । ବସା—ସାମୟିକ ବିଶ୍ରାମ ସ୍ଥଳ; Stage, resting place.

୭୬ ପୃଷ୍ଠା

ମୋର ପୂର୍ବଭାଗ୍ୟ ଦଶିଲା—ମୋର ପୂର୍ବ ଭାଗ୍ୟ ଦେଖାଗଲା । ପରତେ-ପରତସ୍ଥ ଅଗ୍ୟାତ—ଅଜ୍ଞାତ, ଅଜଣା । ବଡ଼ମ୍ଭଣ—ବିପଦ, ହିଠହିଠା । ଅଜାଣ—ଅଜଣା । ପ୍ରଭାତ ରବରଙ୍ଗ—ବାଳାର୍କର ମନୋହର ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକ କ୍ଷଣ ରହେ ନାହିଁ । ଭୋଗ-ଅଗୁର ବ୍ରତ—ଯେ ଲୋକ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରେ ସେ କୌଣସି ବ୍ରତ ଉପବାସ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଲୋଭି....ସତ—ଯେଉଁ ଲୋକ ଲୋଭୀ ସେ ତାହାର କଥାର ସତ୍ୟତା ରକ୍ଷା କରିପାରିବା କଷ୍ଟକର । ମୂର୍ଖ ନାୟକ ପାଠ—ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ମୂର୍ଖ ତାହାର ଶିଷ୍ୟ ଅଭ କଣ ହେବ । ଅମ୍ବାଡ଼ୁଆ ନାଚ—ବାତଗ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ନାଚିଲେ ସେ ମଧ୍ୟ ଲୋକ-ହସା ହୁଏ । କୃପଣ ଜନ ଭୋଗ—ବ୍ୟୟ କୁଣ୍ଠବ୍ୟକ୍ତି କି ଭୋଗ କରିବ ? ମୁଣ୍ଡବୋହିଅ-ପାଗ—ଯେ ମୁଣ୍ଡରେ ବୋଝ ବୋହିବ ତାର ମୁଣ୍ଡରେ ପାଗ ବାନ୍ଧିବାରେ କି ଫଳ । ସଦାଉଣିଆ ଯୁଷ—ଯେ ଚିରଋଣୀ ସେ ପୁଣି କି ଯୁଷ କରିବ । ନଈକୂଳିଆ ବାସ—ନଦୀକୂଳ ବାସରେ ବର୍ଷବର ବନ୍ୟା ପ୍ଲାବନ ଭୟ ଥାଏ । ଅମଲଖିଆ—ନିଶାଖିଆ । ବିଧବାନାରୀ ବେଶ—ଅର୍ଥହୀନ, ମୂଲ୍ୟହୀନ, । ଦାନ୍ତୁରୀ ମୁଖୀ ହାସ—ବିଚିତ୍ର ଦେଖାଯିବ । ବୃଦ୍ଧ ନାୟକ ବାଳା—ବୃଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀର ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ । ଦରିଦ୍ରପୁଅ ଲୀଳା—ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ଲାଣା ସେବକକୋପ—ମୂଲ୍ୟହୀନ । ପ୍ରକୁଣା ତୃଣ ଯୂପ—ସହଜରେ ଛିଣ୍ଡିଯିବ ।

ସିଂହଦୁଆର ତେଲ୍—ଅମଙ୍ଗ ବର । ଗୁହାଳ ପାଖ ବଣ୍ଡୀ—ସବୁବେଳେ ଗୋରୁ ହାସ ନଷ୍ଟହେବ । କପଟୀ ମିତ୍ର ପ୍ରୀତ—ଅନ୍ତରବତା ଟୁବ୍ୟ, ତେଣୁ ବୃଥା ।

୭୩ ପୃଷ୍ଠା

ବାଟ ଓଡ଼ାଇ ବସା—ରାସ୍ତା ଉପରେ ଯଦି ଓଡ଼ାଇ ବସା କରିଥାଏ, ତେବେ ସବୁବେଳେ ପଥିକ ବା ବାଳକାଦିଙ୍କ ଦ୍ୱାର ଅନିଷ୍ଟ ହେବାର ଭୟଥାଏ, । ଅପାକ ହେଲେ—ଜୀର୍ଣ୍ଣ ନ ହେଲେ । ମନେ ନ ଥିଲେ ସୁଖ—ଯେଉଁ ଦୁଃଖକଥା କେବେ ମନେ ନଥିବ ଏପରି ସୁଖ ।

ଗଦ—ଗାମ୍ଭୁଷ୍ଟ, ରାଜାନଙ୍କ ବେଳେ ଜଣେ ସେବକ ଗଣ୍ଡେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲୁଗା କୁଣ୍ଡକାଇ ହାତରେ ଧରି ରହିଥାଏ । ରାଜଗୁରୁ ପ୍ରଭୃତି ଉଚ୍ଚ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦିଆଯାଇପାରେ । ପେଞ୍ଛ—ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ । ପେଞ୍ଛ ଚାମର—ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ ନିର୍ମିତ ଚାମର । ବାଂଶରୀ—ବଂଶୀ ।

୭୪ ପୃଷ୍ଠା

ଭୁଞ୍ଜୁଥିଉଁ—ଭୋଗ କରୁଛୁଁ । ତୁହେଁ ତୁହିଁଙ୍କ ପରି ରୂପ—ପରସ୍ପରର ଭାଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉ, ଜ୍ୟୋତିପୁଞ୍ଜ ଶବରୂପର ଭାଗ୍ୟ ପାଉ ଏବଂ ଶବ ରୂପ ଜ୍ୟୋତି ପୁଞ୍ଜର ଭାଗ୍ୟ ପାଉ । ବିମୁଖ—ପରାଙ୍ମୁଖ, ବିଷ୍ଣୁ, ଅପ୍ରସନ୍ନ, ଦୁଃଖିତ । ବେଉଛିଆସି—ଲେଉଟି ଆସି ।

୭୫ ପୃଷ୍ଠା

ମୃତ୍ୟୁ ମନିଷ—ମୃତମନୁଷ୍ୟ ।

ବେଳେ—କୌଣସି କାଳେ । ସୁମୁଖ—ସଦୟ । କହିଲେ ରେ ବାବା ପେଟ.. ....ଗଣ୍ଡକରି ।—ଭକ୍ତୀକୁ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ କଣ କହିବ ବୋଲି ଶବରୂପ ଚିନ୍ତାକୁଳ ହେଲା ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ତ ଭଗବାନ ସହାୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ସେ ନିଜ କଥା କହିଲେ ଯେ ପେଟ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ଦେଉଅଛି (ଏଣୁ ଏ ଶ୍ମଶାନ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଖାଇପକାଇଲି) । ଭକ୍ତୀ ବୁଝିଲେ ମହାପୁରୁଷ ତା ନିଜ କଥା ଜାଣି କହିଲେ ସେ ପେଟବ୍ୟଥା ରୋଗରେ କଷ୍ଟ ପାଉଅଛି । ଏହା ଶୁଣି ଭକ୍ତୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାତରଙ୍କ ଚିତ୍ତରେ କହିଲେ ମୋ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ତ ଆଣି ଖାଇଲଣି ଏବେ ମୋତେ ଏହିଁରୁ ଉଦ୍ଧାର କର ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦର୍ଶକଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହିକଥା । କନ୍ୟାବାସୀ ତୁହିଁଙ୍କୁ ଶବ ରୂପ କହିଲା, 'ଉଦର, କେ ବାଚ ମୁ ଦର୍ଡ଼ିତ୍' ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦର କଥାରେ ଦଉଡ଼ୁଛି । ସେମାନେ

ବୁଝିଲେ ମହାପୁରୁଷ କହିଲେ ଯେ, ତୁମେମାନେ ଉଦର କଥାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧ୍ୟା ଦୋଷ ପ୍ରତିକାର ପାଇଁ ଦଉଡ଼ୁଛ । ଏଣୁ ସେମାନେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ସେଥିରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ।

୭୬ ପୃଷ୍ଠା ।

ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅର ଘୋଡ଼ାର ପେଟ ବେଦନା ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ ସେହିକଥା । ଶବ୍ଦରୂପ ବିଚାରିଲେ ଏଥର ନିଶ୍ଚୟ ତ୍ରାଣ ହୋଇଯିବ, ଏଣୁ ବିକଳରେ କହି ପକାଇଲେ 'ଏବ ସଙ୍କଟ ଜାନକୀରାମ ହରେ' ଅର୍ଥାତ୍ ଏଥର ତ୍ରାହି ମଧୁସୂଦନ । ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ତାକୁ ବୁଝିଲେ ମହାପୁରୁଷ କହୁଛନ୍ତି ଘୋଡ଼ାର ଯେପରି ବେଦନା ହୋଇଅଛି ସେଥିରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେହି ରକ୍ଷକ ନାହିଁ ତେଣୁ ସେ କହିଲେ ଏ ସଙ୍କଟ ଜାନକୀରାମ ହରଣ କରନ୍ତୁ । ମନ୍ତ୍ରୀପୁଅ ବିଚାରିଲେ ମହାଶକ୍ତିମାନ୍ ନ ହୋଇଥିଲେ ଏପରି କଥା କେହି କହି ପାରନ୍ତା ନାହିଁ ।

ସାଧବର କଥା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ମୁଦା—କୌଣସି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟବାନ୍ (ଶକ୍ତିମାନ୍) ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ହାତ ମୁଠାରେ କୌଣସି ଜିନିଷ ମୁଦି କରି ଧରି ହାତରେ କଣ ଅଛି ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ପଚାରନ୍ତି । ହାତରେ ମୁଦା ହୋଇଥିବା ଜିନିଷକୁ ମୁଦା ବୋଲିଯାଏ । ସାଧବ ହାତରେ ମୁକ୍ତାହାର ଧରି କଣ ଅଛି ବୋଲି ପଚାରିଲା, ଶବ୍ଦରୂପ କହିବାର କଥା 'ଏଥର ତୁମପାଖରେ ହାରିଲି' ମାତ୍ର ସାଧବ ତାକୁ ବୁଝିଲା 'ତୁମର ତହିଁରେ ହାର ଅଛି' ।

ବେଷାଇର ଗୁଲ—ବେଷାଇ ସାମଗ୍ରୀ । ବଢ଼ା—ପାଦର ଅଲଙ୍କାର ବିଶେଷ । ତାମ୍ବୁଲ ବଢ଼ାଅବଟା—ଗୁଆପାନ ପାଇଁ ବଟା । କୁସୁମ୍ଭ ପୋଟା—ଗଞ୍ଜେଇ ଘୋଟି ବାର ଯାଗା, କେ ମୋହିବା ଗଞ୍ଜା ଝଟଇ—ଗଞ୍ଜାଇ ଚିଲମ ଉପର କରି ଯୋଗାଇ ଦେଉଛି, ତମାଖୁ ବଢ଼ା—ଧୂଆଁପତ୍ର ବଢ଼ା ।

୭୭ ପୃଷ୍ଠା ।

କଲି ରଡ଼ିକା—ଗଡ଼ାଖୁ ହୁକା । ସଦିନ—ମାର୍କିନ ଲୁଗା । କୁଷ୍ଠୀ—କୁଷ୍ଠ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ । କାମଳୀ—କାମଳ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ । ନିମନ୍ଥା—ଅନ୍ତଃସାର ଶୂନ୍ୟ—ଦୁର୍ବଳ । ରୋଦରୀ—ଜଳୋଦର ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ । ଏକୁଅ ପାଳି—ପାଳିଜ୍ୱରଗ୍ରସ୍ତ । ଦୈତ-ପାଗୋଳି—ଦୈତ୍ୟଗ୍ରସ୍ତ, ପାଗଳ ? ଅଁଗଛଟା—ଧନୁଷ୍ଟଙ୍କାର ବା ମୁଣ୍ଡବୁଲା ରୋଗୀ ? ବାଘ-ମର ରୋଗୀ ? କମଳଖସା—ଗୋଡ଼ଗୁଠା ? ହୃଦଣୀ ? କାନକୁଟୁସ—କାନରେ କାନ କୁଟୁରୁ ପୋକ ଥିବା ରୋଗୀ ।

ଦୁଲଣା—ଝୀଅକୁ ଆଦର ଡାକ, ଦୁର୍ଲାଳିବା ଶବ୍ଦ । 'ଧାଇଁଲେ ଶଧ.... ନଡଅ ମାନ ଥୋଇ' ।—ଏହି ସବୁରୁ ମନେ ହୁଏ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶତ ବର୍ଷତଳେ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳର ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ପଦରେ ଆଜିକାଲି ଠାରୁ ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନଥିଲା । ଅର୍ଘ୍ୟ—ଅଞ୍ଜା ।

୭୮ ପୃଷ୍ଠା ।

ନିଜ ଅମ୍ଭ ମେଳି କଥା କହି ଦେଇ ଯାଏ—ଯଦି ଆମ ମେଳି କଥା କହି ଦିଏ ବା କହି ଦେବ ବା କହି ଦେଇ ଥାଏ ।

(ମନେହୁଏ କବି ଏହା କଥା ସରିତ୍ ସାଗରରୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଥାଇ ପାରନ୍ତି ।)

ପାଦ ଗଡରେ—ପଦବ୍ରଜରେ । ଗୋସାଇଁ ନିଜ....କହିଦେଇ ଥାଇ ।—ଗୋସାଇଁ ଆମ ମେଳିକଥା କହିଦେଇଛନ୍ତି କି ବା କହିଦେବେ କି ?

୭୯ ପୃଷ୍ଠା ।

ଖାତିର ଜମାଁ—(ଆରବି—ଖାତିର + ପାରସୀ—ଜମାଁ) ତସଲ୍ଲୀ, ଦିଲ ଜମାଇ । ମନବୋଧ, ସନ୍ତୋଷ, Statisfaction of mind regarding—. ଦିଅନ ହାତରେ କିଅଫୁଲ ଥିଲା ଆଉ ରାଜା ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲେ ମହାପୁରୁଷ କିଛି ହୁକୁମ କରନ୍ତୁ ଯେପରି ମନ ଖୁସି ହୋଇ ଯିବ । ଶଙ୍ଖରୂପ ଏହା ଶୁଣି ମନେ ମନେ ହାହି ହାହି ଡାକ ଛାଡ଼ି ଶେଷ-ଶରଣ ଧର୍ମ ସ୍ମରଣ କରି ଭୟରେ ରାଜାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ନ ଅନାଇ ମେଳିଆ ଦୁଇ ଜଣ ଥିବା ଦିଗକୁ ଅନାଇ କହିଲେ 'ରାଜାକୁ ମାରି ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ଭର, ଦିଅନ ହିଁ ଯହିଁ କିଅ ବିଚାର' । ଏଥିର ଅର୍ଥ ବିଭିନ୍ନ ଲୋକ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରେ ବୁଝିଲେ, ଶଙ୍ଖରୂପର କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ—ରାଜକୁମାର ମୋତେ ରଖ ମାରି ଏଥିର ତମର ଇଚ୍ଛା ଆଉ ଦିଅନ ଯେମିତି ଇଚ୍ଛା ବା ବିଚାର କରନ୍ତୁ' । ରାଜା ଓ ଦିଅନ ବୁଝିଲେ ମହାପୁରୁଷ କହୁଛନ୍ତି 'ରାଜା କୁମାର ପ୍ରାପ୍ତି ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଦିଅନଙ୍କ ହାତରେ କିଅ ଫୁଲ ଅଛି' । ମେଳିଆମାନଙ୍କ ଆଡକୁ ଅନାଇ କହୁଥିବାରୁ ସେମାନେ ବୁଝିଲେ ମହାପୁରୁଷ ସେମାନଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି 'ରାଜାଙ୍କୁ ମାରିବାକୁ ତମମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ।'

ରାଜା ଓ ଦିଅନ ନିଜ ମନ କଥା ମହାପୁରୁଷ କହିଦେଲେ ଭାବି ତାଙ୍କ ପାଦ ତଳେ ପଡ଼ିଲେ । ତାହା ଦେଖି ମେଳିଆ ଦୁଇଜଣ ଭାବିଲେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ କହି ଦେବା ମତେ ରାଜା ଅମ୍ଭ ମେଳି କଥା ବୁଝି ସାରିଲେଣି, ଏଣୁ ସେ ଦୁଇଜଣ ଭୟରେ ଥରି ଥରି କହିଲେ 'ଅମ୍ଭେ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆହୁରି ଅନେକେ ମଧ୍ୟ ଏ ମେଳିରେ ଅଛନ୍ତି,

ସେମାନେ ଭେଣେ ବସିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଧରାଇ ଅଣନ୍ତୁ ।' ରାଜା ଏ କଥା ଶୁଣି ଚମତ୍କୃତ ହେଲେ ଓ ସମସ୍ତ ମେଳିଅଙ୍କୁ ଧରାଇ ଅଣି ଦଣ୍ଡ ଦେଲେ । ଗବରୁପର ଭାଗ୍ୟ ଫେରିଗଲା । ରାଜା ତାଠାରୁ ମନ୍ତ୍ର ନେଇ ତାଙ୍କୁ ରାଜଗୁରୁ କଲେ ।

୮୭ ପୃଷ୍ଠା

ଦାରୁ ନିର୍ମାଣକାରୀ—ଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣକାରୀ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷେ ମଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତକାରୀ । ସ୍ୱରବଳିଭାଗ—ଦେବତାମାନଙ୍କ ଅବୟବର ଅନୁପାତକ ମାପ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷେ ମଦ୍ୟର ଉପକରଣ ସବୁର ଅନୁପାତକ ମାପ । ଅନୁରୂପକରି—ଅନୁସାରେ । ଗ୍ରାହକ ଦେଖି ତଦନୁରୂପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ । ଗ୍ରାହକ ଉଚ୍ଚ ଦରର ହେଲେ, ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟ ମିଳିବାର ଅଶାଥିଲେ ତାହାପାଇଁ ତଦନୁରୂପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ । ଯାହାଠାରୁ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟ ମିଳିବାର ଅଶାନାହିଁ ତାହାପାଇଁ କମ୍‌ଦରର ଜିନିଷ କରି ଦିଆଯାଏ ।

୮୮ ପୃଷ୍ଠା

ସେବା କରିବା—ଜ୍ୟୋତିଷୀଙ୍କ କହିଲେ ଅମ୍ଭେ ଦେବ ସେବା କରୁ, ସ୍ୱରୂପ ଶୁଣି ବୁଝିଗଲେ ସେ କହିଲେ ସେ ମଦ୍ୟ ସେବା କରିବେ । ଦେବାସ୍ତୁତ—ଶାକ୍ତ, ତାନ୍ତ୍ରିକ, ସୁରାସକ୍ତ । ଉପାସନାମାର୍ଗ—ପୂଜାର ପ୍ରଣାଳୀ, ବାମାଚାରର ମାର୍ଗ ? କ୍ଷୀନ ବସନ—ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର । ଅର୍ଘ୍ୟ—ଅଞ୍ଜଳି ।

୮୨ ପୃଷ୍ଠା

ମନେ ନ ଥିଲା କଥା—ଯେଉଁ କଥା ଘଟିବ ବୋଲି କେହି କେବେ ଭାବି ନ ଥାଏ, ସେପରି କଥା ।

ଅନ୍ତର ନ ରଖିଲେ—ପାର୍ଥକ୍ୟ ରଖିଲେ ନାହିଁ, ସନ୍ଦେହ ରଖିଲେ ନାହିଁ, ନିଜର ଲୋକ ବୋଲି ଭାବି ମିଳିମିଶି ଚଳିଲେ ।

ବାହାରକୁ ଯାଇଥିଲ—ବହିର୍ଦ୍ଦେଶ ଯାଇଥିଲ, had been to answer the call of nature. ନିପତ୍ତାଇ—ନିପଟ୍ଟେ । ବାହାର କରି ଦିଅଇ—ବାହାର କରି ଦେବ ।

୮୪ ପୃଷ୍ଠା

ଭାଟବା ହୋଇ—ଅବା କାବା ହୋଇ, କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇ, Became nunplussed ହାଥ—ହାତ, (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଅପଣେ ଭଲ

କର—ଆପଣ ସଙ୍ଗେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ ଏକ ବଚନର କ୍ରିୟାର ବ୍ୟବହାର, ପ୍ରାଚୀନ-ପ୍ରୟୋଗ । ଯଥା - ଆପଣ ବଳେକର, ଆପଣ କହ, ଆପଣ କ ଦ୍ରବ୍ୟ ଖାଅ ଇତ୍ୟାଦ ।

ତୁ ଯାଇଁ....ଘଡ଼ି ଅଛେ ।—ତୁ ଦଏ, ତୁ ଅଛେ ଇତ୍ୟାଦ ପ୍ରଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ ।

୮୫ ପୃଷ୍ଠା

ଭରସ୍ତ—ଷସ୍ତ । ନେଉଛିବ—ଲେଉଛିବ ।

ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରୀତି

ଅମଷିନ କରିବାକୁ—ଅକର୍ଷଣ କରିବାକୁ, ଟାଣିବାକୁ । ସେ ପଥ ନ ଚଳିଁଲ—ସେ ବାଟରେ କେହି ଗଲେ ନାହିଁ, ସେ ବାଟ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ପଥ ଚଳିବା ପ୍ରୟୋଗଟି କବଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରିୟ । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି । ଯଥା

'ଅସୁର ଚଳିଲା ହେଲେ ପଶ୍ୱକ ବାହାର' । ଅମ୍ବିକା ବଳାସ, ୩୧ । ୩ । 'ବଣିବାରର ଗଲା ବାଟ ପଡନ ଯେ' । ବରଷଣା, ' ୭ । 'କ୍ରମେ ଶେଷ ହେଲା ବରଷା କାଳ, ପଥହିଁ ଚଳିଲା ଶୁଖକ୍ଲେ ଜଳ । ' ସମରେ ତରଙ୍ଗ, ୧ । ୨୭ ।

୮୬ ପୃଷ୍ଠା

ଅଭଯାଉ ହେବାକୁ—ଅସ ଯାଅ ହେବାକୁ । ସ୍ୱଜ—ସ୍ୱବଧା ।

ସ୍ୱାରଣା କର—ବାଣ୍ଟିକର, ଭାଗକର, ମାଗଣ କର, having subscirbed ?

୮୭ ପୃଷ୍ଠା

ନୀଚ ପ୍ରୀତି

ଏହାଠାରୁଁ ପ୍ରତ—ଏହାଠାରୁ ବା ଏହାପ୍ରତ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ ଯଥା ତାକୁପ୍ରତ ଏଟା ବେଶୀ ସୁନ୍ଦର ଦଶୁଛି) ।

ତୁମ୍ଭ ମୋ ପ୍ରୀତପଣ ହେଲା—ପ୍ରୀତହେଲା । ମିତ୍ରତା ହେଲା ।

୮୮ ପୃଷ୍ଠା

କାର୍ପ୍ପ—କାର୍ଯ୍ୟ ।

କୁତ୍ସା—ଅପବାଦ ।

୯୦ ପୃଷ୍ଠା

ସହଜ ପ୍ରୀତି

ସେ ସଣୀ ଜାତ ପଦ୍ମିନୀ—ସେ ପଦ୍ମିନୀ ଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ । ପଦ୍ମିନୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଯଥା—

ଉଦିତ କମଳବେଦା   ନାସିକା କ୍ଷୁଦ୍ରରନ୍ଧ୍ରା
ଅବିରଳ କୁଚଯୁଗ୍ମା   ଚାରୁକେଶୀ କୃଶାଙ୍ଗୀ
ମୃଦୁବଚନ ସୁଶୀଳା   ଗୀତ ବାଦ୍ୟାନୁରକ୍ତା
ସକଳ ତନୁ ସୁବେଶା   ପଦ୍ମିନୀ ପଦ୍ମଗନ୍ଧା

—ରତି ମଞ୍ଜରୀ ।

ମାଜଣା—ମାର୍ଜନା, ସ୍ନାନ ।

୯୧ ପୃଷ୍ଠା

କାର୍ଯଧେନା ପ୍ରୀତି

ନିତ୍ୟାନି—ନିତ, ପ୍ରତିଦିନ । ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମାସରେ—ଠିକ ସମୟରେ । କୁଣ୍ଡାଏ—ପାଏ, ଅଳ୍ପ ପରିମାଣ । ମଧୁର ଲୋଭେ—ଦୁଗ୍ଧର ମିଷ୍ଟତା ଲୋଭରେ ।

ଓଲେଇ—ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳା, ଉଦ୍ଦାମ ଶବଜ ।

୯୨ ପୃଷ୍ଠା

ପ୍ରବଳ ଶଠ ପ୍ରୀତି

ସହିବ କଷ୍ଟ—ସମ୍ଭବ ହେଉ ନାହିଁ । ଗୁଙ୍ଗଡା ଘର—ଗନ୍ତାଘର, ଭଣ୍ଡାରଘର । ଅଡଯାଡ କରିବୁ—ବ୍ୟବହାର କରିବୁ, ଦଅନିଅ କରିବୁ, ଚଳାଇବୁ ।

ଗୁଙ୍ଗୁଡ଼ାଘର ଶାଢୀ ବାନ୍ଧେ—ସଙ୍କୋଡ଼ାରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ରୀତି ଅନୁସାରେ କୌଣସି କର୍ମଚାରୀର ପ୍ରଥମ ନିଯୁକ୍ତି ବେଳେ ତାକୁ କୌଣସି ଲିଖିତ ନିଯୁକ୍ତି ପତ୍ର ଦେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ତାହା ମୁଣ୍ଡରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଶାଢ଼ୀ ବାନ୍ଧି ଦିଆଯାଏ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ପ୍ରଥା ପାଳନ କରାଯାଏ ।

ମେଳାପ କର—ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ମିଳିକର ।

୯୩ ପୃଷ୍ଠା

ଗଉସ୍ତ ବ୍ରତ—ବ୍ରତ ବିଶେଷ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅବଶ୍ୟ ପାଳନୀୟ ହେଲେହେଁ ପୁରୁଷମାନେ ମଧ୍ୟ ପାଳନ କରନ୍ତି । ପାଞ୍ଚ ପୃଷ୍ଠାର ଟୀକା ଦେଖ ।

ବିଧାଣ—ବିଧାନ, ରଚନା, ନିର୍ମାଣ ।

ଅର୍ଚ୍ୟା—ଅଜ୍ଞା, ଅଦେଶ ।

୯୪ ପୃଷ୍ଠା

ଦୁଃଖିତ ଜଣେ—ଦୁଃଖୀ ଜଣେ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ) । ଭୂଷଣ ହୋଇ—ଭୂଷିତ ହୋଇ । ଭୂଷଣମାନ - ଅଳଙ୍କାର ମାନ । ଅଲଭ୍ୟରେ—ସହଜରେ, ଯେପରି ଲଭ ନ ହେବାର କଥା, ଯେପରି ନ ପାଇବାର କଥା ସେହିପରି ଭାବରେ ।

୯୫ ପୃଷ୍ଠା

ବ୍ୟାପାର—ବେପାର, ବ୍ୟବସାୟ । ସର୍ବପ୍ରକାଶ ହେଲା—ସର୍ବ ଶେଷହେଲା, ପ୍ରଭାତ ହେଲା ।

Printed at the Orissa Mission Press, Cuttack, by Rev. E. R. Lazarus.